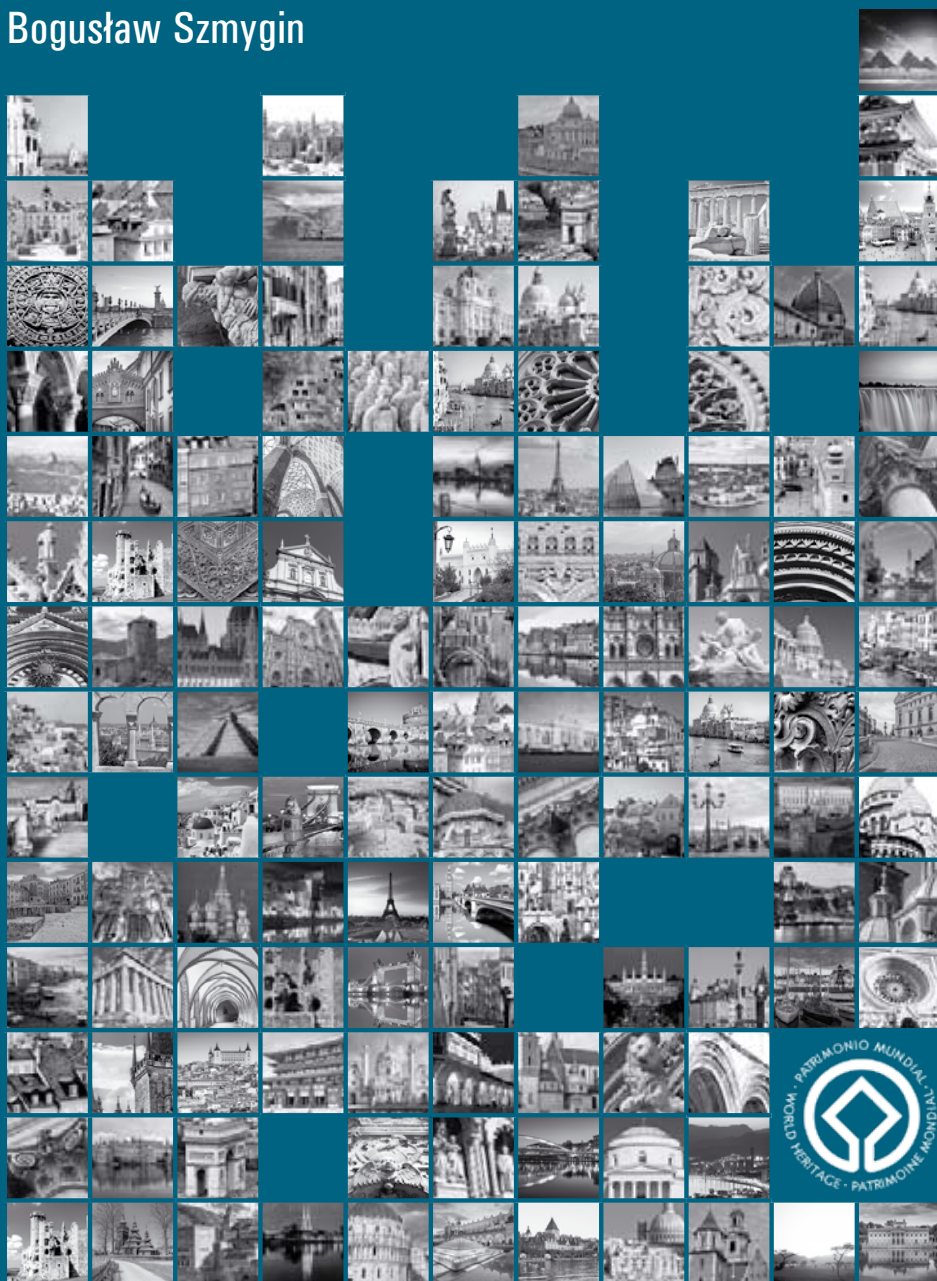

Bogusław Szmygin

ŚWIATOWE DZIEDZICTWO KULTURY UNESCO – charakterystyka, metodologia, zarządzanie

Polski Komitet Narodowy ICOMOS Politechnika Lubelska
Warszawa-Lublin 2016

ŚWIATOWE DZIEDZICTWO KULTURY UNESCO

– charakterystyka, metodologia, zarządzanie

ISBN 978-83-940280-0-8

Recenzenci naukowci publikacji:

Prof. nadzw. dr hab. arch. Marcin Gawlicki

Prof. nadzw. dr hab. arch. Zbigniew Myczkowski

Opracowanie redakcyjne:

Iwona Stachyra

Wydawcy:

Politechnika Lubelska

ul. Nadbystrzycka 38D, 20-618 Lublin

Polski Komitet Narodowy

Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków

Plac Zamkowy 4, 00-277 Warszawa

Fotografie dóbr Światowego Dziedzictwa zostały udostępnione przez Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Publikacja została wydana w ramach projektu:

Opracowanie modelowego planu zarządzania dobrami kulturowymi światowego dziedzictwa UNESCO finansowanego w ramach Programu „Promowanie różnorodności kulturowej i artystycznej – MF EOG 2009-2014”.

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.

Druk i skład:

Drukarnia AL-GRAF

ul. Abramowicka 6, 20-442 Lublin

Bogusław Szmygin

ŚWIATOWE DZIEDZICTWO KULTURY UNESCO **– charakterystyka, metodologia, zarządzanie**

Polski Komitet Narodowy ICOMOS Politechnika Lubelska
Warszawa-Lublin 2016

WSTĘP	9
1. WSPÓŁCZESNE POJĘCIE DZIEDZICTWA, UWARUNKOWANIA OCHRONY I ZARZĄDZANIA	13
1.1 Ewolucja pojęcia/rozumienia dziedzictwa	14
1.1.1 Tradycyjna koncepcja zabytku 1.1.2 Uwarunkowania przemiany rozumienia zabytku i systemu ochrony 1.1.3 Współczesne rozumienie dziedzictwa	
1.2 Współczesne uwarunkowania ochrony i zarządzania dziedzictwem	31
1.2.1 Szeroka definicja dziedzictwa 1.2.2 Zróżnicowanie zasad i form ochrony dziedzictwa 1.2.3 Dynamiczny charakter dziedzictwa 1.2.4 Uzgadnianie z interesariuszami wartości dziedzictwa oraz form ochrony 1.2.5 Odpowiedzialność właścicieli i użytkowników za ochronę dziedzictwa 1.2.6 Dwa cele ochrony dziedzictwa – zachowanie i wykorzystanie dziedzictwa 1.2.7 Ochrona dziedzictwa jako element programów rozwoju 1.2.8 Zróżnicowanie wartości funkcjonalnej obszarów zabytkowych 1.2.9 Monofunkcyjność obszarów historycznych 1.2.10 Nadrzędność interesu publicznego nad prywatnym; wartość ładu 1.2.11 Kluczowa rola samorządu w ochronie dziedzictwa i kształtowaniu obszarów zabytkowych 1.2.12 Tworzenie stref buforowych 1.2.13 Czasowa i finansowa perspektywa programów zarządzania dziedzictwem	
2. CHARAKTERYSTYKA DOROBKU I PROBLEMÓW ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA UNESCO	43
2.1 Dorobek i znaczenie ruchu Światowego Dziedzictwa UNESCO	44
2.1.1 Światowe Dziedzictwo – ruch o ogólnoświatowym charakterze i zasięgu 2.1.2 Lista Światowego Dziedzictwa – znaczący rozwój ilościowy i rzeczowy 2.1.3 Kompleksowy system oceny dóbr Światowego Dziedzictwa 2.1.4 Światowe Dziedzictwo – system jednoczący dobra kultury i natury 2.1.5 Światowe Dziedzictwo – promocja różnorodności dziedzictwa i zróżnicowania form ochrony 2.1.6 Światowe Dziedzictwo – tworzenie metodologii i standardów analizy i ochrony dziedzictwa 2.1.7 Światowe Dziedzictwo – wdrażanie form zespolonego postrzegania dziedzictwa 2.1.8 Światowe Dziedzictwo – promocja idei zrównoważonego rozwoju opartego na ochronie dziedzictwa	

2.2	Problemy i zadania ruchu Światowego Dziedzictwa UNESCO	56
2.2.1	Rozwój ilościowy i rzeczowy Listy Światowego Dziedzictwa	
2.2.2	Stan dóbr wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa	
2.2.3	Procedury i funkcjonowanie Światowego Dziedzictwa	
2.2.4	Konsekwencje wpisywania dóbr na Listę Światowego Dziedzictwa	
3.	GENEZA, ZAŁOŻENIA, INSTYTUCJE ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA UNESCO	71
3.1	Rozwój międzynarodowej współpracy w zakresie ochrony dóbr kultury – powstanie Konwencji Światowego Dziedzictwa	72
3.2	Założenia Konwencji i ruchu Światowego Dziedzictwa	87
3.2.1	Dziedzictwo jako wspólny dorobek ludzkości	
3.2.2	Wspólny system oceny i ochrony dóbr kultury i natury	
3.2.3	Krajowy system odpowiedzialności i ochrony oraz międzynarodowe standardy, wsparcie, monitoring	
3.3	Organizacja i funkcjonowanie Światowego Dziedzictwa /charakterystyka instytucji/	97
3.3.1	Lista Światowego Dziedzictwa	
3.3.2	Lista Światowego Dziedzictwa w Zagrożeniu	
3.3.3	Lista Informacyjna	
3.4	Instytucje i organizacje w systemie Światowego Dziedzictwa	106
3.4.1	Komitet Światowego Dziedzictwa /Centrum Światowego Dziedzictwa/	
3.4.2	Organizacje Doradcze – ICOMOS, IUCN, ICCROM	
3.4.3	World Heritage Fund /WHF	
4.	PRZEDMIOT KONWENCJI ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA	115
4.1	Wyjątkowa uniwersalna wartość – warunki i kryteria wpisywania dóbr na Listę UNESCO	115
4.1.1	Warunki uznania wyjątkowej uniwersalnej wartości dobra	
4.1.2	Kryteria uznania wyjątkowej uniwersalnej wartości dobra	
4.1.3	Warunki uznania wyjątkowej uniwersalnej wartości dobra wpisywanego na Listę Światowego Dziedzictwa	
4.1.4	Problemy związane z warunkami i kryteriami uznania wyjątkowej uniwersalnej wartości dóbr kultury, Wnioski	
4.2	Typologia dóbr Światowego Dziedzictwa	135
4.2.1	Poziom I – 4 kategorie dóbr	
4.2.2	Poziom II – 3 kategorie dóbr (3x3)	
4.2.3	Poziom III, Wnioski	
5.	METODOLOGIA ANALIZY DÓBR ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA – ATRYBUTY I WSKAŹNIKI	153
5.1	Koncepcja atrybutów w analizie dóbr Światowego Dziedzictwa, Wnioski	156
5.2	Koncepcja wskaźników w monitoringu dóbr Światowego Dziedzictwa, Wnioski	171

6. ZOBOWIĄZANIA PAŃSTW-STRON ORAZ WYMAGANIA W ZAKRESIE ZARZĄDZANIA DOBRAMI UNESCO W ŚWIELE KONWENCJI I WYTICZNYCH ROBOCZYCH	179
6.1 Określenie zobowiązań Państw-Stron Konwencji Światowego Dziedzictwa	183
6.2 Wymagania dotyczące zarządzania dobrami UNESCO	194
6.2.1 Zarządzanie dobrem UNESCO w świetle Konwencji Światowego Dziedzictwa	
6.2.2 Zarządzanie dobrem UNESCO w świetle Wytycznych Roboczych: A. Zalecenia dotyczące struktury planów/systemów zarządzania, B. Zalecenia dotyczące zadań realizowanych przez plany/systemy zarządzania, Wnioski	
7. SYSTEM I PLAN ZARZĄDZANIA DOBRAMI ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA – ZAŁOŻENIA I STRUKTURA	209
7.1 Założenia do planu zarządzania dobrem Światowego Dziedzictwa – system zarządzania, plan zarządzania, plany działania, priorytety	209
7.1.1 System zarządzania i plan zarządzania	
7.1.2 Krajowy i lokalny system zarządzania dobrami Światowego Dziedzictwa	
7.1.3 Plan zarządzania i plany działania	
7.1.4 Założenia do struktury i treści planu zarządzania dobrem UNESCO, Wnioski	
7.2 Propozycja modelu planu zarządzania dobrem Światowego Dziedzictwa	222
8. LISTA ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA W POLSCE	233
8.1 Dobra Światowego Dziedzictwa UNESCO w Polsce	234
8.2 Tworzenie Listy Światowego Dziedzictwa w Polsce	237
8.3 Polska Lista Informacyjna	243
8.4 Pomniki Historii – potencjalne dobra Światowego Dziedzictwa	251
8.5 Polskie dobra na Liście Światowego Dziedzictwa z perspektywy międzynarodowej	256
ZAKOŃCZENIE	261
BIBLIOGRAFIA	265
Polskie dobra wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa	273

World Heritage Mission:

*To identify, protect, conserve, present and transmit
the world's outstanding cultural and natural heritage.*

*/Strategic Plan for the Implementation of
the World Heritage Convention 2012–2022/*

WSTĘP

W 1972 roku Zgromadzenie Generalne UNESCO uchwaliło w Paryżu *Konwencję w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego*. Światowe Dziedzictwo rozwija się zatem już ponad czterdzieści lat i w tym czasie stało się najbardziej udanym przedsięwzięciem w zakresie współpracy międzynarodowej na rzecz kultury. Konwencję ratyfikowało ponad 190 krajów, a na Listę Światowego Dziedzictwa wpisano już ponad 1000 dóbr. Co ważne, sukces ilościowy jest wsparty dorobkiem jakościowym. W systemie Światowego Dziedzictwa opracowano unikatowe metody analizy i oceny dziedzictwa, wprowadzono wysokie standardy ochrony, wyszkolono wielu specjalistów i zarządców dóbr, zorganizowano wszechstronną współpracę w skali międzynarodowej. W efekcie Lista UNESCO stała się marką znaną i cenioną na całym świecie. Ten niepodważalny dorobek sprawia, że Światowe Dziedzictwo w pełni zasługuje na prezentację i popularyzację.

Polska jest częścią ruchu na rzecz Światowego Dziedzictwa od roku 1976, gdy ratyfikowała Konwencję. Tak więc w roku 2016 mija 40 lat od włączenia się naszego kraju do tego systemu. W tym czasie na Listę UNESCO wpisano 14 nominacji zaproponowanych przez Polskę, obejmujących dziesiątki najcenniejszych i najważniejszych obiektów oraz historycznych obszarów. Dzięki statusowi miejsc Światowego Dziedzictwa dobra te zyskały specjalną pozycję i zainteresowanie, a doświadczenia związane z ich ochroną i zarządzaniem stały się ważnym punktem odniesienia dla polskiego systemu ochrony zabytków. Warto też dodać, że po kilkukrotnych staraniach Polska została wybrana członkiem Komitetu Światowego Dziedzictwa i w 2014 roku rozpoczęła czteroletnią kadencję. Tak więc również z krajowej perspektywy uzasadnione jest przedstawienie założeń, osiągnięć i problemów Światowego Dziedzictwa.

Całościowa charakterystyka systemu Światowego Dziedzictwa nie jest jednak zadaniem prostym. Przedsięwzięcie realizowane na prawdziwie globalną skalę – w tylu krajach i miejscach – musi być bowiem bardzo zróżnicowane. Jest to zresztą zgodne z założeniami Konwencji Światowego Dziedzictwa, które wręcz zalecają dostosowanie działań do specyfiki dziedzictwa i uwarunkowań ochrony poszczególnych Państw-Stron Konwencji. Tak więc dokonanie syntezy na poziomie doświadczeń praktycznych nie jest po prostu możliwe, gdyż tworzą one obraz zbyt zróżnicowany. Dlatego nawet kompleksowe w założeniu prezentacje Światowego Dziedzictwa ograniczają się do najważniejszych faktów z historii tego ruchu, charakterystyki wybranych przykładów, najistotniejszych problemów lub analiz statystycznych.

Taki wniosek potwierdza struktura najczęściej przywoływanych publikacji, całościowo przedstawiających Światowe Dziedzictwo. Przykładem pracy, która koncentruje się na omówieniu najważniejszych faktów z historii Światowego Dziedzictwa, osadzonych

w szerokim kontekście faktograficznym, jest publikacja Christiny Cameron i Mechtilde Roesler, *Many Voices, One Vision: The Early Years of the World Heritage Convention* (2013). Z kolei przykładem publikacji, w której omówienie najważniejszych faktów z historii Światowego Dziedzictwa zostało zilustrowane wieloma przykładami nominacji, jest przekrojowa praca Marie-Theres Albert i Brigitty Ringbeck *40 Years World Heritage Convention. Popularizing the Protection of Cultural and Natural Heritage* (2015). Natomiast przykładami prezentacji najważniejszych problemów Światowego Dziedzictwa w oparciu o rozbudowane statystyki są prace przygotowane pod redakcją Jukki Jokilehto *The World Heritage List. Filling the Gaps – an Action Plan for the Future* (2005) czy *The World Heritage List: What is OUV? Defining the Outstanding Universal Value of Cultural World Heritage Properties* (2008). Przywołane publikacje, napisane przez autorów od wielu lat zaangażowanych w Światowe Dziedzictwo, pokazują jak złożonym zadaniem jest przekrojowe ujęcie tego tematu.

Dodatkową trudnością w całościowej prezentacji Światowego Dziedzictwa jest dynamiczny charakter tego ruchu. Można by przypuszczać, że selekcja i ochrona najcenniejszych dóbr realizowana w oparciu o niezmienną od dziesięcioleci Konwencję, odbywa się cały czas w podobny sposób. Tak jednak nie jest. Bernd von Droste, pierwszy dyrektor Centrum Światowego Dziedzictwa, wyróżnił cztery fazy rozwoju Światowego Dziedzictwa. W każdej z nich nie tylko inaczej definiowano priorytety, ale nawet podstawowe pojęcia, będące merytoryczną podstawą tego ruchu¹. To również wyjaśnia, dlaczego pomimo obszernej bibliografii dotyczącej Światowego Dziedzictwa, wciąż jest miejsce na publikacje próbujące syntetycznie przedstawić jego kluczowe aspekty.

Patrząc z najszerzej perspektywy w Światowym Dziedzictwie najważniejszym i najciekawszym zagadnieniem jest określanie wartości dóbr, które są uznawane za Światowe Dziedzictwo. Taki problem nie był oczywiście wcześniej opracowany, dlatego na potrzeby Światowego Dziedzictwa trzeba było stworzyć zarówno nowe pojęcie wartości (*wyjątkową uniwersalną wartość*), jak i metodologię jej określania. Następnie należało powiązać tę wartość z fizycznie istniejącym dobrem, a potem jeszcze określić odpowiednie formy jego utrzymania (ochrony i zarządzania). W ostatecznym efekcie dla potrzeb Światowego Dziedzictwa powstała podbudowa teoretyczna, która w ramach jednego aparatu pojęciowego i metodologicznego ujmuje zasadnicze fazy postępowania z zabytkowym dobrem: określanie wartości – określanie ich nośników – ochrona i zarządzanie.

Niewątpliwą zaletą przyjęcia takiej perspektywy jest możliwość powiązania teorii i praktyki w ramach systemu Światowego Dziedzictwa. Założenia teoretyczne (określanie wartości) prowadzą bowiem do wskazań, które określają praktykę (ochrona i zarządzanie). Takie ujęcie pozwala więc pokazać dobra Światowego Dziedzictwa zarówno z punktu widzenia zabytkoznawcy, jak i zarządcy. Dlatego w pracy przyjęto

1 Bernd von Droste, *The concept of outstanding universal value and its application: from the seven wonders of the ancient world to the 1000 world heritage places today*, "Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development", vol.1 no 1, 2011, ss.26–41

taką właśnie perspektywę przedstawienia Światowego Dziedzictwa. Dzięki temu publikacja ma być użyteczna dla szerszego kręgu czytelników, co jest szczególnie ważne w sytuacji narastającego upolitycznienia decyzji podejmowanych przez Komitet Światowego Dziedzictwa. Należy bowiem mieć nadzieję, że upowszechnienie wiedzy na temat funkcjonowania Światowego Dziedzictwa będzie wzmacniało merytoryczne decyzje.

Przyjęte założenia określiły strukturę pracy. Pierwszy rozdział jest próbą syntetycznego przedstawienia współczesnego podejścia do dziedzictwa i jego ochrony. Tego typu wprowadzenie wydaje się konieczne ponieważ pokazuje szerszy kontekst, który określa najważniejsze aspekty i kierunki rozwoju ruchu Światowego Dziedzictwa. Rozdział drugi prezentuje genezę, założenia i instytucje związane ze Światowym Dziedzictwem. W rozdziale trzecim jest podsumowany dorobek i aktualne problemy, przed którymi stoi ten ruch. Rozdział czwarty zawiera analizę przedmiotu Konwencji UNESCO, czyli charakterystykę wyjątkowej uniwersalnej wartości oraz typologię dóbr kultury. W rozdziale piątym scharakteryzowano metodologię analizy (atrybuty i wskaźniki) dóbr UNESCO. Rozdział szósty podsumowuje wymagania dotyczące ochrony i zarządzania dóbr w świetle formalnych dokumentów regulujących Światowe Dziedzictwo. W rozdziale siódmym dokonano analizy szczegółowych wymagań dotyczących planów zarządzania dobrami UNESCO i na tej podstawie zaproponowano model takiego planu. Rozdział ósmy przedstawia charakterystykę Światowego Dziedzictwa z perspektywy Polski. Rozdziały 4., 5., 6., 7. i 8., które podsumowują problemy szczególnie ważne dla ochrony i zarządzania dóbr, kończą się wydzielonymi wnioskami.

Praca została napisana z perspektywy międzynarodowej, gdyż taki jest charakter Światowego Dziedzictwa. Wszystkie istotne elementy, przede wszystkim założenia, procedury oraz metody działania są w Światowym Dziedzictwie tak zorganizowane, aby mogły objąć dobra z całego świata. Konsekwencją takiego podejścia jest pewna ogólność i otwartość dokumentów regulujących Światowe Dziedzictwo, co wymaga ich interpretacji i dookreślenia do stosowania w praktyce. Takie zadanie ma również ta praca.

Światowe Dziedzictwo w ramach jednego systemu łączy ochronę dóbr kultury i natury. I jest to ważna składowa charakterystyki tego ruchu. Nie zmienia to jednak faktu, że ochrona tych dwóch kategorii dóbr musi być różna w wielu aspektach. Ta publikacja jest napisana z perspektywy dóbr kultury.

Publikacja powstała oczywiście w oparciu o obszerne piśmiennictwo na temat Światowego Dziedzictwa. Jest jednak również podsumowaniem wieloletnich osobistych doświadczeń i zainteresowań autora tą problematyką. Ich efektem było szereg publikacji, które w różnym zakresie zostały tu również wykorzystane (zestawienie przedstawiono w bibliografii).

Światowe Dziedzictwo to szczytna idea, kompleksowa teoria, międzynarodowe struktury, globalna sieć specjalistów i przede wszystkim tysiące najcenniejszych dóbr dziedzictwa. Każdy z tych elementów zasługuje na poznanie i prezentację.

Kluczowe jednak wydaje się przedstawienie dorobku teoretycznego, który spaja w całość i nadaje wyraźną tożsamość Światowemu Dziedzictwu, a jednocześnie ma tak duże znaczenie dla rozwoju całego konserwatorstwa i zabytkoznawstwa. To właśnie jest zasadniczym celem tej pracy.

WSPÓŁCZESNE POJĘCIE DZIEDZICTWA, UWARUNKOWANIA OCHRONY I ZARZĄDZANIA

1

1.1 Ewolucja pojęcia/rozumienia dziedzictwa 1.1.1 Tradycyjna koncepcja zabytku 1.1.2 Uwarunkowania przemiany rozumienia zabytku i systemu ochrony 1.1.3 Współczesne rozumienie dziedzictwa 1.2 Współczesne uwarunkowania ochrony i zarządzania dziedzictwem 1.2.1 Szeroka definicja dziedzictwa 1.2.2 Zróżnicowanie zasad i form ochrony dziedzictwa 1.2.3 Dynamiczny charakter dziedzictwa 1.2.4 Uzgadnianie z interesariuszami wartości dziedzictwa oraz form ochrony 1.2.5 Odpowiedzialność właściciel i użytkowników za ochronę dziedzictwa 1.2.6 Dwa cele ochrony dziedzictwa – zachowanie i wykorzystanie dziedzictwa 1.2.7 Ochrona dziedzictwa jako element programów rozwoju 1.2.8 Zróżnicowanie wartości funkcjonalnej obszarów zabytkowych 1.2.9 Monofunkcyjność obszarów historycznych 1.2.10 Nadrzędność interesu publicznego nad prywatnym 1.2.11 Kluczowa rola samorządu w ochronie dziedzictwa i kształtowaniu obszarów zabytkowych 1.2.12 Tworzenie stref buforowych 1.2.13 Czasowa i finansowa perspektywa programów zarządzania dziedzictwem

Lista Światowego Dziedzictwa UNESCO jest zbiorem ponad 1000 najcenniejszych dóbr kultury i natury, które międzynarodowej społeczności udało się do tej pory wyselekcjonować z ogromnego zasobu dziedzictwa. Lista UNESCO reprezentuje więc ten zasób, a z kolei cele ruchu Światowego Dziedzictwa sprawiają, że reprezentuje on światowy ruch konserwatorski. W praktyce oznacza to, że ruch Światowego Dziedzictwa pozostaje w bezpośredniej relacji ze stanem teorii i praktyki w całym obszarze ochrony i zarządzania dziedzictwem.

Relacja ta jest oczywiście wzajemna. Przede wszystkim postępowanie z dobrami kultury Światowego Dziedzictwa odzwierciedla ogólnie przyjęte zasady postępowania z dziedzictwem kultury. Oznacza to, że rozumienie dziedzictwa, sposób jego analizy oraz formy ochrony kształtują cały system (działania i decyzje) Światowego Dziedzictwa. Oczywiście jest też odwrotnie – metodologie analizy i zasady zarządzania opracowane dla dóbr UNESCO, stają się wzorcem dla działania przy innych zabytkach.

Dwustronny przepływ doświadczeń nie zmienia jednak faktu, że generalną sytuację w ruchu Światowego Dziedzictwa kształtują przede wszystkim zmiany w rozumieniu zabytku/dziedzictwa, celów i form ochrony, zachodzące w całym zabytkoznawstwie i konserwatorstwie. Dlatego charakterystyka Światowego Dziedzictwa i pełne zrozumienie procesów jakim ono podlega, wymaga na początku krótkiego przedstawienia tych uwarunkowań.

1.1 Ewolucja pojęcia/rozumienia dziedzictwa

Charakterystyka pojęcia zabytku/dziedzictwa powinna rozpoczynać wszelkie rozważania na temat postępowania z zabytkowym zasobem. Współczesne rozumienie zabytku/dziedzictwa jest bowiem niewątpliwie kluczowym elementem determinującym całą teorię i praktykę postępowania z tym zasobem, a tym samym również działania podejmowane w odniesieniu do dóbr Światowego Dziedzictwa. Znaczenie tego czynnika jest tym większe, że w ostatnich dekadach następował ciągły i bardzo radykalny proces poszerzenia pojęcia zabytku/dziedzictwa.

1.1.1 Tradycyjna koncepcja zabytku

Punktem wyjścia pozwalającym właściwie ocenić skalę współczesnego pojęcia dziedzictwa, powinno być tradycyjne pojęcie zabytku. Rozumienie zabytku określone tu jako tradycyjne, zostało przyjęte w początkach XX wieku, gdy sformułowano podstawy systemowego podejścia do zabytku i jego ochrony². Opracowana wtedy teoria konserwatorska obowiązywała ponad pół wieku, pomimo okresowego zawieszania jej na skutek dramatycznych wydarzeń, jakimi dla ochrony zabytków były dwie wojny światowe³.

Teoria konserwatorska ukształtowała również sposób myślenia zawarty w fundamentalnych dokumentach dotyczących dziedzictwa i jego ochrony, przyjętych po połowie XX wieku. Przykładem jest *Konwencja Haska* dotycząca ochrony dóbr kultury w czasie konfliktów zbrojnych (1954), *Karta Wenecka* będąca „dekalogiem” działalności konserwatorskiej (1964), czy *Konwencja dotycząca ochrony*

2 Charakterystykę procesu kształtowania pojęcia zabytku i zasad ochrony przedstawiają takie prace jak np.: Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, Butterworth-Heinemann, Oxford, 2002; Nicolas S. Price (ed), *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage*, Getty Conservation Institute, Los Angeles, 1996; Leo Schmidt, *Architectural Conservation; An Introduction*, Westkreuz-Verlag, Bonn 2008; Marian Arsyński, *Idea, Troska, Pamięć*, Muzeum Zamkowe w Malborku, Malbork 2007; Andrzej Kadłuczka, *Ochrona Zabytków Architektury*, Politechnika Krakowska, Kraków 2000; Bogusław Szmygin, *Kształtowanie koncepcji zabytku i doktryny konserwatorskiej w Polsce w XX wieku*, Politechnika Lubelska, Lublin 2000.

3 Ogromne zniszczenia wojen światowych wymuszały czasowe odstąpienie do idealistycznych zasad konserwatorskich. W Polsce po II wojnie światowej skala zniszczeń doprowadziła do przyjęcia programu odbudowy konserwatorskiej, który jednoznacznie odchodził od zasad konserwatorskich. Jan Zachwatowicz pisał o konieczności *zawieszenia praw i pryncypiów konserwatorskich w obliczu totalnych zniszczeń* – Jan Zachwatowicz, *Program i zasady konserwacji zabytków*, Biuletyn HSiK, zeszyt 1–2, Warszawa 1946.

światowego dziedzictwa UNESCO (1972)⁴. Każdy z tych dokumentów miał z założenia ogólnoświatowy charakter, a więc użyte w nich rozumienie zabytku powinno mieć wymiar uniwersalny. W rzeczywistości jednak wciąż operowano tradycyjnym rozumieniem zabytku i jego ochrony.

Tradycyjne rozumienie zabytku było wytworem europejskiej kultury. Wypracowane zostało na potrzeby ochrony architektonicznego dorobku tego kontynentu i kilku najbardziej znanych, martwych już cywilizacji. Określone w ten sposób zabytki zabytki stanowiły jednak niewielki fragment całego zasobu architektoniczno-urbanistycznego, ograniczony do grupy obiektów kanonicznych i pewnych funkcji (obiekty sakralne, budynki publiczne, zabudowa militarna, zespoły staromiejskie). System oceny w ten sposób definiowanych zabytków był podporządkowany ich wartości artystycznej, naukowej i historycznej. W tak określonym zasobie możliwe było jednoznaczne definiowanie wartości, a tym samym możliwe było precyzyjne odróżnienie „zabytków” od „niezabytków”. Dzięki temu zasób zabytków był określony, policzalny i ograniczony, dlatego też możliwe było formułowanie jednoznacznych zasad postępowania konserwatorskiego, które miały zasięg uniwersalny. O formach utrzymania takiego zasobu zabytków mogli samodzielnie decydować konserwatorzy. Ograniczenie liczby zabytków oraz ich wysoka wartość uzasadniały też dobieranie odpowiednich form ich współczesnego użytkowania (powinny umożliwiać realizację wymagań konserwatorskich). Konsekwencją takiego pojęcia zabytku było też przekonanie konserwatorów, że autonomicznie określają przedmiot i metody działania (reprezentują w pełni samodzielną dyscyplinę).

Przyjęty zespół wartości konstytuujących zabytek sprawiał, że miał on status podobny do dzieła sztuki. W konsekwencji nadrzędną zasadą postępowania było zachowanie historycznej formy i substancji zabytku. Dlatego zasady konserwatorskiego działania były podporządkowane temu zadaniu⁵. Celem działań konserwatorskich było więc zachowanie autentyzmu i integralności zabytku. Pozwalało to utrzymać jego wartość jako dokument historyczny, który pozostaje wiarygodnym źródłem badań. Dlatego właśnie wszelkie działania przy zabytku powinny być ograniczone do utrwalenia jego historycznej substancji i formy. Wszelkie falsyfikacje – na przykład rekonstrukcje czy odbudowy, są więc działaniami nieprawidłowymi.

4 Specjalne miejsce w tym zestawieniu zajmuje Karta Wenecka, która na dekady stała się swoistym dekalogiem konserwacji zabytków. Dokument ten jest interpretowany jako powrót do tradycyjnej koncepcji zabytku i jego ochrony – np.: Kirsti Kovanen, *The Theory and Practice of Building Conservation and Restoration*, [w:] *Building Conservation of our Time*, ICOMOS Finland, 2014, s. 9. Istotny wpływ na treść Karty Weneckiej miała włoska teoria konserwatorska, oparta w znacznej mierze na filozofii konserwatorskiej Cesare Brandiego (teorii opracowanej dla konserwacji dzieł sztuki). – por. np.: Andrzej Tomaszewski, *Cesare Brandi: u źródeł teorii i oddziaływania „włoskiej szkoły restauracji dzieł sztuki”*, [w:] Andrzej Tomaszewski. *Ku nowej filozofii dziedzictwa*, MCK, Kraków 2012, ss. 149–161.

5 Interpretacja źródeł teorii konserwatorskiej była przedmiotem prac m.in. Andrzeja Tomaszewskiego. Podkreślał on wpływ kultu relikwii na swoistą sakralizację architektury, co wpływa również na kształtowanie europejskiej teorii konserwatorskiej. – Andrzej Tomaszewski, *Od sacrum do profanum. Od genius loci do miejsca znaczącego dla kultury*, [w:] Andrzej Tomaszewski. *Ku nowej filozofii dziedzictwa*, MCK, Kraków 2012, ss. 76–82.

Z kolei niezbędne interwencje powinny być czytelne i winny zachować „znamiona swojego czasu” (nie należy falsyfikować autentycznego zabytku). Dlatego też tak ważne jest pełne dokumentowanie prac wykonywanych przy zabytkach.

Stosowanie uniwersalnych kryteriów do oceny wszystkich zabytków oraz podobnych zasad w ich ochronie sprawia, że zasób zabytków można porządkować i porównywać. W efekcie zbiór zabytków tworzą przede wszystkim obiekty o wyjątkowej, czytelnej i powszechnie uznawanej wartości. Jednak takie rozumienie zabytków ma określoną cenę; zabytki są wyizolowane z otoczenia. Zabytkami są raczej obiekty, a nie obszary. Pozwala to w większym zakresie na wyłączenie ich spod presji współczesnego użytkowania (ograniczone funkcje użytkowe). Łatwiejszy jest więc kompromis w ich przekształcaniach i zagospodarowaniu. Z tych względów łatwiej jest chronić zabytki-obiekty, niż zabytki-obszary (miasta historyczne, krajobrazy czy szlaki kulturowe).

Charakterystyka tradycyjnego rozumienia zabytków sprawia, że ich ochrona jest postrzegana jako sfera kultury, a nie gospodarki. Ich wyjątkowa wartość, niewielka liczba, ograniczone funkcje, punktowy charakter umożliwiają nadanie im specjalnego statusu; są sferą dotowanej kultury. Ich utrzymanie nie jest więc całkowicie poddane regułom wolnego rynku, ani też zasadom demokratycznym (interesariusze nie będący specjalistami mają ograniczony wpływ na decyzje o sposobie utrzymania zabytku).

1.1.2 Uwarunkowania przemiany rozumienia zabytku i systemu ochrony

Tradycyjna koncepcja zabytku dominowała ponad pół wieku, przede wszystkim utrwalana w teorii konserwatorskiej. Jednym z efektów było utrwalenie wrażenia, że zabytkoznawstwo i konserwatorstwo są dyscyplinami autonomicznymi. Nie jest to jednak prawda. Koncepcja zabytku/dziedzictwa oraz wynikające z niej zasady i formy ochrony pozostają w ścisłej relacji z uwarunkowaniami zewnętrznymi. Warunki zewnętrzne tworzy otaczająca rzeczywistość – przede wszystkim kultura, gospodarka, polityka, demografia, system społeczny, system prawny, sytuacja etniczna i religijna, doświadczenia i wydarzenia historyczne, etc. Wspólne oddziaływanie tych obszarów kształtuje elementy zabytkoznawstwa i konserwatorstwa – m.in. definicję zabytku, zasady, cele, metody, możliwości działania konserwatorskiego. Co ważne, relacje te są na tyle ścisłe, że w dłuższej perspektywie czasowej musi być zachowana spójność pomiędzy warunkami zewnętrznymi a teorią i praktyką (przede wszystkim) konserwatorską. Zmiany zewnętrznych uwarunkowań wymuszają więc zmiany w praktyce, a potem również w teorii konserwatorskiej. Okresy transformacji, którą charakteryzuje brak spójności pomiędzy czynnikami zewnętrznymi a teorią konserwatorską, są nazywane okresami zmiany paradygmatu⁶.

6 Thomas S. Kuhn, *Struktura rewolucji naukowych*, PWN, Warszawa 1968.

Tradycyjna koncepcja zabytku – i nadbudowany na niej paradygmat ochrony dziedzictwa – została ukształtowana na początku XX wieku. Koncepcja ta wynikała z ówczesnych uwarunkowań zewnętrznych i stanowiła jednocześnie spójną całość z pozostałymi elementami teorii konserwatorskiej. Pozwalało to realizować ją w praktyce, co nadało wiarygodność ówczesnemu paradygmatowi ochrony zabytków. W konsekwencji środowisko konserwatorskie nabrało przekonania, że jest on uniwersalny i ponadczasowy⁷.

Na przełomie lat 60. i 70. zintensyfikowały się radykalne przemiany zewnętrznych uwarunkowań. Oczywiście uwarunkowania te – czyli środowisko kulturowe i przyrodnicze – zmieniają się cały czas. Jednak różna jest ich intensywność i charakter. Od przełomu lat 60. i 70. zaczęto dostrzegać, że zachodzące przemiany mają bezprecedensową skalę, tempo, głębię i siłę⁸. Przemiany były inicjowane przede wszystkim w dziedzinach związanych z gospodarką, jednak przekształcenia obejmowały również inne obszary – kulturę, społeczeństwo, politykę, środowisko, etc. Z punktu widzenia wpływu na zabytkoznawstwo i konserwatorstwo można wskazać wiele istotnych procesów, które zostały wtedy uruchomione lub zintensyfikowane:

- szybkie i radykalne przekształcenia środowiska kulturowego i przyrodniczego (ze względu na procesy rozwoju, uprzemysłowienia, postępu technicznego, etc.),
- upodmiotowienie wielu grup społecznych, narodowych, kulturowych, etnicznych, etc.,
- uznanie równej wartości dziedzictwa wszelkich kultur i typów (grup typologicznych),
- rozwój wielu form wykorzystania dziedzictwa jako źródła rozwoju gospodarki i utrwalania tożsamości,
- rozwój masowej turystyki i wykorzystanie dziedzictwa w tym procesie,
- powszechne uznanie doktryny liberalnej – ograniczenie roli państwa w wielu obszarach,
- rozwój demokracji i samorządności,
- powszechna komercjalizacja w wykorzystaniu dziedzictwa,
- powszechne przyjęcie wzorców i estetyki kultury masowej.

7 Jak podkreśla T. Kuhn od momentu sformułowania paradygmatu danej dyscypliny *nie istnieje nic takiego jak badania naukowe bez paradygmatu*. To również tłumaczy trwałość tradycyjnej teorii konserwatorskiej, ibidem., s. 96.

8 W słynnym raporcie *Our Common Future, From One Earth to One World* Gro Harlem Brundtland (Oslo, 20 March 1987) zwracała uwagę na istotne przemiany, które dokonały się w omawianym czasie. O latach 60. pisała, że był to czas nadziei na nowy świat (*greater hope for a braver new world, and for progressive international ideas*), podczas gdy już w następnej dekadzie pojawiły się mniej optymistyczne postawy (*1970s slid slowly into moods of reaction and isolation*). W konsekwencji zrodziła się refleksja nad konsekwencjami rozwoju, granicami wzrostu oraz potrzebą ich kontroli.

Oczywiście lista czynników i procesów, które charakteryzują przemiany dokonujące się na przestrzeni ostatnich dekad jest dłuższa i bardziej złożona. Szczegółowa analiza tych kwestii nie jest jednak konieczna, gdyż z punktu widzenia ochrony dziedzictwa istotne są przede wszystkim konsekwencje polegające na przeformułowaniu pojęcia zabytku oraz zasad jego ochrony. Należy jednak podkreślić trzy elementy, które w bardzo istotnym stopniu odróżniają sytuację w ostatnich dekadach od sytuacji wcześniejszej.

Po pierwsze, nigdy postęp cywilizacyjny nie był tak szybki i głęboki jak współcześnie. To oznacza, że obecnie standardy techniczne, materiały budowlane, formy użytkowania, potrzeby użytkowników, mody, zmieniają się szybciej i radykalniej niż w przeszłości. Jeszcze niedawno znacznie łatwiejsza była adaptacja historycznych obiektów i przestrzeni do aktualnych potrzeb. Aktualnie żadna ściana, strop czy okno historycznego budynku nie powinny być użytkowane, gdyż tak bardzo zmieniły się standardy izolacyjności termicznej, akustycznej, wilgotnościowej, ogniowej.

Do niedawna nie stanowiło to problemu, natomiast obecnie są to obiektywne argumenty uzasadniające gruntowną modernizację (czyli przekształcanie) zabytków lub zastąpienie ich nowymi budowlami. Ten aspekt jest ważny, gdyż w praktyce obiekty historyczne rzadko są niszczone bez określonego celu – jest to uznawane za nieakceptowany wandalizm. Dawną zabudowę burzy się z reguły by mogły powstać bardziej współcześnie użyteczne obiekty – takie działania uznaje się za uzasadnione.

Po drugie, nigdy nie było tak dużych możliwości przekształcania środowiska (kulturowego i naturalnego). Współczesna cywilizacja, po raz pierwszy na przestrzeni całego rozwoju, dysponuje możliwościami pozwalającymi w krótkim czasie – w skali kilku lat – przekształcić znaczące części środowiska kulturowego i naturalnego. Co ważne, o ile w przeszłości rozwój koncentrował się przede wszystkim na nowych terenach, o tyle obecnie w coraz większym zakresie wykorzystuje obszary wcześniej zabudowane.

Dotyczy to również zasobu zabytkowego, nawet w skali całych zespołów (zespołów obiektów, obszarów miejskich, krajobrazów kulturowych). Pierwszy raz nasza cywilizacja potrafi w masowej skali przemieszczać wszystkie środki potrzebne do przekształcania środowiska. Systemowo zlikwidowano bariery prawne, organizacyjne, transportowe, komunikacyjne, które ograniczały przenoszenie środków finansowych, materiałowych, technicznych, ludzkich, technologicznych.

W przeszłości skala przekształceń środowiska była więc generalnie określona i ograniczona przez środki wytwarzane lokalnie. Warunkowało to tempo rozwoju poszczególnych obszarów, tym samym tempo przekształceń (i zachowania) historycznych elementów. Pozwalało to zachować swoistą równowagę (i czasami kontrolę) pomiędzy obszarami zachowywanymi a obszarami przekształcanymi. Było też więcej czasu na analizę i ocenę zachodzących procesów, tym samym na reakcję na nie. Obecnie zmiany wyprzedzają analizę i refleksję nad ich konsekwencjami.

Po trzecie, coraz głębiej postępuje programowa decentralizacja państwa i jego funkcji. Ochrona dziedzictwa z zasady wymaga silnej władzy, która dysponuje środkami prawnymi, organizacyjnymi i finansowymi, warunkującymi kontrolę nad przekształcaniami

obiektów i przestrzeni. Ze względu na immanentną konfliktowość działań konserwatorskich, system ochrony zabytków powinien być dwustopniowy – realizacja i kontrola powinny być rozdzielone. W praktyce tylko państwo we współpracy z samorządem może stworzyć system ograniczeń prawnych i rekompensat, które warunkują funkcjonowanie systemu ochrony zabytków.

Oczywiście ochrona nielicznych, najcenniejszych obiektów czy zespołów zabytkowych jest możliwa w różnych warunkach. Natomiast ochrona zabytków w skali całego zasobu, który warunkuje ochronę kultur i tożsamości, jest możliwa tylko poprzez system zorganizowany w strukturach państwa. Tymczasem neoliberalne państwo coraz bardziej pozbywa się zobowiązań na rzecz osób prywatnych i samorządów. Sprzyja temu oczywiście demokracja (podejmowanie decyzji i zarządzanie) oraz poszanowanie praw własności. Efektem tych procesów w ochronie zabytków jest prywatyzacja własności, odpowiedzialności i finansowania ochrony zabytków.

Osoby prywatne, firmy, instytucje czy samorządy (przede wszystkim dużych miast) są w stanie efektywnie chronić wybrane obiekty lub obszary. Taki system ochrony ma jednak szereg luk – nie obejmuje dużych fragmentów zasobu dziedzictwa. Poza tym bez niezależnej kontroli służb państwowych, formy utrzymania zabytków nie będą zgodne z konserwatorskimi standardami. Tak więc całościowa i prawidłowa ochrona zasobu zabytków może być realizowana tylko w oparciu o system stworzony przez państwo i samorządy.

Wymienione czynniki i procesy mają zasięg międzynarodowy, generalnie charakteryzują współczesną cywilizację zachodnią. Dotyczą więc również Polski. Jednak w Polsce – podobnie jak w dawnych krajach socjalistycznych – procesy przemian dodatkowo skomplikowała transformacja systemowa, która nastąpiła po upadku bloku wschodniego. Problem ten warto również podkreślić, gdyż to właśnie okres transformacji ustrojowej czytelnie pokazuje zależność ochrony zabytków od uwarunkowań zewnętrznych.

Elementy systemu ochrony zabytków muszą być zgodne z fundamentami istniejącego w danym kraju ustroju polityczno-gospodarczego. Dlatego gdy zmienia się ustrój, zmieniają się również podstawy funkcjonowania systemu ochrony zabytków, a tym samym zmienia się sam system. Jest to oczywiście proces długotrwały, co wynika z natury transformacji ustrojowej. Istotę zmian w odniesieniu do kilku najważniejszych elementów charakteryzujących system ochrony zabytków przedstawia Tabela 1⁹.

9 Kryteria porównania systemów ochrony zabytków w Polsce przed i po transformacji ustrojowej zostały opracowane przez B.Szmygina w formie przedstawionej tabeli na potrzeby raportu przygotowanego na Kongres Kultury Polskiej 2009 – Aleksander Bohm, Piotr Dobosz, Paweł Jaskanis, Jacek Purchla, Bogusław Szmygin, *Raport o systemie ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce po roku 1989*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2009, s. 16.

Tabela 1. Porównanie systemów ochrony zabytków w Polsce /przed i po transformacji ustrojowej/

Cechy systemu /kryteria porównania/	System przed transformacją /do 1989/	System po transformacji /po 1989/
Forma własności /dominująca i preferowana/	państwowa własność zabytków	prywatna własność zabytków
Odpowiedzialność za zabytki	odpowiedzialność za zachowanie zabytkowego zasobu deklaruje państwo	odpowiedzialność za zabytki jest przypisana (ustawowo) właścicielowi i użytkownikowi
Finansowanie zabytków	finansowanie systemu ochrony zabytków deklaruje państwo	obowiązek finansowania zabytków obciąża właścicieli i użytkowników
Status obiektu zabytkowego	zabytki nie są traktowane w sposób komercyjny – finansowanie zabytków nie jest traktowane jako inwestycja	zabytki są traktowane w sposób komercyjny – finansowanie zabytków jest traktowane jako inwestycja
Pozycja urzędu konserwatorskiego	służba konserwatorska realizuje centralną politykę państwa	służba konserwatorska jest zależna (działa w strukturach UW i UM)
Rola urzędu konserwatorskiego	służba konserwatorska (państwowa) jest aktywna – określa formę ochrony i użytkowania zabytków	służba konserwatorska (państwowa) jest pasywna – inicjatywa należy do właścicieli, inwestorów

Charakterystyka zmian w systemie ochrony zabytków w Polsce po 1989 roku pokazuje, że wpisują się one w generalny kierunek przemian dokonujących się we współczesnej ochronie dziedzictwa¹⁰. Zmiany w Polsce prowadzą do prywatyzacji własności zabytków, prywatyzacji odpowiedzialności za zabytki i prywatyzacji finansowania ochrony zabytków. Nieuchronną konsekwencją tych procesów jest komercjalizacja

10 Przedstawiona charakterystyka nie dowodzi wyższości systemu ochrony zabytków w PRL; jego funkcjonowanie obarczało wiele mankamentów poprzedniego ustroju. Porównanie ma natomiast pokazać radykalną odrębność oraz kierunek rozwoju tworzonego systemu ochrony zabytków, wynikający z transformacji ustroju w Polsce.

ochrony i użytkowania zabytków. Prowadzi to do ich coraz większych przekształceń, wynikających z doraźnych potrzeb modernizacyjnych, funkcjonalnych i estetycznych. Odbywa się to kosztem autentyzmu i integralności – podstawowych cech warunkujących wartość zabytków jako dokumentów historycznych. Wieloaspektowa prywatyzacja, której towarzyszy programowe ograniczanie odpowiedzialności i roli państwa w ochronie zabytków, prowadzi też do osłabienia kontroli sprawowanej przez służby konserwatorskie.

Porównanie założeń systemów ochrony zabytków – przed i po transformacji ustrojowej Polsce, prowadzi do jeszcze jednego, ważnego wniosku. Jeżeli bowiem na zmiany transformacji ustrojowej nakłada się również radykalny proces rozszerzenia pojęcia zabytku (podmiotowe pojęcie dziedzictwa), to możliwości transformacji systemu ochrony zabytków są ograniczone. W PRL istniał bowiem system ochrony zabytków, natomiast obecnie potrzebny jest system ochrony dziedzictwa. Różnica pomiędzy tymi systemami jest oczywiście pochodną istotnej różnicy między zabytkiem a dziedzictwem. Zabytków było stosunkowo niewiele – kilkadziesiąt tysięcy, dlatego ich ochrona była prowadzona według uniwersalnych zasad. Wydzielenie tego zasobu było proste, a jego ochrona nie wymagała indywidualnych uzasadnień. Poprzedni system stworzono dla ochrony takiego zasobu zabytków.

Dziedzictwo jest pojęciem szerszym i bardziej różnorodnym, a więc liczba elementów, które stanowią (lub mogą stanowić) dziedzictwo jest bardzo duża. Pojawiają się nowe problemy związane z ich identyfikacją, ewidencją, analizą, opisem i ochroną. Konserwatorzy zabytków nie są przygotowani do rozwiązywania tych problemów, z racji wykształcenia oraz schematów myślenia i działania, które wypracowano w poprzednim systemie.

Ważnym ograniczeniem jest też nowy rodzaj relacji, w których musi odbywać się ochrona dziedzictwa. W poprzednim systemie właściciel czy użytkownik zabytku nie był w pełni upodmiotowionym partnerem konserwatora. Konserwator łatwiej mógł decydować o zabytku, jeżeli był on własnością państwową, prace finansowano z państwowych środków, a użytkownikiem była państwowa instytucja. Ograniczało to liczbę i motywacje interesariuszy, których trzeba było przekonać do akceptacji wymagań konserwatorskich.

W nowej rzeczywistości sytuacja jest inna. W warunkach demokracji (opinie i interes interesariuszy) i poszanowania prawa własności (procedury), konserwatorzy muszą przekonać właścicieli zabytków do spełnienia wymagań konserwatorskich. Tym bardziej, że to oni najczęściej finansują prace.

Do działania w tych warunkach konserwatorzy nie są dobrze przygotowani. Dlatego często ich rola sprowadza się do opiniowania pomysłów inwestorskich (dotyczy to nawet najwartościowszych obiektów wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO). Dlatego właśnie można uogólnić, że służby konserwatorskie nie kreują aktywnej polityki w stosunku do zabytkowego zasobu.

Reasumując można więc stwierdzić, że zmieniające się uwarunkowania prowadzą nie tylko do zmiany pojęcia zabytku, ale również wymagają radykalnego przebudowania systemu, który umożliwia jego ochronę. I nie jest to proste zadanie.

1.1.3 Współczesne rozumienie dziedzictwa

Suma wielu procesów i czynników doprowadziła przede wszystkim do poszerzenia pojęcia zabytku, który rozrósł się do znacznie szerszego i pojemniejszego pojęcia dziedzictwa. Proces ten polegał na tym, że coraz więcej elementów z przeszłości zaczęto postrzegać jako „nośniki” wartości i cech zabytkowych. Pojęcie dziedzictwa może więc obejmować prawie każdy niewspółczesny element środowiska materialnego i niematerialnego. W praktyce oznacza to, że tradycyjny zbiór zabytków – dzieła architektury i urbanistyki, jest poszerzany o kolejne zbiory dzieł budownictwa, architektury przemysłowej, obiekty wernakularne, obiekty modernistyczne, zabytki techniki, krajobrazy kulturowe, szlaki kulturowe, itd.¹¹. W świetle obecnej praktyki zabytkiem/dziedzictwem jest produkt kulturowy (nie wytwór sztuki), obiekt należący do współczesności (w sposobie wykorzystania i traktowania), oceniany w różnych systemach wartości (ma charakter podmiotowy).

Wylczenie elementów tworzących zbiór dziedzictwa nie jest obecnie możliwe, gdyż proces ten cały czas trwa. Podmiotowe rozumienie dziedzictwa sprawia, że proces poszerzania zbioru dziedzictwa nie może być planowany ani kontrolowany. W efekcie zbiór dziedzictwa powiększa się w szybkim tempie – proporcjonalnie do rosnącego tempa przemian całego środowiska.

Na przykład w Polsce zbiór dziedzictwa tworzy nie tylko 66 tys. pozycji ujętych w rejestrze zabytków, ale również 140 tys. obiektów ujętych w ewidencjach, 900 miast historycznych, 600 tys. obiektów udokumentowanych na tzw. fiskach adresowych (zbiór niezwerifikowany), 420 tys. stanowisk archeologicznych ujawnionych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski i wiele pomniejszych zbiorów¹². Przyniesione dane różnią się w poszczególnych źródłach, ale świadczy to tylko o rozmytych i niekontrolowanych granicach tego zasobu.

Proces poszerzania pojęcia zabytku jest odzwierciedlony i formalnie potwierdzony w teorii konserwatorskiej. Dowodem są zapisy w dziesiątkach dokumentów doktrynalnych, które są obecnie podstawową formą wyrażania i formalizowania teorii konserwatorskiej. Wzrastająca ilość i różnorodność tych dokumentów niewątpliwie dowodzi coraz pojemniejszego definiowania dziedzictwa (i różnicowania form ochrony).

11 Por. np.: Janusz Bogdanowski, Zbigniew Myczkowski, *From conservation of monumental buildings to protection of monumental cultural landscape*, [w:] *Duties towards the heritage and laws of the market*, ICOMOS, International Cultural Centre Cracow, Kraków 1996.

12 Rejestr zabytków nieruchomych w Polsce („A”) – istnieje również rejestr zabytków ruchomych („B”) oraz archeologicznych („C”) – według danych Narodowego Instytutu Dziedzictwa liczy 68 639 pozycji (stan na 31. 12. 2014 r. – trwa weryfikacja). Krajowa ewidencja zabytków we wszystkich grupach (zabytki nieruchome, ruchome, archeologiczne) liczy ponad 956 tys., według stanu na 31. 12. 2008 r. – Marcin Gawlicki, *Rejestr zabytków w praktyce ochrony konserwatorskiej*, „Ochrona Zabytków” nr 2/2008, s. 63. Według informacji zamieszczonych na stronie NID (*Tabele z danymi liczbowymi do Raportu o stanie zachowania zabytków – dane z 2003 r.*), liczba zabytków rejestrowych w ewidencji wynosiła ok. 42 tys., liczba zabytków nie ujętych w rejestrze wynosiła ok. 108 tys., a liczba zewidencjonowanych zabytków archeologicznych wynosiła ok. 420 tys. (ujawnione i ewidencjonowane dzięki AZP).

Jednak większość dokumentów doktrynalnych jest ograniczona do wybranych grup dziedzictwa, działań konserwatorskich lub regionów, co ogranicza ich przydatność dla stworzenia całościowej syntezy¹³. Dlatego do pokazania procesu poszerzania pojęcia zabytku/dziedzictwa najlepiej wykorzystać konwencje UNESCO, dokumenty formalizujące w skali międzynarodowej stan wiedzy w danej dziedzinie.

Zgromadzenie Generalne UNESCO do tej pory uchwaliło 6 konwencji dotyczących sfery kultury, które w znacznej mierze dotyczą dziedzictwa i jego ochrony¹⁴. Pierwszym dokumentem, który definiował dziedzictwo kultury była przywoływana już Konwencja Haska z 1954 roku. Celem tego dokumentu było określenie zasad ochrony dziedzictwa kultury podczas zbrojnych konfliktów. Oczywiście konwencja definiuje pojęcie dziedzictwa kultury (*cultural heritage*). Dziedzictwo kultury – określone jako dziedzictwo nieruchome – jest definiowane jako *zabytki architektury (monuments of architecture)*, *miejsca archeologiczne (archeological sites)*, *zespoły obiektów (groups of buildings)*; *centra, w których są zabytki (centers containing monuments)*¹⁵. Konwencja używa więc pojęcia „dziedzictwo” i wydziela grupy dziedzictwa, jednak wszystko to opiera się na tradycyjnym pojęciu zabytku architektury.

Druga konwencja, przyjęta w 1970 roku, dotyczyła ograniczenia nielegalnego obrotu dobrami kultury (*Convention on Fighting Against the Illicit Trafficking of Cultural Property*). Jej przedmiotem były *dobra kultury (cultural properties)*, a nie dziedzictwo. W praktyce terminy te można jednak uznać za bliskie, co potwierdza wyliczenie kategorii dóbr objętych tym dokumentem (art. 1). Obszerność tych kategorii potwierdza wielość dóbr tworzących to pojęcie (z oczywistych względów ruchomych). Nadal jednak są one postrzegane jako zbiór artefaktów; takie ujęcie jest jednak uzasadnione, ze względu na problematykę tego dokumentu.

Pewne zmiany pojawiają się natomiast w konwencji dotyczącej Światowego Dziedzictwa dóbr natury i kultury z 1972 roku. W dokumencie tym dziedzictwo kulturowe zostało zdefiniowane poprzez wyliczenie trzech grup typologicznych – *zabytki (monuments)*, *zespoły obiektów (groups of buildings)* i *miejsca (sites)*. Dwie pierwsze grupy tego zestawienia zawierają tradycyjne rozumienie zabytku, co było zgodne zarówno z ówczesną

13 Formalna analiza oraz propozycje uporządkowania zasad tworzenia dokumentów doktrynalnych zostały przedstawione w artykule – Bogusław Szmygin, *Formal analysis of doctrinal texts in heritage protection*, [w:] Conservation and Preservation. Interaction between Theory and Practice, Edizioni Polistampa, Firenze 2010, ss. 95–106.

14 Zgromadzenie Generalne UNESCO przyjęło następujące konwencje dotyczące kultury: 1954 Convention on Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict (1st Protocol and 2nd Protocol); 1970 Convention on Fighting Against the Illicit Trafficking of Cultural Property; 1972 Convention Protection of the World Cultural and Natural Heritage; 2001 Convention on Protection of the Underwater Cultural Heritage; 2003 Convention on Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage; 2005 Convention on Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions.

15 Definicje rozumienia dziedzictwa w Konwencji Haskiej zawiera art. 1 *Definition of cultural property*.

teorią konserwatorską, jak i intencjami twórców konwencji¹⁶. Natomiast trzecia kategoria jest pewnym poszerzeniem rozumienia dziedzictwa, gdyż obejmuje również zespolone dzieła kultury i natury (*works of man or the combined works of nature and of man*)¹⁷. Takie ujęcie jest ważne, gdyż z czasem doprowadziło do przyjęcia szerokich współczesnych pojęć, np. krajobraz kulturowy czy historyczny krajobraz miejski¹⁸.

Kolejne konwencje UNESCO zostały przyjęte po upływie aż trzech dekad, co oznacza, że powinny odzwierciedlać znaczące przemiany, które nastąpiły w międzyczasie. Przyjęta w roku 2001 konwencja dotycząca ochrony dziedzictwa podwodnego, poszerzała pojęcia dziedzictwa o dobra znajdujące się pod wodą (*Convention on Protection of the Underwater Cultural Heritage*). To rozszerzenie nie stanowiło jeszcze znaczącej jakościowo zmiany, było raczej logicznym poszerzeniem obszaru dziedzictwa o zasób, który stał się bardziej dostępny, i który zaczęto intensywniej eksplorować¹⁹. Warto jednak zauważyć, że w definicji „*underwater cultural heritage*” znalazło się ważne wskazanie, iż jego ochrona powinna uwzględniać również jego naturalny kontekst (art. 1 – *Definitions*).

W 2003 roku została przyjęta konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego (*Convention on Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*). Ten dokument w istotnym zakresie poszerzył obszar dziedzictwa o sferę niematerialną. W artykule 2 zdefiniowano *niematerialne dziedzictwo kulturowe* jako *praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności*, które wspólnoty, grupy, a nawet jednostki uznają za dziedzictwo kulturowe. Ten dokument jest więc formalnym, międzynarodowym usankcjonowaniem nowej kategorii dziedzictwa i określeniem potrzeby jego ochrony.

W 2005 roku uchwalono konwencję dotyczącą ochrony i promowania różnorodności wyrazu kulturowego (*Convention on Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions*). Jest to również ważny dokument, choć nie dodaje nowych grup typologicznych do zbioru dziedzictwa. Konwencja poszerza jednak sposób postrzegania dziedzictwa. Przede wszystkim uznaje, że sama *różnorodność kulturowa stanowi wspólne dziedzictwo ludzkości*, i jako taka powinna być *szanowna i chroniona* (Preambuła). To oznacza, że „różnorodność” czy „odmienność” są już warunkami kwalifikującymi do uznania

16 Początkowa koncepcja Listy Światowego Dziedzictwa zakładała ograniczenie jej do niewielkiej (raczej zamkniętej) grupy najcenniejszych dóbr. Problem ten był dyskutowany podczas tworzenia pierwszych *Wytycznych Roboczych* (1975–77) – Christina Cameron and Mechtild Rossler, *Vision for a World Heritage List* [w:], *Many Voices, One Vision; The Early Years of the World Heritage Convention*, Ashgate Publishing, Dorchester, 2013, ss. 28–32

17 Definicje dziedzictwa zawiera art. 1 *Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego*.

18 Formalne wprowadzenie krajobrazów kulturowych w 1992 r. poprzedzały liczne wpisy dóbr, które należy zakwalifikować do tej kategorii. Było to przedmiotem wielu eksperckich debat. – Por. np.: Henry Cleere, *Cultural Landscapes and the World Heritage List: development, definitions, and problems*, [w:] Geza Hajos (ed.), *Monument – Site – Cultural Landscape. Exemplified by the Wachau*, Verlag Berger, Wien-Horn 2000, ss. 17–24.

19 Por. np.: Jerzy Litwin, *Ochrona dziedzictwa podwodnego w Konwencji UNESCO z 2001 roku*, [w:] *Dlaczego i jak w nowoczesny sposób chronić dziedzictwo kulturowe*, PKN ds. UNESCO, Warszawa 2014, ss. 105–114.

za dziedzictwo, bez względu na inne cechy ocenianego dobra. Pojęcie różnorodności kulturowej dotyczy *wielości form, przez które kultury grup i społeczeństwa znajdują swój wyraz* (art. 4 – Definicje). Zapisy konwencji oznaczają więc, że zbiór dziedzictwa powinien być tak szeroki, by objął możliwie jak najwięcej form/dóbr dokumentujących różnorodność kultur świata.

Zestawienie konwencji UNESCO dowodzi procesu poszerzania pojęcia dziedzictwa. Obraz ten jest jeszcze wyraźniejszy, gdy analiza obejmuje również dokumenty robocze uzupełniające konwencje (na przykład *Wytyczne Robocze*). W przypadku konwencji dotyczącej dóbr natury i kultury, aktualizowane *Wytyczne* zawierają nowe grupy typologiczne dziedzictwa – m.in. szlaki kulturowe, kanały czy różne typy miast historycznych (w tym modernistyczne). Specjaliści związani z ruchem Światowego Dziedzictwa przewidują również wprowadzenie pojęcia *historycznego krajobrazu miejskiego*.

Dowodem szerokiego – a więc coraz bardziej jednoczącego – rozumienia dziedzictwa jest też zainicjowany w 2012 roku proces koordynacji wdrażania wszystkich konwencji UNESCO dotyczących kultury²⁰. Pomimo pozytywnych statystyk dotyczących wdrażania poszczególnych konwencji, uznano, że w tak skomplikowanej obecnie rzeczywistości odrębnie prowadzone działania nie są wystarczające²¹. Środowisko kulturowe stanowi bowiem niepodzielną, wzajemnie powiązaną całość, w której każde działanie ma wiele uwarunkowań i powoduje wiele konsekwencji. Dlatego postanowiono zespolić działania służące wdrażaniu poszczególnych konwencji, by podnieść ich efektywność i osiągnąć tzw. efekt synergetyczny²². Plan ten jest zasadny i realistyczny właśnie ze względu na szerokie rozumienie dziedzictwa, które jednoczy konwencje UNESCO²³.

Zapisy konwencji UNESCO, dokumentów doktrynalnych, zestawienie dóbr wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa czy też zestawienia dóbr obejmowanych ochroną konserwatorską w poszczególnych krajach, jednoznacznie dowodzą, że proces rozszerzania pojęcia dziedzictwa doszedł do pewnych granic. Dziedzictwem może być już każdy niewspółczesny element kultury materialnej i niematerialnej. Decyzja o uznaniu danego elementu za dziedzictwo jest decyzją podmiotu (zbiorowego albo nawet indywidualnego), właściwie niezależnie od innych jego cech. Oczywiście każdy element uznany za dziedzictwo może podlegać ochronie.

20 W styczniu 2012 roku odbyło się pierwsze spotkanie tzw. Cultural Convention Liaison Group. Tworzą ją przewodniczący poszczególnych grup działających w strukturze UNESCO, odpowiedzialnych za poszczególne konwencje. Celem działania grupy jest koordynacja współpracy i podniesienie efektywności wdrażania konwencji poprzez wspólne działania.

21 W ramach UNESCO został przeprowadzony audyt, który dokonał oceny wdrażania konwencji dotyczących kultury. Zawiera on m.in. statystyczne oceny rozpowszechniania konwencji oraz zalecenia dotyczące współpracy w ich wdrażaniu. – *"Audit of the Working Methods of Cultural Conventions"* (September 2013), UNESCO, Internal Oversight Service Audit Section, IOS/AUD/2013/06

22 Założenia i cele współpracy przy wdrażaniu konwencji zostały przedstawione w dokumencie *„Joint Statement by the Chairpersons of the Committees of the UNESCO Culture Conventions”*, przyjętym 29 czerwca 2015 r. w Bonn podczas 39 sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa UNESCO.

23 Charakterystykę wdrażania prawodawstwa UNESCO (przede wszystkim konwencji) do polskiego prawa przedstawia publikacja – Katarzyna Zalaszińska, *Zalecenia dotyczące wdrożenia prawodawstwa UNESCO do polskiego porządku prawnego*, Polski Komitet ds. UNESCO, Warszawa 2013

Można więc uznać, że proces rozszerzania pojęcia dziedzictwa osiągnął pewien naturalny kres. Dalsze działania w tym kierunku nie są celowe. Jednocześnie sytuacja ta wymusza pilne podjęcie działań o innym charakterze. Poszerzenie zbioru zabytków/dziedzictwa przyniosło bowiem nieuniknione praktyczne konsekwencje. Rosnąca liczba zabytków i coraz większy zakres ich modernizacji, wymuszany współczesnymi potrzebami, bardzo ograniczył możliwości ich utrzymania zgodnie z tradycyjnymi zasadami konserwatorskimi (zasadami Karty Weneckiej). To oznacza, że tradycyjny paradygmat ochrony zabytków stracił spójność (w stosunku do całego zasobu dziedzictwa). Cele i metodologie konserwacji zabytków – czyli główne elementy teorii konserwatorskiej oprócz pojęcia zabytku – powinny być ponownie zdefiniowane. Nowe sformułowanie celów i metod działania konserwatorskiego musi oczywiście uwzględnić szerokie, współczesne pojęcie dziedzictwa. I ten proces obecnie trwa²⁴.

Zmiany w podejściu do ochrony i zarządzania dziedzictwem muszą mieć radykalny charakter, wynikający z zakresu zmian w rozumieniu dziedzictwa. Trzeba ponownie określić wszystkie elementy systemu ochrony dziedzictwa – zdefiniować wartości i funkcje dziedzictwa, formy i zasady jego ochrony, zadania i uprawnienia podmiotów zarządzających, itd.

Charakter tych zmian również można prześledzić na podstawie dokumentów doktrynalnych przyjmowanych przez różne zgromadzenia konserwatorskie. Jednak mając na uwadze wyrażone już zastrzeżenia o niesystemowości wielu z nich, należy odwołać się do dokumentów, które mają wysoki status wynikający z procedury uzgadniania oraz przyjęcia. Takim dokumentem jest bez wątpienia *Rekomendacja w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego*, przyjęta przez UNESCO w 2011 roku²⁵. Jest to dokument najnowszy, opracowany podczas kilkuletniego procesu uzgodnień, który w kompleksowy sposób przedstawia współczesne podejście do ochrony dziedzictwa²⁶.

Analiza *Rekomendacji w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego (Historic Urban Landscape – HUL)* pokazuje fundamentalną zmianę sposobu traktowania dziedzictwa²⁷. Już pojęcie „historycznego krajobrazu miejskiego” jest wprowadzeniem nowej

24 Szeroka dyskusja o podstawach teoretycznych współczesnego konserwatorstwa w ramach ICOMOS-u została zainspirowana raportem przedstawionym przez Gustavo Araozę podczas Komitetu Doradczego ICOMOS w 2009 w roku – Protecting Heritage Places under the New Heritage Paradigm & Defining its Tolerance for Change – A Leadership Challenge for ICOMOS (Valetta).

25 Konferencja Generalna UNESCO podczas 36 sesji przyjęła *Rekomendację o Historycznym Krajobrazie Miejskim* przez aklamację 10 listopada 2011 roku.

26 Warto podkreślić, że tzw. „inicjatywa HUL” powstała w ramach działań Światowego Dziedzictwa. Inicjatywa została zapoczątkowana w 2005 roku w ramach programu “World Heritage Cities Programme” jednego z 6 programów tematycznych, których realizację postanowiono podczas 25 sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa w 2001. – Por. np. *Managing Historic Cities*, World Heritage Papers 27, WHC Paris, 2010, s. 3.

27 Oczywiście zmiana podejścia do ochrony dziedzictwa, szczególnie w aspekcie włączenia aspektów związanych z jego użytkowaniem i szerokim udziałem interesariuszy, została zapoczątkowana już wcześniej – np. pojęcie konserwacji zintegrowanej wprowadzono w The Declaration of Amsterdam (1975). Jednak dopiero Rekomendacja HUL jest dokumentem o tak wysokiej międzynarodowej randze.

kategori w pojmowaniu obszaru – a nawet właściwsze jest określenie – środowiska historycznego. W Rekomendacji zapisano, że historycznym krajobrazem miejskim jest *obszar urbanistyczny rozumiany jako efekt historycznego nawarstwiania się wartości kulturowych i przyrodniczych oraz cech, który wykracza poza pojęcie „historycznego centrum” czy „zespołu”, obejmując szerszy kontekst miasta i jego położenie geograficzne* (pkt 8). Kluczowe w tej definicji jest pojęcie „szerszego kontekstu miasta”, które jak zapisano w punkcie 9 obejmuje wszelkie elementy, czynniki i uwarunkowania, tworzące współczesną przestrzeń żyjącego, historycznego obszaru miejskiego. Dalsze wyjaśnienia dotyczące rozumienia „kontekstu” zawiera szereg innych zapisów Rekomendacji.

Kluczowym elementem nowego podejścia do dziedzictwa, jakim jest miasto historyczne, jest nowe podejście do oceny jego wartości. Wartość dziedzictwa w wielu zapisach Rekomendacji nie jest postrzegana odrębnie, ale w kontekście współczesnych inwestycji i różnego rodzaju interwencji. Jest to istotna zmiana w postrzeganiu wartości dziedzictwa. W tradycyjnym podejściu „zabytkowe wartości” uznawano bowiem za nadrzędne, a więc działania dotyczące dziedzictwa powinny być podporządkowane jego ochronie. Takie założenie sytuowało dziedzictwo w centrum zainteresowania, a teoria konserwatorska uzasadniała takie podejście. Tymczasem w Rekomendacji HUL – pomimo deklaracji o aktualności dokumentów doktrynalnych – wartość dziedzictwa jest konsekwentnie postrzegana w kontekście współczesnych potrzeb i rozwoju²⁸.

Na przykład zaleca się by rozwój respektował historyczne otoczenie i był z nim zharmonizowany (*contemporary interventions respect and are harmonious with heritage in a historic setting* – pkt 13). Zaleca się też by współczesny rozwój respektował i wykorzystywał lokalne tradycje rozwojowe (pkt 14). Współczesne interwencje architektoniczne powinny szanować otoczenie i wzorce; powinny być kontynuowane tradycje w zagospodarowaniu przestrzeni (*Respect for historic values should be the guiding principle for architectural interventions. Continuity of composition, which does not disrupt existing architecture, deserves priority.* – pkt 22). Podkreśla się też konieczność zachowania równowagi pomiędzy nową architekturą a historyczną (*Special emphasis should be put on a balanced relation between urban continuity and contemporary architecture* – pkt 22). Tak więc te wszystkie sformułowania konsekwentnie łączą ochronę dziedzictwa ze współczesnymi interwencjami i celami. To jednak w praktyce podważa możliwość respektowania tradycyjnych (restrykcyjnych) zasad konserwatorskiego działania.

Tak zwane „podejście HUL” zakłada więc pewną korektę hierarchii celów. Działania dotyczące miasta historycznego/dziedzictwa powinny być podejmowane w szerokim kontekście, uwzględniającym uwarunkowania społeczne, gospodarcze, kulturowe,

28 W Preambule Rekomendacji HUL zapisano między innymi: *Recalling that a corpus of standard-setting documents, including conventions, recommendations and charters, exists on the subject of the conservation of historic areas, all of which remain valid* (w przypisach wymieniono m.in. Kartę Wenecką, Kartę Waszyngtońską, Konwencję Światowego Dziedzictwa UNESCO).

rozwojowe, etc. Szeroki kontekst ma być uwzględniony już na etapie identyfikacji dziedzictwa – *It suggests a landscape approach for identifying, conserving and managing historic areas within their broader urban contexts, by considering the inter-relationships of their physical forms, their spatial organization and connection, their natural features and settings, and their social, cultural and economic values.* – pkt 5, *Introduction*). Cele postępowania z dziedzictwem formułuje się nawet jeszcze bardziej jednoznacznie – identyfikacja, ocena i zarządzanie dziedzictwem ma wpisywać się w zasady zrównoważonego rozwoju²⁹.

Tradycyjna teoria konserwatorska nie zakładała by identyfikacja (ocena) dziedzictwa mogła zależeć od tego typu uwarunkowań. Od pewnego czasu rezygnowano z uniwersalnej koncepcji dziedzictwa i uznano, że dziedzictwo należy postrzegać (analizować, waloryzować, chronić) we własnych kontekstach kulturowych³⁰. Jednak czymś zupełnie innym jest respektowanie kontekstu kulturowego, a czym innym jest tak szerokie uwzględnianie współczesnych uwarunkowań rozwojowych. Taka zmiana podejścia jest bardzo istotna, gdyż uwarunkowania współczesnego rozwoju można definiować i kształtować dosyć swobodnie. To otwiera możliwość szerokiego manipulowania określaniem wartości dziedzictwa.

Zmiany sposobu postrzegania dziedzictwa w sposób oczywisty zmieniają podejście do jego ochrony. Działania konserwatorskie w świetle Rekomendacji HUL mają służyć nie tylko zachowaniu dziedzictwa. Zapisano na przykład, że działania konserwatorskie mają służyć zachowaniu równowagi pomiędzy rozwojem a odpowiednią jakością życia³¹. Podkreśla się również konieczność przejścia od działań skoncentrowanych na ochronie dziedzictwa, na rzecz postrzegania konserwacji w szerszym kontekście procesów społecznych, gospodarczych, kulturowych (pkt 4). Stwierdza się, że podejście HUL umożliwia zintegrowanie ochrony dziedzictwa z procesami ekonomicznego i społecznego rozwoju (pkt 12), natomiast konserwacja dziedzictwa ma być wręcz integrowana z innymi planami rozwojowymi (pkt 23).

Wymieniane zapisy w zasadzie nie powinny budzić wątpliwości, gdyż działania konserwatorskie powinny oczywiście służyć również innym celom rozwojowym i społecznym. Jednak w praktyce, złożonych celów społecznych, gospodarczych czy kulturowych

29 W pkt 11 Rekomendacji zapisano, że definicja historycznego krajobrazu miejskiego – *provides the basis for a comprehensive approach for the identification, assessment, conservation and management of historic urban landscapes within an overall sustainability framework.*

30 Z punktu widzenia teorii konserwatorskiej (tekstów doktrynalnych) ustalenia dotyczące oceny wartości dóbr (autentyzmu/integralności) zostały sformułowane w 1994 roku w postaci „*Dokumentu z Nara dotyczącego autentyzmu*” (*Nara Document on Authenticity*). Formalnym uznaniem podejścia z Nara było wprowadzenie go do „*Wytycznych Roboczych do realizacji Konwencji Światowego Dziedzictwa*” UNESCO (II.E Autentyzm i/lub Integralność).

31 Zapis zawarty w pkt 3 – *conservation has become a strategy to achieve a balance between urban growth and quality of life on a sustainable basis.*

nie uda się osiągnąć, ograniczając postępowanie z dziedzictwem do konserwacji czy restauracji zabytków. A to po prostu oznacza odejście od tradycyjnych metod działania konserwatorskiego (czego w Rekomendacji nie zapisano).

Kolejna zmiana dotyczy sposobu określania wartości dziedzictwa i celów jego ochrony. W tradycyjnym konserwatorstwie był to obszar działań specjalistów; dziedzictwo było przedmiotem obiektywnego poznania, co wymagało specjalistycznej wiedzy. Dlatego to specjaliści – ze względu na kompetencje – określali wartość dziedzictwa i formy jego ochrony.

W Rekomendacji HUL podejście to zmienia się – szeroki krąg interesariuszy ma coraz większy udział i wpływ na decyzje dotyczące dziedzictwa. Takie podejście zaleca się w wielu zapisach. Na przykład w pkt. 28 zapisano udział interesariuszy w definiowaniu, ocenie i rozwoju działań ochronnych związanych z dziedzictwem³². Zapisy w pkt. 31 idą jeszcze dalej, gdyż nie tylko zakładają udział interesariuszy w identyfikacji wartości dziedzictwa, ale wręcz zalecają uzyskanie ich akceptacji dla działań związanych z ochroną³³. Tak więc w tym ważnym aspekcie również w znaczący sposób zmieniło się podejście do postępowania z dziedzictwem.

Sumę zmian zawartą w Rekomendacji HUL można przedstawić dokonując zestawienia elementów charakteryzujących podejście do dziedzictwa i jego zarządzania³⁴. Oczywiście Rekomendacja HUL generalnie koncentruje się na miastach historycznych, jednak w praktyce dotyczy pojmowania i ochrony całego zasobu dziedzictwa.

32 Odpowiedni zapis pkt. 28 jest następujący: *All levels of government – local, national/federal, regional – should be aware of their responsibility and contribute to the definition, development, implementation and assessment of urban heritage conservation and development policies, based on a participatory approach of all stakeholders....*

33 Zapis pkt. 31: *Community engagement tools should educate a diverse cross-section of stakeholders and empower them to identify key values in their urban areas, develop visions, set goals, and agree on actions to safeguard their heritage...*

34 Okoliczności i czynniki, które określiły powstanie Rekomendacji HUL oraz zmiana podejścia w stosunku do miasta historycznego (tabela), zostały szczegółowo scharakteryzowane w artykule – Bogusław Szmygin, „Rekomendacja o Historycznym Krajobrazie Miejskim” – nowe podejście do ochrony dóbr Światowego Dziedzictwa, [w:] Wybrane zagadnienia zarządzania dobrami UNESCO w Polsce, PKN ICOMOS, Politechnika Lubelska, Warszawa 2015, ss. 167–186.

Tabela 2. Zmiana podejścia do miasta historycznego/dziedzictwa
/Podejście tradycyjne i Rekomendacja HUL-2011/

Elementy, cechy i cele charakteryzujące podejście do miast historycznych	Podejście tradycyjne	Podejście HUL /rekomendacja 2011/
Przedmiot Rekomendacji /elementy objęte podejściem/	Miasto historyczne /materialne elementy tworzące i charakteryzujące miasto/	HUL /wszelkie elementy, wartości, relacje, procesy tworzące miasto/
Co jest przedmiotem analizy i planów ochrony?	Dziedzictwo /elementy i czynniki konserwatorskie/	Całe miasto historyczne /elementy i czynniki konserwatorskie i pozakonserwatorskie/
Stosunek do zmian i przekształceń	Zmiana jest niepożądana; jest zakłóceniem; prowadzi do obniżenia wartości /miasto jest statyczne/	Zmiany są elementem naturalnym; są immanentną cechą każdego miasta /także historycznego/
Nadrzędny cel działań podejmowanych w mieście historycznym	Ochrona wartości dziedzictwa	Brak nadrzędnego celu /równorzędne cele: ochrona dziedzictwa, zrównoważony rozwój, spójność społeczna/
Sposób określania celów i wartości	Specjaliści	Specjaliści + konsultacje społeczne /wymagana społeczna akceptacja/
Cel działań konserwatorskich	Ochrona dziedzictwa /tylko/ Konserwator odpowiada tylko za ochronę dziedzictwa	Ochrona dziedzictwa + inne cele /np. rozwój/ Konserwator odpowiada również za inne cele

Analiza *Rekomendacji dotyczącej historycznego krajobrazu miejskiego* potwierdza sformułowanie nowego podejście do ochrony i zarządzania dziedzictwem³⁵. Międzynarodowa ranga tego dokumentu – Rekomendacja powinny być wdrożona przez

35 Zalecenia (Rekomendacje) są według standardów UNESCO dokumentem wysokiej rangi. Zgromadzenie Generalne UNESCO przyjęło (do roku 2011) następujące Rekomendacje: *Recommendations concerning "the Safeguarding of the Beauty and Character of Landscapes and Sites"* (1962), *"the Preservation of Cultural Property endangered by Public or Private works"* (1968), *"the Protection, at National Level, of the Cultural and Natural Heritage"* (1972), *"The Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas"* (1976).

Państwa-Strony UNESCO, pozwala przewidywać, że „podejście HUL” stanie się powszechne w stosunku do dziedzictwa, choć bez wątplenia metodologia umożliwiająca jego praktyczne zastosowanie wymaga dopiero opracowania³⁶. Są również podstawy by zakładać, że „podejście HUL” będzie obowiązywało w stosunku do dóbr Światowego Dziedzictwa³⁷.

1.2 Współczesne uwarunkowania ochrony i zarządzania dziedzictwem

Przyjęcie szerokiej, podmiotowej koncepcji dziedzictwa oraz zmiana podejścia do jego ochrony i zarządzania są kluczowymi elementami dowodzącymi dezaktualizacji tradycyjnego paradygmatu ochrony zabytków. Nie oznacza to jednak, że nowy paradygmat został już ukształtowany, oraz że jego struktura będzie podobna jak w paradygmacie tradycyjnym. Istotna różnica – zdeterminowana podmiotową koncepcją dziedzictwa – będzie zapewne polegać na konieczności fragmentacji teorii konserwatorskiej i jej płynności (zmienności w czasie). W praktyce oznacza to, że nowy paradygmat może nie formułować uniwersalnych zasad i form ochrony dziedzictwa.

Brak możliwości określenia uniwersalnych zasad i form utrzymania dziedzictwa wynika z wielości i różnorodności elementów tworzących dziedzictwo, różnorodności pełnionych przez nie funkcji oraz uwarunkowań w jakich się znajdują. Współczesną sytuację dodatkowo komplikuje fakt, że zasady i formy utrzymania/ochrony dziedzictwa muszą być skorelowane z argumentami i celami uzasadniającymi tę ochronę. Wszystkie te elementy mają zmienny charakter, wymagają ciągłej aktualizacji i indywidualizacji. Zmienność tak wielu czynników sprawia, że zasady i formy utrzymania dziedzictwa nie mogą mieć obecnie postaci zamkniętych, uniwersalnych wzorców. Dlatego też współczesna doktryna konserwatorska nie poddaje się kodyfikacji, którą można wesprzeć odpowiednimi przepisami.

Tak więc na obecnym etapie kształtowania nowego paradygmatu, ochrona/użytkowanie/zarządzanie dziedzictwem jest obszarem, w którym możliwe jest przede wszystkim określenie generalnych celów i założeń. Natomiast szczegółowe rozwiązania konkretnych problemów wynikają z indywidualnej analizy danego dobra i uwarunkowań w jakich ono funkcjonuje.

36 Metodologia umożliwiająca stosowanie „podejścia HUL” w praktyce nie została jeszcze opracowana. Dlatego również w stosunku do *Rekomendacji HUL* zachowuje ważność opinia Rona von Oersa, dotycząca *Vienna Memorandum*, że jest to dopiero płaszczyzna do dyskusji. – *It is important to note that the Vienna Memorandum is not a Charter, nor was it intended as a finalized document that could guide urban development and conservation for decades to come – it represented a consensus product, established with the involvement of various professional entities, to serve as a catalyst for opening up the debate* – Ron van Oers *Managing cities and the historic urban landscape initiative – an introduction*, [w:] *Managing Historic Cities*, World Heritage Papers 27, WHC Paris, 2010, s. 8.

37 Tak zwane „podejście HUL” ma być wprowadzone do „Wytycznych Roboczych” UNESCO. Zgodnie z zasadami przyjętymi przez Komitet Światowego Dziedzictwa nowelizacja tego dokumentu dokonywana jest co 4 lata, a więc zmiany formalnie mogą być wprowadzone w nowelizacji w roku 2019.

Konieczność takiego podejścia ujawnia się w sposób szczególny w przypadku bardziej złożonych grup typologicznych dziedzictwa, takich jak obszary historyczne, historyczny krajobraz miejski czy krajobrazy kulturowe. O ile bowiem w postępowaniu z pojedynczymi zabytkami nadal mogą być stosowane tradycyjne zasady i formy konserwatorskiego postępowania, to programy zarządzania złożonymi typami dziedzictwa muszą zdecydowanie wykraczać poza ochronę wartości i cech zabytkowych. Muszą uwzględniać całokształt uwarunkowań w jakich te dobra współcześnie funkcjonują.

Biorąc pod uwagę cały zespół współczesnych okoliczności – konserwatorskich i poza-konserwatorskich, na obecnym etapie tworzenia nowego paradygmatu można więc sformułować generalnie założenia ochrony/użytkowania/zarządzania dziedzictwem, obejmujące aspekty merytoryczne i organizacyjne³⁸.

1.2.1 Szeroka definicja dziedzictwa

Dziedzictwem są wszystkie elementy środowiska materialnego i niematerialnego, których ochrona jest wymagana prawem, oraz wszelkie elementy, które mogą być uznane za dziedzictwo na mocy prawa i teorii konserwatorskiej³⁹. To oznacza, że dziedzictwo nie jest ograniczone do elementów objętych dotychczasowymi formami ochrony konserwatorskiej. Dziedzictwo jest rozumiane podmiotowo – podmioty zbiorowe oraz indywidualne mogą określać i chronić dziedzictwo w skali, która jest dla nich istotna.

Szerokie rozumienie dziedzictwa umożliwiają zarówno dokumenty doktrynalne jak i przepisy będące formalną podstawą ochrony dziedzictwa. Przykładem może być definicja zabytku w polskiej ustawie. Ustawa przyjęta w 2003 roku kontynuuje polską tradycję, zgodnie z którą kluczowym pojęciem jest zabytek. Pojęcie dziedzictwa nie zostało więc do ustawy wprowadzone, co nie stanowi jednak ograniczenia, gdyż ustawowa definicja zabytku jest bardzo pojemna⁴⁰. Zawiera 5 warunków i określa definujących zabytek, ale są one szerokie – nie nakładają nawet istotniejszych ograniczeń czasowych (*świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia*), ani kompletności (*ich części lub zespoły*)⁴¹.

38 Pierwsza wersja założeń została opracowana dla potrzeb strategii ochrony zasobu dziedzictwa w skali miasta historycznego, w oparciu o założenia Rekomendacji o Historycznym Krajobrazie Miejskim: Bogusław Szmygin, *Strategia zarządzania dziedzictwem Lublina*, Lublin 2014 (materiał niepublikowany).

39 Na przykład w raporcie „*Cultural Heritage Counts for Europe*” (2015), opracowanym przez kilka znaczących europejskich instytucji zajmujących się ochroną dziedzictwa, przyjęto następujące określenie – *heritage consists of a wide and diversified array of past events, personalities, folk memory, mythology, literary associations, physical relics of the past, as well as places to which they can be symbolically linked...the understanding of heritage is dynamic in nature, being constantly interpreted and changed depending on the passage of time, the change of context, and the public's experiences and expectations*, s. 35.

40 Poszerzanie pojęcia zabytku bez wprowadzenia do prawodawstwa pojęcia dziedzictwa ma jednak pewne konsekwencje. Powstaje chaos terminologiczny – pojęcie zabytku tradycyjnie oznaczające obiekty rejestrowe i ewidencyjne jest używane również w odniesieniu do dóbr tworzących zbiór dziedzictwa. Układ dwóch pojęć (zabytek-dziedzictwo lub zabytek-dobro kultury) jest właściwszy z punktu widzenia funkcjonowania systemu ochrony zabytków. – Por. np.: Jan Pruszyński, *Zabytek – pamiątka czy dobro kultury?*, „Ochrona Zabytków”, nr 3, 1993, ss. 261–264; Bogusław Szmygin, *Zabytek – pamiątka czy dobro kultury? Uwagi o niedoskonałości pojęcia*, „Ochrona Zabytków”, nr 1, 1995, ss. 104–108; Jan Pruszyński, *A jednak pamiątka*, „Ochrona zabytków”, nr 1, 1995, ss. 109–113.

41 Definicję zabytku obowiązującą w polskim systemie formułuje art. 3, pkt 1, ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z dnia 17 września 2003 r.)

Warunkiem kwalifikującym jest „posiadana wartość historyczna, artystyczna lub naukowa”, jednak jest to również subiektywne sformułowanie. Tak więc nowe grupy typologiczne dziedzictwa mogą być obejmowane ochroną konserwatorską, w oparciu o istniejące już prawo.

Proces poszerzania pojęcia zabytku pozwala więc w Polsce na powiększanie zbioru zabytków rejestrowych oraz zabytków ujętych w ewidencji (również objętych pewnymi rygorami ochrony konserwatorskiej). Uwzględniając inne formy ochrony konserwatorskiej – przede wszystkim zapisy w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego oraz parki kulturowe, polski system pozwala na znaczące powiększanie zasobu dziedzictwa. W praktyce w każdym mieście czy gminie są obiekty i obszary, które można traktować jako dziedzictwo kulturowe. Ich wartość zabytkowa jest oczywiście różna, ale każdemu można przydać – choćby w skali lokalnej – wartości i atrakcyjności. Mogą być podstawą działań kulturalnych, edukacyjnych, gospodarczych, turystyki, oparciem dla lokalnej tożsamości. W każdym z ponad 900 miast w Polsce są obszary, które można uznać za historyczne i podejmować w oparciu o nie miastotwórcze działania (np. rewitalizację). Ich formalny status jest różny, ale jest to bardziej szansa niż ograniczenie.

1.2.2 Różnicowanie zasad i form ochrony dziedzictwa

Nieuchronną konsekwencją znacznego wzrostu liczby i różnorodności zabytków jest różnicowanie zasad i form ich ochrony. Tradycyjne konserwatorstwo wypracowało zasady i formy ochrony zabytków, które miały charakter uniwersalny. Było to uzasadnione i możliwe wobec ograniczonej liczby zabytków oraz spójności ich charakterystyki.

Stosowanie tradycyjnych zasad i metod konserwatorskich prowadziło do różnych form muzeifikacji zabytków – obiekt zyskując status zabytku powinien zachować historyczną formę i substancję. Obecnie taki sposób działania może dotyczyć tylko niewielu, najcenniejszych zabytków. Zachowanie zdecydowanej większości obiektów uznanych za zabytki wymaga bowiem ich współczesnego użytkowania. Remont, adaptacja, modernizacja, rozbudowa są więc konieczne i dopuszczalne przez współczesną teorię konserwatorską⁴². Nie oznacza to jednak woluntaryzmu działań – zasady i formy konserwatorskiego działania są ustalanie dla poszczególnych grup typologicznych obiektów lub w ramach regionów (kultur). Kwestie te normują tzw. teksty doktrynalne, a niezmiennie naczelną zasadą działania jest maksymalne zachowanie autentyzmu i integralności⁴³.

42 Przykładem współczesnego, szerokiego podejścia do działań przy zabytkach jest określenie „konserwacji” w australijskiej Burra Kartce (*The Burra Charter, The Australia ICOMOS Charter for places of cultural significance, Australia ICOMOS 1999*). Nie określono tam zakresu działań, ale ich cel (*Conservation means all the processes of looking after a place so as to retain its cultural significance* – art. 1, definicja, nr 1.4).

43 Należy jednak podkreślić, że integralność i autentyzm dopełniają się tylko w optymalnych (nielicznych) przypadkach; w większości dóbr (ochrona zespołów miejskich) nie jest możliwe równoczesne pełne zachowanie autentyzmu i integralności (zachowanie tylko autentycznych elementów, osłabia możliwość spełnienia warunku integralności).

Zróznicowanie zasad postępowania konserwatorskiego w największym stopniu dotyczy zespołów i obszarów (miast, krajobrazów, szlaków) historycznych. Obszary historyczne są tzw. dziedzictwem żywym (*living heritage*) – muszą pełnić wiele współczesnych funkcji, a więc formy ich trwania muszą być akceptowane przez interesariuszy.

Polski system prawny pozwala na różnicowanie zasad ochrony na obszarach o wartościach zabytkowych. Poza zakresem ochrony wynikającym z wpisu dobra do rejestru, możliwe jest określanie rygorów konserwatorskich w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, a gminy mogą określać zasady ochrony tworząc Parki Kulturowe. Jest więc możliwe zróznicowanie (oraz indywidualnie kształtowanie) zasad i form ochrony dziedzictwa, zależnie od jego potrzeb i specyfiki.

■ 1.2.3 Dynamiczny charakter dziedzictwa

Dziedzictwo jest elementem środowiska, które współcześnie musi podlegać różnego rodzaju zmianom i przekształceniom. Dlatego współczesne postrzeganie dziedzictwa ma charakter dynamiczny. Założenie to dotyczy wszystkich grup dziedzictwa, nawet o najwyższym statusie (dobra wpisane na Listę UNESCO). Dynamiczne podejście dotyczy wszystkich grup typologicznych dziedzictwa, chociaż w największym zakresie dotyczy dóbr dużych i złożonych, takich jak miasta historyczne czy krajobrazy kulturowe.

W tradycyjnym podejściu zabytek był traktowany jako element statyczny, który powinien być wyłączony z procesu zmian i przekształceń. Nadanie obiektowi statusu zabytku prowadziło do jego muzeifikacji, a proces ten generalnie obejmował wszystkie jego elementy i cechy. Uzasadniała to przede wszystkim wyjątkowa wartość obiektów uznawanych za zabytki. Istotny był jednak również brak metodologii analizy zabytków, która pozwalałaby na różnicowanie wartości jego poszczególnych cech i elementów składowych. Dlatego też pełna ochrona formy i substancji zabytków była koniecznością. Konsekwentnie też współczesne interwencje uznawano za mniej wartościowe i ujmujące wartości zabytkowej. Dlatego nadanie statusu zabytku oznaczało przerwanie naturalnej sekwencji kolejnych przekształceń – zabytek stawał się formą zamkniętą, statyczną.

Obecnie nie jest to możliwe, gdyż wszystkie grupy typologiczne dziedzictwa uczestniczą w ciągłym procesie współczesnych przekształceń, koniecznych ze względu na zmieniające się potrzeby użytkowe, techniczne, środowiskowe, etc. Zabytek/dziedzictwo nie może być więc traktowany jako forma skończona, zamknięta – dopuszczalne są współczesne interwencje. Interwencje winny być jednak poprzedzone analizą, która ujawni cechy i elementy obiektu, reprezentujące najistotniejszą wartość zabytkową, i które powinny być zachowane (nienaruszone). Analiza powinna doprowadzić do wskazania tzw. *atrybutów wartości* zabytku. Ochrona wartości zabytku, skoncentrowana na materialnej ochronie tych atrybutów, określa granice interwencji w zabytkową substancję i formę.

Dynamiczny charakter dziedzictwa wymusza też prowadzenie monitoringu. Monitoringowi podlega przede wszystkim obiekt – wartości dziedzictwa (monitoring atrybutów) oraz zagrażające czynniki zewnętrzne. Monitoring również ma charakter

dynamiczny (jest procesem). Wymaga określenia wskaźników (indykatorów), które służą kontroli procesu przekształceń zabytku i oddziałujących czynników.

■ 1.2.4 Uzgadnianie z interesariuszami wartości dziedzictwa oraz form ochrony

Rozpoznanie dziedzictwa oraz form postępowania z nim powinno być uzgadnianie z interesariuszami. Co więcej, działania dotyczące dziedzictwa podejmowane przez ekspertów powinny być również akceptowane przez interesariuszy. Takie podejście staje się jednym z fundamentów współczesnych systemów zarządzania dziedzictwem⁴⁴.

Zwiększenie roli interesariuszy wynika z rozszerzenia pojęcia zabytku oraz z zewnętrznych uwarunkowań. Powiększający się zbiór dziedzictwa jest utrzymywany i użytkowany przede wszystkim przez ich właścicieli, a więc formy ochrony muszą być przez nich rozumiane i akceptowane. Interesariusze w demokratycznym, zdecentralizowanym i liberalnym gospodarczo systemie są pełnoprawnym partnerem, współkształtującym politykę i działania służb konserwatorskich. Służby konserwatorskie muszą więc podjąć trudne – i nowe dla nich – zadanie rozpoznania opinii i potrzeb społecznych, a następnie uzgodnienia z interesariuszami form i zakresu działań.

Ograniczenie praw specjalistów (służb konserwatorskich) do samodzielnego decydowania o zabytkach tworzy nową sytuację, szczególnie w krajach o tradycjach władzy autorytarnej i zcentralizowanej. Jednocześnie jednak tworzy to nowe możliwości pozostałym interesariuszom – właścicielom, użytkownikom, lokalnym społecznościom i władzom.

■ 1.2.5 Odpowiedzialność właścicieli i użytkowników za ochronę dziedzictwa

W Polsce, podobnie jak w innych krajach dawnego bloku wschodniego, ukształtowała się przekonanie, że za ochronę zabytków odpowiada państwo. Wynikało to z charakteru tego systemu – państwo deklarowało odpowiedzialność i finansowanie kultury, a własność prywatna była ograniczona, podobnie jak możliwości finansowe użytkowników i właścicieli zabytków. Taki model ochrony zabytków nie był efektywny, ale pomimo tego trwale ukształtował społeczne przekonanie o państwowej odpowiedzialności za ochronę zabytków.

Trzeba też podkreślić, że takie właśnie podejście było spójne z tradycyjnym rozumieniem zabytku. Jeżeli bowiem zabytkami są nieliczne obiekty o wyjątkowej wartości historycznej i artystycznej, to ich ochrona jest ważnym interesem publicznym, który powinno realizować przede wszystkim państwo.

44 W skali europejskiej kwestie partycypacji społeczeństw w ochronie dziedzictwa bardzo jednoznacznie zostały zapisane w tak zwanej Konwencji z Faro, przyjętej w 2005 roku (*Ramowa Konwencja Rady Europy dotycząca Wartości Dziedzictwa Kulturowego dla Społeczeństwa*). W Preambule tego dokumentu wskazano między innymi potrzebę „włączenia każdego w społeczeństwie w trwający proces definiowania dziedzictwa”, oraz że „każda osoba ma prawo, respektując prawa i swobody innych ludzi, korzystać z wybranego przez siebie dziedzictwa kulturowego”.

Obecnie sytuacja zmieniała się w wielu aspektach. Neoliberalne państwo ogranicza swoje powinności, przekazując je obywatelom i samorządom. Zabytki są w bardzo dużym procencie prywatne, a wielu właścicieli i użytkowników ma możliwości finansowe by zapewnić ich utrzymanie. Mogą i chcą decydować o formie utrzymania swojej własności, tym bardziej, że tylko część obiektów można uznać za nienaruszalne, ze względu na unikatową wartość.

Konsekwencją przemian jest prywatyzacja własności i odpowiedzialności za zabytki. W praktyce za obiekty odpowiadają właściciele – osoby prywatne, firmy, instytucje, związki wyznaniowe, samorządy. Natomiast za obszary zabytkowe w miastach odpowiada – i finansuje ich utrzymanie – samorząd.

Należy podkreślić rosnącą rolę i zadania właśnie samorządu. Obecnie samorząd powinien stać się najważniejszym i najaktywniejszym podmiotem w systemie ochrony zabytków (w przeciwieństwie do służby państwowej). Decydują o tym jego uprawnienia (możliwość tworzenia lokalnego prawa), potencjał finansowy i organizacyjny, możliwość tworzenia własnych służb konserwatorskich (coraz powszechniej wykorzystywana), zróżnicowanie form ochrony.

Wyszczególnione zjawiska sprawiają, że państwo coraz mniejsze zadania przydziela państwowym służbom konserwatorskim, ograniczając je do funkcji kontrolnych. W tej sytuacji system ochrony zabytków w rosnącym zakresie opiera się o aktywność ich właścicieli i użytkowników.

■ 1.2.6 Dwa cele ochrony dziedzictwa – zachowanie i wykorzystanie dziedzictwa

Współczesna ochrona dziedzictwa ma dwa cele. Pierwszym jest ochrona możliwie szerokiego *spektrum* wartości, które konstytuują dany element materialny lub niematerialny jako dziedzictwo. W praktyce ochrona jest skoncentrowana na zachowaniu danego elementu w postaci, która umożliwia traktowanie go jako dokumentu historycznego. Drugim celem jest wykorzystanie danego elementu we współczesnym użytkowaniu i rozwoju.

Współcześnie coraz bardziej dostrzegany jest potencjał dziedzictwa jako ważnego czynnika rozwoju gospodarczego i jednocześnie współtworzącego odpowiednie warunki życia. Dziedzictwo może mieć kluczowe znaczenie w realizacji wielu funkcji – gospodarka, kultura, tożsamość i spójność społeczna, tożsamość przestrzeni i zabudowy, etc. Dziedzictwo jest więc cennym, nieodnawialnym zasobem⁴⁵.

45 Dziedzictwo kulturowe ma charakter zasobu, analogicznie do zasobów naturalnych. Traktując dziedzictwo kulturowe jako zasób, podkreśla się cechy ważne z punktu widzenia teorii konserwatorskiej: dziedzictwo kulturowe jest zasobem ograniczonym, nieodnawialnym i narażonym na zniszczenie, zarówno w wyniku czynników zewnętrznych, np. rozkładu wynikającego z upływu czasu, jak też w wyniku nadmiernej i niekontrolowanej eksploatacji.

Zasób dziedzictwa powinien być bardzo wszechstronnie wykorzystany przede wszystkim we współczesnym funkcjonowaniu i rozwoju miast. Dlatego planowanie rozwoju miast, regionów historycznych powinno wychodzić od analizy możliwości ochrony i wykorzystania zasobu dziedzictwa

Obydwa cele – ochrona i wykorzystanie – powinny być uwzględniane we współczesnym zarządzaniu dziedzictwem. W przypadku dóbr najcenniejszych priorytetem jest zachowanie zabytkowych wartości. W przypadku dóbr o mniejszej wartości większe znaczenie mogą mieć względy użytkowe i cele rozwojowe. Takie zróżnicowanie wynika z odejścia od tradycyjnej koncepcji równocенności zabytków i uniwersalizmu zasad konserwatorskich.

Dwa cele postępowania z dziedzictwem sprawiają, że zarządzanie dziedzictwem musi łączyć elementy statyczne i dynamiczne; stałą ochronę najcenniejszych obiektów i wartości oraz dynamiczną reakcję na zmieniające się potrzeby i okoliczności.

System ochrony dziedzictwa musi mieć charakter aktywny – nie może ograniczać się tylko do biernej ochrony. System ten musi reagować na potrzeby i działania interesariuszy (lub ich brak). System musi tworzyć warunki do ich aktywnego udziału w ochronie dziedzictwa. Ochrona administracyjna (sprowadzona do kontroli działań i dystrybucji ograniczonej puli dotacji) nie jest więc wystarczająca – system musi zapewniać wsparcie finansowe, organizacyjne, prawne, techniczne, administracyjne, promocyjne. Takie warunki może w najszerszym zakresie zapewnić współpraca systemu kontrolnego (służba państwowa) i aktywnego (służba samorządowa).

■ 1.2.7 Ochrona dziedzictwa jako element programów rozwoju

Ochrona dziedzictwa (szczególnie w skali miasta) może być skuteczna – to znaczy realizowana na dużą skalę i wsparta znacznymi środkami finansowymi – tylko gdy wpisuje się we współczesne programy funkcjonowania i rozwoju. Tylko wtedy będzie w obszarze zainteresowania i rzeczywistego wsparcia decydentów, przedsiębiorców, społeczeństwa. Tylko wtedy będzie ważnym społecznie, gospodarczo, medialnie problemem, obecnym w głównym obszarze działań.

Włączenie dziedzictwa do programów rozwoju jest zadaniem przede wszystkim służb konserwatorskich. Tylko bowiem udział konserwatorów w tworzeniu programów wykorzystania dziedzictwa zapewni respektowanie wymogów konserwatorskich. Udział ten uzasadnia również fakt, że separacja działań konserwatorskich od programów i potrzeb rozwojowych prowadzi do konfliktów, braku koordynacji, małej efektywności w funkcjonowaniu tych obszarów. Dlatego strategia zarządzania dziedzictwem powinna być częścią (wpisywać się lub nawet inicjować i tworzyć koncepcje) całościowych strategii rozwoju miast, obszarów, itd.

Bezpośrednie powiązanie zadań konserwatorskich z użytkowaniem zabytków zaczyna charakteryzować współczesną ochronę dziedzictwa. Formą włączania ochrony dziedzictwa do programów rozwojowych jest rewitalizacja obszarów historycznych.

Z punktu widzenia rozwojowego rewitalizacja jest przede wszystkim zespołem celów technicznych, społecznych, gospodarczych, infrastrukturalnych, itd. Z punktu widzenia konserwatorskiego rewitalizacja obszarów historycznych to różnego rodzaju działania techniczne, które służą utrzymaniu zabytkowego zasobu. Jednak również rozwojowe działania rewitalizacyjne mają konserwatorskie znaczenie, gdyż poprawiają funkcjonowanie obszarów historycznych (co wspiera ich zachowanie).

1.2.8 Zróżnicowanie wartości funkcjonalnej obszarów zabytkowych

Obszary zabytkowe mogą być wykorzystane i są atrakcyjne dla realizacji wielu współczesnych funkcji użytkowych⁴⁶. Jednak możliwości realizacji poszczególnych funkcji są zróżnicowane, co wynika ze specyfiki tych obszarów oraz ograniczeń konserwatorskich.

Obszary zabytkowe mogą być wykorzystane do realizacji m.in. funkcji mieszkaniowych, kulturalnych, publicznych, administracyjnych, handlowych, usługowych, turystycznych, reprezentacyjnych. Każda z tych funkcji może być realizowana, gdyż istnieją możliwości dopasowania się do ograniczeń wynikających z zabytkowego charakteru obszaru miejskiego. Ograniczenia wynikają ze skali zabudowy, dostępności komunikacyjnej, ograniczeń konserwatorskich, itp. Konieczne jest więc znalezienie odpowiednich form realizacji tych funkcji.

Natomiast w bardzo ograniczonym zakresie mogą być realizowane funkcje przemysłowe i produkcyjne, sport masowy, rekreacja, handel wielkopowierzchniowy, itp. Realizacja takich funkcji wymaga z zasady przekroczenia granic, których nie mogą zaakceptować konserwatorzy zabytków. Dlatego te funkcje z zasady powinny być realizowane na innych obszarach – nie są konieczne na obszarach historycznych.

Istnieje jednak również grupa funkcji niezbędnych do funkcjonowania obszarów miejskich, których współczesne formy realizacji nie są do pogodzenia ze specyfiką tych obszarów. Są to na przykład funkcje transportowe, komunikacyjne, usługi komunalne. Ich realizacja musi więc być dostosowywana do specyfiki terenów historycznych, nawet jeżeli wymaga to obniżenia ich efektywności, dużych kosztów, ograniczenia zakresu⁴⁷.

Coraz mniejszy udział obszarów historycznych w ogólnej powierzchni miast oraz narastające uznanie ich wartości, powodują że ich ograniczenia funkcjonalne są coraz bardziej akceptowane. Tym bardziej, że ograniczenia funkcji obszarów zabytkowych i tradycyjnych można kompensować zagospodarowaniem obszarów nie objętych ochroną konserwatorską.

46 Z punktu widzenia funkcjonalnego podziału obszarów miejskich, jako obszary zabytkowe mogą być również traktowane obszary tradycyjne, tzn. pierzeje tworzące ulice. W dużych polskich miastach obszary zabytkowe i tradycyjne stanowią niewielką część całego obszaru (np. w Lublinie ok. 4%–5% powierzchni).

47 Przykładem są ograniczenia wjazdu na obszary historyczne, realizacja usług komunalnych specjalnym sprzętem (małe autobusy, śmieciarki), dotowane parkingi wielopoziomowe.

■ 1.2.9 Monofunkcyjność obszarów historycznych

Cechą charakterystyczną współczesnych miast jest postępujące zróżnicowane tworzących je obszarów. Proces ten obejmuje m.in. przekształcanie dzielnic historycznych w obszary o ograniczonych funkcjach użytkowych – wynika to z ich charakterystyki (technicznej, przestrzennej, komunikacyjnej, etc.) oraz ograniczeń konserwatorskich (pkt 8). Konsekwencją tych ograniczeń jest powstawanie obszarów monofunkcyjnych, podporządkowanych realizacji tylko pewnych funkcji.

Najczęstszym zjawiskiem tego typu jest zdominowanie najcenniejszych obszarów zabytkowych przez turystykę. Rozbudowane usługi turystyczne, ze względu na ponadlokalny charakter popytu, zdominowują gospodarkę obszaru. W efekcie wewnętrzna i zewnętrzna turystyka staje się podstawą utrzymania najcenniejszy obszarów historycznych.

Konsekwencją monofunkcyjności są przekształcenia i zmiana skali wielu elementów decydujących o charakterystyce obszarów historycznych. Następuje rozwój funkcji (usług) związanych z turystyką – towarzyszy temu adaptacja obiektów i przestrzeni historycznych tylko do tych usług. Jednocześnie następuje ograniczanie innych funkcji – towarzyszy temu zaniedbanie obiektów i przestrzeni historycznych zajmowanych przez te funkcje (na przykład wykorzystywane tylko parterów budynków i zaniedbanie wyższych kondygnacji). Monofunkcyjność jest więc niekorzystnym zjawiskiem z punktu widzenia utrzymania zespołów historycznych.

Narastający ruch turystyczny pogłębia monofunkcyjność obszaru (centrum Krakowa, Kazimierz Dolny); proces taki dokonuje się samoistnie i jest bardzo trudny do kontroli. Formą przeciwdziałania mogą być kompleksowe programy rewitalizacji, uzupełniające braki wynikające z monofunkcji.

■ 1.2.10 Nadrzędność interesu publicznego nad prywatnym; wartość ładu

Na obszarach historycznych interes publiczny – rozumiany m.in. jako ład przestrzenny, estetyczny, funkcjonalny – powinien być wartością nadrzędną nad prawem do swobody działalności gospodarczej i nieograniczonego prawa dysponowania własnością. Zasada ta wynika niejako z istoty ochrony zabytków, która polega na pewnym ograniczeniu praw różnych podmiotów w celu realizacji „*interesu społecznego*”⁴⁸.

Ład przestrzenny, architektoniczny, estetyczny, funkcjonalny – to wartości wspierające ochronę dziedzictwa. Mają one znaczenie dla jakości życia społeczności oraz na przykład dla turystycznej atrakcyjności obszarów historycznych.

Realizacja interesu publicznego wymaga by na obszarach historycznych konserwatorzy i zarządcy dziedzictwa mieli udział w określaniu ogólnych koncepcji i szczegółowych zaleceń, regulujących różne aspekty związane z utrzymaniem, zagospodarowaniem

48 Odwołanie do *interesu społecznego* jako uzasadnienia ochrony zabytków jest zawarte w definicji zabytku w art. 3, pkt 1 w polskiej ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z dnia 17 września 2003 r.).

i rozwojem tych obszarów i tworzącej je zabudowy. Na przykład uzasadnione jest wprowadzenie rygorystycznej kontroli zewnętrznych nośników informacji wizualnej⁴⁹.

■ 1.2.11 Kluczowa rola samorządu w ochronie dziedzictwa i kształtowaniu obszarów zabytkowych

We współczesnym systemie politycznym, administracyjnym, gospodarczym, samorząd jest podmiotem, który ma największe możliwości działania w skali obszarów historycznych. Samorząd dysponuje środkami potrzebnymi do zarządzania dziedzictwem – m.in. stanowienie lokalnego prawa, możliwości organizacyjne, administracyjne, finansowe, itd. Dlatego tylko samorząd może realizować długookresowe, kompleksowe programy ochrony obszarów historycznych.

Ochrona dziedzictwa wymaga aktywnych programów (ograniczenie działań do funkcji kontrolnych jest niewystarczające). Działania takie może w skali obszarów realizować tylko samorząd (w tym samorządowe służby konserwatorskie); państwowe służby konserwatorskie w coraz większym stopniu pełnią tylko funkcje kontrolne (ew. doradcze).

■ 1.2.12 Tworzenie stref buforowych

Tradycyjne formy ochrony obiektów i obszarów historycznych, polegające na określaniu liniowych granic (*strefy ochrony konserwatorskiej, historic areas, protected areas*) są obecnie niewystarczające. W coraz większym zakresie na wartość zabytkową dobra oraz jego ważne cechy (autentyzm i integralność) mogą bowiem wpływać działania podejmowane poza granicami obszaru (np. obiekty zmieniające historyczne panoramy i tworzące nowe dominanty). Dlatego konieczne jest tworzenie tzw. stref buforowych, czyli obszarów, na których również kontroluje się pewien zakres działań.

Szczególnym zagrożeniem jest wysoka zabudowa powstająca w sąsiedztwie obszarów historycznych. Coraz częściej z założenia pełni ona również funkcje ikoniczne, co sprawia, że parametry wyróżniające te budynki (wysokość, forma, materiał) są zamierzone i wspierane przez inwestorów czy lokalne władze. Takie budynki mają wręcz na celu zmianę panoramy miast.

Znaczenie stref buforowych zostało w pełni docenione w systemie Światowego Dziedzictwa. Tworzenie stref buforowych jest praktycznie obligatoryjne dla wszystkich dóbr wpisanych na Listę UNESCO. W wielu przypadkach nie jest to zadanie proste, gdyż krajowe systemy ochrony najczęściej nie zawierają takich form ochrony.

49 Pomocą w uporządkowaniu chaosu wizualnego na obszarach historycznych może być poradnik – Bogusław Szmygin, Anna Fortuna-Marek, *Zasady projektowania i umieszczania nośników informacji wizualnej i reklam na obiektach i w obszarach zabytkowych*, ICOMOS Polska, Warszawa 2015.

Tym niemniej liczne już doświadczenia potwierdzają zasadność takich rozwiązań.⁵⁰ Strefy buforowe mogą być też podstawowym instrumentem umożliwiającym ochronę takich wartości jak „town-scape” czy „roof-scape”.

1.2.13 Czasowa i finansowa perspektywa programów zarządzania dziedzictwem

Ochrona i zarządzanie dziedzictwem ma oczywiście charakter ciągłego procesu. Tym niemniej w specyficznych polskich warunkach (nowy okres programowania w Unii Europejskiej 2014–2020) istnieje obecnie możliwość pozyskania środków finansowych – w szczególności dotyczy to projektów rewitalizacyjnych. Obszary o największej wartości zabytkowej (statusie dóbr Światowego Dziedzictwa czy Pomnika Historii) mają szansę na pozytywną kwalifikację w ramach różnych programów. Jest to szansa na realizację inwestycji, które w innych warunkach nie mają finansowania.

Wybrane koszty programów rewitalizacji mogą być finansowe ze środków europejskich w najbliższym cyklu, natomiast nakłady te powinny doprowadzić do uruchomienia mechanizmów partnerstwa publiczno-prywatnego.

Suma przedstawionych uwarunkowań jednoznacznie wskazuje, że współczesne rozumienie dziedzictwa i jego ochrony zmieniło się radykalnie w stosunku do tradycyjnego rozumienia zabytku i jego ochrony. Zmiany te w niewielkim zakresie są efektem teoretycznych założeń przyjętych w ramach dyscypliny, wynikają przede wszystkim z wewnętrznych uwarunkowań. Zmiany gospodarcze, kulturowe, polityczne, społeczne determinują zmiany pojęcia zabytku, jego funkcje i sposób postrzegania. Tak było zawsze, ale obecnie zmiany są głębsze i szybsze. Dlatego też deklaracja wyrażona w *Wytycznych Roboczych* do Konwencji Światowego Dziedzictwa UNESCO, że postępowanie z dziedzictwem architektonicznym ma wynikać z zasad *Karty Weneckiej*, traci aktualność⁵¹. Ochrona i zarządzanie zasobem dziedzictwa kultury w wieku XXI muszą być inne, niż w wieku XX.

50 Por. np.: World Heritage and Buffer Zones, International Expert Meeting on World Heritage and Buffer Zones, Martin, Oliver and Piatti, Giovanna (eds), "World Heritage Papers" no 25, UNESCO World Heritage Centre, Paris, 2009.

51 Zapis taki jest zawarty w artykule 34 *Wytycznych Roboczych*, dotyczącym ICOMOS-u. Zapisano tam, że praca ICOMOS-u ma opierać się „na zasadach określonych w Międzynarodowej karcie konserwacji i restauracji zabytków i obszarów zabytkowych tzw. Karcie Weneckiej z 1964 r.”

CHARAKTERYSTYKA DOROBKU I PROBLEMÓW ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA UNESCO

2

2.1 Dorobek i znaczenie ruchu Światowego Dziedzictwa UNESCO 2.1.1 Światowe Dziedzictwo – ruch o ogólnoświatowym charakterze i zasięgu 2.1.2 Lista Światowego Dziedzictwa – znaczący rozwój ilościowy i rzeczowy 2.1.3 Kompleksowy system oceny dóbr Światowego Dziedzictwa 2.1.4 Światowe Dziedzictwo – system jednoczący dobra kultury i natury 2.1.5 Światowe Dziedzictwo – promocja różnorodności dziedzictwa i zróżnicowania form ochrony 2.1.6 Światowe Dziedzictwo – tworzenie metodologii i standardów analizy i ochrony dziedzictwa 2.1.7 Światowe Dziedzictwo – wdrażanie form zespolonego postrzegania dziedzictwa 2.1.8 Światowe Dziedzictwo – promocja idei zrównoważonego rozwoju opartego na ochronie dziedzictwa 2.2 Problemy i zadania ruchu Światowego Dziedzictwa UNESCO 2.2.1 Rozwój ilościowy i rzeczowy Listy Światowego Dziedzictwa 2.2.2 Stan dóbr wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa 2.2.3 Procedury i funkcjonowanie Światowego Dziedzictwa 2.2.4 Konsekwencje wpiśnięcia dóbr na Listę Światowego Dziedzictwa

W powszechnym odbiorze Konwencja Światowego Dziedzictwa UNESCO jest utożsamiana z Listą Światowego Dziedzictwa. Jednak cele Konwencji nie ograniczają się do wyselekcjonowania najcenniejszych obiektów reprezentujących dorobek ludzkości i zapewnienia im należytej ochrony. Celem tego dokumentu, podobnie jak innych Konwencji uchwalanych przez UNESCO, było zwrócenie uwagi na ważne dla międzynarodowej społeczności idee, stworzenie formalnych i merytorycznych ram dla ich realizacji, oraz zainicjowanie międzynarodowej współpracy w danym obszarze. Trudno było jednak przewidzieć, że inicjatywa ta rozwinie się na taką skalę, odniesie tak znaczący sukces ilościowy, merytoryczny, wizerunkowy.

Z perspektywy ponad czterech dekad funkcjonowania ruchu Światowego Dziedzictwa UNESCO można bowiem stwierdzić, że jest to najbardziej udane przedsięwzięcie w zakresie międzynarodowej współpracy w dziedzinie kultury⁵². Ocena ta nie opiera się tylko na efektach ilościowych – ponad tysiąc dóbr wpisanych na Listę Światowego dziedzictwa oraz ponad tysiąc sześćset dóbr na Listach Informacyjnych. Podstawowym dorobkiem Konwencji jest kompleksowy system Światowego Dziedzictwa, który tworzą instytucje, procedury, metodologie i oczywiście rozbudowana, ogólnoświatowa

52 Por. np.: Jukka Jokilehto, *World Heritage: Defining the outstanding universal value*. City & Time 2 (2), 2006 (www.ct.ceci-br.org).

sieć specjalistów, zajmujących się analizą, ochroną i zarządzaniem dobrami. Co bardzo ważne, środowisko to działa zgodnie ze wspólnymi standardami, wypracowanymi podczas ochrony i zarządzania dobrami UNESCO na całym świecie. Są one wysokie i wciąż doskonałe. Jakość tego systemu sprawia, że staje się on wzorcem i punktem odniesienia dla współczesnego zabytkoznawstwa i konserwatorstwa. To w pełni uzasadnia przedstawienie najważniejszych elementów, które tworzą sukces Światowego Dziedzictwa.

Ruch Światowego Dziedzictwa wymaga jednak prezentacji nie tylko z perspektywy jego osiągnięć. Dla przyszłości Światowego Dziedzictwa – przyszłości dóbr już wpisanych i kandydujących na Listę, ważne są również problemy i pytania, które ujawniły się podczas 40 lat funkcjonowania Listy. Problemy te również powinny być przedstawione, gdyż dopełniają charakterystykę Światowego Dziedzictwa, wpływając na ochronę i zarządzanie dobrami oraz w istotnym stopniu określają przyszłość Listy UNESCO.

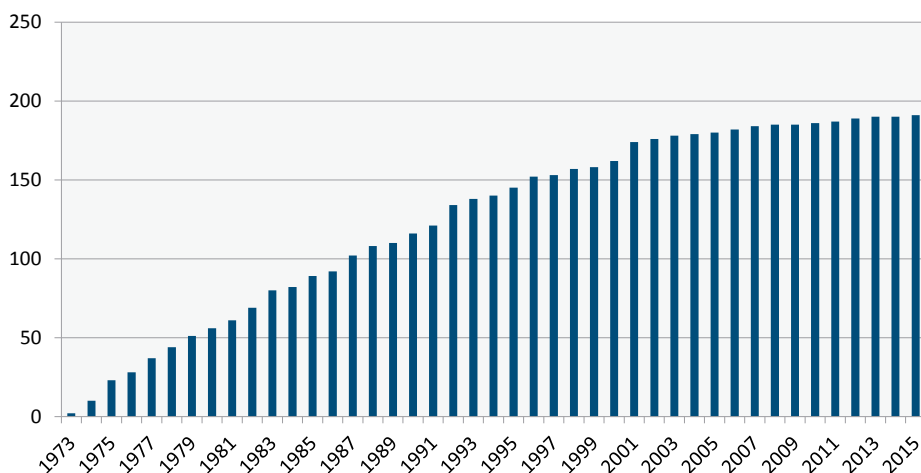
2.1 Dorobek i znaczenie ruchu Światowego Dziedzictwa UNESCO

Z perspektywy czasu, który upłynął od uchwalenia *Konwencji o ochronie światowego dziedzictwa kultury i natury* UNESCO, można wskazać elementy stanowiące niewątpliwie dorobek ruchu Światowego Dziedzictwa.

2.1.1 Światowe Dziedzictwo – ruch o ogólnoświatowym charakterze i zasięgu

Pierwszym wskaźnikiem pozwalającym ocenić sukces inicjatyw podejmowanych przez międzynarodową społeczność jest skala ich akceptacji. W przypadku konwencji UNESCO miernikiem tej akceptacji jest ich ratyfikacja przez Państwa-Strony. Konwencja Światowego Dziedzictwa UNESCO została ratyfikowana aż przez 191 Państw-Stron (Rys. 1)⁵³. Jest to bardzo znaczące osiągnięcie, zważywszy na fakt, że do ONZ należą obecnie 193 kraje.

53 Stan w sierpniu 2015 roku. Warto podkreślić, że Konwencja Światowego Dziedzictwa UNESCO została ratyfikowana przez największą liczbę krajów, w porównaniu do innych międzynarodowych dokumentów tej rangi. – Por. np. WHC-12/36.COM/INF.5A.1.

Rys. 1. Liczba państw, które ratyfikowały Konwencję Światowego Dziedzictwa (1973–2015)

Ważna jest oczywiście również liczba krajów, które aktywnie realizują konwencję, odpowiednio przygotowując dobra i nominując je do wpisania na Listę Światowego Dziedzictwa. Obecnie na Liście znajdują się dobra leżące na terytorium 163 krajów. Liczba ta w nieodległej przyszłości będzie wzrastała, gdyż Listy Informacyjne (dobra przygotowywane do zgłoszenia) przedstawiło 180 krajów, a nominacje składane przez Państwa-Strony dotąd niereprezentowane na Liście, mają pierwszeństwo w procedurze oceny⁵⁴. Tak więc podstawowe dane liczbowe potwierdzają, że Lista Światowego Dziedzictwa ma prawdziwie międzynarodowy zasięg.

Międzynarodowy charakter ruchu Światowego Dziedzictwa poświadcza również jego funkcjonowanie w praktyce. Ocena dóbr pochodzących z całego świata wymagała stworzenia unikatowych procedur, systemu organizacyjnego oraz instytucji (Centrum Światowego Dziedzictwa). Do współpracy merytorycznej zaproszono więc międzynarodowe organizacje, które działają w skali globalnej. Organizacje doradcze – ICOMOS, IUCN, ICCROM – ze względu na międzynarodowy charakter i doświadczenia są w stanie analizować różnorodne grupy dziedzictwa, reprezentujące wszystkie regiony, okresy historyczne, kultury, religie świata. Dzięki temu na Liście Światowego Dziedzictwa są reprezentowane wszelkie rozpoznane, i uznane za ważne, formy dziedzictwa naturalnego i kulturowego. W efekcie Światowe Dziedzictwo – jako ruch i marka – jest powszechnie znane i szanowane na całym świecie.

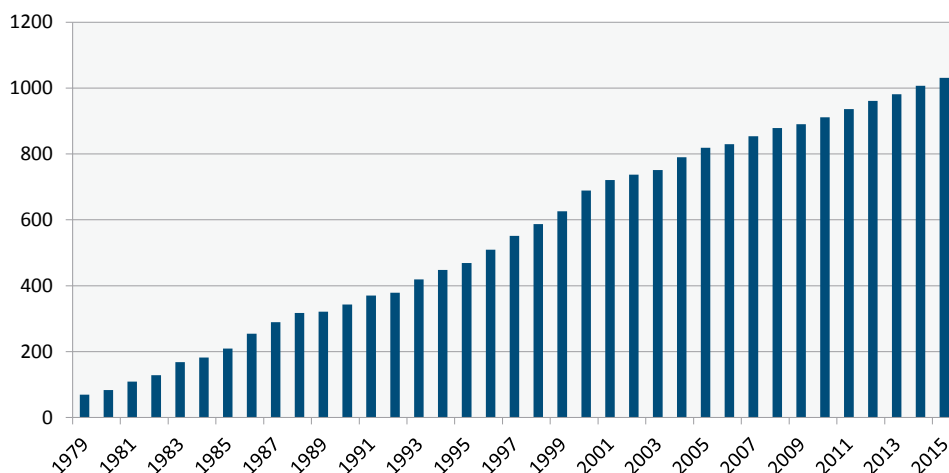
54 Komitet Światowego Dziedzictwa podaje na stronie internetowej (w zakładce *Tentative List*), że dobra na Liście Informacyjnej pochodzą ze 174 krajów, natomiast Listy dostarczyło 179 krajów (stan w sierpniu 2015 r.). Różnice wynikają z faktu, że nie wszystkie Listy Informacyjne są aktualizowane.

O skali międzynarodowego uznania świadczy powszechna akceptacja systemu zewnętrznej kontroli, sprawowanej nad poszczególnymi dobrami. Do roku 2015 międzynarodowe inspekcje oceniały stan ochrony dóbr na terenie aż 136 krajów. Jest to bardzo znaczący wynik, mając na uwadze wyczulenie wszystkich państw na zewnętrzne kontrole. Powszechna akceptacja międzynarodowych kontroli dowodzi więc dużego znaczenia, jakie dla Państw-Stron ma utrzymanie wielu dóbr na Liście Światowego Dziedzictwa⁵⁵.

Te fakty sprawiają, że UNESCO traktuje Listę Światowego Dziedzictwa jako swoisty okręt flagowy całej swojej działalności, jako dowód celowości, efektywności i możliwości międzynarodowej współpracy kulturalnej.

2.1.2 Lista Światowego Dziedzictwa – znaczący rozwój ilościowy i rzeczowy

Sukces ruchu Światowego Dziedzictwa poświadcza również statystyka i charakterystyka dóbr wpisanych na Listę. Po 39 sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa (Bonn) w 2015 roku na Listę jest wpisanych 1031 dóbr (Rys. 2). Wśród nich 802 należy do kategorii „dóbr kultury”, 197 dóbr reprezentuje kategorię „dobra natury”, a 32 zaliczono do „dóbr mieszanych” (Rys. 3)⁵⁶. Tak znacząca liczba dóbr, ocenianych w wieloetapowym procesie selekcji, w której podstawowym kryterium jest wyjątkowa wartość (reprezentatywność lub oryginalność) dobra, potwierdza, że zbiór ten odzwierciedla rzeczywiście szeroki przekrój dziedzictwa całego świata.

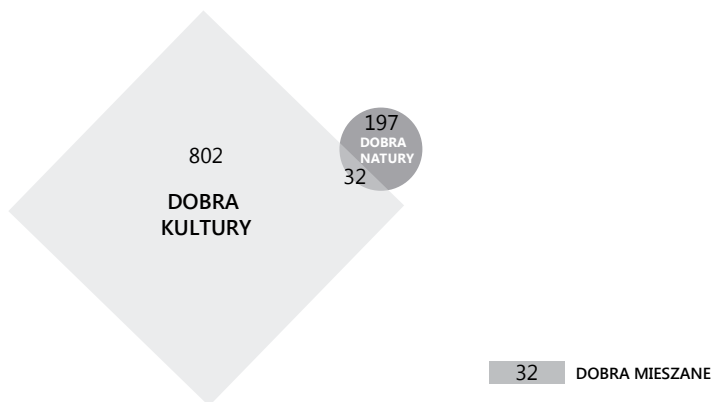

Rys. 2. Liczba dóbr wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa (1979–2015)

55 Brak możliwości kontroli dobra, wobec sygnałów o jego zagrożeniu, może doprowadzić do wpisania na Listę Dóbr Zagrożonych, a w skrajnym przypadku do wykreślenia z Listy Światowego Dziedzictwa. Państwa-Strony podejmują różnorodne działania (m.in. międzynarodowy lobbying wśród aktualnych członków Komitetu Światowego Dziedzictwa), by uniknąć tych sytuacji.

56 Uzupełniając statystykę Światowego Dziedzictwa należy dodać, że 31 dóbr reprezentuje tzw. dobra transgraniczne (*trans-boundary*), 48 jest wpisanych na Listę dóbr zagrożonych (*in danger*), a 2 dobra zostały skreślone (stan po 39 sesji Komitetu WH).

Zbór dóbr jest stale powiększany, przy czym wiele nominacji reprezentuje kategorie dopełniające kompletność i reprezentatywność istniejącego już zasobu. Podczas każdej sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa ocenie podlega 30–40 nowych nominacji. Jest to niewielki procent, spośród ponad 1640 dóbr, które znajdują się obecnie na Liście Informacyjnej. Ogromna liczba oczekujących nominacji wymusza kolejne ograniczenia ilościowe i jakościowe⁵⁷.

Rys. 3. Dobra Światowego Dziedzictwa (z zachowaniem proporcji ilościowych)

Tak duże zainteresowanie wpisaniem na Listę UNESCO ma niewątpliwie dobre strony. Świadomość ogromnej konkurencji wpływa bowiem na podniesienie poziomu przygotowania dóbr i dokumentacji nominacyjnej. Duża liczba nominacji tworzy też szersze możliwości wyboru. Sprzyja to osiągnięciu zasadniczego celu Listy, jakim jest stworzenie zbioru dóbr maksymalnie reprezentatywnego dla naturalnego i kulturowego dziedzictwa całej planety i ludzkości.

2.1.3 Kompleksowy system oceny dóbr Światowego Dziedzictwa

System oceny dóbr nominowanych na Listę ma kompleksowy charakter – obejmuje wszelkie elementy, które mają znaczenie dla jego wartości, ochrony i współczesnego funkcjonowania. Konieczność obiektywizacji analizy bardzo różnorodnych dóbr sprawiła, że podczas wieloletnich prac opracowano rozbudowane metodologie oceny. W praktyce jest to zapewne najdoskonalsza i najwszechstronniejsza metodologia analizy dziedzictwa (w porównaniu do krajowych systemów oceny i analizy zabytków), jaką do tej pory opracowano i wdrożono do stosunkowo szerokiej praktyki.

57 Ze względu na obszerność programów dorocznych sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa rozważa nie jest dalsze ograniczenie liczby ocenianych nominacji (do 35 lub nawet 25).

Podczas spójnej procedury analizy, dobro jest oceniane na trzech uzupełniających się poziomach. Na pierwszym poziomie jest dokonywana ocena wartości dobra – określana jest *wyjątkowa uniwersalna wartość*. Ocena ta ma charakter porównawczy i jest dokonywana w oparciu o 10 kryteriów (6 dla dóbr kultury i 4 dla dóbr natury). Na drugim poziomie jest dokonywana swoista ocena „jakości” dobra, poprzez ocenę jego *autentyzmu* i *integralności* (w dobrach natury oceniana jest tylko integralność). Na trzecim poziomie oceniany jest cały system ochrony i zarządzania dobrem. Ocena ta obejmuje m.in. określanie granic dobra, stref buforowych, plan i system zarządzania dobrem, monitoring, analizę zagrożeń.

Zasady i procedury postępowania z dobrami są opisane w wielu publikacjach, dokumentach i formularzach. Przede wszystkim całość działań podejmowanych w systemie Światowego Dziedzictwa jest szczegółowo przedstawiona w *Wytycznych Roboczych (Operational Guidelines)*, które są okresowo nowelizowane i uzupełniane. Każdy ważny etap postępowania z dobrem jest opracowany w postaci formularzy, które precyzują wymagania i zakres potrzebnych informacji. Niewątpliwie usprawnia to odpowiednie przygotowanie stronom postępowania, jednocześnie sprzyja obiektywizacji i transparentności⁵⁸. Istnieje też wiele wydawnictw, przygotowywanych przy współpracy organizacji doradczych, które szeroko przedstawiają najważniejsze aspekty przygotowania i utrzymania dóbr wpisywanych na Listę (np. *World Heritage Resource Manuals*)⁵⁹.

System analizy nominacji został stworzony przede wszystkim w celu dokonania oceny dóbr zgłaszanych na Listę. Jednak konieczność regularnej oceny skuteczności ochrony dóbr wpisanych na Listę (setki raportów *monitoringu reaktywnego* oraz kolejne cykle *monitoringu okresowego*) sprawiła, że system oceny obejmuje również te dobra. System monitoringu dóbr Światowego Dziedzictwa oraz rozwijany ostatnio system przewidywania konsekwencji różnego rodzaju inwestycji (*Heritage Impact Assessment*), to wiodące działania tego typu dotyczące dziedzictwa.

Trzeba też podkreślić, że system analizy i oceny dóbr Światowego Dziedzictwa jest cały czas doskonalony i rozpowszechniany. Na całym świecie organizowanych jest szereg programów, kursów, szkoleń kształcących kadry na rzecz Światowego Dziedzictwa⁶⁰. Powstało szkolnictwo na poziomie uniwersyteckim, które specjalizuje się w tej pro-

58 Transparentność jest szczególnie ważna w przypadku decyzji trudnych i kontrowersyjnych, na przykład związanych z oceną stanu dóbr – monitorowaniu służy rozbudowany system (*State of Conservation Information System*). W ramach systemu wykorzystuje się wiele formularzy (na przykład informacje o stanie dobra wpisanego na Listę dóbr w zagrożeniu Państwo-Strona przedstawia na formularzu *Indicative format for preparing a State Party's Report on the State of Conservation of its property inscribed on the List of World Heritage in Danger*).

59 W ramach serii wydano następujące publikacje: *Managing Disaster Risks for World Heritage* (2010); *Preparing World Heritage Nominations (Second Edition, 2011)*; *Managing Natural World Heritage* (2012); *Managing Cultural World Heritage* (2013).

60 Komitet Światowego Dziedzictwa w 2011 roku przyjął strategię dotyczącą kształcenia w zakresie Światowego Dziedzictwa – *World Heritage Capacity-Building Strategy* (WHC-11/35.COM/9B).

blematyce⁶¹. Działa też sieć ekspertów zajmujących się bieżącymi problemami dóbr Światowego Dziedzictwa, a jednocześnie doskonalącymi metody ich analizy i ochrony⁶². Obecnie istnieje też osiem tak zwanych *Centrów II Kategorii UNESCO*, które w różnych regionach świata zajmują się wybranymi problemami Światowego Dziedzictwa.

■ 2.1.4 Światowe Dziedzictwo – system jednoczący dobra kultury i natury

Ochrona dóbr kultury i ochrona dóbr natury rozwinęły się jako odrębne dyscypliny i obszary działania. Wynika to z różnych uwarunkowań, łącznie z historycznymi (formy ochrony przyrody pojawiły się wcześniej niż ochrona zabytków)⁶³. Systemy ochrony dziedzictwa natury i kultury powstawały więc odrębnie i nadal tak funkcjonują (w Polsce również odrębne resorty zajmują się ochroną dziedzictwa natury i kultury), podejmując tylko okazjonalną współpracę⁶⁴. Co istotne, ochrona środowiska naturalnego wyprzedziła ochronę środowiska kulturowego w wielu aspektach – finansowania, legislacji, świadomości społecznej, promocji, realnych wpływów, itd.

W tym kontekście powstanie w 1972 roku Konwencji, która ujmowała ochronę dóbr kultury i natury jako elementy pewnej całości, było działaniem nowatorskim, które nadal zachowuje ten walor⁶⁵. W systemie Światowego Dziedzictwa jest wiele dowodów konsekwentnego rozwijania takiego podejścia. Były one już wymienione w rozdziale 1, jednak w tym miejscu trzeba je jeszcze raz przywołać dla porządku argumentacji.

61 Studia poświęcone Światowemu Dziedzictwu są prowadzone w Cottbus (Niemcy), Dublinie (Irlandia), Tsukuba (Japonia). W Porto Novo (Benin) działa *École Africaine du Patrimoine*.

62 W 1995 roku World Heritage Centre we współpracy z Polytechnic University of Valencia (Hiszpania) utworzyły sieć nazwaną „*International Network – Forum UNESCO-University and Heritage*”, która zrzesza uczelnie zajmujące się szeroko rozumianym dziedzictwem. Sieć zrzesza ponad 400 uczelni z całego świata. (<http://www.forumunesco.net>).

63 Na przykład w Polsce różne formy ochrony wybranych gatunków zwierząt wprowadzono już w XV–XVI wieku (królewskie zarządzenia Władysława Jagiełły, Zygmunta Starego, Stefana Batorego).

64 Ilustracją problemu może być funkcjonowanie Komitetu ds. Światowego Dziedzictwa Kulturowego w Polsce. Komitet został powołany na podstawie Zarządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego nr 39 z dnia 30 października 2007 r. i formalnie zajmował się tylko dobrami kultury. Ustalenia dotyczące dóbr natury muszą być potwierdzane przez Ministerstwo Środowiska, a nie istnieje w Polsce odrębny organ zajmujący się dobrami natury z Listy UNESCO. Jednak uwzględniając całościowy charakter Listy Światowego Dziedzictwa na posiedzeniu w dniu 23 października 2014 r. Komitet podjął uchwałę by w jego nazwie usunąć słowo „kulturowy”.

65 Konwencja Światowego Dziedzictwa jest do tej pory jedynym międzynarodowym prawnym instrumentem (*international legal instrument*), który ma na celu ochronę dóbr natury i kultury – Marie-Theres Albert, Brigitta Ringbeck, *40 Years World Heritage Convention. Popularizing the Protection of Cultural and Natural Heritage*, De Gruyter, Berlin/Boston 2015, s. 2.

Przede wszystkim jest jedna Lista, na którą wpisywane są po kolei wszystkie dobra⁶⁶. Oprócz dóbr kultury i natury istnieje też kategoria *dóbr mieszanych*. Kategoria to obejmuje dobra, w których uniwersalną wartość reprezentują zarówno komponenty naturalne jak i kulturowe. Ten typ dóbr najpełniej więc reprezentuje ideę Światowego Dziedzictwa⁶⁷. Podobne jak kategoria *krajobraz kulturowy*, którą stworzono by podkreślić znaczenie interakcji człowieka z przyrodą w przetwarzaniu i adaptacji natury (czyli tworzeniu wytworów kulturowych).

Wspólne dla wszystkich kategorii dóbr jest też pojęcie *wyjątkowej uniwersalnej wartości*, kluczowe dla idei Światowego Dziedzictwa. Podobne są też procedury oceny, zawierające wiele wręcz takich samych elementów. Na przykład w jednym systemie zostały zespolone kryteria służące ocenie wszystkich kategorii dóbr. Przykładem wspólnego metodologicznego podejścia do oceny dóbr jest zastosowanie pojęcia *integralności*, do oceny dóbr natury i kultury.

Wyrazem holistycznego traktowania dóbr Światowego Dziedzictwa jest też rozwój metodologii oceny konsekwencji planowanych inwestycji. Tak zwane oceny oddziaływania na dziedzictwo obejmują aspekty kulturowe, przyrodnicze, społeczne⁶⁸. Z kolei najnowszym przykładem całościowego postrzegania całego dziedzictwa jest też tzw. podejście HUL (*historic urban landscape*), które wprowadza podejście krajobrazowe do problematyki miejskiej. Metoda HUL została wypracowana w związku z problemami utrzymania miast historycznych wpisanych na Listę UNESCO.

Tak więc jest wiele argumentów potwierdzających jednoczące traktowanie dóbr natury i kultury w systemie Światowego Dziedzictwa oraz dowodzących, że proces ten jest konsekwentnie pogłębiany. Generalnie zresztą coraz powszechniej jest przyjmowana koncepcja traktowania wszystkich form dziedzictwa jako części szeroko postrzeganego środowiska. Rozwój i propagowanie takiego podejścia sprawiło, że pomimo oczywistych odmienności i ograniczeń, idea zespolenia ochrony dóbr kultury i natury jest coraz szerzej rozumiana, akceptowana i wdrażana. Jest to bez wątpienia również sukces

66 Kategoria "krajobrazów kulturowych" nie była zapisana w Konwencji z 1972 roku. Została wprowadzona dopiero w 1992 roku (art. 47 Wytycznych Roboczych), aby podkreślić istnienie dóbr kultury będących „wspólnym dziełem przyrody i człowieka”. Por. np.: Mechtild Rossler, *Cultural Landscapes in the Framework of the Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage (World Heritage Convention 1972)*, [w:] Geza Hajos (ed.), *Monument – Site – Cultural Landscape. Exemplified by the Wachau*, Verlag Berger, Wien-Horn 2000, ss. 25–32.

67 Nie znajduje to odzwierciedlenia w bardzo małej liczbie dóbr należących do tej kategorii (zaledwie 32 dobra po 39 sesji). Wynika to jednak ze względów praktycznych; nominacje w kategorii dóbr mieszanych są odrębnie, aż dwukrotnie oceniane (ICOMOS i IUCN), co dubluje skalę trudności. Dlatego procedura oceny tej grupy dóbr ma być zmodyfikowana (WHC-15/39.COM/9B).

68 Ze względu na specyfikę dóbr oraz charakter oddziaływania przewidzianych jest kilka form ocen – „Ocena oddziaływania na dziedzictwo” (*Heritage Impact Assessment – HIA*), „Ocena oddziaływania na środowisko” (*Environmental Impact Assessment – EIA*), „Strategiczna ocena oddziaływania na środowisko” (*Strategic Environmental Assessment – SEA*), „Ocena oddziaływania na środowisko przyrodnicze i społeczne” (*Environmental and Social Impact Assessment – ESIA*).

Konwencji Światowego Dziedzictwa, która i w tym aspekcie dostarcza wzorców przenoszonych do prawodawstwa Państw-Stron⁶⁹.

■ 2.1.5 Światowe Dziedzictwo – promocja różnorodności dziedzictwa i zróżnicowania form ochrony

Teoria konserwatorska w pierwszej połowie XX wieku została opracowana dla zabytków postrzeganych przede wszystkim jako murowane dzieła architektury kanonicznej. Jednak fundamentalne założenie, że Lista Światowego Dziedzictwa powinna reprezentować dorobek kulturowy całej ludzkości sprawiło, iż pojęcie zabytku/dziedzictwa zostało poszerzone w wielu wymiarach – nastąpiło odejście od uniwersalistycznej (eurocentrycznej) koncepcji dziedzictwa.

Przed wszystkim w dorobku kulturowym ludzkości zaczęto rozpoznawać i uznawać wartość wielu grup typologicznych dóbr. Zaczęto też traktować je jako dziedzictwo zasługujące na ochronę. Rozróżnienie specyfiki grup typologicznych dziedzictwa okazało się konieczne już na etapie przygotowania dokumentacji nominacyjnych. Wprowadzono takie kategorie dziedzictwa jak: „krajobraz kulturowy”, „miasta historyczne”, „szlaki dziedzictwa”, „kanały zabytkowe”, „dziedzictwo XX wieku”, „dziedzictwo przemysłowe”, „dziedzictwo obszarów pustynnych”. Każde z tych pojęć funkcjonowało już wcześniej, jednak dla potrzeb Światowego Dziedzictwa trzeba było je precyzyjniej zdefiniować i wewnętrznie zwaloryzować – było to konieczne dla przygotowania analiz porównawczych i oceny nominacji. Tak więc konsekwencją wprowadzenia tych grup typologicznych dziedzictw do obiegu Światowego Dziedzictwa jest doprecyzowanie definicji, ich formalizacja oraz szerokie rozpowszechnienie⁷⁰.

Znaczące poszerzenie pojęciowe dokonało się również w rozumieniu autentyzmu dobra kultury. Proces nieuniknionej konfrontacji specjalistów zajmujących się ochroną dziedzictwa w różnych częściach świata, doprowadził do usankcjonowania zróżnicowanego i podmiotowego podejścia do rozumienia autentyzmu⁷¹. Do praktyki Światowego Dziedzictwa przyjęto rozumienie autentyzmu zdefiniowane w *Dokumencie z Nara*

69 Na przykład w Australii ustawodawstwo dotyczące ochrony dziedzictwa stosuje zspoloną ochronę dóbr kultury i natury. Zastosowano również podobny sposób określania wartości dobra – „*outstanding heritage value*” (w Konwencji WH stosuje się „*outstanding universal value*”) – Graeme Wiffen, *Criteria for Built Heritage*, [w:] *Criteria for Conservation of Built Heritage*, Annual Meeting of ICLAFI, ICOMOS Finland, Helsinki, 2009, s. 13.

70 Jednak nie wszystkie podziały typologiczne dóbr opracowane dla potrzeb systemu Światowego Dziedzictwa można uznać za zadowalające. Uwaga ta dotyczy przede wszystkim typologii miast historycznych czy krajobrazów kulturowych – *Wytyczne Robocze*, Aneks 3 (*Wytyczne dotyczące wpisywania określonych typów dóbr na Listę Światowego Dziedzictwa*).

71 Por. np.: Michael Falser, *From Venice 1964 to Nara 1994 – changing concepts of authenticity?* [w:] *Conservation and Preservation*, Edizioni Polistampa, Firenze 2010, ss. 115–132.

(dokument jest załącznikiem do *Wytycznych Roboczych*)⁷². To oznacza, że dobro kultury nie musi obecnie spełniać warunku autentyzmu formy i substancji (tradycyjne, europejskie podejście), a mimo to może zostać uznane za autentyczne i wpisane na Listę UNESCO.

Ważna zmiana dokonała się również w podejściu do ochrony i zarządzania dziedzictwem. Tradycyjnie obowiązywał „ekspercki” i „konserwatorski” sposób ochrony dóbr. Forma zachowania dóbr była w założeniu zdeterminowana przez ochronę wartości zabytkowych, a decydowali o tym eksperci/konserwatorzy. W praktyce obowiązywała zasada, że im ważniejszy zabytek, tym bardziej jego zachowanie zmierzało w kierunku „muzeifikacji”.

Obecnie za prawidłowe uznaje się również kontynuowanie tradycyjnych metod użytkowania dziedzictwa, przede wszystkim w przypadku dóbr, w których jest nadal zachowana ciągłość trwania i użytkowania (szczególnie dziedzictwo kultur tubylczych). Wyrazem tego są zapisy *Wytycznych Roboczych*, które wskazują, że dobra wpisane na Listę muszą mieć plan zarządzania (dokument) lub system zarządzania (tradycyjny). Co więcej, tradycyjne systemy zarządzania – zwyczajowe prawa i tradycje techniki, same stają się dziedzictwem i przedmiotem ochrony.

Ruch światowego dziedzictwa ma więc znaczący udział w upowszechnieniu pluralistycznej koncepcji dziedzictwa, jego ochrony i zarządzania.

■ 2.1.6 Światowe Dziedzictwo – tworzenie metodologii i standardów analizy i ochrony dziedzictwa

Na potrzeby Światowego Dziedzictwa zostały opracowane nowe narzędzia pojęciowe i analityczne. Generalnie służą one doskonaleniu form analizy dóbr i oceny ich wartości oraz doskonaleniu metod ochrony i zarządzania⁷³.

Dla potrzeb analizy i oceny dóbr stworzono różnego rodzaju wzorce dokumentacyjne/oświadczenia. Dokumenty takie jak – *Statement of Significance*, *Statement of Outstanding Universal Value*, *Statement of Authenticity*, *Statement of Integrity*, służyły syntetycznym opisom wartości i cech znaczących dla dóbr. Aby wyróżnić i opisać materialne nośniki wartości dóbr (OUV, integralność, autentyzm) wprowadza się pojęcie tzw. atrybutów. Powinno to umożliwić przejście od nieprecyzyjnych opisów dóbr do ich analizy.

72 Materiały z konferencji w Nara przedstawia publikacja – Knut Einar Larsen (ed.), *Nara Conference on Authenticity in relation to the World Heritage Convention*. Proceedings, UNESCO World Heritage Centre, Trondheim 1995.

73 Podwójne wykorzystanie systemu oceny zostało zapisane w artykule 8 *Wytycznych Roboczych* – Kryteria i warunki wpisu dóbr na Listę światowego dziedzictwa zostały tak opracowane, aby umożliwiały ocenę ich wyjątkowej uniwersalnej wartości oraz by wskazywały Państwom-Stronom kierunek w ochronie i zarządzaniu dobrami światowego dziedzictwa.

Tym samym dokładniej będzie można określać zakres i granice interwencji w formę i substancję zabytku⁷⁴.

Ważny jest również dorobek związany z doskonaleniem form ochrony i zarządzania dobrami UNESCO. Plany zarządzania, strefy buforowe czy rozbudowanie różnych form monitoringu – to są elementy opracowywane w ramach systemu Światowego Dziedzictwa. Obecnie oprócz koncepcji *atrybutów* rozwijana jest również koncepcja *wskaźników*". Mają one służyć precyzyjnierzemu monitorowaniu zarówno stanu dóbr, jak i czynników związanych z ich funkcjonowaniem.

Znaczące jest również rozwinięcie nowych obszarów badań technicznych służących ochronie dziedzictwa. Na przykład na potrzeby dóbr Światowego Dziedzictwa wdrożono w Irlandii kompleksowe badania dotyczące zmian klimatycznych i ich wpływu na dziedzictwo. Z kolei w Niemczech na potrzeby dokumentacji Muru Berlińskiego (ponad 150 kilometrów), zastosowano nowatorskie metody inwentaryzacji z wykorzystaniem danych satelitarnych. Tego typu kosztowne projekty znajdują finansowanie ze względu na prestiż Listy UNESCO.

Wartościowe i przydatne są też prace podejmowane dla potrzeb analiz porównawczych (*comparative analysis*). Ten rodzaj studiów jest konieczny by określić czy dobra reprezentują *wyjątkową uniwersalną wartość*. Dla tych potrzeb wykonywane są studia tematyczne (porównawcze), obejmujące całe grupy typologiczne dziedzictwa w skali ogólnoświatowej⁷⁵.

Co ważne, wyniki tych działań są szeroko rozpowszechniane. Służy temu sieć regularnych szkoleń i konferencji, a przede wszystkim publikacje i strony internetowe⁷⁶.

■ 2.1.7 Światowe Dziedzictwo – wdrażanie form zespolonego postrzegania dziedzictwa

W przeszłości dominowała tendencja prezentacji dziedzictwa jako zbioru odrębnych obiektów. W prezentacji zarówno dóbr kultury jak i natury, podkreślano przede wszystkim ich wyjątkowość i oryginalność, nie szukano i nie eksponowano związków pomiędzy nimi.

74 Opracowanie metodologii wykorzystania atrybutów i wskaźników w analizie dóbr Światowego Dziedzictwa było przedmiotem programu badawczego realizowanego przez PKN ICOMOS i NID – B.Szmygin (red.) *Wyjątkowa uniwersalna wartość a monitoring dóbr światowego dziedzictwa*, PKN ICOMOS, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2011.

75 Studia tematyczne opracowane przez ICOMOS są dostępne pod adresem: www.icomos.org/studies, studia opracowane przez IUCN: www.iucn.org/about/work/programmes/wcpa_worldheritage/wheritage_pub.

76 Najważniejszą formą upowszechniania tych informacji jest strona: www.whc.unesco.org. – (wszystkie dokumenty dotyczące dóbr są udostępnione na stronie internetowej, a obrady sesji Komitetu są w całości transmitowane). Najważniejsze materiały ukazują się w serii „*World Heritage Papers*” wydawanej przez Centrum Światowego Dziedzictwa. Publikacje te są dostępne w wersji PDF na stronie internetowej. Pierwsza publikacja z tej serii była poświęcona właśnie problematyce zarządzania (Arthur Pedersen, *Managing Tourism at World Heritage Sites: a Practical Manual for World Heritage Site Managers*, WH Papers 1, UNESCO World Heritage Centre, 2002).

W systemie Światowego Dziedzictwa oczywiście również ceni się indywidualną wartość poszczególnych dóbr – kryteria służące określaniu OUV całkowicie bazują na analizie porównawczej. Jednocześnie jednak stworzono formy nominacji umożliwiające zespalaranie dóbr w grupy (nominacje seryjne). Zespalaranie to ma dwa istotne wymiary: typologiczny i transnarodowy.

Przede wszystkim promuje się nominacje całych grup dóbr – używa się określenia „*sieciowanie dziedzictwa*”, co staje się coraz powszechniejszą praktyką na Liście UNESCO⁷⁷. Grupowanie to przybiera różne formy. Najprostsze zespolenie polega na tworzeniu różnych form nominacji seryjnych. Idea tych nominacji polega na uznaniu, że wartość OUV dla określonego typu/grupy dziedzictwa najpełniej jest reprezentowana przez kilka (kilkanaście, kilkadziesiąt) obiektów. Każdy z obiektów powinien reprezentować OUV, ale jednocześnie każdy z nich reprezentuje trochę inny aspekt tej wartości. Dzięki temu dane zjawisko (będące istotą nominacji) jest najpełniej reprezentowane właśnie przez cały zbiór obiektów. Nominacje seryjne mogą być tworzone według różnego klucza, na przykład pewien typ obiektów (drewniane kościoły małopolskie), czy wspólny twórca (dzieła Le Corbusiera).

Inną formą nominacji zespalaющей różne obiekty są szlaki dziedzictwa. W tego typu nominacjach jako całość traktuje się na przykład obiekty, miasta, drogi, kopalnie, mosty, cmentarze, które łączy wspólny, charakterystyczny element. Przykładem może być tzw. srebrny szlak (*Camino Real de Tierra Adentro*) w Meksyku, który składa się z 55 różnego rodzaju dóbr, leżących na przestrzeni 1400 kilometrów dawnego szlaku transportu srebra.

Dodatkowy i ważny wymiar zespolenia wiąże się z tworzeniem nominacji łączących dobra w różnych krajach. Współcześnie dziedzictwo jest postrzegane jako przynależne do określonych krajów (na Listę UNESCO kraj może zgłosić tylko obiekt ze swojego terytorium). Ale przecież obecne granice państwowe nie mają wiele wspólnego z czasami gdy powstawały obiekty, teraz uznawane za zabytki. Dlatego wprowadzono formuły nominacji, które pozwalają dobro (lub wiele dóbr) potraktować jako całość, niezależnie od współczesnych granic. Przykładem są nominacje transgraniczne (Park Mużakowski leżący w Polsce i Niemczech) lub transnarodowe (16 drewnianych cerkwi regionu Karpat leżących w Polsce i Ukrainie).

Przygotowanie i zarządzanie nominacjami seryjnymi wszelkiego rodzaju jest oczywiście trudniejsze niż w przypadku pojedynczych dóbr. Jednak nie podważa to dodatkowej wartości, jaką stanowi owo zespolenie i współpraca, zarówno w skali krajowej jak i międzynarodowej.

77 Perspektywy „sieciowania dziedzictwa” (*networking the heritage*) przedstawił T. Fejérdy w Bernie w 2010 roku, podczas konferencji na temat perspektyw rozwoju Listy Światowego Dziedzictwa – Tamás Fejérdy, *New challenges and new orientations in the protection of Cultural Heritage – World Heritage as a „laboratory” for conservation* – (materiał niepublikowany).

■ 2.1.8 Światowe Dziedzictwo – promocja idei zrównoważonego rozwoju opartego na ochronie dziedzictwa

Przez wiele dekad ochrona dziedzictwa i rozwój były postrzegane jako działania, które mają odrębne, a nawet sprzeczne cele. Konflikt pomiędzy nimi wydawał się trwały i nieusuwalny. Sytuacja zaczęła się jednak zmieniać, gdy dokonały się przemiany w kilku obszarach.

Po pierwsze, zmieniać się zaczął charakter dziedzictwa (również dóbr wpisywanych na Listę UNESCO). Konflikt pomiędzy ochroną a rozwojem był bowiem konsekwencją określonej koncepcji zabytku. W zabytku postrzeganym jako dzieło sztuki i dokument historyczny najważniejszym celem było zachowanie jego nienaruszonej formy i substancji. Celem ochrony stawała się więc swoista „muzeifikacja” dobra. Takie traktowanie dziedzictwa musiało się jednak zmienić, gdy za dziedzictwo uznano ogromne zasoby architektury wernakularnej, zabytki techniki, miasta historyczne, krajobrazy kulturowe, etc. W ochronie takich dóbr konieczne jest uwzględnienie okoliczności i celów pozakonserwatorskich – zapewnienie użytkownikom, właścicielom, zarządom tych dóbr możliwości ich wykorzystania, często o charakterze komercyjnym. Ochrona konserwatorska staje się więc tylko jednym z wielu zadań, choć oczywiście ogranicza to zakres działań konserwatorskich.

Skala i charakter wielu dóbr sprawiły więc, że trzeba było dostrzec różnorodne potrzeby wszystkich użytkowników⁷⁸. Zaczęto formułować koncepcję „podejścia zintegrowanego” do dziedzictwa. Jego istotą jest uwzględnianie zarówno zadań konserwatorskich, jak i potrzeb współczesnego wykorzystania dziedzictwa⁷⁹.

Po drugie, zabytki stały się bardzo ważnym czynnikiem rozwoju⁸⁰. Przede wszystkim szeroko rozumiana turystyka – coraz ważniejszy element współczesnej gospodarki, bazuje w ogromnym stopniu na dziedzictwie. Dziedzictwo może więc być podstawowym czynnikiem rozwoju turystyki. Co ważne, turystyka może akceptować – a nawet wysoko cenić – różne ograniczenia wynikające z konieczności ochrony dziedzictwa. To tworzy podstawy do przyjmowania strategii, które wpisują ochronę dziedzictwa w rozwój oparty na turystyce.

Po trzecie, od lat 70. zaczęła się załamywać doktryna nieograniczonego rozwoju. Została zakwestionowana modernistyczna wiara, że świat może się rozwijać wykorzystując

78 W *Wytycznych Roboczych* wielokrotnie podkreśla się konieczność opracowywania nominacji na Listę UNESCO w ścisłej współpracy i przy zgodzie lokalnych społeczności. Na przykład Aneks 3 (pkt 12), dotyczący krajobrazów kulturowych.

79 Znaczącym przykładem promowania zintegrowanego podejścia do dziedzictwa jest komunikat wydany przez Komisję do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów – „*Ku zintegrowanemu podejściu do dziedzictwa kulturowego w Europie*”, Komisja Europejska, Bruksela 22.07.2014, COM(2014) 477 final.

80 Szczegółowy raport na temat wykorzystania dziedzictwa kultury w aspekcie rozwoju przedstawia raport: *Cultural Heritage Counts For Europe*, przygotowany przez konsorcjum kilku europejskich instytucji, wydany przez Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków, 2015

bez ograniczeń wszelkie zastane zasoby. Coraz szerzej wdrażana jest doktryna zrównoważonego rozwoju – czyli rozwoju oszczędzającego wszelkie zasoby. Dotyczy to również zasobów dziedzictwa kulturowego⁸¹. Zrównoważony rozwój oparty o wykorzystanie zasobów dziedzictwa staje się więc priorytetem, który został zapisany również w dokumentach Światowego Dziedzictwa⁸².

W Światowym Dziedzictwie dostrzeżono te wszystkie procesy. Od początku lat 90. wdrażana jest *Globalna Strategia*, która zakłada m.in. szeroką komunikację ze społeczeństwem, jego uczestnictwo w ochronie i wykorzystaniu dziedzictwa oraz rozwój oparty o dziedzictwo kultury. Taki model jest promowany w ochronie dóbr Światowego Dziedzictwa, co zostało zapisane w *Wytycznych Roboczych* (art. 119). Ten sposób traktowania dziedzictwa staje się coraz szerzej podejmowanym wzorcem na całym świecie.

2.2 Problemy i zadania ruchu Światowego Dziedzictwa UNESCO

Ruch Światowego Dziedzictwa jest obecnie przedsięwzięciem o bardzo szerokim zakresie. W jego ramach działa wiele instytucji, organizacji i specjalistów, którzy podejmują różnorodne działania, obejmujące tysiące dóbr i miejsc. To wszystko odbywa się w skali całego świata, a więc w bardzo zróżnicowanych warunkach kulturowych, gospodarczych, społecznych, politycznych, klimatycznych, etc. Dlatego oczywiście działania te cały czas tworzą i ujawniają wiele problemów.

Funkcjonowanie systemu Światowego Dziedzictwa, jego rozwój oraz konsekwencje wpiśwywania dóbr na Listę UNESCO są więc przedmiotem dyskusji i analiz. Większość z nich odbywa się w ramach systemu Światowego Dziedzictwa, czego sztandarowym przykładem jest szereg działań podejmowanych w ramach *Globalnej Strategii*. Ich celem jest udoskonalenie funkcjonowania systemu Światowego Dziedzictwa oraz ukierunkowanie jego rozwoju. Tak więc Światowe Dziedzictwo podlega wewnętrznej refleksji, kontroli i doskonaleniu⁸³.

Ruch Światowego Dziedzictwa jest oceniany również z zewnątrz. W 2012 roku kompleksową ocenę sytuacji przeprowadziły organizacje doradcze, oczywiście koncentrując się na swoich obszarach działania. W odniesieniu do dóbr natury wizję problemów

81 W oficjalnej bibliografii ochrona dóbr Światowego Dziedzictwa jest traktowana jako ważny czynnik zrównoważonego rozwoju w skali lokalnej i regionalnej – Mechtild Rössler, *Managing World Heritage Cultural Landscapes and Sacred Sites*, Linking Universal and Local Values: Managing a Sustainable Future for World Heritage, World Heritage Papers 13, UNESCO World Heritage Centre, 2004, ss. 45–48.

82 Na przykład już w 6 artykule *Wytycznych Roboczych* zapisano, że: *Ochrona i konserwacja dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wnoszą istotny wkład w zrównoważony rozwój*.

83 Podczas 18 Zgromadzenia Generalnego (Państw-Stron Konwencji) w Paryżu, w 2011 r. został uchwalony „*Strategic Action Plan for the Implementation of the Convention, 2012–2022*”. Plan ten podtrzymuje wszystkie cele wyrażone w *Globalnej Strategii*, kładąc szczególny nacisk na udział Konwencji Światowego Dziedzictwa w realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju.

i rozwoju Listy dokonał IUCN⁸⁴. Z kolei w odniesieniu do dóbr kultury, swego rodzaju audyty wykonał ICOMOS i ICCROM⁸⁵.

Całościowa ocena Światowego Dziedzictwa została również dokonana w ramach szerokiego audytu UNESCO, który został przedstawiony Zgromadzeniu Generalnemu Państw-Stron Konwencji. Celem audytu była ocena wszystkich konwencji UNESCO dotyczących kultury (nie tylko światowego dziedzictwa) w zakresie ich wpływu na działania podejmowane przez Państwa-Strony, oraz ocena konsekwencji wynikających z ich realizacji⁸⁶. W odniesieniu do Konwencji Światowego Dziedzictwa z 1972 roku sformułowano szereg konkretnych zaleceń, a na ich podstawie Komitet Światowego Dziedzictwa podjął decyzje⁸⁷. Dotyczyły one przede wszystkim wzmocnienia i udoskonalenia procesów monitoringu (zalecenie 1), opracowania ocen oddziaływania (zalecenie 2), usprawnienia procesu interpretacji dokumentów (zalecenie 3), systemowego zintegrowania działań związanych z realizacją Konwencji (zalecenie 4).

Wyszczególnione zalecenia niewątpliwie identyfikowały ważne kwestie, jednak patrząc z całościowej perspektywy nie objęły wszystkich problemów, które charakteryzują współczesną sytuację w ruchu Światowego Dziedzictwa. W odniesieniu do dóbr kultury można wyróżnić cztery główne kwestie, które uwidaczniają się w najbardziej czytelny sposób. Są to: wizja rozwoju Listy, ochrona dóbr wpisanych na Listę, procedury i funkcjonowanie Listy, konsekwencje wpisywania dóbr na Listę.

■ 2.2.1 Rozwój ilościowy i rzeczowy Listy Światowego Dziedzictwa

Kluczowym problemem w rozwoju Listy Światowego Dziedzictwa jest kwestia jej dalszego powiększania ilościowego. W 2014 roku Lista UNESCO przekroczyła próg 1000 dóbr⁸⁸. Oczywiście fakt ten ma wymiar jedynie symboliczny, ale stał się okazją do zintensyfikowana trwającej od dawna dyskusji o granicach rozbudowywana Listy. Problem ten ma kilka aspektów.

84 We wrześniu 2012 roku programowy dokument w odniesieniu do dóbr natury *International Union for Conservation of Nature* (IUCN) ogłosiła raport: *A Future for World Heritage. Challenges and responses to assure the credibility of the World Heritage Convention*.

85 Syntetyczne wizje sytuacji w Światowym Dziedzictwie w odniesieniu do dóbr kultury opracował ICOMOS – *The World Heritage Convention: Thinking Ahead. Ideas, Proposals & Considerations from ICOMOS for Exploration* (wrzesień 2012), oraz ICCROM – *ICCROM Non-Paper. Present and Specific Challenges Confronting the 1972 World Heritage Convention* (październik 2012).

86 Działająca w strukturze UNESCO jednostka – The Internal Oversight Service (IOS), przeprowadziła audyt dotyczący wdrażania sześciu Konwencji dotyczących kultury. Na tej podstawie został opracowany raport i zalecenia *"Audit of the Working Methods of Cultural Conventions"* (Document WHC-13/19. GA/INF.8A)

87 Zalecenia są zawarte w dokumencie WHC-14/38.COM/5F (*Follow-up to the Audit of the Working Methods of Cultural Conventions and to the Evaluation of UNESCO's Standard-Setting work of the Culture Sector – Part II. Follow-up to the Evaluation report of UNESCO's Standard-Setting work of the Culture Sector: 1972*).

88 Podczas 38 Sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa w Doha (Katar) w 2014 roku, wpisano na Listę tysięczne dobro – *"deltę śródlądową rzeki Okavango"* (Botswana).

Pierwsza kwestia dotyczy powiększania liczby dóbr, które reprezentują grupy typologiczne dziedzictwa już na Liście obecne. Po blisko czterech dekadach corocznego poszerzania Listy można uznać, że zdecydowana większość rozpoznanych grup typologicznych dziedzictwa jest na niej reprezentowana. Tak więc nowe nominacje raczej uzupełniają kategorie dziedzictwa wpisane na Listę. A zatem jest to proces swoistego „zagęszczania” Listy. Oczywiście nie musi to oznaczać, że dobra te nie reprezentują wyjątkowych wartości, jednak różnice pomiędzy dobrami (w ocenie ich wartości) są coraz subtelniejsze. Wynika to ze sposobu definiowania wartości OUV (porównawczych kryteriów określania OUV).

Definicja *wyjatkowej uniwersalnej wartości* zakłada, że można ją uznać gdy dobro reprezentuje zjawiska (w szerokim znaczeniu kulturowym) o charakterze ponadregionalnym. Owa „ponadregionalność” nie została jednak w sposób operacyjny zdefiniowana – nie określono jaki obszar nie jest już „regionalny”. Podobnie nie określono minimalnych „jednostek” kultury (czy cywilizacji), które powinny być reprezentowane na Liście UNESCO⁸⁹. Takiemu celowi służą analizy porównawcze i studia tematyczne, ale do tej pory są to działania wycinkowe i nie mają charakteru systemowego⁹⁰.

Tymczasem bez rozstrzygnięcia tych problemów Lista będzie cały czas powiększała się, gdyż będą wskazywane nowe grupy dziedzictwa (mniejsze grupy typologicznie i na mniejszych obszarach), którym powinna być przypisywana wartość OUV. Proces ten jest tym bardziej prawdopodobny, że następuje liberalizacja procedur oceny nominacji⁹¹. Może być powstrzymany jedynie poprzez obiektywizację procedur, których podstawą jest określenie pewnych granic – właśnie minimalnych jednostek obszaru i kultury.

Druga kwestia dotyczy poszerzania Listy poprzez nominowanie dóbr reprezentujących nowe grupy typologiczne dziedzictwa. Pozornie kwestia wydaje się oczywista – nowe grupy typologiczne powinny być wprowadzane bez ograniczeń, ponieważ podnoszą

89 Kwestia ta wygląda inaczej w przypadku dóbr kultury i natury. W przypadku dóbr natury jest podawany w Wytycznych Roboczych *corpus* publikacji, które opisują i klasyfikują podstawowe elementy natury w skali świata (*Wybrane publikacje wykorzystywane w procesie oceny* – pkt 3, Aneks 6 *Procedury oceny wniosków przez organizacje doradcze*). W przypadku dóbr kultury nie podano żadnych opracowań.

90 Organizacje Doradcze od wielu lat opracowują tzw. studia tematyczne, których celem jest dokonanie całościowego przeglądu poszczególnych grup dziedzictwa (np. kanały, dziedzictwo związane z astronomią). Jednak do tej pory tylko dla niektórych grupy typologicznych dziedzictwa wykonano opracowania, które reprezentują całościowy charakter, co jest podstawowym warunkiem ich wykorzystania w określaniu OUV.

91 Proces liberalizacji oceny nominacji jest wyraźnie widoczny przede wszystkim na etapie decyzji podejmowanych przez Komitet Światowego Dziedzictwa. W ostatnich latach coraz częściej Komitet podejmuje decyzje niezgodne (korzystniejsze z punktu widzenia Państw-Stron przedstawiających nominację) z rekomendacjami Organizacji Doradczych, szczególnie ICOMOS-u. Na przykład w 2014 roku mniej niż połowa decyzji Komitetu była zgodna z rekomendacjami Organizacji Doradczych.

reprezentatywność Listy⁹². Problem polega jednak na tym, że większość tego typu nominacji jest coraz odleglejsza od dóbr (dziedzictwa) tradycyjnych, do których specyfiki zostały dostosowane zasady analizy, wartościowania i ochrony, przyjęte w Światowym Dziedzictwie. Tymczasem w stosunku do dóbr takich jak na przykład wioski tubylcze w Afryce, fawele w Ameryce Południowej, święte miejsca pierwszych mieszkańców Australii czy Ameryki Północnej, trudno jest zastosować większość pojęć i procedur opracowanych na potrzeby zabytków europejskich⁹³.

Szczególnie skomplikowanych problemów dostarczają dobra reprezentujące krajobrazy kulturowe czy tzw. szlaki dziedzictwa (*cultural routes*). W ramach tych kategorii tworzone są nominacje obejmujące nawet setki elementów, rozproszonych na dystansie tysięcy kilometrów, leżące na terytorium kilku krajów. W przypadku nominacji reprezentujących taką skalę, na żadnym etapie (przed wpisaniem i po wpisaniu na Listę) nie ma możliwości rzetelnej oceny, zarządzania czy monitoringu takich dóbr⁹⁴. Takich nominacji jest coraz więcej, co oznacza wprowadzanie na Listę setek nowych obiektów, i z konieczności prowadzi do zmiany dotychczasowych standardów.

Zróżnicowanie i dostosowanie podejścia do specyfiki poszczególnych grup dziedzictwa jest uznawane za osiągnięcie Światowego Dziedzictwa. Jednak uelastycznianiu podejścia musi towarzyszyć metodologia, która pozwala wskazać nowe zasady i granice działania konserwatorskiego. Bez nich zaczyna się woluntaryzm, który w ochronie dziedzictwa jest zabójczy – prowadzi do niszczących przekształceń dziedzictwa. Tymczasem do tej pory nie wypracowano metodologii postępowania, która uwzględnia specyfikę nowych grup dziedzictwa i jednocześnie rygory Światowego Dziedzictwa.

Brak tych rozwiązań powoduje, że na Liście jest coraz więcej dóbr, które nie mają zagwarantowanego standardu ochrony. Co więcej, odejście od tradycyjnych standardów ze względu na specyfikę dziedzictwa, staje się coraz głośniejszym postulatem. Przed sesją Komitetu Światowego Dziedzictwa w 2013 roku, konferencja przedstawicieli pierwszych mieszkańców (*Indigenous People*) z różnych regionów świata,

92 W celu podniesienia reprezentatywności Listy podczas 24 sesji w 2000 roku Komitet Światowego Dziedzictwa podjął decyzję, że w pierwszej kolejności będą oceniane nominacje zgłaszane przez kraje nie posiadające dóbr UNESCO oraz nominacje reprezentujące „niereprezentowane” lub „niedoreprezentowane” (*unrepresented or less represented categories of natural and cultural categories*) na Liście kategorii.

93 Na przykład podczas 37 sesji wyróżniającą grupę nominacji stanowiły propozycje, które określono jako *pustynne krajobrazy kulturowe* (*Desert Cultural Landscape*). Przedmiotem nominacji, zaproponowanych przez Chiny, Iran, Namibię, Katar, były kultury pasterskie i rolnicze zamieszkujące tereny pustynne – dlatego używano nawet określenia „sesja pustynna”. W tym przypadku trudno nawet mówić o systemie ochrony w tradycyjnym rozumieniu.

94 Przykładem tego typu dobra jest szlak kulturowy *Qhapaq Ñan* – droga andyjska Inków. Nominacja ta obejmuje blisko 300 elementów, położonych na szlaku ponad 6 tys. kilometrów, na terytorium 6 krajów z Południowej Ameryki. Podobną skalę mają chińskie nominacje Szlaku Jedwabnego.

apelowała by ją wręcz bojkotować⁹⁵. Grupy te domagały się wpisywania wskazanych przez nie dóbr z pominięciem procedur Światowego Dziedzictwa, gdyż uważają je za dyskryminujące.

W wielu regionach świata, szczególnie w przeszłości skolonizowanych przez zachodnią cywilizację, takie podejście traktowane jest ze zrozumieniem. Jednak w licznych przypadkach oznacza to uznanie dziedzictwa, które ma przede wszystkim wymiar duchowy, a którego materialna reprezentacja jest skromna⁹⁶. Wpisywanie takich dóbr (np. wszelkiego rodzaju świętych miejsc) jest trudne, gdyż na Listę Światowego Dziedzictwa mogą być wpisywane tylko materialnie istniejące obiekty⁹⁷. Wartości niematerialne mogą być niezwykle istotnym komponentem tych dóbr, jednak wpis – i system ochrony – musi bazować na elementach materialnych⁹⁸.

Kwestia skali i sposobu poszerzania Listy jest dostrzegana od co najmniej dwóch dekad. Formalne rozstrzygnięcia są jednoznaczne – w Wytycznych Roboczych zapisano *Nie wprowadza się formalnych limitów ograniczających liczbę dóbr, które będą wpisane na Listę światowego dziedzictwa* (art. 58). Takie stwierdzenie jest oczywiste, jeżeli chce się doprowadzić do możliwie najpełniejszej reprezentatywności Listy, co stało się bardzo ważnym celem od przyjęcia *Globalnej strategii na rzecz reprezentatywnej, zrównoważonej i wiarygodnej Listy światowego dziedzictwa* (1994)⁹⁹. Aby cel ten zrealizować konieczne było właśnie założenie braku ograniczeń ilościowych w rozwoju Listy oraz wdrożenie polityki sterowania nowymi nominacjami.

Konsekwencją przyjęcia Globalnej Strategii była konieczność dokonania kompleksowej analizy Listy Światowego Dziedzictwa. Oczywistymi kryteriami w takiej analizie było położenie geograficzne, czas powstania, typologia. Wyniki tej statystycznej analizy przedstawiono w *Raporcie Braków (Gaps Report)*. Raport ten jest w pewnym zakresie wykorzystywany obecnie przy kształtowaniu polityki oceny nowych nominacji. W kontekście statystyk przedstawionych w raporcie pewne grupy dóbr zaczęto określać

95 Por. np.: Rick Feneley, *Indigenous leaders told of 'insulting' UN rule on World Heritage listing*, "The Sydney Morning Herald" (28 maj 2013). W odpowiedzi na te postulaty zaproponowano powstanie w ramach ICOMOS komitetu, który będzie zajmował się tego typu problemami (*ICOMOS International Committee on the Cultural Heritage of Indigenous People*).

96 Por. np.: *World Heritage and Indigenous Peoples*, World Heritage Series, nr 62, UNESCO, Paris 2012.

97 *Wytyczne Robocze* jednoznacznie stanowią, że na Listę nie mogą być rozpatrywane nawet dobra „dziedzictwa nieruchomego, które przypuszczalnie mogą stać się dziedzictwem ruchomym” (art. 48).

98 Kwestia ta powinna być rozwiązana poprzez dokumenty UNESCO dotyczące dziedzictwa niematerialnego. Jednak ich koncentracja na folklorze sprawia, że nie pełnią wskazanej funkcji – por.: *Rekomendacja w sprawie ochrony kultury tradycyjnej i folkloru* (1989); *Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* (2003).

99 Warto zwrócić uwagę, że artykuł 58 dotyczący braku limitów w rozszerzaniu Listy, został umieszczony w części Wytycznych Roboczych, poświęconej Globalnej Strategii, a więc został powiązany z kwestią zapewnienia Liście Światowego Dziedzictwa odpowiedniej reprezentatywności.

jako „niedoreprezentowane”, a inne jako „nadreprezentowane”¹⁰⁰. Takie podejście budzi oczywiście pewne wątpliwości, gdyż porównywanie ilości dóbr bez osadzenia ich w kontekście charakterystyki kultur, regionów czy społeczności, nie może być uznane za wiarygodne naukowo¹⁰¹.

Rozwiązanie wskazanych kwestii jest istotne (i pilne), gdyż ma kluczowe znaczenie dla przyszłości Listy. Nie ma bowiem wątpliwości, że podstawą zapewnienia wysokiej pozycji Światowemu Dziedzictwu jest wiarygodność (*credibility*). Wiarygodność jest pierwszym z aktualnych celów strategicznych wskazanych przez Komitet Światowego Dziedzictwa¹⁰². Tymczasem wiarygodność jest bezpośrednio związana z jakością i liczbą dóbr – w dopuszczalnym uproszczeniu można uznać, że wzrost liczby dóbr wpisanych na Listę jest odwrotnie proporcjonalny do jej wiarygodności i pozycji. Dlatego coraz pilniejszym zadaniem jest określenie wizji i granic rozszerzania Listy UNESCO¹⁰³.

■ 2.2.2 Stan dóbr wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa

Głównym celem istnienia Listy Światowego Dziedzictwa jest bez wątpienia zapewnienie właściwej ochrony najcenniejszym elementom dziedzictwa ludzkości. Dlatego realizacja tego zadania powinna być cały czas weryfikowana. Jednocześnie jest to ważny czynnik decydujący o wiarygodności Listy. Tak więc stan zachowania ponad tysiąca dóbr (dziesiątków tysięcy obiektów) już wpisanych na Listę UNESCO jest ważnym i zawsze aktualnym zadaniem. W tej kwestii jest kilka problemów wymagających rozwiązania.

Pierwszy problem związany jest ze wspomnianą różnorodnością dóbr i okolicznościami ich ochrony. Jest to problem tak ważny, że trzeba go jeszcze raz przywołać. Generalne zasady ochrony dóbr kultury zostały opracowane kilkadziesiąt lat temu, gdy przedmiotem ochrony była przede wszystkim wąska grupa zabytków monumentalnej architektury europejskiej. Jednak obecnie ochrona większości dóbr kultury nie może odbywać się

100 W tym aspekcie warto podkreślić, że nawet podział na regiony, w ramach którego Europa i USA stanowią jedną strefę, jest pochodną podziału świata ze względu na stopień rozwoju gospodarczego, co miało miejsce w okresie tworzenia UNESCO. – Marie-Theres Albert, Brigitta Ringbeck, *40 Years World Heritage Convention. Popularizing the Protection of Cultural and Natural Heritage*, De Gruyter,, Berlin/Boston 2015, s. 5.

101 Idea pełnej „reprezentatywności” i „zrównoważenia” dziedzictwa światowego jest nierealistyczna. Rozwój świata nie był równomierny w żadnym z aspektów. Dlatego jego dorobek nie jest porównywalny. Nie ma sprawiedliwego podziału ani dóbr natury, ani kultury w skali świata. Dlatego ilościowe porównywanie i wyrównywanie reprezentatywności regionów, kultur czy grup dziedzictwa nie jest właściwe. W rzeczywistości prowadzi do dyskryminacji lub faworyzowania pewnych dóbr, co osłabia wiarygodność Listy.

102 Aktualne cele strategiczne zostały wskazane przez Komitet Światowego Dziedzictwa podczas sesji w 2002 roku i wprowadzone do *Wytycznych Roboczych* (art. 26).

103 Pewne ograniczenia mogą nastąpić w związku z rozrastającą się agendą sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa, co sprawia, że coraz mniej czasu jest na omawianie poszczególnych tematów. Dlatego też podczas posiedzenia Grupy Roboczej (39 sesja WHC) zajmującej się nowelizacją *Wytycznych Roboczych* zaproponowano m.in. ograniczenie liczby analizowanych nominacji z 45 do 25 oraz raportów SOCS ze 150 do 120 (dominującą motywacją są oszczędności finansowe).

w oparciu o te zasady. Większość z nich to żyjące miejsca, które muszą się przekształcać i modernizować. Na przykład na obszarach miast historycznych czy chronionych krajo-
brazów kulturowych, liczących nawet setki kilometrów kwadratowych, muszą być wpro-
wadzane nowe formy gospodarowania (zabudowa, podziały własnościowe, uprawy, ko-
munikacja, itp.). Uznawane za Światowe Dziedzictwo osiedla różnych kultur pasterskich,
rolniczych czy zbieraczych, muszą się modernizować – społeczności te mają prawo do
współczesnych standardów cywilizacyjnych. Trzeba też modernizować i adaptować za-
budowę weranakularną, przekształcać zabytki techniki (kopalnie, zakłady przemysłowe,
sieci kanałów). Tak różnorodnego dziedzictwa po prostu nie można chronić w tradycyjny
sposób. Konieczne jest więc określenie zasad ochrony tych grup dóbr, wskazanie dopusz-
czalnych granic przekształceń, które nie mogą przecież zagrażać OUV. Te problemy wy-
magają opracowania.

Stan zachowania dóbr wpisanych na Listę komplikuje też potrzeba rozwoju. Nie ma
obecnie wątpliwości, że większość dóbr – z wyjątkiem najcenniejszych pojedynczych
obiektów, nie może być traktowana jako eksponaty wyłączone ze współczesnego roz-
woju. Powinien to być oczywiście rozwój kontrolowany, ograniczany i oparty o wykorzy-
stanie potencjału, jaki tworzą wartości dziedzictwa. Te ograniczenia i warunki prowadzą
w kierunku tzw. *zrównoważonego rozwoju*. Realizacja idei takiego rozwoju jest na tyle
ważna, że temat obchodów 40-lecia Konwencji brzmiał *World Heritage and Sustainable
Development: the Role of Local Communities*. Jednak ta idea wymaga dopiero wypeł-
nienia treścią. W praktyce nie opracowano jeszcze wzorców, które pokazują w jaki spo-
sób połączyć satysfakcjonujący rozwój ze skuteczną ochroną dziedzictwa. Nawet wyniki
ogólnoświatowego konkursu na ten temat, nie dostarczają wielu optymistycznych ma-
teriałów¹⁰⁴. Tak więc jest to kolejny poważny problem do rozwiązania.

Zasady ochrony dóbr oraz plany rozwoju powinny być częścią planów zarządzania. Plan
zarządzania, zgodnie z zasadami przyjętymi w systemie Światowego Dziedzictwa, po-
winny być opracowane dla wszystkich dóbr wpisanych na Listę. Niestety tak nie jest i jest
to kolejny czynnik wpływający na stan zachowania zasobu dóbr UNESCO. Według sta-
tystyk opracowanych na podstawie raportów (Raporty Okresowe), ponad 65% dóbr nie
ma systemu zarządzania, który gwarantuje pełną ochronę OUV (WHC-14/38.COM/7).
W praktyce oznacza to w ogóle brak planu zarządzania lub też braki w jego realizacji.
Oczywiście rozwiązaniem tego problemu powinno być wdrożenie odpowiedniego pla-
nu lub systemu zarządzania.

Stan zachowania dóbr UNESCO jest też związany z efektywnością systemu monitoringu
– trzeba bowiem realistycznie zakładać, że kontrola jest istotnym warunkiem przestrze-
gania ustalonych zasad. Tymczasem sprawdzanie stanu dóbr wpisanych na Listę jest
kolejnym złożonym problemem.

104 Z okazji 40-lecia Konwencji zorganizowano w 2012 roku międzynarodowy konkurs na najlepiej za-
rządzane dobra Światowego Dziedzictwa. Do konkursu zgłoszono 28 dóbr z całego świata. Komitet
konkursowy jako najlepiej zarządzane dobro wybrał miasto historyczne Vigan (Filipiny) uzasadniając,
że jest to: *best practice achieved with relatively limited resources, a good integration of the local com-
munity in many aspects of the sustainable conservation and management of the property and with an
interesting multi-faceted approach to the protection of the site*.

System Światowego Dziedzictwa przewiduje różne formy kontroli. Istnieje procedura monitoringu stosowana w przypadku nadzwyczajnych zagrożeń. Jest to tak zwany *monitoring kontrolny* (rozdział IV.A *Wytycznych Roboczych*), który jest stosowany, gdy występują nadzwyczajne zagrożenia wartości OUV dobra. Istnieje też tak zwany *monitoring okresowy* (rozdział V *Wytycznych Roboczych*), który obejmuje wszystkie dobra wpisane na Listę i ma być prowadzony cyklicznie (cykle 6 letnie). Poza tym każdy podmiot (osoba, organizacja, instytucja) może zgłaszać do Komitetu Światowego Dziedzictwa informacje o zagrożeniach dóbr wpisanych na Listę (zgłoszenia te powinny uruchamiać procedury sprawdzające). Tak więc system kontroli istnieje, a nawet jest oceniany jako jeden z lepszych systemów służących monitorowaniu międzynarodowych konwencji¹⁰⁵.

Z drugiej jednak strony podczas plenarnych sesji Komitetu nie są rozpatrywane wszystkie raporty dotyczące zagrożonych dóbr (nawet trwale zagrożonych)¹⁰⁶. Oczywiście przemawiają za tym względy praktyczne, czyli bardzo duża (rosnąca) liczba raportów, które napływają każdego roku. Jednak taka praktyka w istotnym stopniu osłabia funkcje i znaczenie tych raportów. Problem ten dotyczy już bowiem aż połowy dóbr wpisanych na Listę¹⁰⁷.

Systemowym rozwiązaniem kwestii kontroli stanu dóbr Światowego Dziedzictwa powinien być monitoring okresowy, który poczynając od drugiego cyklu obejmuje już wszystkie dobra wpisane na Listę. Jednak jego podstawową słabością jest to, że ma charakter samooceny. Raporty okresowe przygotowywane przez zarządców dóbr nie są w pełni wiarygodne z dwóch powodów. Po pierwsze, dlatego że wykonywane są przez zarządców, którzy odpowiadają za dane dobro – czyli oceniają siebie. Po drugie, oceny dotyczą istnienia systemu ochrony dobra, a nie jego funkcjonowania i efektów. A to jest niezwykle istotna różnica.

Podobny problem dotyczy części raportu, która służy ocenie systemu na szczeblu krajowym. Raporty te w praktyce przygotowują krajowe punkty kontaktowe (*Focal Point*), które w gruncie rzeczy oceniają swoją działalność oraz organizację systemu w kraju, który reprezentują. Słabości takiego rozwiązania są oczywiste. Dlatego samoocena dokonywana w raportach okresowych powinna być uzupełniana oceną zewnętrzną¹⁰⁸.

105 Taka ocena jest prezentowana na stronie internetowej Centrum Światowego Dziedzictwa – *The significant number of reports prepared by the UNESCO Secretariat and the Advisory Bodies to the World Heritage Committee represents an exceptional documentation on numerous conservation issues. It is one of the most comprehensive monitoring systems of any international conventions.*

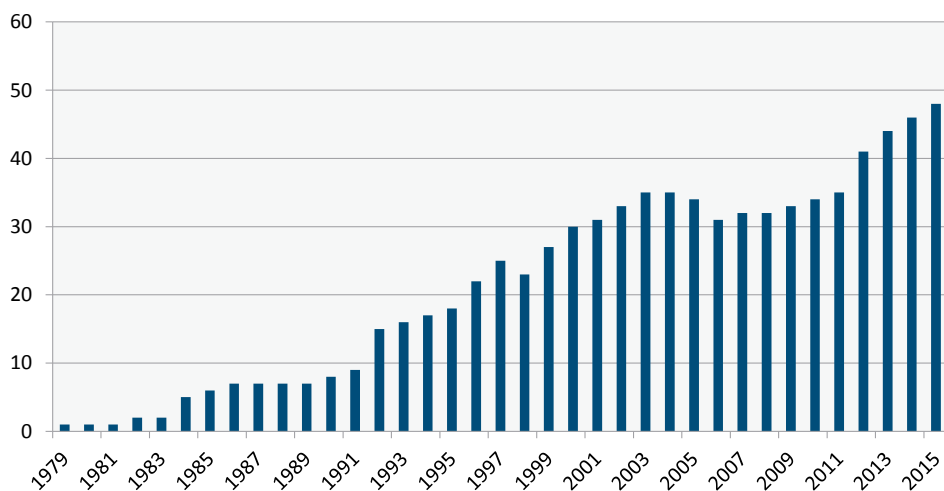
106 W ostatnich latach podczas sesji Komitetu dyskutowane jest zaledwie ok. 20–25% raportów. Sprzyja temu również procedura wprowadzania raportów do dyskusji – raporty do dyskusji są wskazywane przez Centrum WH w porozumieniu z Organizacjami Doradczymi, a ewentualne dodatkowe propozycje mogą zgłosić członkowie Komitetu, ale z odpowiednim wyprzedzeniem.

107 Od kilku lat liczba raportów, które powinny być ocenione podczas sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa sięga 150. Do roku 2015 opracowano 3147 raportów, które dotyczyły 512 dóbr (146 dóbr natury, 343 dobra kultury, 23 dobra mieszane).

108 W przypadku Raportów Okresowych warto również podkreślić fakt, iż nie są one weryfikowane w Komitecie Światowego Dziedzictwa. Ograniczenia finansowe UNESCO nie pozwalają również na całościowe opracowanie tych materiałów. Tak więc obecnie nie są one w pełni wykorzystywane.

Taki postulat wydaje się w pełni racjonalny, choć trudny do realizacji ze względów organizacyjnych i finansowych.

Jeszcze poważniejszym problemem jest jednak monitoring dóbr wpisanych na Listę Dóbr Zagrożonych, których liczba wciąż rośnie (Rys. 4). W przypadku tych dóbr stwierdzono już wystąpienie czynników zagrażających ich wartości, tak więc systematyczna kontrola wydaje się oczywista i konieczna. Jednak ograniczenia czasowe sprawiają, że tylko część raportów dotyczących tej grupy dóbr jest dyskutowana podczas sesji plenarnych Komitetu¹⁰⁹. Ten stan rzeczy sprzyja utrzymywaniu zagrożeń bez odpowiedniej reakcji. Tylko w niektórych przypadkach taki stan jest obiektywnie uwarunkowany – gdy nie ma praktycznych możliwości działania (np. wojna)¹¹⁰. Jednak w większości przypadków Państwa-Strony mają pewne możliwości działania i dlatego presja opinii publicznej i groźba wykreślenia z Listy jest po prostu potrzebna. Dlatego obecna praktyka omawiania tylko wybranych raportów nie jest dobra.

Rys. 4. Liczba dóbr wpisanych na Listę Dóbr Zagrożonych (1979–2015)

Charakteryzując problemy stanu zachowania dóbr UNESCO trzeba raz jeszcze wymienić nowe narzędzia, jakim są tzw. oceny oddziaływania (*Impact Assessment*). Tradycyjny system monitorowania koncentrował się na ocenie konsekwencji wydarzeń i procesów, które już się dokonały. Taki system pozwalał więc reagować tylko na skutki już podjętych

109 Państwa będące członkami Komitetu Światowego Dziedzictwa mają przed sesją dostęp do raportów. Otwarcie dyskusji na temat raportów podczas sesji plenarnej wymaga jednak wcześniejszego uzasadnionego zgłoszenia.

110 Na przykład w 2013 roku ze względu na zniszczenia i zagrożenia wojenne wpisano na Listę dóbr zagrożonych wszystkie 6 dóbr na terytorium Syrii. W tym przypadku możliwości kontroli i działań są bardzo ograniczone.

działań. Tymczasem obecna skala interwencji i przekształceń wymaga zmiany filozofii podejścia – ocena skutków działań powinna być wykonana przed ich rozpoczęciem. Wykonanie takiej oceny pozwala skorygować lub nawet odstąpić od pewnych inwestycji czy przekształceń. Oceny oddziaływania w różnych aspektach stają się obecnie jednym ze standardowych działań podejmowanych w odniesieniu do dóbr UNESCO¹¹¹. Należy więc zakładać, że odpowiednie stosowanie tego instrumentu pozytywnie wpłynie na stan zachowania dóbr UNESCO¹¹².

■ 2.2.3 Procedury i funkcjonowanie Światowego Dziedzictwa

Złożone i rozległe przedsięwzięcie jakim jest Światowe Dziedzictwo funkcjonuje w oparciu o wiele procedur i przepisów. Podstawowymi dokumentami jest *Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego* oraz *Wytyczne Robocze*. Funkcjonowanie i wzajemne powiązanie tych dokumentów jest jednym z czynników, który zadecydował o sukcesie Światowego Dziedzictwa. Konwencja jest stosunkowo krótkim, programowym dokumentem i pozostaje niezmienna, natomiast Wytyczne są obszernym, roboczym zbiorem przepisów i procedur, który był wielokrotnie modyfikowany. Możliwość modyfikacji z jednej strony umożliwia dostosowanie do zmieniających się warunków i potrzeb, ale z drugiej strony tworzy pewne zagrożenia. Modyfikacje mogą pójść zbyt daleko, a sama ich możliwość i częstotliwość może osłabiać imperatywy przestrzegania ustalonych zasad. Takie zjawiska są obecnie widoczne.

Ważnym założeniem funkcjonowania Światowego Dziedzictwa było oparcie tego ruchu na specjalistach. Specjaliści – w odróżnieniu od polityków i dyplomatów, którzy reprezentują interesy swojego kraju – powinni podejmować decyzje kierując się ocenami merytorycznymi. Dlatego w Konwencji znalazł się zapis, że *Państwa członkowie Komitetu wybierają na swych reprezentantów osoby wykwalifikowane w zakresie dziedzictwa kulturalnego lub dziedzictwa naturalnego* (art. 9 pkt 3)¹¹³. Zapis ten powinien zagwarantować, że delegacje 21 państw, które podejmują decyzje dotyczące Światowego Dziedzictwa, będą kierowały się tylko merytorycznymi względami. Niestety nie zawsze tak jest.

111 Na przykład w 2014 roku Komitet Światowego Dziedzictwa zalecił wykonanie ponad 50 różnego rodzaju ocen oddziaływania na dziedzictwo lub środowisko (*Heritage Impact Assessment – HIA; Environmental Impact Assessment – EIA; Strategic Environmental Assessment – SEA; Environmental and Social Impact Assessment – ESIA*).

112 ICOMOS International w 2010 roku opracował wytyczne dotyczące przygotowania oceny wpływu na dobra kultury „*Guidance on Heritage Impact Assessments for Cultural World Heritage Properties*” (materiał niepublikowany).

113 Podczas 37 sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa w Phnom Penh, grupa krajów, wśród których była również Polska, wystosował apel zwracający uwagę na konieczność przestrzegania tego zapisu Konwencji.

Wpisanie dobra na Listę Światowego Dziedzictwa lub na Listę Dóbr Zagrożonych stało się z wielu powodów ważną sprawą¹¹⁴. Dlatego coraz więcej krajów nie chce zostawić tak istotnych decyzji tylko ocenom specjalistów. Państwa-Strony na sesjach Komitetu reprezentują więc coraz częściej delegaci, którzy mają na względzie różne rozumiane interesy swojego kraju, regionu, sojuszników, itd. W rezultacie coraz częściej z dużym prawdopodobieństwem można przewidywać stanowisko, jakie zajmują poszczególne kraje w określonych sprawach. Obecnie można wręcz odnieść wrażenie, że tylko część delegacji, kieruje się wyłącznie merytorycznymi względami. To niepokojące zjawisko prowadzi do osłabienia wiarygodności decyzji, a w konsekwencji Listy i całego ruchu Światowego Dziedzictwa.

Dążenie do obiektywizacji procesu decyzyjnego dotyczącego dóbr nominowanych na Listę miało wsparcie w procedurach ich oceny i prezentacji podczas sesji Komitetu. Procedury te ograniczały możliwość wpływania przez Państwa-Strony na proces oceny dobra jak i jego prezentacji podczas sesji Komitetu. Zgodnie z wieloletnią praktyką Państwa-Strony przygotowywały dokumentację, a dalsze działania były dokonywane już bez ich udziału. Ta formuła jest obecnie zmieniana w dwóch aspektach.

Przed wszystkim organizacje doradcze (w szczególności ICOMOS) są krytykowane za ograniczony kontakt z krajami nominującymi dobra. Postulowany bliższy kontakt – już podczas procesu oceny nominacji – ma umożliwić Państwom-Stronom udzielanie różnego rodzaju wyjaśnień oraz bieżące reagowanie na braki wskazywane przez oceniających ekspertów. Aby formalnie stworzyć takie właśnie możliwości wprowadzany jest tzw. *up-stream process*. Generalnie ma on polegać na włączeniu organizacji doradczych do procesu przygotowania nominacji przez Państwo-Stronę¹¹⁵. W świetle najnowszych planów współpraca z organizacjami doradczymi mogłaby się rozpoczynać już na etapie tworzenia Listy Informacyjnej. W założeniu ma to prowadzić do lepszego przygotowania nominacji, a więc też do podniesienia szans wpisania jej na Listę¹¹⁶. Takie podejście jest jednak nadmiernie optymistyczne, gdyż abstrahuje od szeregu lokalnych uwarunkowań, które w istocie decydują o wpisaniu dobra na Listę¹¹⁷. Poza tym ogranicza w pewnym zakresie organizacjom doradczym swobodę oceny, co w perspektywie wpłynie na decyzje Komitetu.

114 Sukces Listy UNESCO, m. in. ekonomiczne konsekwencje wpisania dobra na Listę, tworzy obecnie wiele problemów mających wpływ na utrzymanie przyjętych standardów. – Por. np.: Marie-Theres Albert, Brigitta Ringbeck, *40 Years World Heritage Convention. Popularizing the Protection of Cultural and Natural Heritage*, De Gruyter, Berlin/Boston 2015, ss. 4–5.

115 Działanie nazwane „*up-stream process*” zostało rozpoczęte w 2010 roku na podstawie decyzji 34 COM 13. W ramach tego procesu zorganizowano projekt pilotażowy polegający na przygotowaniu 10 nominacji (reprezentujących różne regiony) we współpracy Państw-Stron z organizacjami doradczymi.

116 Podczas 38 sesji w 2014 roku Komitet Światowego Dziedzictwa zobowiązał Centrum Światowego Dziedzictwa i Organizacje Doradcze do opracowania propozycji zmian w *Wytycznych Roboczych*, które uwzględnił *up-stream proces* (WHC-14/38.COM/9A).

117 Należy również podkreślić, że organizacje doradcze nie dysponują rozległymi środkami technicznymi, finansowymi, organizacyjnymi, prawnymi, które są konieczne do przygotowania nominacji jako dobra i jako dokumentacji.

Drugim kierunkiem działań jest zmiana procedur (tzw. *Rules of Procedure*), dotyczących prezentacji dóbr podczas sesji Komitetu. Kraje zgłaszające dobro były do tej pory pozbawione głosu. Wychodzono z założenia – bardzo realistycznego, że kraj z reguły będzie starał się bronić swojej nominacji, co może wpływać na podjęcie w pełni obiektywnej oceny. Podczas 37 sesji Komitetu podważono te zasady. Zaproponowano by prezentacji dobra – której do tej pory dokonywali tylko przedstawiciele organizacji doradczych (ICOMOS i IUCN), dokonywało również zgłaszające państwo. Państwo-Strona ma mieć również prawo głosu w dalszej dyskusji. Należy oczekiwać, że zmiana ta może wpływać na przyszłe decyzje Komitetu.

Do zagadnień proceduralnych mających wpływ na funkcjonowanie Listy należy też kwestia zgłaszania nominacji przez kraje będące aktualnymi członkami Komitetu Światowego Dziedzictwa. Niesformalizowanym zwyczajem – choć często nie przestrzegany – było powstrzymywanie się krajów będących członkami Komitetu od zgłaszania swoich nominacji podczas trwania ich kadencji. Uważano, że członkowie Komitetu mają w takiej sytuacji uprzywilejowaną pozycję. Brak przepisów w tym zakresie sprawiał jednak, że praktyka była różna. Dlatego też kwestia ta była przedmiotem zewnętrznego audytu oraz rezolucji Zgromadzenia Generalnego Państw-Stron. Chociaż ich stanowisko było jednoznaczne, to nadal odpowiednie przepisy nie zostały wprowadzone w życie¹¹⁸. Przedłużanie takiej sytuacji niewątpliwie obniża wiarygodność decyzji podejmowanych przez Komitet Światowego Dziedzictwa.

Zmiany zasad i procedur mogą być postrzegane jako naturalny proces w tak złożonym systemie jakim jest Światowe Dziedzictwo. W tym jednak przypadku są one nie tylko dowodem reakcji na merytoryczne problemy, ale i odzwierciedleniem rosnącej presji by na Listę wpisywać kolejne dobra, nawet za cenę obniżenia wymagań związanych z ich jakością, przygotowaniem i ochroną. W efekcie następuje osłabianie pozycji i roli organizacji doradczych, na rzecz Państw-Stron. Zmiany zasad i procedur funkcjonowania Światowego Dziedzictwa nie powinny tego procesu pogłębiać.

Realizacja procedur, i generalnie funkcjonowanie systemu Światowego Dziedzictwa, są oczywiście uwarunkowane również sytuacją finansową. Od ilości specjalistów pracujących na rzecz Centrum Światowego Dziedzictwa, wysokości kontraktów z organizacjami doradczymi, możliwości wspierania różnych projektów (przede wszystkim w ramach Funduszu Światowego Dziedzictwa) zależy jakość tego systemu. Niestety sytuacja finansowa Światowego Dziedzictwa jest pochodną bardzo złej sytuacji UNESCO¹¹⁹.

118 17 Zgromadzenie Generalne Państw Stron w 2009 roku zaleciło audyt *Progres report on the implementation of the Global Strategy for a Credible, Representative and Balanced World Heritage List* (17 GA 9). Audyt rekomendował m.in. by kraje zasiadające w Komitecie nie zgłaszały nominacji podczas trwania kadencji. Zalecenie to zostało potwierdzone rezolucją 19 Zgromadzenia Generalnego (19 GA 9). Ostatecznie w 2014 roku Komitet Światowego Dziedzictwa podjął decyzję zachęcającą kraje będące w Komitecie do rezygnacji ze zgłaszania wniosków podczas kadencji (WHC-/38.COM/9C).

119 Od 2011 roku UNESCO straciło ponad 20% budżetu w związku ze wstrzymaniem składek członkowskich przez USA i Izrael. Było to spowodowane przyjęciem do UNESCO Palestyny. Brak tych środków jest tym bardziej dotkliwy, że kilkadziesiąt krajów wnosi składki wysokości zaledwie kilkuset dolarów rocznie.

Działania podjęte przez Komitet Światowego Dziedzictwa, m.in. apel o terminowe płatności zobowiązań i dodatkowe wpłaty przez Państwa-Strony, tej sytuacji znacząco nie poprawia¹²⁰. Tak więc problemy finansowe mogą być jednym z najistotniejszych zagrożeń dla jakości funkcjonowania i przyszłości Światowego Dziedzictwa. Bez sprawnej obsługi i kontroli (np. weryfikacji raportów okresowych) utrzymanie wiarygodność tego ruchu w dłuższej perspektywie będzie niemożliwe.

2.2.4 Konsekwencje wpisywania dóbr na Listę Światowego Dziedzictwa

Przedmiotem wszechstronnej oceny powinny być konsekwencje wpisywania dóbr na Listę UNESCO. O konsekwencjach pozytywnych mówi się przy wielu okazjach, a ogromna liczba dóbr na Liście Informacyjnej jest dowodem, iż pozytywne te są szeroko dostrzegane. Za granicą i w Polsce uznaje się, że wpisanie dobra na Listę wiąże się z prestiżem (który można dobrze wykorzystać w działaniach promocyjnych), zwiększeniem przychodów (na przykład z turystyki), łatwiejszym dostępem do funduszy (różnych dotacji i programów), możliwością korzystania ze szkoleń, rad ekspertów, etc¹²¹. Nie ma jednak wątpliwości, że wpis dobra na Listę może mieć również negatywne konsekwencje.

Najczęściej wymienianym negatywnym skutkiem wpisania dobra na Listę UNESCO jest nadmierny ruch turystyczny. Konsekwencje nadmiernej turystyki mają różny charakter. Oczywistym skutkiem jest fizyczne niszczenie dóbr. Dziesiątki czy setki tysięcy turystów, którzy po prostu chodzą po zabytkowych miejscach, dotykają je i oddychają, podnosząc temperaturę i wilgotność, fizycznie niszczy te dobra. Dostosowanie do obsługi ruchu turystycznego wymaga też szeregu materialnych ingerencji (przekształceń). Potrzebne są parkingi, drogi, wszelkiego rodzaju instalacje (oświetlenie, klimatyzacja, alarmy), dodatkowe budowle (toalety, biura, sklepy, magazyny, pomieszczenia ochrony). Im więcej turystów, tym więcej tego typu ingerencji.

Masowa turystyka rozwijana w oparciu o dobra Światowego Dziedzictwa prowadzi też do niekorzystnych procesów niszczących środowisko kulturowe. Powszechnym zjawiskiem jest depopulacja centrów staromiejskich. Widoczna jest zależność, że im więcej turystów odwiedza dany obszar, tym mniej jest stałych mieszkańców. Napływ turystów prowadzi często do obniżenia standardu usług i produktów, w tym również charakterystycznych dla miejscowej tradycji (np. poziom usług gastronomicznych). Depopulacja sprawia natomiast, że następuje zmiana charakteru funkcjonalnego obszarów, który jest przecież jednym z komponentów ich wartości.

120 Podczas 38 sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa w Doha została podjęta decyzja w tej sprawie (WHC-14/38.COM/12). Katar jako gospodarz sesji pokrył część kosztów jej organizacji oraz przekazał na wsparcie ochrony dóbr zagrożonych kwotę 10 mln USD.

121 Na przykład w Wielkiej Brytanii w 2007 roku zlecono agencji PricewaterhouseCoopers LLP (PwC) ocenę konsekwencji wpisania dóbr na Listę Światowego Dziedzictwa. Analizy te wykazały m.in. niewielkie pozytywne efekty wynikające bezpośrednio z uzyskania statusu dobra UNESCO, natomiast stworzenie potencjału, który może być podstawą wielu dalszych działań.

Duży ruch turystyczny prowadzi też do zwiększenia interwencji, które są traktowane jako konserwatorskie, gdyż dotyczą utrzymania zabytkowej formy i substancji dóbr. Wpływy z turystyki oraz prestiż miejsca Światowego Dziedzictwa sprawiają, że zarządcy wielu dóbr dysponują większymi środkami finansowymi. Dobra poddawane są jednak nie tylko koniecznym zabiegom konserwatorskim, ale również pracom, które mają podnieść ich „atrakcyjność” – częstą praktyką jest uzupełnianie, a nawet odbudowywanie, bardzo zniszczonych dóbr (np. fragmenty fortyfikacji w Zamościu). Zakres tych prac często przekracza standardy konserwatorskie uznane za dopuszczalne, również ze względu na zakres adaptacji dla potrzeb turystyki.

Ważną – choć nie dostrzeganą powszechnie – negatywną konsekwencją rozwoju ruchu Światowego Dziedzictwa jest koncentrowanie uwagi tylko na tej nielicznej grupie dóbr. Bardzo często władze różnych szczebli, turyści, media, edukacja, promocja i propaganda koncentrują się na dobrach uznanych za Światowe Dziedzictwo. Niestety dotyczy to również funkcjonowania systemów ochrony dziedzictwa. Na ochronie dziedzictwa UNESCO – w wielu krajach traktowanego jako miejsca prestiżowe, pokazowe i źródło przychodów, koncentruje się wiele środków i uwagi. Odbywa się to kosztem innych miejsc, których wartość nie zyskała takiego statusu.

Sygnalizowane zjawiska, najczęściej towarzyszące rozwojowi masowej turystyki, występują w wielu miejscach. Jednak w przypadku dóbr Światowego Dziedzictwa – czyli jednego z najbardziej atrakcyjnych celów turystycznych, zjawiska te kumulują się. Masowość – niezależnie od liczb bezwzględnych – oznacza zawsze przekroczenie poprzedniej skali odwiedzających, a bardzo często przekroczenie pojemności, powyżej której następuje nieodwracalne niszczenie.

Problemy te są coraz powszechniej dostrzegane w ruchu Światowego Dziedzictwa. Dlatego wobec nieuchronności pewnych zjawisk, towarzyszących wpisaniu dóbr na Listę UNESCO, w niektórych krajach coraz ostrożniej zgłasza się nowe nominacje¹²². Jednak przede wszystkim coraz więcej uwagi poświęca się odpowiedniemu zarządzaniu tymi dobrami, a wiele publikacji dotyczy odpowiedniego zarządzania turystyką. Monitoring dóbr, oceny oddziaływania i plany zarządzania powinny więc uwzględnić te problemy w możliwie szerokim zakresie.

Suma przedstawionych problemów pokazuje, że ruch Światowego Dziedzictwa stoi wobec wielu wyzwań. Jest to jednak zjawisko naturalne w przypadku działań tak różnorodnych, prowadzonych przez tak wiele podmiotów i na taką skalę. Trzeba natomiast pamiętać, że nie może być zagrożony podstawowy cel Konwencji – odpowiednia ochrona dóbr uznanych za Światowe Dziedzictwo. A to oznacza, że bezwzględnym priorytetem w przypadku tej bardzo nielicznej grupy dóbr powinna być ich odpowiednia ochrona i zarządzanie.

122 Na przykład na Węgrzech prowadzone są dyskusje na temat celowości kolejnych nominacji. Wyrażany jest pogląd, że nowe nominacje powinny być analizowane pod kątem konsekwencji rozwoju turystyki i zgłaszane powinny być tylko te, w których wpływ ten nie zniszczy wartości dobra.

3.1 Rozwój międzynarodowej współpracy w zakresie ochrony dóbr kultury – powstanie Konwencji Światowego Dziedzictwa 3.2 Założenia Konwencji i ruchu Światowego Dziedzictwa 3.2.1 Dziedzictwo jako wspólny dorobek ludzkości 3.2.2 Wspólny system oceny i ochrony dóbr kultury i natury 3.2.3 Krajowy system odpowiedzialności i ochrony oraz międzynarodowe standardy, wsparcie, monitoring 3.3 Organizacja i funkcjonowanie Światowego Dziedzictwa /charakterystyka instytucji/ 3.3.1 Lista Światowego Dziedzictwa 3.3.2 Lista Światowego Dziedzictwa w Zagrożeniu 3.3.3 Lista Informacyjna 3.4 Instytucje i organizacje w systemie Światowego Dziedzictwa 3.4.1 Komitet Światowego Dziedzictwa /Centrum Światowego Dziedzictwa/ 3.4.2 Organizacje Doradcze – ICOMOS, IUCN, ICCROM 1.4.3 World Heritage Fund /WHF

Piękna i prosta idea, by ludzkość zachowała najwartościowsze elementy swojego dziedzictwa, przybrała postać *Konwencji o ochronie Światowego Dziedzictwa* uchwalonej w 1972 roku przez UNESCO. Konwencja jest dokumentem niewielkim objętościowo, ale jej powstanie ma oczywiście pewną historię i kontekst merytoryczny, a jej wdrożenie wymagało szeregu działań organizacyjnych i współpracy wielu podmiotów. Elementy te tworzą pewien szkielet, w oparciu o który funkcjonuje Światowe Dziedzictwo. Przedstawienie tego szkieletu powinno rozpocząć charakterystykę Światowego Dziedzictwa.

Przed wszystkim wszelkie idee, zanim przybiorą postać międzynarodowych dokumentów, muszą przejść proces formowania. Jest on zazwyczaj długotrwały, ponieważ idee muszą być szeroko rozpowszechnione oraz doprowadzone do postaci, w której możliwa jest ich akceptacja. Dlatego pierwszym elementem charakterystyki powinno być przedstawienie Konwencji Światowego Dziedzictwa w kontekście formowania idei międzynarodowej współpracy na rzecz ochrony dziedzictwa kultury i natury.

Drugim elementem charakterystyki powinno być przedstawienie najważniejszych założeń Konwencji. Konwencja jest międzynarodowym dokumentem, który musi mieć określoną strukturę i wiele proceduralnych zapisów. Dlatego tak ważne jest wydobycie i czytelne sformułowanie głównych założeń, które stanowią istotę Konwencji. Założenia te wytyczają kierunki i granice działań podejmowanych w ramach Światowego Dziedzictwa.

Trzecim elementem charakterystyki powinno być zaprezentowanie form organizacyjnych, które służą realizacji idei zawartych w Konwencji. W tym przypadku jest to Lista Światowego Dziedzictwa – w praktyce system List, które tworzone są na mocy Konwencji.

Kolejnym elementem charakterystyki są instytucje powoływane do realizacji zadań określonych w Konwencji. Ta charakterystyka powinna obejmować instytucje stworzone na potrzeby Konwencji – np. Komitet Światowego Dziedzictwa oraz instytucje już istniejące, zapraszane do współpracy – tzw. organizacje doradcze.

Zdefiniowania wymagają również zobowiązania, które podejmują główni realizatorzy Konwencji, czyli Państwa-Strony. Zakres tych zobowiązań definiuje obszary, w których może być realizowana Konwencja.

3.1 Rozwój międzynarodowej współpracy w zakresie ochrony dóbr kultury – powstanie Konwencji Światowego Dziedzictwa

Z dzisiejszej perspektywy uchwalenie *Konwencji o Ochronie Światowego Dziedzictwa Kultury i Natury* w 1972 roku wydaje się być odległe i dlatego przedstawiając jej początki, sięga się do faktów związanych bezpośrednio z jej uchwaleniem. Tymczasem Konwencja jest w pewien sposób kontynuacją i finałem szeregu wcześniejszych działań, służących międzynarodowej współpracy w zakresie nauki, kultury i sztuki, w tym również w zakresie ochrony dóbr kultury.

Międzynarodowa współpraca w zakresie ochrony dóbr kultury mogła rozpocząć się dopiero po stworzeniu krajowych systemów ochrony dziedzictwa. Działania które można uznać za szeroko rozumianą ochronę zabytków miały miejsce wielokrotnie na przestrzeni stuleci¹²³. Jednak systemy ochrony dziedzictwa – rozumiane jako spójny zespół działań legislacyjnych, finansowych, organizacyjnych, etc. – mogły powstać dopiero po okrzepnięciu państw narodowych oraz po sformułowaniu teorii uzasadniającej ideę i sposób ochrony zabytków. Te dwa czynniki zostały spełnione w XIX wieku, dlatego systemy ochrony dóbr kultury (i wspierające je akty prawne) zaczęły wtedy powstawać. Proces ten w poszczególnych krajach miał różny charakter, gdyż był określony poprzez lokalne uwarunkowania¹²⁴.

Na przykład w Anglii – kraju o stabilnym od dawna systemie politycznym, który zapewniał ciągłość własności i użytkowania własności, najpierw przez długie lata intelektualści formułowali idee sposobu postępowania z historyczną zabudową. Natomiast dokument dotyczący ochrony zabytków – *Ancient Monument Act* – angielski parlament uchwalił dopiero w 1882 roku. We Francji, która doświadczyła gwałtownych przemian i zniszczeń podczas Rewolucji, ochrona historycznych budowli stała się pilną potrzebą już na początku dziewiętnastego stulecia. Dlatego przy szerokim wsparciu środowisk opiniotwórczych już w latach 30. rozpoczęto spisy i klasyfikację zabytków, a ich ochronę wsparto znacznymi środkami państwowymi. Z kolei w rozbitych na wiele krajów Niemczech potrzebne było znalezienie czynników,

123 Por.: Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, Butterworth-Heinemann, Oxford, 2002

124 Wybór tekstów na temat kształtowania się idei i systemów ochrony zabytków w XIX wieku przedstawia publikacja – *Zabytek i historia. Wokół problemów konserwacji ochrony zabytków w XIX wieku*, Piotr Kosiewski, Jarosław Krawczyk (red.), Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa, 2012.

które zespoliłyby naród i państwo. Do tego celu doskonale nadawały się budowle historyczne. Dlatego od początku stulecia organizowano ogólnoniemieckie kampanie ratowania najcenniejszych zabytków (np. zamek w Malborku, katedra w Kolonii), a w najsilniejszych Prusach stosunkowo wcześniej – w 1843 roku – utworzono urząd konserwatora zabytków. Podobnie było w monarchii austro-węgierskiej, gdzie Centralną Komisję dla Badania i Ochrony Zabytków Artystycznych i Historycznych utworzono już w 1850 roku.

Tworzenie krajowych systemów ochrony dziedzictwa dokonywało się oczywiście w różnym tempie. Tym niemniej ich powstawanie oznaczało, że idea ochrony zabytków została już sformułowana od strony teoretycznej (środowiska eksperckie) i podjęta przez władze. Na tym etapie mogła pojawić się idea współpracy międzynarodowej.

Patrząc z całościowej perspektywy na międzynarodową współpracę w zakresie ochrony szeroko rozumianych dóbr kultury można wyszczególnić trzy obszary działań. Pierwszy obszar stanowiły działania związane z ustanowieniem międzynarodowych porozumień, mających na celu ochronę dóbr kultury podczas konfliktów zbrojnych. Drugi obszar tworzyły działania specjalistów zajmujących się konserwacją zabytków, którzy starali się na forum międzynarodowym wymieniać poglądy, i ewentualnie tworzyć dokumenty określające wspólne, międzynarodowe standardy postępowania z zabytkami. Trzeci obszar stanowiły działania polegające na tworzeniu międzynarodowych organizacji, służących szerokiej współpracy w zakresie ochrony dziedzictwa. Różnorodne działania w ramach każdego z tych nurtów rozwijały idee międzynarodowej współpracy w zakresie ochrony zabytków, tym samym stworzyły podstawy, które umożliwiły wiele dekad później uchwalenie Konwencji Światowego Dziedzictwa.

Najwcześniej ujawniła się konieczność międzynarodowej współpracy w zakresie ochrony dóbr kultury podczas wojen i w związku z restytucją rabowanych dzieł sztuki. Idee traktowania dzieł sztuki jako wspólnego dobra, które powinno podlegać ochronie, pojawiły się już w XVIII wieku. Problem restytucji dzieł sztuki w szerokiej międzynarodowej skali pojawił się po zakończeniu podbojów Napoleona, którym towarzyszył rabunek dzieł w wielu podbijanych krajach (wzbogacanie kolekcji Luwru).

Natomiast zapisy dotyczące poszanowania dóbr kultury pojawiły się w dokumencie międzynarodowej konferencji poświęconej zasadom prowadzenia wojen, którą zwołano w 1874 roku w Brukseli z inicjatywy cara Aleksandra II.

Po raz kolejny postanowienia o specjalnym traktowaniu budowli historycznych, religijnych i muzealnych zostały wprowadzone do pierwszych Konwencji Haskich. Tym mianem określono Pierwszą Konwencję Haską z 1899 roku i Drugą Konwencję Haską z 1907 roku (trzecia konwencja była planowana na rok 1914, ale nie doszło do jej uchwalenia). Konwencje te były międzynarodowymi dokumentami, w których określono prawa prowadzenia wojen. W konwencji z 1899 roku – nazwanej *Laws of War: Laws and Customs of War on Land*, zapisano między innymi, że podczas działań wojennych należy podjąć konieczne kroki by zapewnić ochronę budynkom służącym celom religijnym, sztuce, nauce (*In sieges and bombardments all necessary steps should be taken to spare as far as possible edifices devoted to religion, art, science* – art.

27). W innym miejscu zapisano, iż niszczenie tego typu obiektów – w tym zabytków, jest zakazane i będzie przedmiotem postępowania (*All seizure of, and destruction, or intentional damage done to such institutions, to historical monuments, works of art or science, is prohibited, and should be made the subject of proceeding*” – art. 56). Podobne zapisy zostały sformułowane w Konwencji z roku 1907.

Na przełomie XIX i XX wieku podjęto też działania, które można uznać za początki międzynarodowej współpracy ekspertów zajmujących się zabytkami. Sprowadzały się one przede wszystkim do wymiany poglądów i doświadczeń, a na ich bazie zaczęto formułować wspólne zasady postępowania z zabytkami. Przykładem mogą być ustalenia Międzynarodowego Kongresu Architektów, który odbył się w 1904 roku w Madrycie (*The Sixth International Congress of Architects*). Wśród sesji o problemach architektonicznych, jedna została poświęcona postępowaniu z zabytkami (sesja II – *The Preservation and Restoration of Architectural Monuments*). W rezolucji zapisano między innymi podział zabytków na dwie kategorie – żywe i martwe (*living and dead monuments*). Podział ten został szeroko przyjęty w środowiskach konserwatorskich i miał długotrwały wpływ na doktrynę konserwatorską¹²⁵.

Pierwsza wojna światowa przerwała międzynarodową współpracę w ochronie dóbr kultury. Jednocześnie jednak w nowym świetle postawiła ideę dialogu i współpracy pomiędzy krajami. Wojna światowa stanowiła bowiem wydarzenie bez precedensu, zarówno w wymiarze materialnym, jak i mentalnym. Ogromne zniszczenia w Europie Zachodniej i Środkowej oraz towarzyszące wojnie zmiany polityczne, właściwie przekreśliły dotychczasowy porządek. Budowa nowego ładu wymagała międzynarodowych porozumień. Wierzano też, że międzynarodowa współpraca i nowe instytucje będą pomocne w ujawnianiu i rozwiązywaniu pojawiających się problemów, tym samym pomogą zmniejszyć ryzyko wybuchu kolejnych wojen.

W takich okolicznościach międzynarodowa współpraca w zakresie ochrony dóbr kultury została podjęta w każdym z trzech wymienionych obszarów. Z międzynarodowego punktu widzenia najważniejsze konsekwencje dla ochrony zabytków miało powołanie Ligi Narodów (*League of Nations*). Ulokowana w Genewie organizacja miała zinstytucjonalizować międzynarodową współpracę, a tym samym zapewnić utrzymanie pokoju. Ligę Narodów utworzono z inicjatywy prezydenta USA Woodrowa Wilsona, a jej Statut przyjęto w czerwcu 1919 podczas konferencji pokojowej w Wersalu.

W 1922 roku Rada Ligi Narodów (*Council of the League of Nations*) – organ praktycznie kierujący działalnością polityczną organizacji, powołała tzw. Komitet Współpracy Intelektualnej (*Intellectual Cooperation Committee*). Komitet miał być organem konsultacyjnym Ligi i działać w obszarze nauki, edukacji, sztuki, etc. Komitet miał organizować współpracę międzynarodową w tym zakresie, między innymi tworząc Komitety Narodowe.

125 Józef Muczkowski, *Stan dzisiejszej nauki o konserwacji zabytków*, [w:] *Pamiętnik pierwszego zjazdu miłośników ojczystych zabytków w Krakowie*, Kraków, 1912, ss. 13–22.

Komitet utworzyło kilkanaście sławnych postaci (m.in. Henri Bergson, Albert Einstein, Maria Curie, Bela Bartok, Thomas Mann, Paul Valery), co miało zapewnić jego międzynarodowy prestiż. Skromne środki finansowe uniemożliwiły pracę Komitetu w Genewie i rzeczywiste rozpoczęcie jego działalności. Pomoc zaoferowała Francja i w 1925 roku Komitet został odtworzony w Paryżu jako robocze ciało nazwane Międzynarodowym Instytutem Współpracy Intelktualnej (*International Institute of Intellectual Cooperation – IIIC*). Instytut pracował aktywnie do roku 1939, między innymi tworząc sieć kilkudziesięciu współpracujących organizacji oraz organizując różnorodne konferencje¹²⁶. Jedną z inicjatyw Instytutu był wniosek do Ligi Narodów, aby kraje członkowskie zorganizowały szeroką akcję popularyzacji – szczególnie wśród młodzieży – wartości dziedzictwa oraz potrzeb jego ochrony¹²⁷.

Ważnym działaniem Instytutu było powołanie w 1926 roku Międzynarodowego Biura Muzeów (*International Museums Office – IMO*). Celem utworzenia Biura było – *promowanie działalności muzeów i publicznych zbiorów w różnych krajach poprzez organizowanie wspólnych badań i prac* – art. 1, Statut). Obszarem pracy Biura miały być kolekcje dzieł sztuki, zabytki, wykopaliska archeologiczne a nawet sztuka popularna.

Utworzenie Międzynarodowego Biura Muzeów umożliwiło współpracę specjalistów zajmujących się ochroną dziedzictwa, stanowiącą kolejny obszar międzynarodowego współdziałania. Biuro zorganizowało między innymi znaczące konferencje poświęcone badaniu i ochronie zabytków. Na przykład badaniom i ochronie dzieł sztuki poświęcono konferencję zorganizowaną w Rzymie w 1930 roku. Efektem były m.in. publikacje, a pośrednim skutkiem było utworzenie pisma konserwatorskiego *Technical Studies in the Field of the Fine Arts* (1932–1942).

Z punktu widzenia ochrony dóbr kultury największe znaczenie miał I Międzynarodowy Kongres Architektów i Techników Zabytków Historycznych (*First International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments*), zorganizowany w 1931 roku w Atenach. Było to prawdziwie międzynarodowe wydarzenie, w którym uczestniczyło ponad 100 specjalistów z 24 krajów. Kongres na trwałe wszedł do historii międzynarodowego ruchu konserwatorskiego za sprawą dokumentu nazwanego w skrócie Kartą Ateńską (*The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments*)¹²⁸.

126 Instytut formalnie pracował do roku 1946, gdy jego zadania przejęło UNESCO. Powstanie ONZ w roku 1945 spowodowało formalne rozwiązanie Ligi Narodów w 1946 roku, chociaż w praktyce Liga nie funkcjonowała już podczas II wojny światowej.

127 Aleksandra Żaryn, *ICOMOS. The Outline of Activities and Selected Documents*, ODZ, Warszawa, 1980, s. 5.

128 Określenie „Karta Ateńska” jest używane również w odniesieniu do dokumentu będącego efektem zorganizowanego w roku 1933, 4-go Międzynarodowego Kongresu Nowoczesnej Architektury (*International Congress for Modern Architecture – Congrès International d'Architecture Moderne*), który też odbywał się w Atenach. Wnioski z tego spotkania zostały zebrane i wydane przez le Corbusier'a jako „Karta Wenecka”. Tak więc obydwie dokumenty (z 1931 i 1933) są w taki sam sposób nazywane. Jednak treść dokumentów jest zasadniczo różna; dokument z 1931 roku jest poświęcony ochronie zabytków, podczas gdy dokument z 1933 roku poświęcony jest planowaniu urbanistycznemu i perspektywom rozwoju miast.

Karta Ateńska jest znana przede wszystkim ze sformułowania zbioru zasad postępowania z zabytkami (Karta była potraktowana jako rodzaj programu skierowanego do Ligi Narodów). Jednak Karta Ateńska jest również bardzo znacząca w rozwoju idei międzynarodowej współpracy w ochronie dziedzictwa, gdyż zawiera szereg propozycji, które określiły zakres i formę owej współpracy.

Już w 1 punkcie Karty zapisano, że konieczne jest stworzenie międzynarodowej organizacji, która będzie działała na rzecz ochrony dziedzictwa¹²⁹. Z międzynarodowej perspektywy sformułowano też szereg postulatów dotyczących postępowania z dziedzictwem. Między innymi zaproponowano, by Międzynarodowe Biuro Muzeów w celach informacyjnych opublikowało wybór krajowych aktów prawnych dotyczących ochrony dziedzictwa (rozdział II – *Administrative and Legislative Measures Regarding Historical Monuments*).

Cały rozdział VII dokumentu końcowego (*Conservation of Monuments and International Collaboration*) poświęcono różnym aspektom międzynarodowej współpracy w ochronie zabytków. Podkreślono, że ochrona dziedzictwa kulturowego jest ważnym zadaniem dla ludzkości (*conservation of the artistic and archaeological property of mankind*) i dlatego kraje działając w duchu Konwencji Ligi Narodów (*in the spirit of the Covenant of the League of Nations*) powinny podjąć ścisłą współpracę na rzecz jego ochrony. Współpraca jest konieczna w obliczu narastających zagrożeń, na jakie narażone jest dziedzictwo.

Wskazano, że najlepszym sposobem ochrony dziedzictwa jest podjęcie szerokich działań edukacyjnych, szczególnie wśród dzieci i młodzieży. Działania te powinny być realizowane przez władze publiczne (pkt b – *The role of education in the respect of monuments*).

Specjalna uwaga została poświęcona znaczeniu dokumentacji dziedzictwa. Podkreślono, że każdy kraj powinien stworzyć rejestry zabytków, a dokumentacje zabytków powinny być gromadzone również w skali międzynarodowej. Kopie dokumentacji powinny być gromadzone przez Międzynarodowe Biuro Muzeów (*each country deposit copies of its publications on artistic and historic monuments with the International Museums Office* – pkt 3).

Zapisy Karty Ateńskiej pokazują więc, że już wtedy sformułowano kilka założeń stanowiących fundament międzynarodowej współpracy w zakresie ochrony dziedzictwa. Wskazano na fundamentalne znaczenie dziedzictwa dla współczesnych społeczeństw i na wynikającą z tego konieczność jego ochrony. Podkreślono konieczność tworzenia odpowiednich dokumentacji i gromadzenia ich w międzynarodowej skali. Uznano znaczenie edukacji jako warunek skutecznej ochrony dziedzictwa. Zalecono stworzenie

129 Wybór najważniejszych tekstów doktrynalnych z zakresu ochrony i konserwacji zabytków – w tym *Karta Wenecka*, został opublikowany (angielska wersja językowa) w wydawnictwie – *Conservation Officer's Handbook, International Standards in Cultural Heritage Protection*, (B.Szmygin – ed.), PKN ICOMOS, Warszawa 2015.

organizacji, służącej zorganizowaniu międzynarodowej współpracy. Oczywiście podkreślono przy tym odpowiedzialność i autonomię poszczególnych krajów w ochronie dziedzictwa¹³⁰.

W następnych latach Biuro podejmowało kolejne działania, które wykorzystano w późniejszych międzynarodowych dokumentach. Między innymi w 1937 roku w Kairze odbyła się konferencja poświęcona wykopaliskom archeologicznym. Rekomendacje z tego spotkania zostały wykorzystane podczas opracowania przez UNESCO *Rekomendacji Międzynarodowych Zasad Dotyczących Wykopalisk Archeologicznych (Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological Excavations)*, uchwalonej w 1956 roku.

Biuro uczestniczyło również w przygotowaniu międzynarodowej regulacji (kolejnej Konwencji Haskiej), która miała służyć ochronie dóbr kultury podczas zbrojnych konfliktów (*Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*). Dokument ten został wstępnie przyjęty przez Ligę Narodów, jednak II wojna światowa przerwała proces jego ratyfikacji.

Najciekawszą inicjatywą w zakresie ochrony dóbr kultury w czasie konfliktów wojennych był natomiast *Traktat dotyczący Ochrony Artystycznych i Naukowych Instytucji oraz Zabytków (Treaty on Protection of Artistic and Scientific Institutions and Historic Monuments)*. Dokument ten – znany też *Roerich Pact*, był w całości poświęcony ochronie zabytków i instytucji związanych z nauką, kulturą i sztuką. Traktat był efektem starań rosyjskiego malarza i filozofa Mikołaja Roericha, który rozpoczął swoją działalność od akcji na rzecz ochrony zabytków historycznych w carskiej Rosji. Po latach działań prowadzonych w wielu krajach, doprowadził do zmaterializowania swojej idei w postaci międzynarodowego traktatu. W 1935 roku w Waszyngtonie (dlatego stosowane jest też określenie *Washington Pact*) dokument podpisali przedstawiciele wielu krajów, na czele z amerykańskim prezydentem Franklinem D. Rooseveltem.

Niewielki dokument – zaledwie osiem artykułów – określał zasady ochrony dóbr i instytucji kultury na wypadek konfliktów wojennych. Między innymi w artykule I zapisano, że zabytki oraz instytucje związane z nauką, kulturą, edukacją powinny mieć status obiektów neutralnych (*The historic monuments, museums, scientific, artistic, educational and cultural institutions shall be considered as neutral and as such respected and protected by belligerents*). W artykule II zobowiązano kraje sygnujące dokument do przyjęcia rozwiązań prawnych, które zapewnią odpowiednią ochronę tym obiektom i instytucjom (*to adopt the measures of internal legislation necessary to insure said protection and respect*). Z kolei w artykule III zaproponowano oznaczenie obiektów podlegających ochronie specjalnym znakiem, wprowadzonym dla tych potrzeb

130 Wnioski opracowane podczas Kongresu w Atenach zostały przedstawione Lidze Narodów. W efekcie została powołana *Międzynarodowa Komisja ds. Zabytków Historycznych (International Commission on Historic Monuments)*, która miała zajmować się edukacją, dokumentacją, zagadnieniami technicznymi i prawnymi dotyczącymi ochrony i konserwacji zabytków.

(*In order to identify the monuments and institutions mentioned in article I, use may be made of a distinctive flag*)¹³¹.

Traktat Roericha nie odegrał istotnej roli w ochronie dóbr kultury w czasie największej próby, czyli podczas II wojny światowej. Miał jednak znaczący wpływ na kształtowanie prawa w tym zakresie po jej zakończeniu. Był jednym z dokumentów, które zainspirowały UNESCO do uchwalenia w roku 1954 kolejnej Konwencji Haskiej.

II wojna światowa przyniosła ogromne zniszczenia, obejmujące oczywiście również dziedzictwo kulturowe. W pierwszych latach powojennych zniszczone kraje koncentrowały się na odbudowie, przyjmując różne programy ochrony zabytków. Na tym etapie nie miało sensu opracowywanie wspólnych ustaleń dotyczących ochrony dziedzictwa. Po raz kolejny natomiast – podobnie jak po zakończeniu I wojny światowej – postanowiono stworzyć porozumienia i organizacje, które zmniejszyłyby ryzyko kolejnych zbrojnych konfliktów. W ramach tych działań pojawił się również problem ochrony dziedzictwa.

W obszarze zabezpieczenia dziedzictwa w razie konfliktów zbrojnych najważniejszym dokumentem stała się kolejna Konwencja Haska. W 1949 roku, podczas 4 sesji UNESCO, podjęto decyzję by rozpocząć prace nad przygotowaniem międzynarodowego aktu dotyczącego ochrony dóbr kultury w czasie konfliktów zbrojnych. W opracowaniu tego dokumentu korzystano z doświadczeń poprzednich Konwencji Haskich (1899 i 1907) oraz Paktu Waszyngtońskiego (1935). W maju 1954 roku podczas konferencji w Hadze ONZ i UNESCO przyjęły dokument zatytułowany *Convention for protection of cultural values in the case of armed conflicts* wraz z towarzyszącym mu protokołem¹³².

Konwencja Haska określa zasady i zobowiązania, których ratyfikujące ją kraje mają przestrzegać w stosunku do dóbr kultury podczas działań wojennych. Cała treść konwencji jest poświęcona tylko tym problemom, a więc zawiera ona szereg szczegółowych zapisów. Przede wszystkim we wstępie znalazły się znamienne sformułowania dotyczące traktowania dziedzictwa jako dobra całej ludzkości. Wszelki dorobek kulturowy jest dorobkiem ludzkości, dlatego jego niszczenie powinno być potraktowane jako niszczenie wspólnego dobra (*damage to cultural property belonging to any people whatsoever means damage to the cultural heritage of all mankind, since each people makes*

131 Idea Paktu Roericha – zwanego też Paktem Waszyngtońskim – była swego rodzaju adaptacją idei Czerwonego Krzyża, która zakłada neutralność pomocy medycznej i specjalne oznaczenie służb medycznych. W przypadku dóbr i instytucji kultury miały być one również neutralne i oznaczane specjalnymi flagami (*red circle with a triple red sphere in the circle on a white background* – art. III).

132 Protokół przyjęty w 1954 roku został nazwany Pierwszym – Protokół dotyczy restytucji dóbr kultury przemieszczonych w czasie zbrojnego konfliktu. W roku 1999 został przyjęty dokument zwany Drugim Protokołem, który przewiduje stosowanie wzmocnionej ochrony dóbr o specjalnej wartości. Konwencja Haska przyjęta w 1954 roku bywa nazywana czasami piątą, co ma zwrócić uwagę na dwie przyjęte konwencje (1899 i 1907), oraz na dwie konwencje, które przygotowano, a których przyjęcie przerwała II wojna światowa.

its contribution to the culture of the Word – Introduction)¹³³. Przy takim podejściu ochrona dziedzictwa kulturowego powinna być podejmowana w skali międzynarodowej. Kolejny ważny zapis we wstępie Konwencji podkreśla znaczenie dziedzictwa i konieczność jego międzynarodowej ochrony – *preservation of the cultural heritage is of great importance for all peoples of the world and that it is important that this heritage should receive international protection*". Zapisy te sformułowano wprowadzając w kontekście ochrony dziedzictwa na wypadek zbrojnych konfliktów, ale prezentują punkt widzenia, który stanie się podstawą Konwencji Światowego Dziedzictwa.

Warto jeszcze zwrócić uwagę na dwa postanowienia Konwencji z 1954 roku. Jedno dotyczy stworzenia *Międzynarodowego Rejestru Dóbr Kultury Objętych Ochroną Specjalną* (*International Register of Cultural Property under Special Protection*), który miał obejmować obiekty chronione na mocy Konwencji (art. 8 pkt 6). Rejestr ten nie zyskał odpowiedniej pozycji, ale rozważano w pewnym czasie jego funkcjonowanie w relacji z Listą Światowego Dziedzictwa¹³⁴ (na przeszkodzie stanęły restrykcyjne wymagania o charakterze militarnym). Znaczącym postanowieniem Konwencji było przyjęcie międzynarodowego emblematu (w postaci niebiesko-białej tarczy), który służy do oznaczania dóbr kultury (dobra o szczególnej wartości mogą być oznaczane potrójnym emblematem)¹³⁵.

Oceniając znaczenie Konwencji Haskiej trzeba pamiętać, że nie była wprowadzonym dokumentem pierwszym w tym obszarze, jednak bez wątpienia zyskała największą międzynarodową akceptację – ponad 100 państw ratyfikowało konwencję. Tym samym wyrażone w niej idee trafiały do szerokiego, międzynarodowego obiegu¹³⁶.

Dla rozwoju idei międzynarodowej współpracy zasadnicze znaczenie miało jednak przede wszystkim utworzenie Organizacji Narodów Zjednoczonych. Jeszcze trwały działania wojenne gdy w San Francisco (USA) przedstawiciele 50 krajów uchwalili Kartę Narodów Zjednoczonych (*Charter of the United Nations*). Organizacja Narodów Zjednoczonych miała przejąć i rozszerzyć działalność różnych organizacji, w tym przede wszystkim Ligi Narodów (formalnie Liga Narodów istniała do 1946 roku).

W szeroko rozumianym obszarze kultury, nauki i sztuki działalność którą prowadziła *International Institute of Intellectual Cooperation*, przejęła nowa wyspecjalizowana organizacja nazwana *United Nations Educational, Scientific and Cultural*

133 *Conservation Officer's Handbook*,... op.cit. s. 31

134 Alicja Bialek-Guillementte, *Konwencje dotyczące światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego – definicje, kryteria, liczby*, [w:] Vademecum Konserwatora Zabytków, Biuletyn PKN ICOMOS, Warszawa 1997–1999, s. 41–42.

135 Jako międzynarodowy emblemat oznaczający obiekt zabytkowy został przyjęty znak opracowany przez prof. Jana Zachwatowicza. Artykuł 16 Konwencji definiuje ten znak w następujący sposób (pkt 1.): *The distinctive emblem of the Convention shall take the form of a shield, pointed below, persaltire blue and white (a shield consisting of a royal-blue square, one of the angles of which forms the point of the shield, and of a royal-blue triangle above the square, the space on either side being taken up by a white triangle).*

136 Patrick J. Boylan, *Implementing the 1954 Hague Convention and its Protocols: legal and practical implications*, City University London, Wielka Brytania, 2006 / <http://culturalpolicy.uchicago.edu/papers/2006-protecting-heritage/Boylan.paper.pdf/>

Organization (UNESCO). Organizacja została utworzona podczas spotkania w Londynie w listopadzie 1945 roku, a jej dokument założycielski – *Konstytucja UNESCO* (*Constitution of UNESCO*) – zaczął formalnie obowiązywać w listopadzie 1946 roku¹³⁷. W dokumencie tym w artykule I (*Purposes and functions*) zapisano między innymi, że zadaniem UNESCO jest wspieranie: *the conservation and protection of the world's inheritance of books, works of art and monuments of history and science*. W istocie UNESCO od początku istnienia podejmowała szereg działań wspierających ochronę i konserwację dziedzictwa w wielu krajach członkowskich (*Member States*).

Po II wojnie światowej coraz częstsze były też międzynarodowe kontakty środowisk konserwatorskich. Eksperci od konserwacji zabytków chcieli spotykać się, wymieniać doświadczenia i dyskutować o zasadach powojennej odbudowy, i generalnie o możliwości stworzenia wspólnych zasad konserwatorskiego działania.

Bezpośrednio po wojnie rozpoczęła się współpraca środowisk muzealnych w związku z restytucją dzieł sztuki (dziedzictwa ruchomego). Efektem dodatkowym tych kontaktów były postulaty, by powrócić do publikowania *Technical Studies* (wydawanie przerwała wojna) oraz by stworzyć międzynarodową organizację, która ułatwi wymianę informacji i doświadczeń w zakresie konserwacji dzieł sztuki. W latach 1946–1948 odbyło się kilka spotkań eksperckich i w roku 1948 zdecydowano o powołaniu w Londynie międzynarodowej instytucji, która zajmie się studiami i technicznymi badaniami w tym zakresie. Ostatecznie *International Institute for the Conservation of Museum Objects* powołano w roku 1950, określając że celem będą działania na rzecz muzealiów (*to improve the state of knowledge and standards of practice and to provide a common meeting ground and publishing body for all who are interested in and professionally skilled in the conservation of museum objects*)¹³⁸.

Konserwatorzy zabytków nieruchomych spotkali się w Paryżu w październiku 1949 roku podczas konferencji zorganizowanej przez UNESCO. Przedmiotem dyskusji powołanego Komitetu Ekspertów były problemy ochrony zabytków i stanowisk archeologicznych¹³⁹. Podczas konferencji oprócz wystąpień pokazano wystawy, opisujące straty w zabytkowych zasobach oraz sposób podejścia do ich usuwania.

Na tym etapie odbudowy powojennych zniszczeń nie mogło jeszcze dojść do żadnego programowego porozumienia konserwatorów zabytków. Natomiast w wielu wystąpieniach pojawił się wniosek by utworzyć przy UNESCO stały komitet ds. ochrony zabytków

137 Konstytucja UNESCO została podpisana 16 listopada 1945 roku, natomiast zaczęła formalnie obowiązywać od 4 listopada 1946, gdy została ratyfikowana przez pierwszych 20 krajów (Australia, Brazylia, Kanada, Chiny, Czechosłowacja, Dania, Dominikana, Egipt, Francja, Grecja, Włochy, Liban, Meksyk, Nowa Zelandia, Norwegia, Arabia Saudyjska, Południowa Afryka, Turcja, Wielka Brytania, Stany Zjednoczone).

138 Gettens, Rutherford J. *An international association of conservators*. "Museum News" (American Association of Museums) 47, nr 10, (1969 Jun), ss. 11–14.

139 Alfred Majewski, *Konferencja Paryska*, [w:] Trzy kongresy, PKN ICOMOS Warszawa 1996, ss. 27–46.

nieruchomych (istniał już ICOM zajmujący się muzeami¹⁴⁰). Postulat ten nie miał jednak bezpośredniej kontynuacji, a działalność komitetu po kilku latach zamarła.

Kolejne znaczące spotkanie środowisk konserwatorskich miało miejsce podczas zorganizowanego we Francji Międzynarodowego Kongresu Architektów i Techników Pomników Historycznych. Kongres odbył się w Paryżu, w maju 1957 roku i został zorganizowany przez Związek Architektów Konserwatorów Zabytków Historycznych Francji. Było to duże wydarzenie; w kongresie uczestniczyło ponad 300 osób, a blisko połowę stanowili goście zagraniczni z 28 krajów. W obradach podzielonych na 6 sekcji omówiono całościowo problematykę ochrony dziedzictwa. Kongres był więc okazją do prawdziwie międzynarodowej dyskusji o sposobie podejścia do zabytków i ich konserwacji. Jednak również ten kongres nie był jeszcze w stanie wypracować wspólnych dokumentów doktrynalnych, ani też decyzji dotyczącymi organizacji środowiska konserwatorskiego¹⁴¹.

W Paryżu po raz kolejny powtórzono postulat, by stworzyć międzynarodowy ośrodek zajmujący się szeroko rozumianymi badaniami i szkoleniami w zakresie ochrony dziedzictwa. Postulat ten wspierał decyzję podjętą podczas IX Konferencji Generalnej UNESCO, która odbyła się w New Delhi w 1956 roku. Zadecydowano tam o powołaniu międzynarodowego ośrodka, który miałby się zajmować szkoleniami, badaniami, organizowaniem współpracy i promocji na rzecz ochrony dziedzictwa. Ośrodek nazwany *International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property* (ICCROM) został utworzony w 1959 roku w Rzymie (korzystając z zaproszenia i wsparcia rządu włoskiego). Szeroki zakres działalności tej instytucji – merytoryczny, rzeczowy (dziedzictwo ruchome i nieruchome) oraz przede wszystkim terytorialny (cały świat), bez wątpienia przyczynił się do popularyzacji międzynarodowej współpracy na rzecz ochrony dziedzictwa¹⁴².

Przełomowy dla międzynarodowej współpracy środowisk konserwatorskich był bez wątpienia II Międzynarodowy Kongres Architektów i Techników Zabytków (*Second International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments*), który odbył się w Wenecji w maju 1964 roku. Na zaproszenie rządu włoskiego na kongres przybyło ponad 600 uczestników, którzy reprezentowali ponad 60 krajów z całego świata oraz najważniejsze organizacje działające na rzecz ochrony dziedzictwa.

Kongres wenecki odbywał się 20 lat po wojnie, gdy zbilansowano już zniszczenia i zakończono powojenne odbudowy. Wyklarowały się realia gospodarcze, polityczne i społeczne, a w poszczególnych krajach funkcjonowały systemy ochrony zabytków¹⁴³.

140 Pierwsze Zgromadzenie Generalne Międzynarodowej Rady Muzeów (*International Council of Museums*) odbyło się w Paryżu w czerwcu 1948 roku. ICOM został utworzony jako międzynarodowa organizacja pozarządowa afiliowana przy UNESCO.

141 Alfred Majewski, *I Kongres Paryski – 1957*, [w:] *Trzy kongresy*, op.cit..., ss. 47–57.

142 ICCROM jest międzyrządową organizacją, którą tworzą Kraje Członkowskie (*Member States*); obecnie jest ich ponad 130.

143 Przegląd systemów ochrony zabytków oraz polityki konserwatorskiej w kilkunastu krajach europejskich w pierwszych powojennych dekadach zawiera publikacja – *Protection and Cultural Animation of Monuments and Sites and Historic Towns In Europe*, German Commission for UNESCO, Bonn, 1980

Nadeszła więc pora na ochronę i konserwację zabytków wynikającą z naturalnego procesu starzenia, a nie będącą reakcją na kataklizm zniszczeń wojennych (w tym również celowych zniszczeń zabytków). Specjalne zasady konserwatorskie wynikające ze zniszczeń wydawały się już zamkniętą przeszłością.

Podczas kongresu w ramach 5 sekcji tematycznych wygłoszono ponad 160 wystąpień. Całościowy przegląd problematyki konserwatorskiej uzasadnił uchwalenie dokumentu nazwanego *Kartą Wenecką* (*The International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites*)¹⁴⁴. Dokument został wypracowany w ramach I Sekcji problemowej – *Doktryna konserwacji i restauracji zabytków*, i był swoistym uaktualnieniem *Karty Ateńskiej*. *Karta Wenecka* stała się podstawowym dokumentem doktrynalnym ochrony i konserwacji zabytków, również ze względu na zapisy określające znaczenie ochrony dziedzictwa.

W Karcie podkreślono, że dziedzictwo ma charakter uniwersalny, a wobec *jednolitego charakteru wartości ogólnoludzkich* należy uznać, że jest ono wspólne¹⁴⁵. W związku z tym konieczna jest solidarna, ogólnoludzka odpowiedzialność za zachowanie dziedzictwa dla *przyszłych pokoleń*. Powinna ona polegać nie tylko na zachowaniu własnego dziedzictwa w poszczególnych krajach, ale również na wspólnym ratowaniu zabytków w państwach, które nie są w stanie zrobić tego samodzielnie. W odrębnym dokumencie (nr 11) podkreśla się konieczność podejmowania *międzynarodowej akcji dla finansowania przedsięwzięć mających na celu ochronę zabytków o znaczeniu światowym*. Założono również, że możliwe jest sformułowanie uniwersalnych zasad konserwatorskich¹⁴⁶.

Jeżeli bowiem zabytki są wspólną własnością, i w podobny sposób oceniamy ich wartość, to zasady konserwacji i restauracji powinny być *ustalone wspólnie i sformułowane na płaszczyźnie międzynarodowej*. Podkreślono oczywiście, że międzynarodowa kodyfikacja zasad konserwatorskich nie powinna ograniczać suwerenności poszczególnych krajów – każdy winien chronić swoje dziedzictwo w formie odpowiedniej do *własnej kultury i rodzimych tradycji*.

Postulat wspólnej, międzynarodowej odpowiedzialności za dziedzictwo oraz uniwersalizm zasad konserwatorskiego działania stały się ważnymi podstawami Światowego Dziedzictwa UNESCO. Z czasem to drugie założenie stało się poważnym ograniczeniem, gdyż dyskryminowało dziedzictwo obszarów pozaeuropejskich oraz tzw. kultur

144 Angielska wersja karty Weneckiej jest zawarta w wydawnictwie – *Conservation Officer's Handbook...*, op.cit., ss. 39–42.

145 *Postanowienia i uchwały II Międzynarodowego Kongresu Architektów i Techników Zabytków w Wenecji w 1964 r.*, [w:] *Międzynarodowe Normy Ochrony Dziedzictwa Kultury*, PKN ICOMOS, Warszawa 1996, ss. 19–28.

146 Zasady konserwatorskie sformułowane w *Karcie Weneckiej* są w gruncie rzeczy bezpośrednim zaopiecznieniem filozofii konserwatorskiej Cezare Brandiego, zbudowanej dla konserwacji dzieł sztuki i zabytków sztuki kanonicznej.

żywych¹⁴⁷. Jest to istotna słabość Karty Weneckiej, jednak na ówczesnym etapie rozwoju teorii konserwatorskiej była to podstawa dla stworzenia wspólnej formuły ochrony najcenniejszych światowych zabytków¹⁴⁸.

Drugim znaczącym efektem kongresu weneckiego była decyzja o utworzeniu międzynarodowej organizacji zrzeszającej konserwatorów zabytków. Idea utworzenia takiej organizacji dojrzewała od wielu lat¹⁴⁹. Jednak dopiero w Wenecji podjęto odpowiednią uchwałę i powołano Tymczasowy Komitet Organizacyjny¹⁵⁰.

Kongres założycielski nowej organizacji, którą nazwano *International Council on Monuments and Sites* (ICOMOS), odbył się w czerwcu 1965 roku w Warszawie i Krakowie¹⁵¹. W kongresie uczestniczyli przedstawiciele 26 krajów. Wprawdzie aż 20 delegacji reprezentowało kraje europejskie, jednak nie podważa to faktu, że powstała organizacja reprezentująca środowisko konserwatorskie w skali międzynarodowej. Stworzono organizację, która od razu stała się forum regularnych spotkań społeczności konserwatorskiej¹⁵². A w niedalekiej przyszłości stała się formalnym partnerem ruchu Światowego Dziedzictwa w zakresie dóbr kultury.

Dla rozpowszechnienia idei międzynarodowej odpowiedzialności i współpracy na rzecz ochrony dziedzictwa bardzo duże znaczenie miały też międzynarodowe kampanie ratowania zagrożonych zabytków.

Najbardziej znana kampania objęła zabytki w Egipcie i Sudanie, zagrożone w związku z budową tamy w Asuanie. Podjęta w 1954 decyzja o budowie tamy oznaczała zalanie rozległych terenów i zatopienie szeregu starożytnych obiektów (m.in. świątynie w Abu Simbel, Philae czy Dendur). W 1959 roku UNESCO rozpoczęło międzynarodową kampanię na rzecz uratowania tych obiektów. Podczas trwającej 20 lat akcji zebrano znaczne

147 Problemu nie dostrzeżono podczas weneckiego kongresu, czego dowodem może być referat L. Crespiego, *Żywe i martwe zabytki*, w którym dowodził on na przykładzie Pompei i Forum Romanum, że ruiny są takimi samymi zabytkami jak inne budowle użytkowe. Istotnym ograniczeniem *Karty Weneckiej* było również całkowite pominięcie problematyki ochrony miast historycznych.

148 Z perspektywy współczesnej nastąpiła dezaktualizacja części zapisów Karty Weneckiej jako dokumentu uniwersalnego, natomiast nadal powszechnie uznawana jest jej bardzo duża rola w ukształtowaniu teorii konserwatorskiej – por. np.: *The Venice Charter. 1964-2004-2044*, "Monuments and Sites", nr XI, ICOMOS, Budapest, 2004; *The Venice Charter Revised: Modernism, Conservation and Tradition in the 21st Century*, Matthew Hardy (ed.), Cambridge Scholars Publishing, 2008.

149 Powstanie organizacji zajmującej się tylko ochroną i konserwacją zabytków nieruchomych – w oddzieleniu od muzealników, było jedną z ważnych motywacji powołania ICOMOS – *The Venice Charter*, „ICOMOS Scientific Journal”, nr 4, ICOMOS, Paris, 1994, s. 24.

150 Aleksandra Żaryn, *Report on The Constitutive Assembly Held In Warsaw. The 21st and 22nd June 1965*, Warszawa, 1965, ss. 3–10.

151 W dniach 21–22 czerwca 1965 roku w Warszawie odbyło się Zgromadzenie Konstytucyjne ICOMOS, natomiast w dniach 24–25 czerwca w Krakowie odbyło się I Zgromadzenie Generalne.

152 Działania podejmowane od pierwszych lat po powstaniu ICOMOS-u przyczyniły się do rozwoju międzynarodowej współpracy środowisk konserwatorskich. M.in. co 3 lata organizowane były ogólnoświatowe Zgromadzenia Generalne ICOMOS, którym zawsze towarzyszyły konferencje naukowe. Komitety Narodowe oraz Międzynarodowe Komitety Naukowe organizują liczne konferencje, szkolenia, wydają publikacje itd.

środki (pochodzące również z międzynarodowych źródeł), które umożliwiły translokację zagrożonych obiektów¹⁵³.

Udana kampania w Egipcie dała przykład kolejnym akcjom. W 1966 roku, po katastrofalnej powodzi w Wenecji, rozpoczęto kolejną wieloletnią kampanię. Również w tym przypadku ratowanie weneckich zabytków i laguny wymagało akcji na ogromną skalę, zastosowania nowatorskich rozwiązań technicznych i zebrania bardzo dużych funduszy. To wszystko było łatwiej osiągnąć dzięki międzynarodowej współpracy i nagłośnieniu tych działań w międzynarodowej skali.

W sumie z inicjatywy UNESCO podjęto blisko 30 międzynarodowych akcji. Działania ratownicze objęły najcenniejsze zabytki w skali całego świata – m.in. Mohenjo-Daro (Pakistan), Fez (Moroko), Kathmandu (Nepal), Borobudur (Indonezja), Akropol (Grecja), Angkor (Kambodża)¹⁵⁴.

Sukces akcji ratowania zabytków pokazał, że działania podejmowane w szerokiej międzynarodowej skali tworzą wielowymiarowy efekt synergetyczny. Pozwalają gromadzić większe środki (ocenia się, że w sumie kampanie pozwoliły zebrać ok. miliard dolarów), mobilizują specjalistów do wymiany doświadczeń i wspólnego działania, koncentrują uwagę szerokiej opinii publicznej, mobilizują lokalne władze. Te wszystkie argumenty jednoznacznie wskazywały, że ochrona najcenniejszych dóbr kultury powinna zyskać wymiar międzynarodowy. Kampanie ratownicze były więc również inspiracją do przygotowania Konwencji Światowego Dziedzictwa¹⁵⁵.

UNESCO było też aktywne w obszarze międzynarodowej legislacji, za jaką można uznać dokumenty uchwalane przez tę organizację. Wśród różnych dokumentów przyjętych przez Konferencję Generalną UNESCO, a dotyczących szeroko rozumianego dziedzictwa, kilka promowało nowe idee. Do takich dokumentów można zaliczyć *Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological Excavations*. Rekomendacja ta przyjęta podczas 9 sesji UNESCO w grudniu 1956 roku, stała się wzorem dla wielu krajowych legislacji dotyczących zasad prowadzenia prac archeologicznych. Podczas 12 sesji w grudniu 1962 roku została z kolei przyjęta *Recommendation*

153 Translokacja objęła 22 obiekty i zespoły architektoniczne. Koszt podjętych działań sięgał 80 mln dolarów (ok. 40 mln stanowiło wsparcie zebrane w kilkudziesięciu krajach). Obiekty zostały przeniesione do miejsc położonych powyżej budowanego zbiornika wodnego (świątynia Dendur została rozebrana i przewieziona do Nowego Jorku, gdzie jest eksponowana w Metropolitan Museum of Art).

154 Ogromy zespół świątyń w Angkor jest przykładem działań bliższych współczesności. W kampanii podjętej na początku lat 80. wzięło udział kilkanaście międzynarodowych organizacji, środki pochodziły z ponad 20 krajów. Przez 20 lat, w ramach 60 różnych programów, zebrano ponad 250 mln dolarów. Sukces tych działań sprawił, że władze Kambodży zdecydowały się na organizację w 2013 roku 37 sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa.

155 Kampanie ratownicze objęły najcenniejsze zabytki, które zostały potem wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Skojarzenie akcji ratowniczych z późniejszymi wpisami na Listę stworzyło więc nieprawdziwe wrażenie, że wpis jest formą objęcia pomocą zagrożonego dobra. Pogląd ten wciąż utrzymuje się w pewnych środowiskach i jest dodatkową motywacją do starań o uzyskanie statusu dobra WH. W rzeczywistości w praktyce funkcjonowania WHL objęcie wpisem dobra zagrożonego ma charakter wyjątkowy (np. zniszczony most w Mostar czy posagi Buddy w Bamyń).

concerning the Safeguarding of Beauty and Character of Landscapes and Sites. Ten dokument zawierał elementy nowoczesnego podejścia, gdyż podkreślał konieczność objęcia analizą krajobrazową całych krajów, a nie tylko wybranych obszarów (*General Principles*). Z kolei podczas 15 sesji w listopadzie 1968 roku, przyjęto *Recommendation concerning the Preservation of Cultural Property Endangered by Public or Private works*. Dokument jest wart uwagi, gdyż prezentuje ujęcie dobra kultury, już coraz wyraźniej zbliżające się do współczesnego pojęcia dziedzictwa. Tak więc również dokumenty przyjmowane przez UNESCO, stworzyły u progu lat 70. odpowiedni grunt do uchwalenia nowych, międzynarodowych regulacji.

Różnorodne działania w każdym z trzech wyszczególnionych obszarów sprawiły, że pod koniec lat 60. ugruntowało się przekonanie, iż potrzebna i możliwa jest międzynarodowa współpraca w zakresie ochrony dziedzictwa. Stanowiło to oparcie i punkt wyjścia dla sformułowania idei Światowego Dziedzictwa.

Trzeba też zwrócić uwagę, że w tym czasie zaistniały specyficzne okoliczności, sprzyjające tego typu inicjatywom. Na przełomie lat 60. i 70. gwałtowny rozwój cywilizacyjny, postępująca globalizacja, rozwój masowej kultury, w różnych miejscach na świecie zachwiały poczuciem tożsamości i ciągłości kulturowej. Dodatkowo w wielu krajach był to okres formowania nowych państwowości (po ustąpieniu kolonialnych metropolii). Efektem był wzrost zainteresowania wszystkim, co świadczy o lokalnej tradycji i odrębności, o dorobku miejscowej kultury, o własnej historii. Zaczęto coraz wyraźniej dostrzegać, że zabytki i dziedzictwo są ważnym elementem stabilizującym społeczności i ich kulturę.

Z drugiej strony z nowej perspektywy zaczęto oceniać wszechogarniające procesy rozwoju i modernizacji. Diagnoza Klubu Rzymskiego, raport ONZ U'Thanta z 1969 roku, kryzys energetyczny z początku lat 70., kryzys ruchu lewicowego – to wszystko podważyło kilkudziesięcioletnią wiarę w doktrynę nieograniczonego rozwoju i postępu. Zaczęto kwestionować modernizm, który w architekturze i urbanistyce był realizacją tej doktryny. Zachwiana została wiara architektów i urbanistów, że potrafią stworzyć nowe formy miast i mieszkania. Tradycja i nawyki okazały się silniejsze we wszystkich społeczeństwach, w których wdrażano idee modernizmu. Zaczęto dostrzegać wartości w tradycyjnych formach budownictwa i urbanistyki. Było to ważne dla zabytków, gdyż przestały być domeną wąskiego kręgu historyków architektury i konserwatorów. Te zjawiska musiały znaleźć odzwierciedlenie w międzynarodowych koncepcjach ochrony dziedzictwa.

W takich sytuacjach pojawiają się impulsy, które prowadzą do podjęcia konkretnych inicjatyw. Tak było również w przypadku powstania Konwencji WH.

Ważnym impulsem prowadzącym już bezpośrednio do uchwalenia Konwencji Światowego Dziedzictwa były działania podjęte w USA. W 1965 roku odbyła się w Waszyngtonie konferencja, która debatowała nad utworzeniem tzw. „World Heritage Trust”, którego celem byłaby ochrona najcenniejszych dla ludzkości miejsc (*the world's superb natural and scenic areas and historic sites for the present and the future of the entire world citizenry*). Nowatorstwo tego pomysłu polegało na objęciu wspólną formułą dóbr kultury

i natury przy jednoczesnym uznaniu, że ochrona tych dóbr leży w interesie całej ludzkości. Rekomendacja tego spotkania zakładała stworzenie organizacji, która zajmie się ochroną tych najwartościowszych dóbr, nazwanych już Światowym Dziedzictwem – *That there be established a Trust for the World Heritage that would be responsible to the world community for the stimulation of international co-operative efforts to identify, establish, develop, and manage the world's superb natural and scenic areas and historic sites for the present and future benefit of the entire world citizenry*¹⁵⁶. Idea została nawet przedstawiona amerykańskiemu prezydentowi Lyndonowi Johnsonowi, jednak nie podjęto wtedy dalszych działań.

W 1966 roku pomysł trafił pod obrady 9 Zgromadzenia Generalnego IUCN. Od tego czasu w ramach IUCN (potem dołączył ICOMOS), zaczęto pracować nad propozycjami założeń funkcjonowania nowej konwencji. Przeniesienie prac nad konwencją na poziom organizacji międzynarodowych nie zastopowało ich w USA. W 1970 roku prezydent Richard Nixon utworzył w USA radę (*Council on Environmental Quality*), która miała zająć się przygotowaniem nowej formy działania na forum międzynarodowym¹⁵⁷. W USA chciano w specjalny sposób uczcić setną rocznicę utworzenia pierwszego Parku Narodowego w Yellowstone (1872). Idea Parku Narodowego, jako formy ochrony wspólnego dziedzictwa w skali krajowej, miała być swego rodzaju wzorem dla ochrony dóbr w skali międzynarodowej.

Na forum międzynarodowym, działaniem które bezpośrednio prowadziło do powstania Konwencji Światowego Dziedzictwa była złożona przez Szwecję w 1968 roku propozycja, zorganizowania pod patronatem ONZ konferencji, poświęconej szeroko rozmijanemu problemowi środowiska człowieka (*human environment*). Zgromadzenie Generalne ONZ zdecydowało o organizacji takiej konferencji, zakładając, że problemy te powinny być rozwiązywane poprzez międzynarodową współpracę i porozumienia. Powołano grupę roboczą, która miała przygotować odpowiednie materiały – m.in. analizę zagrożeń oraz propozycję działań, w tym rozwiązań prawnych. Przedmiotem prac było też opracowanie propozycji konwencji dotyczącej *Światowego Dziedzictwa*. Prace te przebiegały w konsultacji z różnymi partnerami (UNESCO, IUCN, eksperci z USA). Ustalenia szczegółowe dotyczyły m.in. zdefiniowania systemu oceny wartości dóbr, które miały być uznane za Światowe Dziedzictwo. Dyskutowano też nad zasadnością objęcia wspólną konwencją dóbr kultury i natury (początkowo rozważano objęcie tylko dóbr kultury) oraz nad problemem zapewnienia równowagi pomiędzy tymi dwiema grupami¹⁵⁸. Zastanawiano się nad sposobem finansowania i administrowania Światowym Dziedzictwem.

156 Russel Train, *World Heritage: a Vision for the Future*, World Heritage 2002: Shared legacy, Common responsibility, 2003, UNESCO World Heritage Centre, 2003, ss. 36–38.

157 Przewodniczącego rady – Russela Train'a, ze względu na skalę zaangażowanie osobistego i rolę *Council on Environmental Quality* w przygotowaniu i przyjęciu Konwencji WH, nazywano „ojcem Konwencji”.

158 Na decyzję objęcia Konwencją również dóbr natury wpływ miał dramatyczny apel U'Thanta o zagrożeniach i stanie natury. Ochrona dóbr natury miała jednak na początku funkcjonowania konwencji silną pozycję, która wynikała z długoletnich doświadczeń IUCN.

Konferencja podsumowująca wyniki tych prac odbyła się w Sztokholmie w roku 1972¹⁵⁹. Ostatecznie zaakceptowano tam fundamentalne założenia dotyczące konwencji; wspólna ochrona dóbr kultury i natury, kluczowa rola UNESCO jako organizacji tworzącej i odpowiedzialnej za przedsięwzięcie (m.in. poprzez utworzenie Centrum Światowego Dziedzictwa), merytoryczne partnerstwo ICOMOS i IUCN, utrzymanie ruchu Światowego Dziedzictwa ze składek płaconych przez Państwa-Strony¹⁶⁰. Zaproponowano również by konwencja została przyjęta przez Konferencję Generalną UNESCO.

Efektom prowadzonych działań było przyjęcie przez Konferencję Generalną UNESCO *Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage* w dniu 16 listopada 1972 roku w Paryżu¹⁶¹. Zgodnie z zasadami UNESCO Konwencja weszła w życie po ratyfikacji przez 20 krajów, co nastąpiło w grudniu 1975 roku¹⁶². W międzyczasie pracowały grupy ekspertów – konsultanci z IUCN, ICOMOS, ICCROM, którzy opracowywali potrzebne dokumenty¹⁶³. W 1976 roku podczas 19 (sesji) Konferencji Generalnej UNESCO – zgodnie już z zasadami określonymi w Konwencji – został wybrany pierwszy Komitet Światowego Dziedzictwa (*World Heritage Committee*) oraz utworzony Fundusz Światowego Dziedzictwa (*World Heritage Fund*). Pierwsze spotkanie Komitetu odbyło się w Paryżu w czerwcu 1977 roku. Podczas tego spotkania przyjęto szereg dokumentów, w tym pierwszą wersję Wytycznych Roboczych (*Operational Guidelines*). Ruch Światowego Dziedzictwa rozpoczął właściwą działalność.

3.2 Założenia Konwencji i ruchu Światowego Dziedzictwa

Konwencja Światowego Dziedzictwa jest dokumentem, który w stosunku do pewnego wycinka rzeczywistości – dziedzictwa kultury i natury o specjalnej wartości, formułuje określoną wizję i program. Konwencja określa przedmiot zainteresowania (dziedzictwo o wyjątkowej wartości), uznaje jego znaczenie (dla całej ludzkości), określa cel działania (ochrona i wykorzystanie) i zakres odpowiedzialności (kraje i społeczność międzynarodowa), formułuje sposób oceny (kryteria i OUV).

159 Uznaje się, że konferencja w Sztokholmie była pierwszym ogólnoswiatowym spotkaniem poświęconym problemom ochrony środowiska. Kontynuacją tych działań był między innymi Earth Summit (Rio de Janeiro, 1992) oraz World Summit on Sustainable Development (Johannesburg, 2002). Konferencja dała nie tylko początek ruchowi Światowego Dziedzictwa, ale również takim działaniom jak United Nations Environment Programme (UNEP).

160 Przyjęcie Konwencji WH i stworzenie Listy WH nie oznaczało oczywiście rezygnacji z tworzenia międzynarodowych form ochrony dóbr natury. W 1971 roku UNESCO powołało program nazwany „*Man and the Biosphere Programme*”, którego celem jest interdyscyplinarne zarządzanie, badanie i edukacja na rzecz ochrony ekosystemów i zrównoważonego korzystania z naturalnych zasobów. W 1977 roku w ramach programu stworzono sieć najcenniejszych rezerwatów biosfery (*World Network of Biosphere Reserves*). Do tej pory sieć objęła ponad 600 rezerwatów, znajdujących się w blisko 120 krajach.

161 Za przyjęciem Konwencji głosowało 75 krajów, przeciwko był jeden głos, wstrzymało się 17 krajów.

162 Taki warunek został zapisany w 33 artykule Konwencji, którego zapis brzmi: *Niniejsza Konwencja wejdzie w życie po upływie trzech miesięcy od dnia złożenia dwudziestego dokumentu ratyfikacji lub przystąpienia...*

163 Leon Pressouyre, *The World Heritage Convention; twenty years later*, UNESCO World Heritage Centre, Paris, 1996, s. 9.

Sformułowanie takiej wizji i programu opiera się na kilku fundamentalnych założeniach. Są one zawarte w Konwencji, jednak nie w postaci wyraźnie wyodrębnionych i uzasadnionych sformułowań. Tymczasem są one bardzo ważne, gdyż wyznaczają kierunek i jednocześnie ramy funkcjonowania Światowego Dziedzictwa. Miały więc kluczowe znaczenie dla rozwoju i sukcesu idei Światowego Dziedzictwa. Dlatego założenia te wymagają przedstawienia oraz komentarza, który je dookreśla w kontekście funkcjonowania Konwencji.

3.2.1 Dziedzictwo jako wspólny dorobek ludzkości.

Fundamentem Konwencji i całego ruchu Światowego Dziedzictwa jest generalne założenie, iż dziedzictwo wszelkich kultur, regionów czy okresów historycznych powinno być traktowane jako dorobek całej ludzkości. Wszystkie elementy ogromnego i różnorodnego zbioru, jaki stanowi dziedzictwo, są źródłem wiedzy (powinno być przedmiotem badań) i mogą być chronione.

Dziedzictwo w swojej materialnej formie jest wartością oraz podstawą wielu wartości na nim nadbudowanych. Ocena wartości dziedzictwa jest dokonywana lokalnie – najczęściej na poziomie krajowym. Również na poziomie krajowym zapadają decyzje dotyczące ochrony dziedzictwa – jest ona realizowana w ramach krajowych systemów. Znaczenie ochrony dziedzictwa potwierdzają nawet akty konstytucyjne wielu państw¹⁶⁴.

Jednak pewne elementy dziedzictwa reprezentują wartość wyjątkową i dlatego powinny być zachowane dla dobra całej ludzkości. Taka właśnie ocena jest zawarta w Preambule Konwencji: *niektóre z dóbr dziedzictwa kulturalnego i naturalnego mają wyjątkowe znaczenie uzasadniające konieczność ich zachowania, jako elementu światowego dziedzictwa całej ludzkości*¹⁶⁵.

Potwierdzenie ogólnoludzkiej wartości dziedzictwa jest dokonywane na dwa sposoby. Z jednej strony następuje odwołanie do dotychczasowych ustaleń międzynarodowych – wcześniejszych dokumentów, które stwierdzają wartość dziedzictwa. Zapis ten w Preambule brzmi następująco: *istniejące międzynarodowe konwencje, zalecenia i rezolucje dotyczące ochrony dóbr kulturalnych i naturalnych potwierdzają znaczenie, jakie ma dla wszystkich narodów świata zachowanie tych unikalnych i niezastąpionych dóbr bez względu na to, którego narodu są one własnością*. Z drugiej strony po prostu ustala się, że decyzję o wydzieleniu pewnej grupy dziedzictwa i uznaniu jego ogólnoludzkiej wartości podejmują umawiające się kraje (ratyfikujące Konwencję).

164 W Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku, w art. 5 zapisano m.in., że: *Rzeczypospolita Polska ...strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju*.

165 Cytaty *Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego* w polskiej wersji językowej pochodzą z wydawnictwa: *Vademecum Konserwatora Zabytków. Międzynarodowe Normy Ochrony Dziedzictwa Kultury* /edycja 2015/, PKN ICOMOS, Warszawa 2015, ss. 45–53. Cytaty w angielskiej wersji językowej pochodzą z wydawnictwa: *Conservation Officer's Handbook* ..., op. cit., ss. 43–51.

Tak stanowi art. 6 pkt 1, gdzie zapisano: *Państwa Strony niniejszej Konwencji stwierdzają, że stanowi ono [dziedzictwo wymienione w art. 1 i 2] dziedzictwo ogólnoludzkie, w ochronie którego cała społeczność międzynarodowa ma obowiązek współdziałać.*

Uznanie wyjątkowej wartości pewnej grupy dziedzictwa prowadzić musi do wniosku, że konieczne jest jego specjalne potraktowanie. W tym celu międzynarodowa społeczność podejmuje wspólne działania, dla których podstawą jest nowy dokument. W Preambule Konwencji zapisano: *niezbędne jest przyjęcie w tym celu nowych postanowień umownych, wprowadzających skuteczny system zbiorowej ochrony dziedzictwa kulturalnego i naturalnego o wyjątkowej powszechnej wartości, zorganizowany w sposób stały i w oparciu o nowoczesne metody naukowe.* Określa się też zadania organizacji, która zostanie powołana na mocy Konwencji. Odpowiedni zapis w Preambule brzmi: *będzie ona [organizacja] współdziałać w utrzymaniu, postępie i rozpowszechnianiu wiedzy, czuwając nad ochroną i konserwacją dziedzictwa ogólnoludzkiego oraz zalecając zainteresowanym narodom zawarcie międzynarodowych konwencji w tym zakresie.* Zasadniczym celem Konwencji – i powoływanego na jej podstawie ruchu, jest wsparcie Państw-Stron w ich działaniach na rzecz ochrony dziedzictwa o największej wartości. Zapisano to w art. 7 w sposób następujący: *w rozumieniu niniejszej Konwencji za międzynarodową ochronę dziedzictwa kulturalnego i naturalnego uważa się powołanie do życia systemu współpracy międzynarodowej zmierzającego do udzielenia pomocy Państwom Stronom Konwencji w ich wysiłkach nad zabezpieczeniem i zidentyfikowaniem tego dziedzictwa.*

Istnienie grupy dziedzictwa o wyjątkowej wartości nie byłoby jednak prawdopodobnie wystarczającym powodem dla przyjęcia Konwencji. Ważny jest również fakt, że dziedzictwo to jest zagrożone. Co więcej, współczesne zagrożenia są coraz poważniejsze, co wynika przede wszystkim z intensywności i powszechności procesów modernizacyjnych. W Preambule zapisano więc: *dziedzictwo kulturalne i dziedzictwo naturalne są coraz bardziej zagrożone zagładą nie tylko z przyczyn tradycyjnych, jak rozpad wskutek starzenia się, ale także wobec zjawiska zmian i zniszczeń, jakie niesie ewolucja społeczna i gospodarcza.*

To właśnie skala nowych zagrożeń wymusza międzynarodową współpracę. Tylko solidarne wsparcie może pomóc Państwom-Stronom w odpowiedniej ochronie dziedzictwa w obliczu nowych zagrożeń. Zapisano to również w Preambule: *wobec rozmiarów i wagi nowych niebezpieczeństw, jakie zawisły nad tymi dobrami cała społeczność międzynarodowa powinna wziąć udział w ochronie dziedzictwa kulturalnego i naturalnego o wyjątkowym znaczeniu dla całej ludzkości, przez udzielanie pomocy zbiorowej, która nie zastępując działania zainteresowanego państwa, stanie się jego skutecznym uzupełnieniem.*

Potrzeba międzynarodowej współpracy w obliczu narastających zagrożeń jest w Konwencji potraktowana bardzo poważnie. Potwierdzają to propozycje konkretnych działań. Między innymi utworzenie tzw. *Listy dóbr zagrożonych* oraz cały rozdział poświęcony zasadom udzielania pomocy krajom, których dziedzictwo jest zagrożone.

Trzeba też podkreślić, że zarówno system selekcji dóbr nominowanych na Listę UNESCO, jak i przede wszystkim system monitoringu dóbr już wpisanych na Listę, są ukierunkowane właśnie na przeciwdziałania wszelkim zagrożeniom. Tym bardziej więc można uznać, że wartość dóbr Światowego Dziedzictwa w Konwencji jest nierozdzielnie postrzegana

w kontekście potrzeby jego ochrony, co wynika z coraz liczniejszych, współczesnych zagrożeń.

Trzecim elementem konstytuującym założenie o istnieniu dóbr, których wartość ma znaczenie dla całej ludzkości, było stworzenie koncepcji *wyjątkowej uniwersalnej wartości* (*outstanding universal value* – OUV).

Zasadniczą trudnością związaną z decyzją o stworzeniu grupy dóbr najcenniejszych dla całej ludzkości, było stworzenie metodologii wyboru takich dóbr. Wartościowanie jest generalnie słabą stroną ochrony dziedzictwa, tym bardziej więc skomplikowane jest selekcjonowanie dóbr reprezentujących różne regiony, okresy, kultury. Dlatego też stworzono nowe pojęcie, nową wartość – *wyjątkową uniwersalną wartość*.

Status OUV nie jest jasny – od początku istnienia Konwencji jest to przedmiot zmieniających się interpretacji (problem będzie przedmiotem analizy w dalszej części pracy). Bez wątplenia jest to pewna wartość klasyfikacyjna, której istnienie jest warunkiem uznania dobra za światowe dziedzictwo¹⁶⁶. Sprawdzaniu czy dane dobro reprezentuje OUV służą stworzone w systemie Światowego Dziedzictwa kryteria. Gdy uchwalano Konwencję nie istniały one jeszcze, dlatego jedynie w art. 11 pkt 5 zapisano *Komitet ustala kryteria, na podstawie których dobro dziedzictwa kulturalnego i naturalnego może być wpisane na jedną lub drugą listę, o których mowa w punktach 2 i 4 niniejszego artykułu*.

Można więc podsumować, że Konwencja zakłada istnienie grupy dóbr dziedzictwa o wyjątkowym znaczeniu dla całej ludzkości, postrzega ją w kontekście współczesnych zagrożeń (konieczności ochrony), i określa tę wartość (warunek OUV), dzięki czemu dobra te można wyselekcjonować.

■ 3.2.2 Wspólny system oceny i ochrony dóbr kultury i natury

Drugie ważne założenie Konwencji polega na przyjęciu, iż dobra kultury i natury powinny być chronione w ramach jednego systemu, jaki tworzy Światowe Dziedzictwo. Założenie to zostało sformułowane już w tytule Konwencji. Sygnalizuje on jednoznacznie, że całe dziedzictwo – zarówno komponent kulturowy jak i naturalny, powinno być traktowane jako pewna całość.

Z obecnego punktu widzenia ważne wydaje się przede wszystkim rozstrzygnięcie na ile świadomy, i jak daleko idący, był zamysł stworzenia wspólnego systemu dla ochrony

166 Trzeba jednoznacznie podkreślić, że przypisanie OUV nie jest uwarunkowane wpisaniem na Listę WH. Rozstrzyga to zapis art. 12 Konwencji, który brzmi: „Fakt, że pewne dobro dziedzictwa kulturalnego i naturalnego nie zostało wpisane na jedną z list, o których mowa w punktach 2 i 4 artykułu 11 nie oznacza w żadnym wypadku, że dobro to nie posiada wyjątkowej wartości dla całej ludzkości i w innym zakresie niż ten, który wynika z wpisania na te listy”.

dziedzictwa kulturowego i naturalnego¹⁶⁷. Ustalenie to jest znaczące, gdyż holistyczne traktowanie naszego środowiska (a więc również dziedzictwa) jest nawet dzisiaj ideą tyleż nowoczesną i obiecującą, co trudną do akceptacji i realizacji. Dlatego tak istotne jest ustalenie, na ile w tej kwestii Konwencja była dokumentem wizjonerskim i wytyczającym tak ważny z dzisiejszej perspektywy kierunek myślenia. To jest kluczowe pytanie dotyczące tego założenia Konwencji i jednocześnie wskazanie pomocne w interpretacji części jej zapisów.

W Konwencji Światowego Dziedzictwa założenie o jednolitym systemie dla dóbr kultury i natury zostało przyjęte niejako *a priori*. W tekście nie ma bowiem żadnych zapisów, które uzasadniałyby łączne traktowanie dóbr kultury i natury. Wszędzie jednak są one wymieniane razem; tworzą jedno sformułowanie (z wyjątkiem art. 1 i 2, gdzie zostały zdefiniowane). Biorąc jednak pod uwagę ówczesną praktykę w tym zakresie, nie ma podstaw by założyć, iż zespolone traktowanie dziedzictwa kultury i natury było efektem wizjonerskiej koncepcji. Było to raczej zwrócenie uwagi na dwa ważne (aczkolwiek odrębne) komponenty środowiska i zespolenie ich na potrzeby ograniczonej rzeczowo akcji, jakim było Światowe Dziedzictwo. Przemawia za tym zarówno ówczesne podejście do środowiska kulturowego i naturalnego, jak i sposób funkcjonowania Konwencji w tym względzie. Różnice te są na tyle istotne, że z jednej strony dowodzą nowatorstwa tego właśnie założenia Konwencji, ale z drugiej strony powodują wiele ograniczeń, które ujawniły się gdy zaczęto w praktyce tworzyć wspólny system dla ochrony dziedzictwa kultury i natury. Dlatego te dwie kwestie wymagają krótkiego przedstawienia.

Na początku trzeba wyraźnie podkreślić, że odrębne traktowanie dziedzictwa kulturowego i naturalnego było utrwalone wieloletnią tradycją; idee i organizacje ochrony tych dóbr kształtowały się niezależnie. Zupełnie inna jest bowiem specyfika dóbr kultury i natury, co sprawia, że zajmują się nimi całkowicie różne dyscypliny. Wynikają z tego również inne formy ochrony i metody konserwatorskiego działania.

Przed wszystkim trzeba podkreślić wielorakie różnice dzielące dobra kultury i natury. Zasadnicze różnice wynikają z zupełnie innej charakterystyki tych dóbr jako bytów materialnych. Istotność tych różnic pokazuje fakt, że szczegółowe dyscypliny zajmujące się nimi, należą do odrębnych obszarów nauki: nauki humanistyczne i społeczne badają dobra kultury, podczas gdy nauki przyrodnicze i geograficzne badają dobra natury. Dyscypliny te od stuleci kształtują się niezależnie, wypracowały swoiste metody, nie ma pomiędzy nimi prostego transferu wiedzy, a nawet bieżącego kontaktu.

Konsekwencji tych odrębności jest bardzo wiele. Między innymi dobra natury można opisywać posługując się jednoznacznymi systematykami gatunków zwierząt i roślin, formacjami geologicznymi czy formami ukształtowania terenu. Natomiast w odniesieniu do dóbr kultury nie ma obowiązujących ustaleń określających podstawowe

167 Wyrażany bywa pogląd, że objęcie Konwencją dóbr natury nastąpiło już w trakcie prac nad jej opracowaniem i było efektem raportu U'Tanta, w którym przedstawiono narastanie zagrożeń i przyspieszone niszczenie środowiska naturalnego. Por. np.: Krzysztof Pawłowski, *Pierwsze dylematy Komitetu Dziedzictwa Światowego UNESCO*, „Biuletyn Informacyjny PKN ICOMOS”, 4/2011, ss. 10–13.

formy (jednostki) kultur (w szerokim rozumieniu) czy nawet typów ich dziedzictwa (jako dorobku materialnego). Oczywiście opracowano różne typologie, ale ze względu m.in. na niedostateczne materiały historyczne, zmiany granic administracyjnych czy współczesne uwarunkowania polityczne, ustaleń tych nie można traktować jako obiektywnych. Dlatego już określenie i charakterystyka jednostek (dóbr), które powinny być przedmiotem ochrony z punktu widzenia Światowego Dziedzictwa, są tak różne w przypadku dóbr kultury i natury.

Jeszcze bardziej skomplikowany jest problem oceny ich wartości, co jest konieczne w przypadku dóbr wpisywanych na Listę UNESCO. Ocena wartości dóbr natury nie jest obciążona złożonymi konotacjami. Generalnie nie ma problemu dyskryminacji jakichś typów krajobrazów, formacji geologicznych czy gatunku zwierząt lub roślin. Problem ten natomiast często występuje w przypadku dóbr kultury. Tu porównania zawsze są obarczone wartościowaniem, od razu pojawiają się kategorie takie jak „rozwój”, „schyłek” czy „peryferyjność”, a dobra są obciążone pozamerytorycznym balastem aksjologicznym. Tym bardziej, że w tym obszarze nie obowiązują żadne skodyfikowane systemy wartościowania, które obejmowałyby współczesne – tak szerokie – rozumienie dziedzictwa kultury.

Konsekwencją tego rodzaju odrębności było oddzielne kształtowanie się form i systemów ochrony dóbr kultury i natury. Ruch ochrony przyrody i środowiska naturalnego – podobnie jak ruch ochrony dziedzictwa – zaczął się kształtować w XIX wieku. Wtedy sformułowano pierwsze idee, pojęcia i formy organizacyjne. Jednak pomimo spójności czasowej działania te odbywały się odrębnie. Odrębnie – już w XX wieku – tworzone też organizacje i akty prawne dotyczące ochrony dóbr natury i kultury. Ten sposób postrzegania funkcjonuje zresztą w bardzo wielu działaniach do tej pory. Dlatego właśnie z tej perspektywy Konwencja Światowego Dziedzictwa, która zespoliła dobra kultury i natury w jednym systemie, jest dokumentem tak znaczącym.

Pomimo oczywistych odrębności zespolenie dokonało się w wielu aspektach. Podobna jest procedura ocen dóbr kultury i natury, wspólna jest Lista Światowego Dziedzictwa, Lista Dóbr Zagrożonych i Lista Informacyjna. Oprócz odrębnych kategorii, jakie tworzą dobra kultury i natury, zostały również stworzone kategorie dóbr, które składają się z elementów kulturowych i naturalnych – tzw. dobra mieszane oraz krajobrazy kulturowe. Spoistość systemu polega też na tym, że decyzje dotyczące wszystkich kategorii dóbr są podejmowane podczas jednej, dorocznej sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa – delegatów reprezentujących kraje członkowskie tworzące aktualnie Komitet.

Spoistość podejścia udało się również zrealizować w fundamentalnym założeniu Konwencji, czyli w koncepcji OUV. Zarówno definicje określające dobra kultury, jak i definicje określające dobra natury zostały zbudowane w oparciu o to wspólne pojęcie. Tylko dobra kultury – „zabytki”, „zespoły” i „miejsca” posiadające „wyjątkową wartość dla całej ludzkości”, i tylko dobra natury – „pomniki przyrody”, „formacje geologiczne” i „fizjograficzne miejsca krajobrazowe oraz strefy naturalne” przedstawiające „wyjątkową wartość dla całej ludzkości”, mogą zostać wpisane na Listę UNESCO.

Jednak istotne różnice pomiędzy dziedzictwem kultury i natury musiały się ujawnić. Określanie OUV jest dokonywane w oparciu o system kryteriów, których zespolenie

nie było już możliwe. Kryteria zostały sformułowane w dokumencie zwanym *Wytyczne Robocze*, który jest poszerzającym komentarzem, wykładnią i uzupełnieniem Konwencji. W dokumencie tym zapisano 6 kryteriów dla dóbr kultury i 4 kryteria dla dóbr natury. Ich odrębność była oczywista, gdyż wynikała z odrębności zawartych w nich wymagań. W roku 2005 – podczas kolejnej nowelizacji *Wytycznych Roboczych*, kryteria zespolono wprowadzając ciągłość ich numeracji, jednak nie wpłynęło to na ich merytoryczną odrębność¹⁶⁸.

Odrębna metodologia została również przyjęta do określania stanu, w jakim znajduje się dobro nominowane lub wpisane już na Listę UNESCO. Stan ten ocenia się badając dwa warunki – autentyzm i integralność. Od początku istnienia Listy w odniesieniu do dóbr natury dokonywano oceny integralności, natomiast w odniesieniu do dóbr kultury oceniano autentyzm¹⁶⁹. Odrębne kryteria były uzasadnione specyfiką (czyli odrębnością) dóbr kultury i natury. Jednak w ramach zespalandy systemu Światowego Dziedzictwa w roku 2005, warunek integralności muszą również spełniać dobra kultury¹⁷⁰. O ile jednak możliwe jest sprawdzanie integralności dóbr kultury, to nie wprowadzono warunku autentyzmu w stosunku do dóbr natury¹⁷¹. To potwierdza istnienie różnic na tyle istotnych, że system Światowego Dziedzictwa nie może być w tym aspekcie jednolity.

Jednoznacznym dowodem odrębności obydwóch grup dóbr objętych Konwencją jest również rozdzielenie procesu ich merytorycznej oceny. W całkowicie odseparowanych procesach dobra kultury ocenia ICOMOS, a dobra natury IUCN. O skali ich odrębności dobitnie świadczy rozdzielenie oceny tzw. dóbr mieszanych – żadna z organizacji doradczych nie ma kompetencji by ocenić obydwa komponenty.

168 Do roku 2004 stosowano dwie odrębne grupy kryteriów; jedne dla dóbr kultury (6 kryteriów), drugie dla dóbr natury (4 kryteria). Podczas 6 nadzwyczajnej sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa postanowiono stworzyć wspólną grupę 10 kryteriów – wprowadzono jednolitą numerację, zachowując podział merytoryczny (Decyzja 6 EXT.Com. 5.1). Decyzja o połączeniu kryteriów zapadła podczas sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa w 2003 roku, do *Wytycznych Roboczych* wprowadzono ją w 2005 roku, a w praktyce zaczęto stosować w ocenie nominacji od 2007 roku.

169 Zasady i kryteria wpisywania dóbr na Listę UNESCO były dyskutowane podczas pierwszego posiedzenia Komitetu Światowego Dziedzictwa w 1977 roku, gdy przyjęto pierwszą wersję *Wytycznych Roboczych* (*Operational Guidelines*). Ustalono, że obiekty będą poddawane „testowi autentyzmu” (*test of authenticity*). Pierwsza propozycja dotycząca kryteriów wpisywania na Listę Światowego Dziedzictwa bazowała na pojęciu „*integrity*” – bliskiemu amerykańskiej tradycji, które jednak nie było popularne w Europie. – Herb Stovel, *Working Towards the Nara Document*, [w:] *Nara Conference...*, op.cit., s. xxxiii.

170 Proces integracji systemu Światowego Dziedzictwa w zakresie dóbr kultury i natury nie przebiegał bez wątpliwości. Na przykład PKN ICOMOS sformułował opinię, w której podważał zasadność wprowadzenia jednolitych kryteriów dla dóbr natury i kultury, ze względu na zbyt duże rozbieżności tych grup dóbr – por. K. Pawłowski, *25 lat konwencji o ochronie światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego*, [w:] *Vademecum Konserwatora Zabytków*, Biuletyn PKN ICOMOS, Warszawa 1997–1999, s. 12

171 Należy jednak podkreślić, że metodologia badania integralności w odniesieniu do dóbr kultury nie została jeszcze opracowana, co oznacza, że sprawdzanie tego warunku ma charakter intuicyjny i nie podlega w pełni obiektywnej weryfikacji.

Jako jeszcze jeden dowód nieusuwalnej odrębności dóbr kultury i natury można podać proces oceny dóbr zagrożonych. Zagrożone dobra światowego dziedzictwa mogą być wpisywane na odrębną Listę (*List of World Heritage in Danger*). W Konwencji wymieniono łącznie różnorodne procesy, które mogą zagrażać dobrom światowego dziedzictwa. Jednak w *Wytycznych Roboczych*, gdzie sformułowano bardziej szczegółowe zapisy, rodzaje zagrożeń przedstawiono już w odrębnych paragrafach (179 i 180), uwzględniając ich specyfikę.

Podsumowując z perspektywy 40 lat funkcjonowania Konwencji można uznać, że założenie o ujęciu w ramach jednego systemu dóbr kultury i natury było słuszne. Proces wdrażania i dopracowywania tego systemu nadal trwa, chociaż cały czas jest ograniczany specyfiką i nieusuwalną odrębnością tych kategorii. Prawdopodobnie różnice te nie pozwolą na całkowitą unifikację procesu analizy i oceny dóbr kultury i natury; tym niemniej proces postępuje i pogłębia się.

Nie ma jednak wątpliwości, że idea wspólnego systemu – jedynie zarysowana gdy uchwalano Konwencję, z upływem czasu okazała się coraz bardziej uzasadniona i potrzebna. Szczególnie w obecnych warunkach idea ta nadaje kierunek rozwoju Liście UNESCO. Wspólny system dla dziedzictwa kultury i natury jest swoistym wskazaniem, że środowisko w obydwu aspektach powinno być postrzegane jako całość. Jedność ta jest szczególnie ważna w kontekście współczesnych zagrożeń oraz dla podkreślania wartości, jaką stanowi trwałość i ciągłość naszego środowiska. Dlatego też znaczącą wartość mają proceduralne i merytoryczne działania podejmowane w ramach systemu Światowego Dziedzictwa, które służą wdrożeniu tego podejścia w praktyce.

3.2.3 Krajowy system odpowiedzialności i ochrony oraz międzynarodowe standardy, wsparcie, monitoring

Kolejne założenie Konwencji UNESCO dotyczy odpowiedzialności za ochronę dóbr uznanych za Światowe Dziedzictwo. Oczywiście zasadnicze prawa i obowiązki związane z ochroną dóbr kultury i natury mają *pierwotne, pełne i suwerenne* podmioty prawa międzynarodowego jakimi są państwa. W przypadku dóbr Światowego Dziedzictwa są to Państwa-Strony Konwencji. Jednak odpowiedzialność i suwerenność Państw-Stron jest w pewien sposób ograniczona, poprzez standardy i procedury, które nakłada Konwencja i jej realizacja. Tak więc jest to forma delegowania części praw decydowania o dziedzictwie należącym do Państwa-Strony na rzecz społeczności międzynarodowej. Jest to oczywiście proces będący logiczną konsekwencją przystąpienia niezależnych państw do międzynarodowych organizacji czy konwencji. Tym niemniej znalezienie odpowiedniej równowagi pomiędzy prawami Państw-Stron, a zewnętrznymi (międzynarodowymi) wymaganiami, które gwarantują odpowiedni poziom realizacji Konwencji, jest trudnym zadaniem. Tym bardziej w przypadku tak złożonego obszaru jak dziedzictwo i jego ochrona.

W Konwencji jest wiele zapisów stwierdzających, iż pełną odpowiedzialność za ochronę dziedzictwa ponoszą Państwa-Strony. Zapisy Konwencji w tym względzie nie ograniczają się zresztą tylko do dóbr Światowego Dziedzictwa. W artykule 5 stwierdzono, że Państwa-Strony powinny m.in. prowadzić politykę zapewniającą dziedzictwu *odpowiednie funkcje*

i wprowadzić je do *programów planowania*; zorganizować odpowiednie służby *ochrony, konserwacji i waloryzacji dziedzictwa*; *rozвивać studia, badania naukowe i techniczne dziedzictwa*; tworzyć odpowiednie rozwiązania *prawne, naukowe, techniczne, administracyjne i finansowe*; kształcić kadry dla ochrony dziedzictwa. Te wszystkie zalecenia odnoszą się w do całego zasobu dziedzictwa. Konwencja zwraca więc uwagę by dobra Światowego Dziedzictwa postrzegać w kontekście całego zasobu dziedzictwa i krajowych systemów ochrony (rozdział 6 – *Zobowiązania Państw-Stron*).

W odniesieniu do dóbr Światowego Dziedzictwa zapisy Konwencji są jednoznaczne. To państwa są zobowiązane do realizacji wszystkich wymagań i procedur Konwencji. Określa to artykuł 4, w którym zapisano: *Każde Państwo Strona niniejszej Konwencji uznaje, że na nie spada w pierwszym rzędzie obowiązek zapewnienia identyfikacji, ochrony, konserwacji, waloryzacji i przekazania następnym pokoleniom dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, o jakim mowa w artykułach 1 i 2, znajdującego się na jego terytorium*. To państwa są również odpowiedzialne za identyfikację dóbr proponowanych na Listę UNESCO. Stanowi tak artykuł 3: *Każde Państwo Strona niniejszej Konwencji samo zidentyfikuje i rozgraniczy poszczególne rodzaje dóbr znajdujących się na jego terytorium, o którym mowa powyżej w artykułach 1 i 2*. Aby uszanować pełnię suwerenności państw zapisano również, że wpisanie dobra na Listę Światowego Dziedzictwa może nastąpić tylko za zgodą zainteresowanego kraju (art. 11 pkt 3).

Krajowy system ochrony jest oczywiście tylko częścią globalnego systemu Światowego Dziedzictwa. Jego istotą są ustalone na forum międzynarodowym (Komitet Światowego Dziedzictwa) zasady i wymagania, które muszą spełniać dobra, oraz system wspierający ich ochronę i odpowiednie zarządzanie. Funkcjonowanie całości podlega zaś kontroli (monitoringowi), również sprawowanej z poziomu międzynarodowego.

Kwestia pierwsza – czyli wymagania, które powinny spełniać dobra nominowane na Światowe Dziedzictwo jest określona w artykule 11 Konwencji. W punkcie 5 zapisano tam: *Komitet ustala kryteria, na podstawie których dobro dziedzictwa kulturalnego i naturalnego może być wpisane na jedną lub drugą listę, o których mowa w punktach 2 i 4 niniejszego artykułu*. Jednak kryteria oceny dobra stanowią tylko część szerokiego zbioru wymagań, które dobra muszą spełniać (podczas oceny i już po wpisaniu). Wymagania te – coraz bardziej rozbudowane – określają *Wytyczne Robocze*, które nowelizuje Komitet Światowego Dziedzictwa. W praktyce oznacza to więc, że system ochrony dobra wpisanego na Listę UNESCO powinien spełniać standardy określone na poziomie międzynarodowym.

Na poziomie międzynarodowym jest też organizowany monitoring dóbr Światowego Dziedzictwa. W pierwszych dekadach funkcjonowania Listy koncentrowano się na wpisywaniu nowych dóbr, a mniej uwagi poświęcono jakości ochrony dóbr już wpisanych. Jednak od kilkunastu lat coraz więcej uwagi poświęca się temu problemowi, a narzędziami monitoringu są raporty, dotyczące ujawnionych zagrożeń oraz okresowej oceny. Raporty dotyczące ujawnionych zagrożeń (tzw. *state of conservation*) są przygotowywane przez ekspertów zewnętrznych (spoza kraju, na którego terenie znajduje się oceniane dobro). Raporty okresowe (tzw. *periodical reports*) są wypełniane przez specjalistów z monitorowanych krajów – jest to więc rodzaj samooceny, tym niemniej jest to również

forma kontroli kierowana z poziomu międzynarodowego.

Współdziałanie dwóch partnerów – krajowego, który chroni dobra i ponosi odpowiedzialność, oraz międzynarodowego, który ustala zasady i kontroluje ich realizację, może tworzyć pole konfliktów. W istocie problem ten z różną intensywnością cały czas towarzyszy funkcjonowaniu Listy UNESCO. Różne formy konfliktów doczekały się nawet prób systematyzacji¹⁷². Jednak w ostatnich latach kwestia nie ujawnia się już z taką ostrością. Jest to bez wątpienia związane z generalną zmianą polityki w systemie Światowego Dziedzictwa, która odchodzi od uniwersalizmu wymagań na rzecz dostosowania do lokalnych tradycji i specyfiki dziedzictwa.

Tak więc to obecny kierunek uznawania różnorodności dziedzictwa i form jego ochrony stał się elementem nadającym nową aktualność założeniu o współistnieniu ochrony krajowej i międzynarodowych standardów. Takie podejście ma zresztą oparcie w tekście Konwencji. W artykule 5 zapisano bowiem, że ochrona dziedzictwa jest lokalnie uwarunkowana: *Państwa Strony niniejszej Konwencji będą się starały w miarę swych możliwości i w warunkach właściwych dla każdego kraju.*

Swoista regionalizacja podejścia, która jest obecnie na coraz większą skalę realizowana w ruchu Światowego Dziedzictwa, ma zresztą dwa aspekty. Z jednej strony oznacza uznanie dla wartości lokalnego dziedzictwa, z drugiej natomiast uznanie dla lokalnych form jego utrzymania. W tych dwóch aspektach wzmacniana jest więc suwerenność krajów w relacji z uniwersalistycznymi normami Światowego Dziedzictwa. To oczywiście wpływa na osłabianie konfliktu.

Umieждународowanie ochrony dziedzictwa w systemie Światowego Dziedzictwa ma też ewidentne zalety. Przede wszystkim system przewiduje wspieranie krajów w ochronie dziedzictwa wpisanego na Listę UNESCO. Idea pomocy została zawarta w Preambule Konwencji gdzie w przywołanym już cytacie zapisano: *cała społeczność międzynarodowa powinna wziąć udział w ochronie dziedzictwa kulturalnego i naturalnego o wyjątkowym znaczeniu dla całej ludzkości, przez udzielanie pomocy zbiorowej, która nie zastępując działania zainteresowanego państwa, stanie się jego skutecznym uzupełnieniem.* Takie podejście jest uzasadnione, gdyż w przypadku wielu dóbr krajowa ochrona nie jest wystarczająca. Stwierdzono to również w preambule: *ochrona tego dziedzictwa na szczeblu krajowym pozostaje często nieskuteczna z racji ogromu środków, jakich by wymagała i niewystarczalności zasobów gospodarczych, naukowych i technicznych kraju, na terytorium którego znajduje się dobro zasługujące na ochronę.*

Realizując idee międzynarodowej pomocy w Konwencji przewidziano stworzenie systemu wsparcia. Przede wszystkim zorganizowany rozstał *Fundusz Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego*, którego zadaniem jest dofinansowanie różnych działań.

172 Z okazji 20-lecia Konwencji WH interesującą analizę problemów podjął Leon Pressouyre. Za jeden z ważniejszych uznał konflikty wynikające z suwerenności państw i wymagań Światowego Dziedzictwa. Sprzeczności w tym obszarze podzielił następująco: *impingement of sovereignty, transfer of sovereignty, , properties endangered due to internal conflict.* Każdy z typów konfliktów został zilustrowany przykładami. – Leon Pressouyre, *The World Heritage Convention...*, op.cit., s. 9–10.

Środki gromadzone są z wpłat Państw-Stron. Każdy kraj może poprosić o pomoc, zarówno na dobra wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa jak i na Listę dóbr zagrożonych (artykuł 19). Z założenia wsparcie międzynarodowe powinno jednak stanowić tylko część nakładów na ratowanie dobra; większość powinny stanowić środki danego kraju (art. 25). Pomoc może mieć zresztą i inny charakter – na przykład szkolenia, ekspertyzy, opracowanie dokumentacji.

Jednak różnorodna pomoc nie wyczerpuje korzyści, które wynikają z międzynarodowego charakteru Światowego Dziedzictwa. Ważniejsze nawet wydają się pewne formy międzynarodowej współpracy, które funkcjonują w tym systemie. Przede wszystkim istnieją tak zwane dobra transgraniczne, czyli dobra przedzielone granicą sąsiadujących państw. Takie nominacje muszą być zgłoszone wspólnie, co wymaga współpracy sąsiadujących krajów. Często służy to przełamywaniu dawnych konfliktów (dobra transgraniczne często są efektem zmian granic)¹⁷³. Międzynarodowej współpracy wymagają też tak zwane nominacje transnarodowe. Ich przedmiotem są grupy dóbr w pewien sposób związanych, które mogą być ulokowane w wielu krajach, nawet na różnych kontynentach. Wreszcie trudno niedocenić szerokie międzynarodowe kontakty, których jest tak wiele w Światowym Dziedzictwie. Wymiana informacji i doświadczeń, wspólne szkolenia i raporty, konferencje i publikacje, to wszystko rutynowe działania.

Całościowo oceniając założenie dotyczące systemu opartego na krajowej ochronie dóbr, międzynarodowych wymaganiach i wsparciu, można więc stwierdzić, że udało się stworzyć odpowiednią równowagę. Podobnie jak w przypadku założenia o zespolonym systemie dla dóbr kultury i natury, zmieniające się realia nadają tej idei nowy wymiar. Wydaje się nawet, że na obecnym etapie rozwoju Światowego Dziedzictwa założenia te są realizowane pełniej niż w przeszłości.

3.3 Organizacja i funkcjonowanie Światowego Dziedzictwa /charakterystyka instytucji/

W powszechnym odbiorze Światowe Dziedzictwo jest utożsamiane z Listą Światowego Dziedzictwa. Uznanie dobra za światowe dziedzictwo jest rzeczywiście dokonywane poprzez umieszczenie na tej Liście, a więc z formalnego punktu widzenia takie rozumowanie jest prawidłowe. Jednak sprowadzenie Konwencji Światowego Dziedzictwa do Listy byłoby ograniczeniem jej zapisów i rzeczywistego funkcjonowania. Lista Światowego Dziedzictwa jest tylko jednym z wielu elementów, które powstały w oparciu o Konwencję.

173 Tak jest w przypadku Polski, gdzie obydwie dobra transgraniczne – Park Mużakowski, leżący również na terenie Niemiec i Puszcza Białowieska, leżąca również na terenie Białorusi, zostały rozdzielone granicami na skutek zmian dokonanych po II wojnie światowej. Wpis dobra na Listę UNESCO wymusza bliską współpracę partnerów, czego obydwie dobra są przykładem.

Światowe Dziedzictwo powinno być postrzegane jako szeroki, ogólnoświatowy ruch, zbudowany z wielu elementów i instytucji. Ruch ten wypracował unikalne procedury realizowane przez zespoły wyspecjalizowanych ekspertów i funkcjonuje w oparciu o własną metodologię. Lista Światowego Dziedzictwa – czyli w praktyce wpisanie dobra na tę Listę – powinna być postrzegana jako swoiste narzędzie, służące zapewnieniu najwyższego standardu ochrony, a nie jako cel sam w sobie. Dlatego też charakterystyka Światowego Dziedzictwa powinna obejmować najważniejsze elementy, które tworzą ten system. Tylko ich suma pozwala na przedstawienie zakresu i charakteru podejmowanych działań, a jednocześnie pozwala na zrozumienie przyczyn, dla których jest to najbardziej udane przedsięwzięcie w zakresie międzynarodowej ochrony dziedzictwa.

3.3.1 Lista Światowego Dziedzictwa

Lista Światowego Dziedzictwa (World Heritage List) jest wykazem dóbr kultury i natury, które reprezentują wyjątkową uniwersalną wartość, i które spełniają warunki określone w Konwencji i Wytycznych Roboczych. Podstawą tworzenia Listy jest artykuł 11 Konwencji, w którym zapisano: Komitet ustala, podaje do wiadomości i rozpowszechnia pod mianem „listy dziedzictwa światowego” wykaz dóbr dziedzictwa kulturalnego i naturalnego w znaczeniu, jakie zostało określone w artykułach 1 i 2 niniejszej Konwencji, uznanych za mające wyjątkowe znaczenie dla całej ludzkości na podstawie kryteriów, jakie zostaną przyjęte (pkt 2).

Listę tworzą dobra dziedzictwa kultury i natury zgłaszane przez Państwa-Strony. Dobra powinny być uprzednio umieszczone na krajowych Listach informacyjnych, przygotowywanych odrębnie w każdym z krajów. Określa to zapis sformułowany w artykule 11: *Państwa Strony niniejszej Konwencji przedłożą Komitetowi Dziedzictwa Światowego, w miarę swoich największych możliwości, inwentarz dóbr dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, znajdujących się na ich terytorium i zasługujących na wpisanie na listę (pkt 2).*

Zgłoszone przez kraje nominacje dóbr – w postaci rozbudowanych dokumentacji – przechodzą wieloetapowy proces oceny¹⁷⁴. Obejmuje on ocenę formalną (dokonywaną przez Centrum Światowego Dziedzictwa) i ocenę merytoryczną (dokonywaną przez organizacje doradcze). Ocena merytoryczna obejmuje przede wszystkim analizę wartości (OUV), dla której podstawą są studia porównawcze wykonywane w obrębie grupy typologicznej, do której należy oceniane dobro. Analiza ta wymaga doskonałej znajomości danej grupy dziedzictwa, dlatego do jej wykonania zapraszani są eksperci, którzy często reprezentują wyspecjalizowane organizacje (np. DoCoMoMo, TICCIH) lub Międzynarodowe Komitety Naukowe ICOMOS. Kolejnym etapem oceny jest tak zwana misja. Delegowany ekspert (pochodzący z innego kraju niż Państwo-Strona zgłaszające nominację) wizytuje dobro, sprawdzając opisane w dokumentacji informacje,

¹⁷⁴ Procedura przygotowania nominacji, obejmująca działania dokonywane w Polsce oraz działania międzynarodowe, została przedstawiona w instrukcji przygotowanej przez Narodowy Instytut Dziedzictwa – *Procedura wpisu na Listę światowego dziedzictwa UNESCO*, NID, Warszawa, (materiał niepublikowany).

w sposób szczególnie oceniając elementy związane z delimitacją dobra, autentyzmem i integralnością, zagrożeniami, systemem ochrony i zarządzania. Zgromadzone informacje są opracowywane w postaci raportu o określonej strukturze, który zawiera informacje charakteryzujące dobro oraz wyniki ocen eksperckich. Raporty są przedstawiane podczas dorocznego panelu ekspertów, którzy jeszcze raz całościowo oceniają nominacje i wypracowują ostateczne rekomendacje dla Komitetu Światowego Dziedzictwa. Cały proces ma określone procedury i terminy, możliwe jest składanie wyjaśnień i pewnych uzupełnień. W normalnym trybie procedura oceny dobra trwa ok. 1,5 roku.

Ostateczna ocena wniosku jest dokonywana podczas dorocznej sesji przez Komitet Światowego Dziedzictwa¹⁷⁵. Poszczególne nominacje są przedstawiane przez ekspertów organizacji doradczych. Prezentacje zawierają generalny opis i charakterystykę dóbr, które są przedstawione w postaci materiałów tekstowych, map i fotografii. W prezentacjach zawarte są również oceny najważniejszych parametrów, ważnych dla oceny dobra z punktu widzenia systemu Światowego Dziedzictwa.

Ocena dobra nominowanego na Listę obejmuje przede wszystkim sprawdzenie, czy reprezentuje ono *wyjątkową uniwersalną wartość* (art. 11 pkt 2). Warunek OUV jest wykazywany przez spełnienie kryteriów określonych w *Wytycznych Roboczych* (art. 77). Tak więc ocena dokonywana przez organizacje doradcze polega na sprawdzeniu kryteriów zaproponowanych przez zgłaszający kraj¹⁷⁶. Oprócz warunku OUV dobra kultury powinny spełnić również warunek autentyzmu i integralności, a dobra natury warunek integralności (art. 79–95). Odrębnej ocenie podlegają również parametry świadczące o systemie ochrony stworzonym dla danego dobra – m.in. zarządzanie i ochrona dobra, zagrożenia i ich monitoring, wsparcie finansowe, strefy buforowe (art. 96–119). Podsumowaniem prezentacji jest rekomendacja, wypracowana przez organizację doradczą¹⁷⁷.

Komitet Światowego Dziedzictwa na podstawie przedstawionych materiałów, dyskusji, rekomendacji oraz ewentualnych wyjaśnień, podejmuje ostateczną decyzję dotyczącą nominowanego dobra. Możliwe są 4 decyzje, przedstawione w *Wytycznych Roboczych*; wpisanie na Listę Światowego Dziedzictwa (*inscribe*) – jeżeli dobro spełnia wszystkie warunki (art. 154–157), odroczenie (*referred back*) – dobro jest odsyłane w celu uzupełnienia

175 Sesje Komitetu WH odbywają się każdego roku (czerwiec/lipiec), chociaż zapisy Konwencji pozwalają by sesje odbywały się co dwa lata (*Lista ta powinna być aktualizowana przynajmniej raz na dwa lata* – art. 11 pkt 2).

176 W pierwszym okresie funkcjonowania Listy Światowego Dziedzictwa kryteria uznania *wyjątkowej uniwersalnej wartości* były proponowane dopiero przez międzynarodowych ekspertów podczas oceny, lub nawet podczas oceny przez Komitet Światowego Dziedzictwa – por. np. *Annex 2 B: Compendium of World Heritage List and Criteria [w:] The World Heritage List. What is OUV? Defining the Outstanding Universal Value of Cultural World Heritage Properties*, study compiled by Jukka Jokilehto, with contributions Christina Cameron, Michel Parent, Michael Petzet, ICOMOS series Monuments and Sites XVI, Paris 2008, ss. 79–89.

177 Typy rekomendacji wypracowanych przez ICOMOS i IUCN określone są w *Wytycznych Roboczych* (art. 151). Warto też zwrócić uwagę, że negatywne decyzje dotyczące dóbr kultury (podejmowane przez ICOMOS) nie mają alternatywy. W przypadku dóbr natury, IUCN odrzucając niektóre kandydatury proponował ich umieszczenie w Międzynarodowej Sieci Rezerwatów Biosfery. W przypadku dóbr kultury można wyobrazić sobie współpracę z takimi inicjatywami jak *European Label (dziedzictwo europejskie)*.

dotychczasowych informacji przez zgłaszający kraj – dobro może być ponownie przedstawione na kolejnej sesji (art. 159), odesłanie dobra (*deferred*) w celu wykonania dalszych studiów, które wymagają ponownego przygotowania dokumentacji i powtórzenia procesu oceny (art. 160), niewpisanie na Listę (*not inscribe*) – w takim przypadku w przyszłości nie powinno się już tego dobra proponować w podobnej formule, o ile nie wystąpią nowe okoliczności (art. 158)¹⁷⁸.

Decyzje Komitetu są ostateczne i nie wymagają żadnych dalszych procedur. Pozytywna decyzja Komitetu oznacza więc wpisanie dobra na Listę Światowego Dziedzictwa. Nie oznacza to jednak, że dobra wpisane na Listę pozostają niezależnie od okoliczności. Istnieje bowiem procedura wykreślenia dóbr z Listy. Zapisu na ten temat nie zawiera Konwencja, jednak formuła taka została przewidziana w *Wytycznych Roboczych*. Wykreślenie z Listy może nastąpić, gdy: *dobro straciło te cechy, które zadecydowały o jego wpisie na Listę światowego dziedzictwa* (art. 192 pkt a)¹⁷⁹. Do tej pory Komitet Światowego Dziedzictwa tylko dwa razy skorzystał z takiej możliwości.

Lista Światowego Dziedzictwa jest wspólna dla wszystkich rodzajów dóbr. Tym niemniej dobra są dzielone na różne grupy (Rozdział 4.2 – *Typologia dóbr Światowego Dziedzictwa*). Główne trzy kategorie są następujące: dobra kultury, dobra natury i dobra mieszane (zawierają zarówno komponent kulturowy jak i naturalny). Dobra kultury i dobra natury są dzielone na dalsze kategorie (określone w artykule 1 i 2 Konwencji). Jako odrębną kategorię wydzielono krajobrazy kulturowe. W stosunku do kilku grup typologicznych dziedzictwa kulturowego (m.in. miasta historyczne, kanały, szlaki kulturowe) opracowano również dodatkowe podziały¹⁸⁰.

3.3.2 Lista Światowego Dziedzictwa w Zagrożeniu

Lista Światowego Dziedzictwa w Zagrożeniu (*List of World Heritage in Danger*) jest wykazem dóbr kultury i natury wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa, którym zagraża niebezpieczeństwo wymagające podjęcia znaczących prac. Podstawą tworzenia *Listy Dziedzictwa Światowego w Zagrożeniu* jest również artykuł 11 Konwencji, w którym zapisano: *Komitet ustala, podaje do wiadomości i rozpowszechnia, ilekroć tego wymagają okoliczności, pod mianem „dziedzictwa światowego w zagrożeniu” wykaz dóbr znajdujących się na liście dziedzictwa światowego, dla których zabezpieczenia niezbędne jest podjęcie wielkich robót* (pkt 4).

178 Zapis artykułu 11 Konwencji stanowi, że decyzje negatywne powinny być konsultowane z Państwem-Stroną (Przed odrzuceniem wniosku o wpisanie na jedną z dwóch list, o których mowa w punktach 2 i 4 niniejszego artykułu Komitet zasięga opinii Państwa Strony, na którego terytorium znajduje się dobro dziedzictwa kulturalnego lub naturalnego, o które chodzi – pkt 6). w praktyce Państwa Strony poinformowane o negatywnej rekomendacji wydanej przez organizację doradczą wycofują propozycję i nie trafia już ona pod obrady Komitetu Światowego Dziedzictwa.

179 Zasady wykreślenia dobra z Listy zostały przedstawione w *Wytycznych Roboczych* w rozdziale IV.C *Procedura ewentualnego usunięcia dobra z Listy światowego dziedzictwa* (art. 192–198).

180 Dodatkowe kategorie dóbr i zasady ich traktowania w kontekście wpisywania na Listę zostały określone w *Wytycznych Roboczych* (Aneks III – *Wytyczne dotyczące wpisywania określonych typów dóbr na Listę Światowego Dziedzictwa*).

Oczywiście wszystkie dobra podlegają różnego rodzaju zagrożeniom. Różna natomiast jest ich skala. Dlatego zasadniczym kryterium, które decyduje o umieszczeniu dobra światowego dziedzictwa na Liście dóbr zagrożonych jest skala i skutki zagrożeń. Jak to określa zapis Konwencji, na listę można wpisywać tylko takie dobra: *które są zagrożone niebezpieczeństwem poważnym i ściśle określonym, takim jak groźba zniszczenia skutkiem przyspieszonego rozpadu, projekty wielkich robót publicznych albo prywatnych, szybki rozwój urbanistyczny i turystyczny, rozbiórki spowodowane zmianą wykorzystania terenu lub własności gruntu, głębokie zmiany spowodowane przyczynami nieznanymi, porzucenie z jakiegokolwiek powodu, konflikt zbrojny nadchodzący lub grożący wybuchem, kataklizmy i klęski żywiołowe, wielkie pożary, trzęsienia ziemi, obsuwanie się gruntów, wybuchy wulkanów, zmiana poziomu wód gruntowych, powodzie, gwałtowne przy-
pływy* (art. 11 pkt 4)¹⁸¹.

Przywołany zapis wskazuje, że wachlarz zagrożeń, które mogą skutkować umieszczeniem dobra na Liście dóbr zagrożonych jest bardzo szeroki. Co oczywiste, jako zagrożenia traktuje się zjawiska, wydarzenia i procesy, które już nastąpiły (lub trwają), i które przyczyniły się do obniżenia wartości dobra. Tego typu zagrożenia są określane jako *stwierdzone zagrożenia*. Odrębnie natomiast wyróżnia się *potencjalne zagrożenia*. Obydwie kategorie zagrożeń zostały wyszczególniono oddzielnie dla dóbr kultury i natury (*Wytyczne Robocze* – art. 179 i 180). Zagrożenia zakwalifikowane do każdej z tych kategorii są wystarczającym uzasadnieniem do wpisania dobra na Listę dziedzictwa zagrożonego.

W *Wytycznych Roboczych* określono typologię zagrożeń, jednak nie wskazano metodologii, która służyłaby ich analizie. Ocena ta ma więc charakter indywidualny (są już przygotowane pierwsze dokumenty normujące ten proces¹⁸²). Nie ma jednak wątpliwości, że ocenie podlega przede wszystkim wpływ zagrożeń na *wyjątkową uniwersalną wartość* dobra. Analiza zagrożeń może również obejmować warunek autentyczności – sformułowany dla dóbr kultury (art. 179), i warunek integralności – sformułowany dla dóbr kultury i natury (art. 181).

W *Wytycznych Roboczych* sformułowano też warunki, które muszą być spełnione przy wpisywaniu dobra na Listę dóbr zagrożonych. Zasadnicze warunki – pokrywające się z zapisem Konwencji – sformułowano w artykule 177, natomiast w artykule 182 określono *dodatkowe czynniki*. Nie zmieniają one jednak warunków sformułowanych w Konwencji. Na podkreślenie natomiast zasługuje fakt, że wpisanie dobra na Listę dziedzictwa zagrożonego może nastąpić nie tylko na prośbę kraju, który nim administruje (art. 177 pkt d). To otwiera możliwość interwencji ze strony społeczności międzynarodowej, w tym organizacji pozarządowych,

181 W *Wytycznych Roboczych* odrębnie sformułowano zagrożenia, które warunkują wpisanie dóbr kultury i natury na Listę dóbr zagrożonych (art. 178–180).

182 Ocenie wpływów środowiskowych ma służyć dokument: „*Guidance on Heritage Impact Assessments for Cultural World Heritage Properties*”.

a nawet osób prywatnych¹⁸³. Jednak decyzja o wpisaniu dobra na Listę dziedzictwa zagrożonego jest zawsze traktowana bardzo poważnie, co potwierdza zapis, iż powinna być podejmowana przez 2/3 głosujących członków Komitetu (art. 186).

Poważne zagrożenia dóbr Światowego Dziedzictwa są jedynym powodem utworzenia Listy dóbr zagrożonych. To określa również jej funkcje. Pierwszym skutkiem umieszczenia dobra na Liście ma być jak najszybsze powiadomienie władz i opinii publicznej o problemie. Dlatego w Konwencji znalazł się zapis, że w przypadku *pilnej potrzeby* wpis dobra na Listę dóbr zagrożonych ma być podany *bezzwłocznie do publicznej wiadomości* (art. 11 pkt 4). Takie rozwiązanie ma na celu zainteresowanie międzynarodowej opinii dobrem zagrożonym podczas konfliktów zbrojnych. W skrajnych przypadkach wpis na Listę dóbr zagrożonych jest dokonywany równoległe z wpisem na Listę Światowego Dziedzictwa¹⁸⁴.

Oczywiście celem zasadniczym jest podjęcie działań ratowniczych i likwidacja zaistniałych zagrożeń. Do takiej interpretacji Listy dóbr zagrożonych przykładą się dużą wagę, wyraźnie podkreślając, że Lista nie powinna być interpretowana jako rodzaj sankcji nałożonych na Państwo-Stronę¹⁸⁵. Nie zmienia to jednak faktu, że działania ratownicze powinny być przede wszystkim podejmowane przez kraj, na terytorium którego znajduje się dobro. Dlatego wpisowi na Listę powinno towarzyszyć opracowanie programu działań naprawczych, który powinien być przygotowany przez Komitet Światowego Dziedzictwa we współpracy z danym krajem (art. 183–186).

Wpisanie na Listę ma mobilizować władze krajowe do podjęcia działań, ułatwiać pozyskiwanie środków, tworzyć presję, która wspiera lokalnych zarządców. Możliwa jest jednak również pomoc zewnętrzna. Pomoc międzynarodowa powinna być udzielana ze środków *Funduszu Światowego Dziedzictwa (World Monuments Fund)* – który przede wszystkim powinien być wykorzystany na te cele (art. 189). W praktyce – ze względu na bardzo ograniczone środki *Funduszu Światowego Dziedzictwa* – pozyskiwane są również inne źródła finansowania. Wsparcie może być przeznaczone na bezpośrednie prace ratunkowe, szkolenia kadr, ekspertyzy, etc.

183 Jest to istotne, gdyż w wielu przypadkach kraje administrujące dobrem nie chcą ujawnić zagrożeń, traktując wpisanie na Listę dóbr zagrożonych jako akt naruszający wizerunek kraju. W niektórych przypadkach usunięcie zagrożeń jest trudne i kosztowne, co tym bardziej zniechęca kraje do ujawniania zagrożeń. Dlatego w art. 177 pkt d zapisano, że o pomoc dla dobra: *może prosić każdy członek Komitetu lub Sekretariat*.

184 W 1992 roku równoczesny wpis na obydwie listy objął zespół świątyń w Angkor Wat (Kambodża), które były zagrożone rabunkami (wykreślono z Listy dóbr zagrożonych w 2004). Podobne rozwiązanie wykorzystano gdy Talibowie zapowiedzieli wysadzenie posągów Buddy w Bamiyan (Afganistan) – posagi wysadzono, a na obydwie Listy wpisano *Cultural Landscape and Archaeological Remains of the Bamiyan Valley* (w 2003 roku).

185 Aspekt ten został wyraźnie podkreślony na przykład w oficjalnej publikacji, wydanej z okazji 35. rocznicy uchwalenia Konwencji: *The listing of a site as World Heritage in Danger should in any case not be considered as a sanction, but as a mechanism that triggers international solidarity – Word Heritage. Challenges for The Millenium*, (ed. S.Labadi), UNESCO 2007, s. 45.

Wpisanie dobra na Listę dziedzictwa zagrożonego powinno mieć oczywiście charakter czasowy. Zagrożenia powinny być usunięte i dobro powinno być z Listy wykreślone¹⁸⁶. Dlatego też istnieje procedura monitorowania i oceny dobra, które zostało uznane za zagrożone. Zgodnie z artykułem 190 *Wytycznych Operacyjnych: Komitet powinien dokonywać corocznego przeglądu stanu zachowania dóbr wpisanych na Listę światowego dziedzictwa w zagrożeniu*. W praktyce powinna być przeprowadzana misja ekspertów, którzy na miejscu oceniają charakter zagrożeń, podejmowane działania ratownicze i stan dobra. Stanowi tak dalszy zapis tego paragrafu: *Przegląd powinien obejmować takie procedury monitorowania i wizyty ekspertów w terenie, jakie zostaną uznane przez Komitet za niezbędne*.

Ocena stanu dóbr zagrożonych dokonywana przez ekspertów jest w terminologii Światowego Dziedzictwa nazwana *Monitoringiem Kontrolnym (Reactive Monitoring)*. Monitoring przeprowadzają, i na ich podstawie sporządzają raporty, organizacje doradcze (art. 171). Wykorzystują w nich między innymi *raporty i studia oddziaływania*, przygotowywane przez Państwa Strony w sytuacji gdy: *pojawią się wyjątkowe okoliczności lub zostaną podjęte prace mogące mieć wpływ na stan zachowania dobra* (art. 169). Monitoring Kontrolny powinien być podjęty jako część procesu wpisywania dóbr na Listę dóbr zagrożonych (art. 177–191), oraz w przypadku wykreślenia dóbr z Listy światowego dziedzictwa (art. 192–198).

Raporty z *Monitoringu Kontrolnego* dóbr zagrożonych powinny być przedstawiane corocznie Komitetowi Światowego Dziedzictwa. Jednak rosnąca liczba dóbr, które powinny być oceniane, sprawiła, że w 2011 roku podczas 35 sesji Komitet WH podjął decyzję (35 COM 12B par. 10) pozwalającą na analizę raportów nie rzadziej niż co dwa lata. Co więcej, postanowiono, iż część raportów na temat dóbr zagrożonych nie musi być nawet dyskutowana podczas posiedzeń Komitetu (WHC-12/36.COM/INF.7).

Wzrost liczby raportów dotyczących dóbr zagrożonych wynika z wielu powodów. Przede wszystkim w ostatnich latach zaczęto znacznie większą wagę przykładąć do stanu zachowania dóbr wpisanych na Listę UNESCO. Sprzyja temu coraz większa popularność Światowego Dziedzictwa, która przekłada się na liczbę doniesień o stanie ich zachowania. Jednak równie ważny jest wzrost liczby różnorodnych zagrożeń. Są one przede wszystkim związane z przekształceniami środowiska – uprzemysłowienie rolnictwa, intensywna modernizacja miast, eksploatacja kopalin i ropy naftowej, urbanizacja, rozwój sieci transportowych, budowa tam, etc.

Rosnąca liczba dóbr zagrożonych nie oznacza jednak, że Lista dóbr zagrożonych nie pełni swojej roli. Już możliwość wpisania dobra na Listę sprawia, że władze różnego szczebla decydują się zmienić plany inwestycyjne czy podjąć nadzwyczajne działania¹⁸⁷.

186 Decyzję o wykreśleniu dobra z Listy dóbr zagrożonych podejmuje Komitet WH, gdy stwierdza usunięcie zagrożeń (art. 191). Podobnie jest w przypadku, gdy dobro jest usuwane z obydwu List, ponieważ utraciło wartości, ze względu na które było wpisane na Listę światowego dziedzictwa.

187 Naciski międzynarodowej opinii publicznej spowodowały m.in. rezygnację z budowy drogi zagrażającej zespołowi piramid w Gizeh (Egipt 1995), zrezygnowano z planów rozbudowania zakładów pozyskiwania soli zagrażających rezerwatowi wielorybów El Vizcaino (Meksyk 2000), zmieniono trasę przebiegu drogi krajowej w pobliżu dawnego obozu zagłady Auschwitz-Birkenau (Polska 2009). Warto dodać, że Komitet Światowego Dziedzictwa na wniosek ICOMOS już wpisując egipskie piramidy (1979) sformułował apel o powstrzymanie nowych inwestycji w ich sąsiedztwie.

Około 1/3 dóbr wpisanych na Listę została po pewnym czasie z niej wykreślona. Oznacza to, że zlikwidowano zagrożenia lub podjęto skuteczne działania niwelujące ich skutki. Spektakularnymi przykładami może być Stare Miasto w Dubrowniku (Chorwacja), Kopalnia Soli w Wieliczce (Polska), Park Narodowy Iguazu (Argentyna/Brazylia), Wyspy Galapagos (Ekwador) czy Park Narodowy Yellowstone (USA). Niestety jest wiele dóbr, które pisano na Liście już ponad dekadę temu, a niektóre już ponad 20 lat – m.in. Stare Miasto w Jerozolimie (od 1982), Chan Chan Archaeological Zone w Peru (od 1986 roku). Większość z tych dóbr znajduje się w krajach, których poziom rozwoju utrudnia stworzenie odpowiedniego systemu ochrony.

Podsumowując funkcjonowanie i rolę Listy dóbr zagrożonych należy stwierdzić, że jest ona ważnym elementem systemu Światowego Dziedzictwa. Ta Lista dopełnia w pewien sposób kompletność tego systemu – dobro może być wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa, może być wpisane na Listę dóbr zagrożonych, może być wykreślone z każdej z tych list. To sprawia, że można skuteczniej realizować kluczowe zadanie ruchu Światowego Dziedzictwa, czyli zapewnienie dobrom odpowiedniej ochrony.

Tak więc Lista dóbr zagrożonych nie powinna być postrzegana jako samodzielny twór, równoważny Liście Światowego Dziedzictwa. Jest to rodzaj narzędzia, którego celem jest zwracanie uwagi na zagrożenia i mobilizowanie do działania.

3.3.3 Lista Informacyjna

Lista Informacyjna (Tentative List) jest wykazem dóbr kultury i natury, które Państwa-Strony przygotowują do wpisania na Listę Światowego Dziedzictwa. Podstawą tworzenia *Listy Informacyjnej* – podobnie jak pozostałych list – jest artykuł 11 Konwencji, w którym zapisano, że Państwa Strony przedłożą Komitetowi Światowego Dziedzictwa: *inwentarz dóbr dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, znajdujących się na ich terytorium i zasługujących na wpisanie na listę* (pkt 1). Zakłada się, że wykaz ten nie ma charakteru ostatecznego (może być uzupełniany), natomiast: *ma zawierać wskazówki, co do miejsca, gdzie się te dobra znajdują i znaczenie jakie im należy przypisać*.

Bliższe wyjaśnienia dotyczące *Listy Informacyjnej* zawierają *Wytyczne Robocze*. Przede wszystkim potwierdzono tam, że Lista powinna zawierać dobra, które w ocenie Państwa-Strony reprezentują OUV (art. 62). Ocena OUV jest dokonywana samodzielnie przez kraj przygotowujący Listę i na tym etapie nie podlega żadnej zewnętrznej weryfikacji. Zaleca się jedynie, by w opracowanie *List Informacyjnych* zaangażować możliwie jak najwięcej interesariuszy, takich jak zarządcy miejsc, lokalne i regionalne samorządy, lokalne społeczności, organizacje pozarządowe i inne zainteresowane strony i partnerzy (art. 64).

W *Wytycznych Roboczych* określono kilka zadań, które ma pełnić *Lista Informacyjna*. Przede wszystkim jednoznacznie zapisano, że tylko znajdujące się na niej dobra mogą być nominowane na Listę Światowego Dziedzictwa – innych nominacji Komitet nie będzie rozpatrywał (art. 63). Aby zagwarantować właściwą realizację tego postanowienia, zapisano, że dobro powinno być umieszczone na *Liście Informacyjnej* co najmniej rok przed oficjalnym zgłoszeniem nominacji (art. 65).

W *Wytycznych Roboczych* określono też horyzont czasowy, który powinien określać budowanie *Listy Informacyjnej*. Wynosi on 10 lat – tak można wnioskować z artykułu 65, w którym zapisano, iż Państwa Strony powinny nie rzadziej niż co 10 lat aktualizować swoje Listy. Takie założenie pozwala zakładać, iż kraje powinny przygotowywać Listy liczące po kilka dóbr (uwzględniając ograniczenie do jednej nominacji rocznie). Większość krajów w istocie zgłosiła po kilka, kilkanaście dóbr. Są jednak takie, które zgłaszają ich znacznie więcej (Francja ponad 30, Włochy ponad 40, Chiny 50 dóbr).

Obszerne *Listy Informacyjne* z punktu widzenia Państwa-Strony mają pełne uzasadnienie. Przede wszystkim Listy liczące wiele propozycji są demonstracją potencjału danego kraju w zakresie dóbr kultury i natury – a więc jest to aspekt wizerunkowy. Poza tym wiele dóbr umieszczonych na *Liście Informacyjnej* mobilizuje ich zarządców do jak najstarannejszej ochrony, gdyż konkurują o formalne zgłoszenie na Listę Światowego Dziedzictwa. Wreszcie kraj mający wiele dóbr na *Liście Informacyjnej* ma większą swobodę w wybraniu takiej nominacji, która najlepiej odpowiada aktualnej sytuacji. Każdy z wymienionych aspektów przemawia za obszernymi *Listami Informacyjnymi*, ale też zachowuje aktualność w przypadku List mniej licznych.

Lista Informacyjna pełni też funkcję pierwszej, wewnętrznej selekcji dóbr. Państwa-Strony tworząc Listę mają możliwość ocenić wartość swoich nominacji. Temu właśnie służy *Formularz zgłoszenia dobra na Listę Informacyjną (Tentative List Submission Format)*¹⁸⁸. Oprócz podstawowych danych identyfikacyjnych zawiera on określenie OUV (wskazanie kryteriów), ocenę autentyzmu i integralności oraz informacje na temat oceny porównawczej proponowanego dobra (art. 66 i Aneks 2A).

Wprowadzenie formularza informacyjnego ma też dodatkowe znaczenie dla Komitetu Światowego Dziedzictwa i organizacji doradczych. Suma informacji o zasobie proponowanych dóbr tworzy bowiem odpowiedni kontekst, w którym precyzyjniej można oceniać OUV poszczególnych dóbr. Dlatego też w *Wytycznych Roboczych* zapisano, by wykorzystać *Listy Informacyjne* do opracowania tzw. studiów tematycznych (*thematic studies*) (art. 147). Studia tematyczne polegają na analizie – w skali regionalnej lub globalnej – wybranych grup typologicznych dziedzictwa. Wykonano ich do tej pory kilkanaście (dla dóbr kultury i natury), a więc jest to materiał daleki od kompletności¹⁸⁹.

Lista Informacyjna jest więc przydatnym narzędziem planowania, zarówno z perspektywy Komitetu Światowego Dziedzictwa jak i perspektywy Państw-Stron (art. 70). Taka funkcja Listy została jednoznacznie określona podczas 24 sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa (2000). Dlatego wręcz zachęca się Państwa-Strony do analizy *List Informacyjnych* przed wyborem nominacji. Jak to sformułowano w artykule 71, rekomenduje się Państwom-Stronom: *porównanie grup tematycznych, regionów, grup geograficzno-kulturowych i prowincji bio-geograficznych w celu przygotowania potencjalnych wniosków o wpis na Listę*.

188 *Formularz zgłoszenia dobra na Listę Informacyjną (Tentative List Submission Format)* jest zawarty w *Wytycznych Roboczych* jako aneks (Aneks 2A).

189 Zastawienie studiów tematycznych wykonanych przez ICOMOS i IUCN jest przedstawione w *Wytycznych Roboczych* (Aneks III, część III).

Regionalne czy tematyczne analizy i harmonizacja List Informacyjnych są szczególnie użyteczne w przygotowaniu nominacji seryjnych i transgranicznych¹⁹⁰. Tego typu nominacje są obecnie bardzo wspierane i stają się coraz popularniejsze. Tak więc można uznać, że analiza *List Informacyjnych* w zestawieniu z tzw. Raportem Braków będzie coraz istotniejszym narzędziem w polityce Światowego Dziedzictwa.

Konwencja Światowego Dziedzictwa i *Wytyczne Robocze* zalecają przygotowanie *List Informacyjnych* wszystkim Państwom-Stronom. W praktyce jednak postulat ten nie został jeszcze zrealizowany – *Listy Informacyjne* zgłosiło 180 krajów (Konwencję ratyfikowało 191 krajów). Dlatego też kraje, które List jeszcze nie opracowały, mogą liczyć na międzynarodową pomoc¹⁹¹. Pozytywny natomiast jest fakt, że jest więcej *List Informacyjnych* niż krajów, które posiadają dobra na Liście Światowego Dziedzictwa (163 kraje). To pozwala prognozować, że już wkrótce wzrośnie liczba krajów reprezentowanych na Liście Światowego Dziedzictwa.

Na koniec roku 2015 na wszystkich Listach Informacyjnych było umieszczonych 1641 dóbr¹⁹². Ta liczba propozycji pozwala uznać, że nie zabraknie nowych kandydatur na Listę Światowego Dziedzictwa.

3.4 Instytucje i organizacje w systemie Światowego Dziedzictwa /Komitet, Centrum, organizacje doradcze/

Od strony formalnej wdrażanie Konwencji Światowego Dziedzictwa polega przede wszystkim na tworzeniu *Listy Światowego Dziedzictwa* i *Listy Światowego Dziedzictwa w Zagrożeniu*. Tworzenie i nadzór nad funkcjonowaniem tych list wymaga jednak odpowiedniego systemu, zbudowanego z wyspecjalizowanych instytucji i zaproszonych do współpracy partnerów.

Najważniejszym elementem tego systemu jest Komitet Światowego Dziedzictwa wraz z sekretariatem – Centrum Światowego Dziedzictwa, organizacje doradcze oraz Fundusz Światowego Dziedzictwa.

190 Problem lepszego wykorzystania *List Informacyjnych* w kontekście *Globalnej Strategii Światowego Dziedzictwa* był również przedmiotem spotkania ekspertów podczas konferencji *The Concept of Outstanding Universal Value*, Kazań, Rosja (2005). Tam właśnie zalecono harmonizację List w kontekście przygotowania transgranicznych i seryjnych nominacji.

191 W ramach wdrażania *Globalnej Strategii* organizacje doradcze zostały poproszone o opiniowanie *List Informacyjnych* (jeżeli poprosi o to dany kraj).

192 Wszystkie *Listy Informacyjne* zgłoszone przez Państwa-Strony są dostępne pod adresem internetowym: <http://whc.unesco.org/en/tentativelists>

3.4.1 Komitet Światowego Dziedzictwa /Centrum Światowego Dziedzictwa/

Międzyrządowy Komitet Ochrony Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego (*Intergovernmental Committee for the Protection of the Cultural and Natural Heritage of Outstanding Universal Value*) – zwany w skrócie *Komitetem Światowego Dziedzictwa*, jest głównym organem wykonawczym Konwencji Światowego Dziedzictwa¹⁹³. Komitet jest wybierany podczas Zgromadzenia Ogólnego Państw-Stron Konwencji Światowego Dziedzictwa, które odbywa się co dwa lata podczas Konferencji Generalnej UNESCO¹⁹⁴. Jego powołanie oraz główne zasady funkcjonowania zostały zapisane w artykule 8 Konwencji.

Komitet składa się z 21 członków. Ich kadencja formalnie trwa 6 lat, jednak w praktyce ogranicza się do 4 lat (przyjęty został zwyczaj wcześniejszej rezygnacji w celu umożliwienia częstszej rotacji członków Komitetu)¹⁹⁵. Nie ma żadnych formalnych zasad określających wybór członków Komitetu. W Konwencji zapisano jedynie, że skład Komitetu powinien zapewnić: *w jak największej możliwie mierze sprawiedliwą reprezentację różnych kultur i regionów świata* (art. 8 pkt 2)¹⁹⁶. Podkreślono natomiast, że państwa wybrane do Komitetu, powinny być reprezentowane przez: *osoby wykwalifikowane w zakresie dziedzictwa kulturalnego lub dziedzictwa naturalnego* (art. 9 pkt 3). Praca Komitetu jest koordynowana przez siedmioosobowe Biuro, którego skład wybierany jest co roku.

Komitet Światowego Dziedzictwa – na mocy zapisów Konwencji – jest uprawniony do podejmowania wszystkich zasadniczych decyzji związanych z jej wdrażaniem. Przede wszystkim decyduje o wpisywaniu i wykreślaniu dóbr z Listy Światowego Dziedzictwa i Listy dziedzictwa w zagrożeniu. Komitet ocenia stan zachowania dóbr wpisanych na Listy – na podstawie raportów przygotowanych przez organizacje doradcze. Komitet decyduje również o udzielaniu finansowej pomocy i wykorzystaniu środków Funduszu Światowego Dziedzictwa. Komitet dokonuje nowelizacji Wytycznych Operacyjnych. Wreszcie Komitet dokonuje okresowego przeglądu wdrażania Konwencji i co dwa lata składa sprawozdania Zgromadzeniu Ogólnemu Państw-Stron i Konferencji Generalnej UNESCO (wykaz zadań Komitetu zawiera artykuł 24 *Wytycznych Roboczych*).

Do zadań Komitetu należy również opracowanie, przeglądanie i weryfikacja celów strategicznych, które mają służyć skuteczniejszemu wdrażaniu Konwencji. To ważne zadanie Komitetu wynika z Globalnej Strategii przyjętej w roku 1992, dlatego zostało określone tylko w *Wytycznych Roboczych* (art. 25).

193 Komitet Światowego Dziedzictwa i Fundusz Światowego Dziedzictwa działają od 1976 roku (art. 5 *Wytycznych Roboczych*).

194 Zgromadzenie Ogólne proceduje zgodnie z *Regulaminem*, dostępnym pod następującym adresem internetowym: <http://whc.unesco.org/en/garules>

195 Art. 9. Konwencji Światowego Dziedzictwa UNESCO stanowi: *Państwa będące członkami Komitetu Dziedzictwa Światowego sprawują swój mandat od końca sesji zwyczajnej Konferencji Generalnej, podczas której zostały wybrane, do końca trzeciej kolejnej sesji zwyczajnej. w praktyce mandat trwa do końca drugiej kolejnej sesji zwyczajnej Konferencji Generalnej, czyli 4 lata.*

196 Aby dodatkowo mobilizować kraje, które nie mają dóbr umieszczonych na Liście Światowego Dziedzictwa w Regulaminie Zgromadzenia Ogólnego Państw-Stron Konwencji wprowadzono zapis, by pewną liczbę mandatów w Komitecie rezerwować dla tych krajów (par. 21 *Wytycznych Roboczych*).

Oprócz zadań Komitetu określono również podstawy, na których powinny się opierać jego działania (art. 23). Decyzje Komitetu powinny być podejmowane w oparciu o *stannaranie przygotowane dokumentacje oraz dokładne i spójne procedury*. Zakłada się też oczywiście, że ich podstawą będą oceny *kompetentnych specjalistów*.

W pracach Komitetu biorą też udział reprezentanci organizacji doradczych. Są to przedstawiciele: *Międzynarodowego Ośrodka Studiów nad Konserwacją i Restauracją Dóbr Kultury* (ICCROM), *Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków* (ICOMOS), *Międzynarodowej Unii Ochrony Przyrody* (IUCN). Mają oni jednak tylko głos doradczy.

Komitet Światowego Dziedzictwa nie pracuje w sposób ciągły – spotyka się w czasie dorocznej sesji (czerwiec/lipiec) i wyznaczonych dodatkowo spotkań¹⁹⁷. Dlatego jego funkcjonowanie wymaga pracy sekretariatu, który pracuje w sposób ciągły. Te funkcje pełni Centrum Światowego Dziedzictwa.

Centrum Światowego Dziedzictwa (formalnie *Sekretariat Komitetu Światowego Dziedzictwa*) powstało w roku 1992¹⁹⁸. Centrum pełni rozległe zadania organizacyjne i merytoryczne, które wynikają z zakresu działalności Komitetu. W szczególności jest to cała formalna strona – *przyjmowanie, rejestracja, sprawdzanie kompletności, archiwizacja* – związana z obsługą wniosków o wpis na Listę Światowego Dziedzictwa. Koordynacja raportów okresowych i monitoringu dóbr wpisanych na Listy, koordynacja pomocy międzynarodowej, działania promocyjne i informacyjne. Centrum zajmuje się też organizacją sesji *Komitetu* i *Zgromadzenia Ogólnego* Państw-Stron oraz realizacją podjętych decyzji i rezolucji (art. 28).

Centrum jest też swoistym koordynatorem współpracy w ramach Światowego Dziedzictwa, w szczególności w stosunku do Państw-Stron i organizacji doradczych. Charakter działań Centrum wynika również, z potrzeb nakładanych przez realizację *cełów strategicznych Komitetu* (art. 26, art. 29).

3.4.2 Organizacje Doradcze – ICOMOS, IUCN, ICCROM

Bardzo ważną rolę w funkcjonowaniu systemu Światowego Dziedzictwa pełnią organizacje doradcze. Organizacjami doradczymi są: *Międzynarodowy Ośrodek Studiów nad Konserwacją i Restauracją Dóbr Kultury* (ICCROM), *Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków* (ICOMOS), *Międzynarodowa Unia Ochrony Przyrody* (IUCN)¹⁹⁹.

197 Doroczne sesje Komitetu są numerowane – numer ten jest też nadawany wszystkim dokumentom przyjmowanym podczas tej sesji – np. WHC-13/37.COM oznacza 37 sesję Komitetu Światowego Dziedzictwa, która odbyła się w 2013 roku. Odrębną numerację nadaje się sesjom (i dokumentom) nadzwyczajnym – np. Decyzja 6 EXT.COM 5.1 – dokument dotyczący zespolenia kryteriów określania OUV, przyjęty podczas 6 nadzwyczajnej sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa.

198 Powstanie sekretariatu zostało zapisane już w art. 14 pkt 1 Konwencji. Jednak do 1992 roku pracę sekretariatu wykonywały dwie jednostki UNESCO – sprawy dóbr kultury prowadził Sektor Kultury, sprawy dóbr natury prowadził Sektor Natury.

199 W *Konwencji* przewidziano również możliwość zwracania się do: *innych organizacji publicznych lub prywatnych oraz do poszczególnych osób* (art. 13 pkt 6). Zapis ten jest wykorzystywany i Komitet korzysta z doradztwa specjalistycznych organizacji takich jak DoCoMoMo czy TICCIH.

Pozycja i rola organizacji doradczych została określona już w Konwencji. Wymieniono tam każdą z tych organizacji oraz zapisano, że Komitet powinien w jak najszerszym i najściślejszym zakresie z nimi współpracować, w celu: *wprowadzenia w życie swych programów i realizacji swych projektów* (art. 8 pkt 3; art. 13 pkt 7; art. 14 pkt 2).

Zasadnicza rola organizacji doradczych wynika z organizacji systemu Światowego Dziedzictwa. Komitet Światowego Dziedzictwa podejmuje decyzje, ale jest ciałem w znacznej mierze politycznym. W związku z tym zadania merytoryczne zostały przekazane właśnie organizacjom doradczym, które specjalizują się w problematyce ochrony dziedzictwa kulturowego i naturalnego. Organizacje doradcze grupują najlepszych specjalistów w tym zakresie.

Zakres pracy poszczególnych organizacji wynika oczywiście z ich specyfiki. ICOMOS zajmuje się problemami związanymi z dobrami kultury, IUCN zajmuje się dobrami natury, natomiast ICCROM specjalizuje się w strategicznym doradztwie związanym przede wszystkim z ochroną dóbr kultury.

Generalne zadania organizacji doradczych zostały określone w *Wytycznych Roboczych* (art. 31). W przypadku ICOMOS i IUCN zadania tych organizacji można ująć w czterech głównych grupach. Po pierwsze, szeroko rozumiane doradztwo – ocena i rekomendacje, dotyczące nominacji na Listę Światowego Dziedzictwa. Po drugie, szeroko rozumiany monitoring (w tym misje) dóbr już wpisanych na Listę. Po trzecie, wszelkie działania związane ze szkoleniami, przygotowaniem dokumentacji, doradztwem na rzecz Światowego Dziedzictwa. Po czwarte, opiniowanie wniosków o międzynarodową pomoc, składanych przez poszczególne kraje²⁰⁰.

ICOMOS

W zakresie dóbr kultury główną organizacją doradczą jest *Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków (International Council on Monuments and Sites)*, w skrócie zwana ICOMOS²⁰¹. Jest to globalna, pozarządowa organizacja, której obszarem działania jest szeroko rozumiane dziedzictwo kultury.

ICOMOS powstał w 1965 roku w Warszawie (Polska), jako efekt postulatów wielu środowisk konserwatorskich²⁰². ICOMOS zrzesza wszelkiego rodzaju specjalistów zajmujących się ochroną i konserwacją dziedzictwa kultury. Strukturę ICOMOS-u tworzą Komitety Narodowe, których jest obecnie ponad 110. W sumie zrzeszają one ponad 11 000 członków. Główna siedziba organizacji i jej międzynarodowy sekretariat znajduje się w Paryżu.

200 *Preparing World Heritage Nominations* (Second edition), 2011, UNESCO, s. 135

201 Podstawowe informacje na temat ICOMOS zawarte są na stronie internetowej: www.icomos.org

202 W rzeczywistości Kongres Konstytucyjny ICOMOS, który odbył się w czerwcu 1965 roku, pracował w Warszawie i Krakowie.

Obszar działania ICOMOS jest bardzo szeroki. Dlatego też działalność merytoryczna jest realizowana w ramach Międzynarodowych Komitetów Naukowych. Komitetów tych jest obecnie 29 i można wyróżnić wśród nich dwie grupy. Jedną stanowią komitety specjalizujące się w najważniejszych grupach typologicznych dziedzictwa – m.in. dziedzictwo archeologiczne, miasta historyczne, dziedzictwo przemysłowe, dziedzictwo współczesne, architektura ziemna, architektura wernakularna, malarstwo naskalne. Drugą grupę stanowią komitety specjalizujące się w najważniejszych aspektach związanych z ochroną dziedzictwa – teoria konserwatorska, szkolenie konserwatorskie, zagadnienia prawne, ekonomika konserwacji, pomiary zabytków, szlaki kulturowe.

Istnienie dwóch grup komitetów naukowych jest ważne, gdyż tworzą one uzupełniającą się całość. Komitety wyspecjalizowane w określonych typach dziedzictwa pracują nad ich szeroką identyfikacją, opisem oraz opracowują problemy właściwe dla tych grup. Natomiast druga grupa komitetów opracowuje metodologię badań i podbudowę teoretyczną, które są wykorzystywane w różnych obszarach dziedzictwa.

Szeroki zakres specjalizacji Komitetów powoduje, iż ICOMOS może być partnerem merytorycznym we wszelkich problemach związanych z oceną i ochroną dziedzictwa kulturowego. Z tego względu bardzo duże znaczenie ma międzynarodowy charakter ICOMOS-u. Istnienie tak wielu Komitetów Narodowych i Międzynarodowych Komitetów Naukowych pozwala na znalezienie specjalistów w każdej części świata.

Realizując zadania wynikające ze współpracy z Komitetem Światowego Dziedzictwa ICOMOS wypracował z upływem lat wieloetapowe procedury, standardy dokumentacji oraz – co najważniejsze – zespoły specjalistów, którzy znają specyfikę Światowego Dziedzictwa. W strukturze międzynarodowego biura ICOMOS-u w Paryżu działa komórka zajmująca się sprawami Światowego Dziedzictwa (*ICOMOS World Heritage Secretariat*). Zatrudnieni w niej pracownicy organizują cały proces oceny dóbr kultury nominowanych na Listę UNESCO. Wskazani przez ICOMOS specjaliści dokonują ewaluacji nominowanych dóbr, na podstawie których są wypracowywane na rocznym spotkaniu (WHP) ostateczne rekomendacje na sesję Komitetu Światowego Dziedzictwa. Od 2004 roku działa *World Heritage Working Group*, ciało które praktycznie przez cały rok nadzoruje proces oceny nominacji. Można więc uznać, że ICOMOS stworzył bazę merytoryczną i organizacyjną, pozwalającą na pełną realizację zadań wynikających z Konwencji Światowego Dziedzictwa²⁰³.

203 Ocena ta jest o tyle istotna, że w początkowym okresie współpracy organizacji doradczych z Komitetem uznawano, iż ICOMOS jest partnerem słabiej przygotowanym do realizacji swoich zadań, w porównaniu do IUCN. – Por. -Pressouyre, Leon, 1996, s. 39.

IUCN

W zakresie dóbr natury organizacją doradcą jest *Międzynarodowa Unia Ochrony Przyrody (World Conservation Union)*, w skrócie nazywana IUCN²⁰⁴. Jest to również globalna, pozarządowa organizacja, której obszarem działania jest szeroko rozumiane dziedzictwo natury.

IUCN został założony w 1948 roku w Fontainebleau (Francja) z inicjatywy UNESCO. Organizacja ma charakter prawdziwie międzynarodowy, zrzesza obecnie ponad 1000 członków instytucjonalnych oraz ponad 10 tys. członków indywidualnych. Główna siedziba IUCN mieści się w Gland (Szwajcaria), natomiast organizacja ma ponad 40 biur regionalnych na całym świecie.

Zasadniczym celem IUCN jest wspieranie różnorodnych działań związanych z ochroną i zachowaniem integralności dziedzictwa naturalnego. Bardzo ważnym celem jest również wspieranie wszelkich form wykorzystania zasobów naturalnych i dóbr natury w sposób zgodny z zasadami zrównoważonego rozwoju.

IUCN koncentruje swoją działalność na obszarach chronionych. W skali całego świata jest ich wiele, zarówno z punktu widzenia ilości, jak i powierzchni. W sumie na świecie jest ponad 130 tys. obszarów chronionych, które wytyczono w celu ochrony dóbr natury. Obszary chronione pokrywają około 12 % powierzchni ziemi – dotyczy to oczywiście obszarów zarówno lądowych jak i pokrytych wodą. Około 11% całości chronionych obszarów (zarejestrowanych) – w sumie 266 mln hektarów, stanowią natomiast dobra wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa. W roku 2012 było to w sumie 211 dóbr, wśród których były 183 dobra uznane za dobra natury i 28 dóbr uznanych za tzw. dobra mieszane²⁰⁵.

Dla realizacji działań związanych ze Światowym Dziedzictwem, w ramach IUCN utworzono *World Heritage Programme*. Program ten jest koordynowany w centrali IUCN w Szwajcarii, ale realizowany jest w ścisłej współpracy z punktami kontaktowymi (*focal points*), które istnieją w każdym z regionalnych biur organizacji. W realizacji zadań związanych z dobrami Światowego Dziedzictwa, IUCN współpracuje z wieloma partnerami, m.in. *World Commission on Protected Areas (WCPA)*, *African World Heritage Fund*, *World Conservation Monitoring Centre (UNEP-WCMC)* czy *Global Protected Areas Programme (GPAP)*.

Ruch ochrony natury jest uznawany za dobrze zorganizowany, potrafiący artykułować swoje cele i zdobywać środki finansowe. Co również bardzo ważne, ochrona natury ma mocną pozycję i wsparcie w powszechnej świadomości wielu społeczeństw. IUCN jako czołowa organizacja tego ruchu wpisuje się w te oceny. Dlatego IUCN jest w stanie skutecznie realizować swoją część zadań wynikających z Konwencji Światowego Dziedzictwa.

204 IUCN World Conservation Union poprzednio nosiła nazwę International Union for Conservation of Nature and Natural Resources. Podstawowe informacje na temat IUCN dostępne są na stronie internetowej: www.iucn.org

205 Problemem jest fakt, iż znajdują się one na terytorium zaledwie 89 krajów. Oznacza to, że mniej niż połowa krajów, które ratyfikowały Konwencję, posiada dobra natury wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa.

ICCROM

Trzecią organizacją doradcą jest *Międzynarodowe Centrum Studiów nad Ochroną i Restauracją Dóbr Kultury (International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property)*, w skrócie ICCROM²⁰⁶. Jest to międzynarodowa instytucja, która działa w obszarze ochrony i konserwacji dziedzictwa kultury.

ICCROM został założony w 1959 roku w Rzymie (Włochy). Jest instytucją o globalnym zakresie działania – akces do ICCROM-u zadeklarowało ponad 130 krajów członkowskich. Siedziba jednostki mieści się w Rzymie.

Przedmiotem działania ICCROM-u jest szeroko rozumiane dziedzictwo kultury, zarówno materialne jak i niematerialne. Instytucja ta koncentruje się przede wszystkim na działalności szkoleniowej, doradczej, eksperckiej i promocyjnej – cele statutowe ICCROM to *training, cooperation, research, information and awareness*. Szczególnie istotnym zadaniem jest podnoszenie jakości kadr zajmujących się ochroną i konserwacją dziedzictwa. Wiele uwagi poświęca się również promocji ochrony dziedzictwa.

W relacjach z Komitetem Światowego Dziedzictwa ICCROM pełni przede wszystkim funkcje eksperckie i doradcze. Rolę i zadania ICCROM-u określono w *Wytycznych Roboczych: pełnienie funkcji głównego partnera w szkoleniach dotyczących dziedzictwa kulturowego, monitorowanie stanu zachowania dóbr kulturowych światowego dziedzictwa, ocenianie wniosków o pomoc międzynarodową zgłaszanych przez Państwa-Strony oraz wspomaganie działalności poszerzających kompetencje* (art. 33).

W strukturze ICCROM-u działa wyspecjalizowana komórka *World Heritage Unit*. Opracowuje ona różnego rodzaju materiały strategiczne dotyczące dziedzictwa kultury, między innymi współpracuje przy opracowaniu kolejnych wersji *Wytycznych Roboczych* oraz opracowaniu serii podręczników związanych ze Światowym Dziedzictwem.

3.4.3 World Heritage Fund/WHF

Bardzo istotnym założeniem Światowego Dziedzictwa jest idea międzynarodowej współodpowiedzialności za ochronę najcenniejszych dóbr kultury i natury. Realizacja tej idei polega na wsparciu Państw-Stron, które nie mogą samodzielnie chronić swoich dóbr o największej wartości. Bardzo ważnym elementem tego wsparcia jest pomoc finansowa.

Konwencja Światowego Dziedzictwa zakłada, że Kraje Członkowskie mogą w określonych warunkach i na określonych zasadach otrzymywać pomoc finansową (art. 15–26). Określają to również zapisy *Wytycznych Roboczych*, które doprecyzowują zapisy Konwencji.

Przede wszystkim został stworzony *Fundusz Światowego Dziedzictwa (World Heritage Fund)*. Fundusz ten tworzą: *obowiązkowe i dobrowolne składki płacone przez Państwa-Strony Konwencji* oraz inne źródła (art. 223). Podstawą Funduszu są owe składki,

206 Podstawowe informacje na temat ICCROM-u dostępne są na stronie internetowej: www.iccrom.org

które ustalono na 1% środków wnoszonych przez Państwa-Strony tytułem składki do UNESCO (obecnie około 4 mln USD)²⁰⁷. Wraz ze środkami pozyskanymi z innych źródeł budżet Funduszu ukształtował się na poziomie 7 mln USD. W rzeczywistości pomoc międzynarodowa ma większy rozmiar, gdyż istnieją różnego rodzaju fundusze, które bezpośrednio wspierają wybrane dobra Światowego Dziedzictwa (art. 227). Aby jednak zachować spójność i koordynację pomocy międzynarodowej, zachęca się Państwa-Strony by dodatkowe środki przeznaczane na pomoc, przekazywały za pośrednictwem *Funduszu Światowego Dziedzictwa* (art. 229).

Środki gromadzone przez Fundusz Światowego Dziedzictwa – niezależnie z jakich pochodzą źródeł, mogą być wykorzystane tylko na wsparcie działań: *związanych z dobrami wpisanymi na Listę światowego dziedzictwa* (art. 226). Budżet międzynarodowej pomocy realizowanej z tych środków jest tworzony na dwa lata (art. 234).

O wsparcie międzynarodowe mogą ubiegać się dobra wpisane na: *Listę światowego dziedzictwa lub spełniające warunki takiego wpisu* (art. 233). Środki mogą być generalnie wykorzystane na wsparcie działań w trzech obszarach: pomoc w nagłych przypadkach (*Emergency Assistance*), pomoc w zakresie ochrony, konserwacji i zarządzania – kształcenie, badania, współpraca techniczna, promocja (*Conservation and Management Assistance*), pomoc w działaniach przygotowawczych (*Preparatory Assistance*) – art. 235.

Oczywiście środki na pomoc międzynarodową są mniejsze niż potrzeby, dlatego też przyjęto pewne priorytety. Przede wszystkim założono, że większość gromadzonych środków powinna być wydawana na dobra zagrożone. Zapisano wręcz, że Komitet Światowego Dziedzictwa przyjmuje takie zasady budżetowe: *aby zagwarantować, że znacząca część pomocy z Funduszu Światowego Dziedzictwa będzie przeznaczona dla dóbr wpisanych na Listę światowego dziedzictwa w zagrożeniu* (art. 236).

Sformułowane zostały również dosyć konkretne zasady, którymi Komitet będzie kierował się przyznając pomoc (art. 239). Przede wszystkim pomoc powinny otrzymywać dobra ze względu na pilność działań (pkt c). Wskazaniem do przyznania pomocy jest też tak zwany efekt zwielokrotnienia (pkt a). Preferencje powinny mieć kraje mniej zamożne, państwa zniszczone niedawnymi konfliktami i słabiej rozwinięte kraje wyspiarskie (pkt b). Dodatkowym wskazaniem dla przyznania pomocy mogą też być wyniki monitoringu czy raportu okresowego (pkt f).

Uznano też, że należy zachować proporcje pomiędzy pomocą przyznaną dobrom kultury i natury. Obecnie na Liście Światowego Dziedzictwa proporcje te kształtują się mniej więcej jak dwa do jednego. Dlatego założono, że 65% budżetu pomocy międzynarodowej jest kierowane na dobra kultury, a 35% na dobra natury (art. 240). Określone zostały też wielkości i pułapy kwot, które mogą być przyznawane na poszczególne rodzaje działań pomocowych (art. 241).

207 Wysokość składek na rzecz Funduszu Światowego Dziedzictwa dla Państw-Stron określa Zgromadzenie Ogólne UNESCO. W praktyce w przypadku kilkudziesięciu krajów są to małe kwoty, rzędu kilkudziesięciu-kilkuset USD rocznie.

Dopełnieniem tych generalnych ustaleń są szczegółowe przepisy dotyczące aplikowania o międzynarodową pomoc. Zostały określone terminy składania wniosków, procedury postępowania, a nawet uprawnienia decyzyjne przewodniczącego Komitetu (art. 247–257). Został też opracowany formularz wniosku o pomoc (Aneks 8).

Podsumowując system międzynarodowej pomocy działający w ramach Światowego Dziedzictwa należy podkreślić, że jest on dopracowany pod względem proceduralnym. Dzięki temu – pomimo niewielkich w stosunku do potrzeb środków – jest narzędziem wspierającym realizację idei międzynarodowej solidarności i pomocy, tak istotnej w Światowym Dziedzictwie UNESCO²⁰⁸.

208 System wsparcia finansowego został tak skonstruowany (art. 241), by większość stanowiły stosunkowo niewielkie granty (kilka – kilkadziesiąt tysięcy USD), które mają służyć indukowaniu większych środków z innych źródeł.

4.1 Wyjątkowa uniwersalna wartość – warunki i kryteria wpisywania dóbr na Listę UNESCO 4.1.1 Warunki uznania wyjątkowej uniwersalnej wartości dobra 4.1.2 Kryteria uznania wyjątkowej uniwersalnej wartości dobra 4.1.3 Warunki uznania wyjątkowej uniwersalnej wartości dobra wpisywanego na Listę Światowego Dziedzictwa 4.1.4 Problemy związane z warunkami i kryteriami uznania wyjątkowej uniwersalnej wartości dóbr kultury, Wnioski 4.2 Typologia dóbr Światowego Dziedzictwa 4.2.1 Poziom I – 4 kategorie dóbr 4.2.2 Poziom II – 3 kategorie dóbr (3x3) 4.2.3 Poziom III, Wnioski

Prezentacja i analiza Światowego Dziedzictwa UNESCO bez wątpienia powinna obejmować określenie przedmiotu jego zainteresowań i działań. Kwestia ta może wydawać się oczywista, gdyż Światowe Dziedzictwo jest utożsamiane z szeroko znanym zbiorem dóbr wpisywanych na Listę UNESCO. W powszechnej świadomości zbiór ten tworzą dobra kultury i natury (zgodnie z tytułem Konwencji), które zostały uznane za najwartościowsze w skali całego świata. Określenie owej wartości polega zaś na rozpoznaniu i przypisaniu do wybranego dobra *wyjątkowej uniwersalnej wartości* – pojęcia stworzonego dla potrzeb Konwencji Światowego Dziedzictwa. Jest to jednak złożony i wieloaspektowy proces, który powinien być szerzej przedstawiony.

4.1 *Wyjątkowa uniwersalna wartość* – warunki i kryteria wpisywania dóbr na Listę UNESCO

Kluczowym pojęciem określającym przedmiot Konwencji Światowego Dziedzictwa jest *wyjątkowa uniwersalna wartość* (*outstanding universal value* – OUV). Jednoznacznie potwierdzają to sformułowania otwierające Konwencję oraz zapisy artykułu 1 i 2 stwierdzające, że jej przedmiotem są dobra kultury i natury o *wyjątkowej uniwersalnej wartości*, które powinny być zachowane jako *element światowego dziedzictwa całej ludzkości*²⁰⁹. Tak więc dobra kultury i natury mogą być uznane za Światowe Dziedzictwo jeżeli można im przypisać *wyjątkową uniwersalną wartość*; warunek ten powtórzono w każdym z sześciu zapisów, definiujących poszczególne typy dziedzictwa (artykuł 1 i 2). Te same treści zostały powtórzone w *Wytycznych Roboczych*

209 Polskie cytaty tekstu Konwencji pochodzą z wydawnictwa: *Vademecum Konserwatora Zabytków. Międzynarodowe Normy Ochrony Dziedzictwa Kultury*, „Biuletyn PKN ICOMOS, Warszawa 1996, ss. 29–40 (tekst według Dziennika Ustaw Nr 32, poz. 190, z dnia 30 września 1976, ss. 23–29).

(części I, art. 7) – *Celem Konwencji jest identyfikacja, ochrona, konserwacja, przedstawianie i przekazywanie przyszłym generacjom dziedzictwa kultury i natury o wyjątkowej uniwersalnej wartości*²¹⁰. Te wszystkie zapisy pozwalają jednoznacznie uznać, że przedmiotem Konwencji są dobra reprezentujące *wyjątkową uniwersalną wartość* – jest to warunek konieczny by dobro mogło uzyskać status Światowego Dziedzictwa UNESCO.

Kolejnym zadaniem powinno więc być zdefiniowanie *wyjątkowej uniwersalnej wartości*. Definicja OUV nie została sformułowana w Konwencji. Zapisano tam jedynie, że to Komitet Światowego Dziedzictwa określi kryteria, na podstawie których może na- stąpić wpisanie dóbr natury i kultury na Listę UNESCO (art. 11 pkt 5)²¹¹. Definicja OUV została natomiast przedstawiona w *Wytycznych Roboczych* (art. 49). Zapis tego artykułu brzmi następująco – *Wyjątkowa uniwersalna wartość to znaczenie kulturowe i/lub przyrodnicze, które jest na tyle wyjątkowe, że przekracza granice państwowe i ma powszechne znaczenie dla obecnych i przyszłych pokoleń ludzkości. Z tego faktu wynika konieczność nieustannej ochrony tego rodzaju dziedzictwa przez całą międzynarodową społeczność. Komitet określa kryteria wpisywania dóbr na Listę światowego dziedzictwa*.

Przytoczony zapis zawiera kilka informacji określających OUV. Jednak dla zdefiniowania istoty *wyjątkowej uniwersalnej wartości* kluczowe są dwie z nich: dotycząca warunków, które OUV (jako wartość) powinna spełniać, oraz kryteriów warunkujących wpisywanie dobra na Listę UNESCO. Są to odrębne kwestie wymagające również oddzielnego omówienia.

4.1.1 Warunki uznania *wyjątkowej uniwersalnej wartości* dobra

Pierwszym elementem wskazanym w definicji OUV są dwa wymagania, które niejako konstytuują tę wartość. Pierwszy warunek zakłada, że wartość dobra musi *przekraczać granice wielu państw* – to oznacza, że ocena wartości dobra musi być dokonywana w skali przekraczającej granice państwa, musi być to skala ponadkrajowa. Drugi warunek zakłada, że wartość ta musi być powszechnie uznana (ma mieć *powszechne znaczenie*) dla obecnych i przyszłych *pokoleń ludzkości* – czyli uznanie wartości musi być dokonane w skali całej ludzkości.

Spełnienie obu wymagań warunkuje uznanie *wyjątkowej uniwersalnej wartości* danego dobra. Należy podkreślić, że obydwa warunki tworzą w gruncie rzeczy uzupełniającą się całość. Ocena jakiegokolwiek wartości wymaga bowiem określenia tych dwóch elementów (skal). Po pierwsze konieczne jest wskazanie przestrzeni/zbioru, z którego będzie wybierany element podlegający ocenie.

210 Tłumaczenia cytatów pochodzą z *Wytycznych Roboczych*, wersja z 2008 roku oraz wersja z 2012 roku, zostały dokonane przez B. Szmygina (wersja 2008) oraz przez B. Szmygina i K. Piotrowską-Nosek (wersja 2012).

211 Zapis dotyczący tej kwestii w Konwencji brzmi następująco – *The Committee shall define the criteria on the basis of which a property belonging to the cultural or natural heritage may be included in either of the lists mentioned in paragraphs 2 and 4 of this article* (art. 11 pkt 5).

Zbiór ten tworzy swoisty kontekst odniesienia do wyboru i porównań. Po drugie konieczne jest wskazanie zbioru/grupy podmiotów, które ocenę danej wartości powinny podzielać. Te dwa warunki oznaczają więc, że badanie i uznanie OUV dobra wymaga określenia dwóch skal: skali przestrzeni/zbioru, z której będzie wybierany element podlegający ocenie i skali zbioru/grupy podmiotów, które tę ocenę uznają. Skala pierwsza dotyczy ocenianego przedmiotu, skala druga oceniającego podmiotu.

W przypadku dóbr UNESCO obydwie skale są określone i narzucone w założeniach systemu Światowego Dziedzictwa (zostały określone w dokumentach). Dla pierwszego warunku określono próg minimalny – przekroczenie granic państwa, rozumianego przede wszystkim jako jednostka przestrzenno-administracyjna. Nie określono natomiast dalszej gradacji – np. region, kontynent, cały świat, którą pozostawiono decyzji gremiów oceniających poszczególne dobra. Drugi warunek, czyli skala uznania wartości, wydaje się być ustalony bardziej jednoznacznie – powszechne uznanie przez obecne i przyszłe pokolenia całej ludzkości. Wątpliwości może jednak budzić określenie „powszechne” uznanie wartości, gdyż opiniowanie na temat skali uznania jakiegokolwiek wartości przez całą ludzkość jest ryzykowne. Tak więc obydwa warunki są tylko pozornie oczywiste, w rzeczywistości muszą być interpretowane, a więc uzasadnione jest ich doprecyzowanie.

W świetle dotychczasowej praktyki – blisko 40 lat doświadczeń w określaniu OUV różnego rodzaju dóbr – więcej problemów nastręcza spełnianie warunku pierwszego, czyli ustalanie skali przestrzennej do analizy porównawczej ocenianej wartości/cechy. Sformułowanie o przekraczaniu granic państwowych stwarza bowiem stosunkowo szerokie pole interpretacyjne. Tymczasem dokumenty Światowego Dziedzictwa nie określają jak należy wyznaczać właściwe skale przestrzenne do analizy poszczególnych typów dóbr. Jest to istotny problem, gdyż zakładanie zawsze skali największej – czyli ogólnoświatowej, jest po prostu nieadekwatne.

Mówiąc wprost spełnienie warunku postrzegania danej cechy/wartości w kontekście całego świata jest w ogromniej większości przypadków po prostu niemożliwe. Generalnie bowiem w przeszłości wszystkie kultury i ich wytwory miały zasięg ograniczony, najczęściej wręcz lokalny. Wynikało to z poziomu rozwoju technicznego, możliwości kontaktu, transportu, komunikacji, kontroli. Nawet największe i najtrwalsze zjawiska, jak główne religie i cywilizacje istniejące wiele stuleci, miały ograniczony zasięg. W konsekwencji również wytwory tych formacji kulturowych miały zasięg regionalny, a nie globalny.

Co więcej, często zachodzi relacja; im wytwór pochodzi z odleglejszej w czasie kultury, tym bardziej ograniczony był obszar, który stanowi jego kontekst porównawczy. To tworzy więc paradoksalną sytuację; im dobro starsze – a więc cenniejsze z punktu widzenia historycznego i dokumentacyjnego, tym bardziej ograniczony jest jego kontekst porównawczy. Wyjątki od tej zasady zdają się wynikać z braku wiedzy o odległej przeszłości.

Tak więc poszerzanie skali przestrzennej występowania zjawisk kulturowych postępuje wraz ze zbliżaniem się do czasów współczesnych. Na przykład barokowe obiekty sakralne w XVII wieku przekraczają już granice jednego kontynentu, co wynika z podbojów zachodniej cywilizacji i ekspansji chrześcijaństwa. Z kolei budowy kanałów czy kolei

w XIX–XX wieku stają się zjawiskami prawie ogólnoświatowymi, biorąc pod uwagę miejsca, do których dociera uprzemysłowienie. Jednak dopiero w drugiej połowie XX wieku pojawiły się wytwory takie jak np. coca-cola, która jest produkowana według tej samej receptury i sprzedawana w podobnych butelkach na całym świecie. Tak więc dopiero obecnie niektóre dobra i wytwory mają prawdziwie ogólnoświatowy zasięg i obszar występowania. W efekcie wyłącznie najnowsze zjawiska, takie jak modernizm w architekturze, mogą być analizowane przez ekspertów Światowego Dziedzictwa w skali praktycznie całego globu. Dlatego też ICOMOS zaproponował, by z takiej właśnie perspektywy została skonstruowana nominacja dzieł Le Corbusiera²¹².

Wymienione uwarunkowania sprawiają, że skala przestrzenna analizy poszczególnych dóbr jest różna. Jest, i musi być, dostosowana do specyfiki poszczególnych dóbr. Dobra pochodzące z odleglejszej przeszłości z konieczności analizowane są często w mniejszej skali, w praktyce może to być nawet skala mniejsza niż współczesne państwa (szczególnie w krajach dużych). Podobnie musi być z produktami kultur, które miały mniejszy zasięg (można je nazwać endemicznymi), nawet jeżeli rozwijały się w okresach bliższych współczesności.

W praktyce więc kluczowym problemem, który trzeba rozwiązać oceniając OUV nominowanego dobra, jest ustalenie odpowiedniej przestrzeni, w jakiej będzie ono oceniane – czyli zasięgu kultury do jakiej ono należy. Założenia Światowego Dziedzictwa nakazują przekraczanie granic krajowych, ale tu pojawia się dodatkowy problem. Otóż granice praktycznie wszystkich krajów na przestrzeni czasu zmieniały się wielokrotnie i bardzo znacząco. Oczywiście dla dokonywanych obecnie ocen punktem odniesienia są granice współczesnych Państw-Stron. Jednak te granice tylko w niewielkim zakresie pokrywają się z granicami dawnych państw, a przede wszystkim z granicami formacji kulturowych, które stworzyły dobra nominowane na Listę UNESCO. I ten fakt również musi być uwzględniany w odpowiedniej interpretacji warunku „przekraczania granic państwowych”.

Tak więc z różnych względów ważne, ale i trudne, jest ustalenie minimalnego obszaru, który tworzy kontekst porównawczy dla dobra nominowanego do Światowego Dziedzictwa. W praktyce jednak problem ten nie jest artykułowany, gdyż restrykcyjne przestrzeganie tego warunku w przypadku dorobków wielu mniejszych kultur i krajów eliminowałoby możliwość wpisania ich na Listę UNESCO. A to z kolei jest sprzeczne z fundamentalnym założeniem Światowego Dziedzictwa, że Lista będzie zbiorem dóbr reprezentatywnych dla dorobku całej ludzkości. I to właśnie założenie – które można nazwać ideowym, w praktyce jest nadrzędne nad założeniem o przekraczaniu granic państwowych, które ma charakter techniczny.

212 Nominacja dokonań jednego z najbardziej znaczących twórców modernizmu *The architectural work of Le Corbusier*, została zainicjowana przez Francję w 2000 roku jako wpis jednego obiektu (Villa Savoye). Jednak w długotrwałym procesie dyskusji (w 2015 roku wpis nie został jeszcze dokonany) zaproponowano międzynarodową nominację obejmującą prace tego autora na kilku kontynentach (Argentyna, Belgia, Francja, Niemcy, Szwajcaria, Indie, Japonia).

Trzeba jednak zauważyć, że określanie minimalnych granic obszarów, w ramach których można stwierdzać OUV, jest konieczne również dla polityki rozwoju Listy. Lista powinna być reprezentatywna dla dorobku ludzkości, a więc docelowo należałoby określić (nawet skatalogować) wszystkie ważne dla rozwoju ludzkości kultury i obszary ich występowania. Brak takich ustaleń nie pozwala też obiektywnie rozstrzygać, które dobra mają znaczenie ponadkrajowe²¹³. Tak więc uzasadnione jest stworzenie orientacyjnego katalogu jednostek-kultur, które składają się na dorobek kulturowy całej ludzkości, pamiętając oczywiście o związanych z tym ograniczeniach²¹⁴. W stosunku do tych jednostek-kultur można będzie uznać, że spełniają one warunek określony dla OUV, choć może to też się wiązać z pewnym dookreśleniem jego definicji.

Podsumowując analizę warunku dotyczącego konieczności „przekraczania granic państwowych” należy uznać, że nie powinien on być traktowany restrykcyjnie i mechanicznie. W konsekwencji sprawdzanie kryteriów OUV – czemu w praktyce służy ten warunek – powinno być dokonywane w skali ich kontekstu kulturowego. Ponieważ kontekst kulturowy ma zasięg danej kultury, skala analizy poszczególnych dóbr (skala sprawdzania kryteriów) jest określona przez skalę kultury (do jakiej należało dane dobro). Dlatego też skala analizy poszczególnych kryteriów OUV nie może przekraczać skali danej kultury. Znaczenie (*significance*) dobra nie jest więc w rzeczywistości określane w skali globalnej – znaczenie dobra jest określane w skali kultury, która to dobro wytworzyła.

Stwierdzenie *wyjątkowej uniwersalnej wartości* wymaga również spełnienia drugiego warunku, dotyczącego odpowiedniej skali uznania ocenianej wartości. Uznanie to powinno być dokonane powszechnie przez całą ludzkości (obecne i przyszłe generacje). Tak więc sprawdzanie tego warunku jest jeszcze trudniejsze niż warunku pierwszego, gdyż badanie stopnia akceptacji wartości wymaga badania zbiorowych podmiotów (całych społeczności)²¹⁵.

213 Ten problem ma obecnie szczególne znaczenie w ocenie nominacji proponowanych przez kraje europejskie. Ze względu na „nadreprezentację” dóbr europejskich są one krytycznie oceniane, i często dyskwalifikowane właśnie ze względu na regionalność. Tak było na przykład ze zgłoszonym przez Polskę klasztorem cysterskim w Krzeszowie, który został uznany za dobro o znaczeniu tylko regionalnym i negatywnie zaopiniowany przez ekspertów (następnie wycofany przez wnioskodawcę).

214 Problem określenia jednostek – kultur, obszarów, okresów, które powinny być reprezentowane na Liście UNESCO, był podejmowany już we wczesnej fazie funkcjonowania tego ruchu. W latach 80. w ramach tzw. Global Study próbowano określić takie jednostki dla wybranych obszarów cywilizacyjnych. Doprowadziło to jednak do wskazania zbyt dużej liczby propozycji nominacji i działań tych zaniechano. – Christina Cameron, *Evaluation of the Application of „Outstanding Universal Value” for Cultural and Natural Heritage*, [w:] – The World Heritage List. What is OUV?..., op. cit. s. 72.

215 Sprawdzeniem warunku pierwszego z zasady zajmują się specjaliści w danej dyscyplinie (np. dziedzictwo przemysłowe, malowidła naskalne, dziedzictwo XX wieku, architektura wernakularna), którzy znają specyfikę dobra i jego kontekst kulturowo-przestrzenny. W procedurach Światowego Dziedzictwa jest to zadanie ICOMOS-u, powierzane specjalistom wskazanym przez Międzynarodowe Komitety Naukowe. Tymczasem drugi warunek dotyczy powszechnego – poniekąd już pozaprofesjonalnego, uznania znaczenia (istotności) danej wartości. Dlatego jest to zadanie do pewnego stopnia wykraczające poza kwalifikacje systemu Światowego Dziedzictwa.

Praktyka została jednak znacznie uproszczona. Nominowane na Listę Światowego Dziedzictwa dobra są bowiem w ogromnej większości pozbawione kontrowersyjnych konotacji (nie są one aktualnie artykułowane). Dlatego tylko niewielki procent nominacji może w tym aspekcie budzić wątpliwości. Na Liście są wprawdzie dobra reprezentujące dramatyczne i tragiczne doświadczenia, ale czytelną i jednoznaczną intencją tych wpisów był właśnie zamiar upamiętnienia takiego ich charakteru i przesłania. Do tej kategorii należy zgłoszony przez Polskę nazistowski obóz zagłady Auschwitz czy też memoriał w Hirosimie, który upamiętnia tragedię związaną z pierwszym użyciem broni jądrowej²¹⁶. Interpretacja i przesłanie wpisywania takich dóbr na Listę nie budzi wątpliwości, co pozwala uznać, że warunek powszechnego uznania tych wartości jest spełniony.

Rzeczywiste kontrowersje zdarzają się wyjątkowo. Takim przykładem jest japońska nominacja wpisana w roku 2015, składająca się z 23 obiektów reprezentujących rozwój przemysłu w tym kraju²¹⁷. Dziedzictwo przemysłowe, obejmujące przede wszystkim obiekty stoczniowe i kopalniane pochodzące z lat 1860–1910 wpisane na podstawie kryterium II i IV, wydaje się neutralne z punktu widzenia uznania jego wartości. Jednak proces oceny i sam wpis tego dobra spotykał się z wieloma protestami organizacji koreańskich, dla których miejsca te są symbolem niewolniczego wykorzystania przymusowych pracowników z Korei. I właśnie uwzględnienia tego elementu domagano się od Japończyków²¹⁸. Ten konflikt może być traktowany jako przykład kontrowersji w kwestii powszechności zgody na ocenę/uznanie wartości dobra²¹⁹.

Innym przykładem są nominacje, które budzą spory związane z ich lokalizacją. Zapisy *Wytycznych Roboczych* jednoznacznie stwierdzają, że kraje mogą zgłaszać tylko nominacje leżące na ich terytorium. Zapis ten jest w pełni uzasadniony, jednak na świecie jest wiele miejsc, w których toczą się spory graniczne. Najbardziej znanym przykładem takiego dobra wpisanego na Listę

216 Specjalny charakter tych nominacji podkreśla ich wpisanie tylko na podstawie kryterium VI, którego użycie z założenia powinno być wyjątkowe (zaledwie kilkanaście wyjątkowych dóbr wpisano tylko na podstawie kryterium VI). Wpisy tego rodzaju mają rozbudowane konotacje, jednak zawsze muszą mieć materialne oparcie, spełniające wszystkie warunki Światowego Dziedzictwa – autentyzm, integralność, system zarządzania, itd. W przypadku Auschwitz jest to zachowany obszar obozu z zabudowaniami, w przypadku Hirosimy jest to The Hiroshima Peace Memorial (Genbaku Dome), ruina jedynego obiektu pozostałego po wybuchu bomby atomowej 6 sierpnia 1945.

217 Japońska nominacja zatytułowana *Sites of Japan's Meiji Industrial Revolution: Iron and Steel, Shipbuilding and Coal Mining*, jest zbiorem znaczących obiektów przemysłowych, ułożonych aż w ośmiu regionach, które dokumentują ważny etap w historii tego kraju, polegający na przejściu od struktur feudalnych do epoki przemysłowej. Jest to zarazem udany przykład transferu zachodnich technologii i uprzemysłowienia do kraju innej strefy kulturowej.

218 Problem przedstawia wiele publikacji i broszur, szeroko dystrybuowanych również przy okazji sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa – por.np.: *Stolen Country, Abducted People. The History of Japan's Annexation of Korea and Korean's Compulsory Mobilization*, The Center for Historical truth and Justice, Seul, 2015; *We want to know the full history of Sites of Japan's Meiji Industrial Revolution: Kyushu – Yamaguchi and Related Areas*, The Center for Historical truth and Justice, Seul, 2015.

219 Należy jednak wyraźnie podkreślić, że w tym przypadku nie jest kwestionowana wartość tych obiektów jako dziedzictwa przemysłowego, ale dodatkowe konotacje związane z zatrudnieniem Koreańczyków. Konotacje te bez wątpienia współtworzą szeroko rozumiane pole semantyczne znaczeń tych obiektów, ale nie mają związku z ich oceną z punktu widzenia kryterium II i IV.

jest Jerozolima. Dobro nazwane *Old City of Jerusalem and its Walls* zostało wpisane na Listę w 1981 roku, a krajem zgłaszającym była Jordania. Obecne Jerozolima leży na terenie Izraela, a roszczenia do tego terenu ma również Palestyna. Poza tym kontrowersje budzi zarządzanie tym obszarem – przede wszystkim izraelskie inwestycje i wykopaliska archeologiczne. W konsekwencji dobro już od roku 1982 jest na Liście Dóbr Zagrożonych, i było przedmiotem aż kilkunastu misji (*State of Conservation*). O niejednoznacznej sytuacji świadczy nawet fakt, że w zestawieniu dóbr na oficjalnej stronie WHC Jerozolima nie została przypisana żadnemu krajowi, ale figuruje jako odrębna pozycja²²⁰. Jest to więc również przykład braku konsensusu społeczności międzynarodowej, choć o trochę innym charakterze niż bezpośrednie uznanie wartości.

Jednak takie niejednoznaczne przypadki uznania wartości stanowią w praktyce Światowego Dziedzictwa niewielki margines. W zdecydowanej większości przedmiotem uznania są dobra i wartości, które nie budzą kontrowersji. Wątpliwości może budzić skala danej kultury i jej wytworów (warunek pierwszy), ale nie ich charakter. Taka sytuacja jest wynikiem uznania w drugiej połowie XX wieku przez międzynarodową społeczność, dobrobku wszystkich kultur za równocenny. W Światowym Dziedzictwie oznacza to uznanie, że wszystkie kultury rozwiązują podobne, uniwersalne problemy związane z potrzebami mieszkalnymi, rolnictwem, wierzeniami, bezpieczeństwem, produkcją, itd. Oczywiście sposób/forma rozwiązywania tych problemów jest bardzo różnorodna, zależna od wielu lokalnych czynników – położenia geograficznego, dostępności materiałów, rozwoju technicznego, czasu istnienia cywilizacji, ustroju społecznego, itd. Na przykład budynki mieszkalne praktycznie w każdej kulturze były inne, a różnice pomiędzy nimi były znaczące. To jednak nie wyklucza żadnego z nich z uznania za wyjątkowe, oczywiście po sprawdzeniu ich wartości w kontekście danej kultury. W efekcie każdy z nich może być uznany za reprezentujący *wyjątkową uniwersalną wartość*.

Współcześnie takie podejście – w warunkach pełnej poprawności politycznej, kulturowej, etnicznej, religijnej, nie budzi zastrzeżeń. W praktyce oznacza to, że warunek drugi nie wymaga sprawdzenia – jest z założenia zawsze spełniony. Tak więc można zakładać, że każde dobro, dzieło, wytwór kulturowy jest powszechnie akceptowany przez ludzkość (oczywiście wykluczając obiekty/miejsca o negatywnym przesłaniu). O ile oczywiście spełniony jest warunek pierwszy, który właściwie dlatego jest kluczowy w uznaniu OUV.

220 Nominacja Jerozolimy nie figuruje obecnie w zestawieniu dóbr Jordanii. Podobnego rodzaju problemy mogą narastać, ponieważ Palestyna – która ratyfikowała Konwencję Światowego Dziedzictwa w roku 2011, proponuje na Listę dobra (2 wpisane i 12 na Liście Oczekujących – stan po 39 sesji), które znajdują się na terenach zajmowanych przez Izrael.

4.1.2 Kryteria uznania *wyjątkowej uniwersalnej wartości dobra*

Z zapisu artykułu 49 Wytycznych Roboczych wynika, że do określania *wyjątkowej uniwersalnej wartości* potrzebne są również kryteria, które określa Komitet Światowego Dziedzictwa. Kryteria te są powszechnie utożsamiane z 10 kryteriami przedstawionymi w artykule 77 Wytycznych²²¹. Pierwszych 6 kryteriów dotyczy dóbr kultury. Stanowią one, że dobra zgłaszane na Listę UNESCO powinny:

- (I) *stanować wybitne dzieło twórczego geniuszu człowieka; lub*
- (II) *ukazywać znaczącą wymianę wartości, zachodzącą w danym okresie czasu lub na danym obszarze kulturowym świata, w rozwoju architektury lub techniki, sztuk monumentalnych, urbanistyki lub projektowania krajobrazu; lub*
- (III) *nieść unikalne lub co najmniej wyjątkowe świadectwo tradycji kulturowej lub cywilizacji wciąż żywej bądź już nieistniejącej; lub*
- (IV) *być wybitnym przykładem typu budowli, zespołu architektonicznego, zespołu obiektów techniki lub krajobrazu, który ilustruje znaczący(e) etap(y) w historii ludzkości; lub*
- (V) *być wybitnym przykładem tradycyjnego osadnictwa, tradycyjnego sposobu użytkowania terenu lub morza, reprezentatywnego dla danej kultury (kultur); lub ob-razującym interakcję człowieka ze środowiskiem, szczególnie jeżeli [dane dobro] stało się podatne na zagrożenia wskutek nieodwracalnych zmian; lub*
- (VI) *być powiązane w sposób bezpośredni lub materialny z wydarzeniami lub żywymi tradycjami, ideami, wierzeniami, dziełami artystycznymi lub literackimi o wyjątkowym uniwersalnym znaczeniu (Komitet jest zdania, że kryterium to powinno być stosowane raczej łącznie z innymi kryteriami);*

W definicjach poszczególnych kryteriów znajdują się stwierdzenia, które można uznać za syntezę ich treści (zostały podkreślone). Takie określenie istoty kryteriów jest potrzebne przede wszystkim do ich wzajemnego zróżnicowania, co jest oczywiście warunkiem ich prawidłowego zastosowania.

Kryteria mają fundamentalne znaczenie dla funkcjonowania Światowego Dziedzictwa, dlatego konieczne jest ich bliższe przedstawienie²²².

Kryterium pierwsze dotyczy dzieł, które są najwybitniejszymi dokonaniami, znacząco wyróżniającymi się na tle swojego kontekstu kulturowego, cywilizacyjnego, artystycznego.

221 Do roku 2004 stosowano dwie odrębne grupy kryteriów; jedno dla dóbr kultury (6 kryteriów), drugie dla dóbr natury (4 kryteria). Podczas 6 nadzwyczajnej sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa postanowiono stworzyć wspólną grupę 10 kryteriów – wprowadzono jednolitą numerację, zachowując podział merytoryczny (Decyzja 6 EXT.Com. 5.1).

222 Szczegółową analizę oraz statystykę zastosowania kryteriów w odniesieniu do dóbr kultury oraz dóbr mieszanych zawiera praca: *The World Heritage List. What is OUV? Defining the Outstanding Universal Value of Cultural World Heritage Properties* (study compiled by Jukka Jokilehto, with contributions Christina Cameron, Michel Pared, Michael Petzet), ICOMOS series Monuments and Sites XVI, Paris 2008.

Jakość tych dzieł uzasadnia określanie ich jako dzieł *twórczego geniuszu*. Kryterium to służy więc wyselekcjonowaniu dzieł, które mają charakter unikatowy (ze względu na jakość); to znaczy nie są najlepszym egzemplarzem danej grupy, gdyż dzieła będące najdoskonalszymi przykładami szerszych kierunków czy grup, są oceniane w ramach kryterium IV. Jako przykłady dzieł zaliczonych do tej kategorii można wskazać Taj Mahal (w kategorii obiekt), czy Angkor Wat (w kategorii zespół obiektów)²²³.

Kryterium drugie dotyczy dzieł, które okazały się być wzorcami, a więc które w rozpoznawalny sposób wpłynęły na swoją epokę, nurt artystyczny, obszar. Nie muszą to być dzieła najdoskonalsze, raczej są to dzieła pierwsze albo najszerzej naśladowane. Stwierdzenie tej cechy nie jest proste, co może tłumaczyć fakt, że kryterium drugie jest najrzadziej stosowane spośród wszystkich pozostałych. Przykładami jego użycia był pierwszy most żelazny Iron Bridge (w kategorii obiekt), naśladowany potem w tysiącach miejsc, czy zespół pałacowo-parkowy w Wersalu (w kategorii miejsce), który stał się pierwowzorem dla dziesiątków realizacji na całym świecie.

Kryterium trzecie dotyczy dzieł, które reprezentują unikatową wartość. Takie ujęcie wskazuje, że dóbr takich nie może być wiele, stąd kryterium to jest interpretowane również jako kryterium „niewielu egzemplarzy”. Można więc przyjąć, że kryterium to spełniają dzieła najwybitniejsze (takich dzieł jest niewiele) oraz dzieła jedyne – lub jedno z nielicznych (dlatego też jest ich niewiele), które pozostały z pewnego okresu czy formacji²²⁴. W świetle drugiej interpretacji nie muszą to być dzieła wybitne; o ich wartości decyduje to, że pozostało ich niewiele. Generalnie kryterium to można określić jako kryterium „rzadkiego egzemplarza”. Jednak możliwość dwójakiej interpretacji tego kryterium sprawia, iż jest stosowane (i uznawane) w odniesieniu do wielu dóbr. Przykładem uznania tego kryterium jest katedra gotycka w Amiens (kategoria obiekt), czy zespół zabudowy uzdrowiskowej w Bath (kategoria zespół obiektów).

Kryterium czwarte dotyczy dzieł najwybitniejszych w ramach rozpoznanych i uznanych nurtów czy epok, przy czym powinny one być znaczące w historii ludzkości. Kryterium to ma służyć wyselekcjonowaniu najwybitniejszych dzieł ważnych okresów, kultur, formacji kulturowych. Intencja jest jasna, jednak w praktyce to kryterium jest bliskie kryterium trzeciemu (w jednej z wymienionych powyżej interpretacji) – dzieła najwybitniejsze są jednocześnie dziełami wyjątkowymi (czyli jest ich niewiele). Trudność w precyzyjnym rozgraniczeniu kryterium trzeciego i czwartego sprawia, że często są stosowane razem. Przykładem zastosowania kryterium czwartego jest wieża Eiffla czy chiński Wielki Mur (kategoria obiekt) oraz zespół wykutych w skale kościołów w Lalibeli (kategoria zespół).

223 Trzeba podkreślić, że kryterium I jest najrzadziej stosowane jako kryterium jedyne. Na liście znajdują się tylko dwa takie dobra: Taj Mahal (1983), Sydney Opera House (2007). Kryterium pierwsze było chętnie stosowane w początkowym okresie funkcjonowania listy (nawet ponad 50% rocznych wpisów), natomiast w ostatnich kilkunastu latach relatywnie często jest stosowane w uznaniu wartości dóbr techniki.

224 Jako wsparcie dwoistej interpretacji kryterium III można przywołać jego bardzo krótką definicję w draftach *Wytycznych Roboczych* z roku 1977 i 1978 – *Be unique, extremely rare, or of great antiquity*. To sformułowanie jednoznacznie oddaje intencje autorów, w kontekście całego systemu jaki tworzą wszystkie kryteria.

Kryterium piąte dotyczy dzieł architektury – w szczególności form przestrzennego zagospodarowania, które są typowe dla określonej kultury, okresu. Dobro (dzieło) ma być typowe, a więc reprezentatywne dla danej formacji kulturowej – nie musi być najdoskonalsze, bo tę wartość ujmuje kryterium czwarte. W praktyce kryterium to jest często stosowane w odniesieniu do dóbr należących do najdawniejszych okresów, szczególnie tych, które nie miały kontynuacji (starsze i zakończone formacje). Dlatego zgodnie z kryterium piątym na Listę Światowego Dziedzictwa wpisano megality w Stonehenge (kategoria obiekt), piramidy i Sfinks w Gizie (kategoria zespół), zespół ruin w Machu Picchu (kategoria miejsce).

Kryterium szóste dotyczy dzieł, których wartość wynika ze związków ze znaczącymi czynnikami (osobami, wydarzeniami). Istotą tego kryterium jest powiązanie i wpływ, który zgodnie z zapisem kryterium musi być istotny. Materialnie istniejące dobro powinno być miejscem rozgrywania się znaczących wydarzeń, w szerokim słowa tego znaczeniu. Natomiast cechy własne dzieła (jego „jakość”), jako bytu materialnego, nie mają znaczenia. Na przykład wspomniany już obóz zagłady Auschwitz został wpisany na Listę jako symbol, element i reprezentacja Holocaustu, a Hiroshima Peace Memorial jako symbol i miejsce pierwszego użycia broni jądrowej.

Najistotniejszą cechą, która łączy wszystkie kryteria, jest ich porównawczy charakter. Sprawdzenie kryteriów zawsze wymaga wskazania grupy odniesienia, na tle której można dokonać porównania dobra i to jest podstawą określenia jego wartości. Wartość dobra można ujawnić tylko poprzez jego porównawczy kontekst – jego odpowiednia wielkość/obszar jest istotą pierwszego z omówionych już warunków. Tak więc ocena wartości dobra poza tym kontekstem jest po prostu niemożliwa. Istotą sprawdzania kryteriów w systemie Światowego Dziedzictwa jest więc właściwe określenie porównawczej „grupy odniesienia”.

W przypadku niektórych zbiorów dóbr trudno jest wskazać pojedyncze obiekty, które samodzielnie spełniają badane kryterium. Cechy istotne z punktu widzenia danego kryterium mogą być „rozproszone” i „reprezentowane” przez kilka dóbr. W takim przypadku wszystkie obiekty tworzące nominację powinny uczestniczyć w tworzeniu jej *wyjątkowej uniwersalnej wartości*²²⁵. To zjawisko szczególnie dotyczy zbiorów dóbr bliższych współczesności, które często są liczne, bardziej różnorodne i więcej wiadomo o ich kontekście. W takich przypadkach uznaje się, że *wyjątkowa uniwersalna wartość* jest reprezentowana przez całą grupę obiektów i tworzy się tzw. wpisy seryjne. Przykładem takich wpisów są drewniane kościoły z Małopolski czy drewniane cerkwie regionu Karpat.

Trzeba też zwrócić uwagę, że przytoczone definicje są na tyle ogólne, iż ich jednoznaczne rozróżnienie nie jest oczywiste. Problem dodatkowo komplikuje ich wielokrotne

225 Zgodnie z zapisami artykułu 137 Wytucznych Roboczych dotyczącego nominacji seryjnych (wieloczęściowych), poszczególne dobra tworzące nominację nie muszą odrębnie reprezentować OUV, ale muszą pozostawać w bliskich związkach i mieć udział w tworzeniu OUV całego zbioru.

przeformułowanie w kolejnych wersjach Wytocznych Roboczych²²⁶. Jednoznaczne określenie różnic pomiędzy poszczególnymi kryteriami jest też tym trudniejsze, że nie określono procedur ich sprawdzania – jest to więc zawsze proces indywidualny prowadzony przez ekspertów, którzy często nie mają dużego doświadczenia w tym zakresie²²⁷. Dlatego uzasadnienia zastosowanych kryteriów w wielu dokumentacjach są dość ogólne i nieprecyzyjne. Szczególnie podobne są uzasadnienia kryterium trzeciego i czwartego, które są często razem wykorzystywane²²⁸.

Trzeba też uznać, że konsekwencją niejednoznaczności w uznawaniu kryteriów jest powszechny zwyczaj proponowania nominacji ze wskazaniem kilku kryteriów. W przypadku części dóbr zastosowanie więcej niż jednego kryterium niewątpliwie jest uzasadnione. Jednak z dużym prawdopodobieństwem można założyć, że to niepewność związana z zasadami uznawania kryteriów, ma największy wpływ na rozpowszechnienie się tej praktyki.

Podsumowując prezentację kryteriów służących ocenie *wyjątkowej uniwersalnej wartości* można uznać, że w przypadku dóbr kultury tworzą one system 6 kategorii. Tak więc wszelkie cechy dóbr nominowanych na Listę Światowego Dziedzictwa, które są istotne dla OUV, muszą być do nich sprowadzone. Nie jest to jednak problem, gdyż wieloletnia praktyka dowiodła już, że bardzo wiele cech/wartości charakteryzujących dobra można przedstawić w ramach poszczególnych kategorii. Co więcej, te same cechy w wielu przypadkach można oceniać w świetle różnych kryteriów – zależy to od indywidualnych okoliczności. Tak więc generalnie system 6 kryteriów jest wystarczająco pojemny i elastyczny, aby przy jego pomocy ująć wartość dóbr nominowanych na Listę UNESCO.

Na podstawie przedstawionych informacji można podsumować proces określania *wyjątkowej uniwersalnej wartości* dobra kultury²²⁹.

Pierwszy etap procesu oceny dobra polega na wybraniu jego cech, które można poddać analizie w oparciu o co najmniej jedno z 6 kryteriów określonych w systemie Światowego Dziedzictwa. Konieczne jest oczywiście wskazanie kryteriów, które mają być zastosowane.

226 Prezentacja zmian definicji wszystkich kryteriów w poszczególnych wersjach *Wytocznych Roboczych* zawiera opracowanie – *Annex 2A: Changes to World Heritage Criteria in Different Versions the Operational Guidelines*, [w:] – *The World Heritage List. What is OUV?...*, op. cit. ss. 75–78.

227 Ważnym etapem oceny nominacji z zakresu kultury – w tym również określania kryteriów OUV – jest doroczny panel, którego uczestnikami są przede wszystkim członkowie Komitetu Wykonawczego ICOMOS. Grupa ta zmienia się podczas wyborów odbywających się co trzy lata, i nowi członkowie często nie mają doświadczenia w tym zakresie.

228 Warto zwrócić uwagę, że kryteria te ze względu na swój charakter są najczęściej wykorzystywane do uzasadnienia OUV. Razem stanowią blisko połowę wszystkich uzasadnień w dotychczasowych wpisach na Listę UNESCO – *The World Heritage List. What is OUV?...*, op. cit. s. 38.

229 Procedura określania OUV została przedstawiona przez autora w publikacji – B.Szmygin, *Określanie wyjątkowej uniwersalnej wartości dóbr Światowego Dziedzictwa. Krytyczna analiza i propozycje*, [w:] *Wyjątkowa uniwersalna wartość a monitoring dóbr Światowego Dziedzictwa*, PKN ICOMOS, NID, Warszawa 2011, ss. 26–40. Elementy tego materiału zostały wykorzystane w niniejszym tekście.

Drugi etap polega na określeniu skali, w jakiej wybrana cecha powinna być sprawdzana. Skala ta powinna być jak największa (powinna co najmniej przekraczać granice państwowe). Określona skala pozwala na wskazanie „grupy odniesienia”, na tle której będzie dokonywana ocena wybranej cechy.

Trzeci etap polega na sprawdzeniu czy wybrana cecha/wartość jest powszechnie uznawana. Uznanie wartości powinno być powszechne.

W ten sposób zostaną spełnione warunki i kryteria określone w definicji *wyjątkowej uniwersalnej wartości* (art. 49 i art. 77 *Wytycznych Roboczych*).

4.1.3 Warunki uznania *wyjątkowej uniwersalnej wartości* dobra wpisywanego na Listę Światowego Dziedzictwa

Przedstawione warunki i kryteria dotyczą uznania *wyjątkowej uniwersalnej wartości* dobra kultury. To jednak nie wystarcza jeszcze do wpisania dobra na Listę Światowego Dziedzictwa. Przytoczony już zapis Konwencji stanowi, że wpisanie dobra na Listę (nie tylko stwierdzenie OUV) wymaga spełnienia kryteriów określonych przez Komitet Światowego Dziedzictwa (art. 11 pkt 5). Zapis ten jednak nie precyzuje rodzaju kryteriów, które powinny być spełnione, dlatego w praktyce są one utożsamiane z 10 kryteriami wyszczególnionymi w *Wytycznych Roboczych* (art. 77). Kryteria zapisane w *Wytycznych* rzeczywiście służą określeniu pojęcia OUV, a więc przy ich pomocy sprawdza się czy dane dobro jest „nośnikiem” tej wartości. Jednak w świetle aktualnych wymagań obowiązujących w ocenie nominacji zgłoszonych na Listę UNESCO, konieczne jest spełnienie jeszcze innych wymagań.

Uznanie wartości OUV dobra wpisywanego na Listę UNESCO jest uwarunkowane obecnie również spełnieniem wymagań w zakresie autentyzmu i integralności oraz ochrony i zarządzania. Wymagania te nie zostały określone w Konwencji. Ich wprowadzenie było bowiem efektem doświadczeń zebranych podczas tworzenia Listy UNESCO oraz dopracowywania aparatu pojęciowego i metodologii służących ocenie dóbr nominowanych na Listę oraz systemów ich ochrony. Dlatego ich charakterystyka zmieniała się w kolejnych wersjach *Wytycznych Roboczych*, natomiast generalnie można stwierdzić, że wymagania te są coraz obszerniejsze i bardziej szczegółowe²³⁰.

Wymagania, które musi spełniać dobro wpisywane na Listę w zakresie OUV, syntetycznie przedstawia tzw. *Orzeczenie wyjątkowej uniwersalnej wartości* (*Statement of OUV*). Zgodnie z artykułem 155 *Wytycznych Roboczych* *Orzeczenie OUV* powinno zawierać – *streszczenie ustaleń Komitetu stwierdzających, że dobro posiada wyjątkową uniwersalną wartość, określając kryteria, według których dobro jest wpisywane, uwzględniając ocenę warunków integralności i/lub autentyzmu, a także ocenę realizowanej ochrony i zarządzania oraz określenie wymogów, co do ochrony i zarządzania*. W Aneksie aktualnych

230 W *Wytycznych Roboczych* w wersji z roku 2012, część II.E omawiająca warunki „autentyzmu” i „integralności” obejmuje punkty 79–95, natomiast część II.F dotycząca „ochrony i zarządzania” obejmuje punkty 96–119.

Wytucznych Roboczych przedstawiono układ *Orzeczenia OUV*²³¹. Jest on – zgodnie z powyższym zapisem – następujący:

- a) *Krótki opis.*
- b) *Uzasadnienie kryteriów.*
- c) *Orzeczenie integralności.*
- d) *Orzeczenie autentyzmu.*
- e) *Wymogi dotyczące ochrony i zarządzania.*

Orzeczenie OUV jest dokumentem niewielkim (nie powinno przekraczać 2 stron), tak więc jego poszczególne elementy muszą być bardzo syntetyczne²³². Tym niemniej struktura tego dokumentu jednoznacznie potwierdza, że uznanie wartości OUV dobra nominowanego na Listę, wymaga 3 elementów: uzasadnienia kryteriów (pkt b), sprawdzenia integralności i autentyzmu dobra (pkt c i d), sprawdzenia wymagań w zakresie ochrony i zarządzania (e).

Zasady uzasadniania kryteriów OUV zostały już omówione, natomiast nowym elementem są warunki autentyzmu i integralności. Oczywiście wymogi dotyczące autentyzmu i integralności nie są nowym wymaganiem w stosunku do dóbr Światowego Dziedzictwa. Zapisy na ten temat pojawiają się wielokrotnie w *Wytucznych Roboczych*, gdzie określono również definicje tych pojęć i związany z nimi zakres wymagań²³³. Jednak nie było to równoznaczne z włączeniem tych warunków do procedury uznawania OUV.

O znaczeniu tych wymagań świadczy fakt, że powinny one mieć charakter odrębnych orzeczeń (Aneks 7, pkt II 3). Ocena autentyzmu powinna być dosyć rozbudowana, powinna być oparta o tzw. atrybuty (art. 85). Jest to jednak trudne, gdyż rozumienie autentyzmu powinno być zgodne z *Dokumentem z Nara* (art. 79). Równie złożony jest sposób określania integralności dobra, gdzie dodatkowo zaleca się ocenę zagrożeń (art. 88 pkt c). Te wszystkie wymagania oznaczają, że integralnym elementem analizy wartości dobra kultury stała się ocena jego stanu zachowania, dokonywana przez pryzmat autentyzmu i integralności.

Ocena stanu zachowania dobra jest generalnie nieodłącznym elementem analizy i oceny każdego zabytku. Jednak sposób oceny wartości dobra w systemie Światowego Dziedzictwa, polegający na ocenie warunków i kryteriów OUV, abstrahował od fizycznego stanu dobra. Tak więc dodanie tej oceny, jako warunku uznania OUV, nie jest oczywiste i powinno być postrzegane jako wyraźnie odrębny, dodatkowy element.

231 Schemat *Orzeczenie wyjątkowej uniwersalnej wartości* został przedstawiony w Aneksie 10 Wytucznych Roboczych. Forma przedstawienia elementów *Orzeczenia OUV* jest szczegółowo opisana w Aneksie 5, pkt 3.1, który zawiera schemat przygotowania wniosku na WHL.

232 Źródłem dodatkowych wskazówek na temat zawartości *Orzeczenia OUV* jest Aneks 7, który dotyczy Sprawozdawczości Okresowej – Sekcja II (II.2. *Orzeczenie wyjątkowej uniwersalnej wartości*) w *Formularzu Sprawozdawczości okresowej z realizacji Konwencji WH*.

233 Wymagania dotyczące autentyzmu i integralności zostały również określone w Aneksach Wytucznych Roboczych: struktura wniosku (Aneks 5), raport okresowy (Aneks 7), orzeczenie OUV (Aneks 10).

Podobny status ma również trzeci element, który musi być przedstawiony w *Orzeczeniu OUV*, czyli wymagania dotyczące ochrony i zarządzania. Oczekuje się, że dobro wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa ma zapewniony odpowiedni system ochrony i zarządzania. Celem głównym tego systemu jest oczywiście zagwarantowanie ochrony wartości, które uzasadniły wpis dobra na Listę. Tak więc celem jest zachowanie *wyjątkowej uniwersalnej wartości* dobra.

W praktyce oznacza to konieczność stworzenia całego systemu ochrony i zarządzania dobrem, który obejmuje takie elementy jak identyfikacja zagrożeń, organizacja służb konserwatorskich, zabezpieczenie prawne, gwarancje finansowe, system monitoringu, sprawnego zarządcę, zapewnienie dostępności, prawidłowe prace konserwatorskie itd.²³⁴. Elementów tych jest wiele, dlatego stworzenie tego systemu jest trudne. W wielu miejscach i krajach zapewnienie skutecznego systemu ochrony i zarządzania nie udało się, a więc w wielu przypadkach zachowanie *wyjątkowej uniwersalnej wartości* jest zagrożone.

W systemie Światowego Dziedzictwa przyjmuje się jednak założenie, że od krajów składających nominację trzeba bezwzględnie wymagać zapewnienia właściwej ochrony i zarządzania dobrami, które proponują na Listę UNESCO. I właśnie by wyegzekwować ten warunek, został on dodany do *Orzeczenia OUV*. Tak więc, chociaż tworzony wspólnie system ochrony i zarządzania dobrem nie ma nic wspólnego z oceną jego *wyjątkowej uniwersalnej wartości*, to jednak te dwie kwestie zostały powiązane. Dlatego w praktyce (konsekwentnie egzekwowanej w przypadku nominacji europejskich) wymaga się opracowania i wdrożenia odpowiedniego Planu Zarządzania dobrem, jako warunku uznania OUV.

Reasumując należy stwierdzić, że obecne wymagania dotyczące uznawania *wyjątkowej uniwersalnej wartości* w świetle *Orzeczenia OUV*, zostały poszerzone o oceny dotyczące stanu zachowania dobra oraz systemu ochrony i zarządzania. Wpisanie dobra na Listę wymaga więc trzech rodzajów oceny, które dotyczą innych elementów i mają inny charakter. W praktyce ocena samej OUV jest więc dopiero pierwszym z koniecznych elementów kwalifikacji dobra na Listę. Procedurę oceny dobra w celu uznania wartości OUV w związku z wpisaniem na Listę Światowego Dziedzictwa można ująć następująco:

1. Ocena OUV dobra – sprawdzenie warunków i kryteriów OUV /ocena dobra poprzez porównanie do odpowiednich grup odniesienia, czyli ocena dobra w jego kontekście historycznym/.
2. Ocena stanu zachowania dobra – sprawdzenie autentyzmu i integralności /ocena stanu dobra jako obiektu materialnego/.
3. Ocena systemu ochrony i zarządzania dobrem – sprawdzenie kompletności i efektywności systemu ochrony i zarządzania /ocena systemu, nie dobra/.

234 Szczegółowe zapisy dotyczące wymagań, elementów i struktury systemu ochrony i zarządzania dobrem, zawierają przede wszystkim Aneks 5 (*Schemat wniosku o wpis dóbr na Listę światowego dziedzictwa*) i Aneks 7 (*Formularz sprawozdań okresowych z realizacji Konwencji światowego dziedzictwa Wytycznych Roboczych*).

4.1.4 Problemy związane z warunkami i kryteriami uznania *wyjątkowej uniwersalnej wartości dóbr kultury*

Przedstawiona prezentacja OUV może być określona jako techniczna, gdyż omawia przede wszystkim praktyczne aspekty ustalania tej wartości. Taki sposób prezentacji jest jednak w pełni uzasadniony, gdyż jest to najważniejsza kwestia z punktu widzenia zarządców dóbr Światowego Dziedzictwa. Jednak trzeba też przywołać pewne ogólnejsze problemy związane z określaniem *wyjątkowej uniwersalnej wartości*. Po pierwsze, kwestię funkcjonowania OUV jako swoistego narzędzia, służącego wybraniu określonej grupy dóbr. Po drugie, kwestię statusu i rozumienia specyficznej wartości nazwanej *wyjątkową uniwersalną wartością*. Po trzecie warto też wskazać konsekwencje rozbudowania warunków uznania OUV podczas wpisania na Listę UNESCO.

Jako pierwszy warto poruszyć problem swoistej filozofii tworzenia zbioru dóbr, które mają stanowić Światowe Dziedzictwo ludzkości. W tym aspekcie OUV jest rodzajem instrumentu, służącego realizacji programowych ustaleń dokonywanych w ramach owej filozofii. Filozofii – trzeba dodać, która zmienia się.

W pierwszym okresie tworzenia Listy znaczącą część wpisów stanowiły dobra, które można określić jako ikoniczne²³⁵. Był to efekt rozumienia Światowego Dziedzictwa jako zbioru dóbr najlepszych, najwspanialszych, najbardziej znanych, najwyższej jakości w szerokim słów tych znaczeniu – czyli właśnie ikonicznych. W piśmiennictwie poświęconym dobrom UNESCO ten typ podejścia określa się skrótowo jako *najlepsze z najlepszych* (*best of the best*). Tego typu nominacje były w pełni zrozumiałe w początkowym okresie funkcjonowania Listy, gdy kolejne kraje ratyfikujące Konwencję zgłaszały dobra dla nich najważniejsze, najdoskonalsze, symboliczne. W ten sposób zyskiwały potwierdzenie wartości swojego dorobku kulturowego, co jest przecież naturalną ambicją każdego kraju, narodu, kultury.

Z czasem jednak zasób tego typu dóbr się wyczerpał – jest on z natury rzeczy ograniczony. Tak więc gdy pierwsze aspiracje krajów zostały zaspokojone, przyszedł czas na dyskusję o polityce rozwoju Listy. Powstały więc warunki do uznania wartości dóbr mniej oczywistych niż dzieła kanoniczne, a również ważnych i reprezentatywnych dla kultury materialnej. Dodatkową siłę temu procesowi nadały aspiracje wielu krajów, które nie miały spektakularnego dorobku materialnego, reprezentującego główne i bogate cywilizacje. Dokonania tych kultur w wielu przypadkach nie miały efektownej, rozbudowanej, z europejskiego punktu widzenia, formy, jednak były dowodem interesujących rozwiązań uniwersalnych ludzkich potrzeb, realizowanych w bardzo różnych warunkach. Tego typu argumenty kierunkowały rozwój Listy w stronę większej reprezentatywności i egalitaryzmu.

235 W ocenie Christiny Cameron w okresie pierwszych 5 lat tworzenia listy ok.20 – 30 % dóbr można uznać za ikoniczne – Christina Cameron, *Evaluation of the Application of „Outstanding Universal Value”...*, op. cit. s. 72.

Potrzebę realizacji takiej właśnie idei bardzo wyraźnie uwidoczniło tzw. *Global Study*²³⁶. Analiza Listy pokazała, że nadreprezentacja szeroko rozumianej kultury europejskiej była bardzo znacząca. Dlatego początkowo zamierzano skatalogować istotne okresy, kultury, rodzaje dziedzictwa, aby określić kierunki dalszego rozwoju Listy. Jednak stworzenie takiego statycznego, zamkniętego katalogu okazało się trudne i groziło nadmiernym rozdrobnieniem Listy. Dlatego w 1994 roku przyjęto *Globalną Strategię* (*Global Strategy*), która trochę inaczej sformułowała filozofię rozwoju Światowego Dziedzictwa.

Globalna Strategia przyjęta przez Komitet Światowego Dziedzictwa ukierunkowała dalszy rozwój tego ruchu w wielu aspektach²³⁷. Jednak z perspektywy czasu za najważniejsze działanie należy uznać właśnie przeformułowanie podejścia do tworzenia Listy. Nowe podejście zakładało, że rozwój Światowego Dziedzictwa będzie przebiegał w kierunku gromadzenia dóbr *reprezentujących najlepsze rozwiązania* (*representative of the best*). Z jednej strony to podejście zwalniało Światowe Dziedzictwo z obowiązku zgromadzenia wszystkich dóbr uznanych za wyjątkowe. Celem Listy jest bowiem tworzenie zbioru dóbr reprezentujących cały ważny, materialny dorobek ludzkości. Takie podejście staje się oczywiście bardziej otwarte, a przede wszystkim inaczej stawia problem kompletności Listy. Z drugiej strony trochę innego znaczenia nabiera określenie *najlepsze dobro*. Teraz oznacza ono ocenę bardziej osadzoną w kontekście uwarunkowań niż porównań do dóbr – nawet podobnego typu, ale z innego kręgu kulturowego. Uwolnienie się od takich porównań pozwala docenić wartość dorobku wielu kultur spoza głównego nurtu rozwoju. To był właśnie bardzo ważny cel Globalnej Strategii²³⁸.

Zmiany zachodzące w rozumieniu charakteru zbioru dóbr, jakim jest Światowe Dziedzictwo, znajdują odzwierciedlenie w określaniu *wyjątkowej uniwersalnej wartości*. Zapisy Konwencji dotyczące rozumienia OUV oczywiście nie zmieniają się. Jednak w pewnym zakresie możliwe jest manipulowanie zasadami określania OUV, dzięki zmianom zapisów w nowelizowanych co kilka lat *Wytycznych Roboczych*. Wielokrotnie były zmieniane definicje kryteriów OUV oraz interpretacje warunków, od których uznanie zależy stwierdzenie OUV. Pewne możliwości tworzą też zmiany formatu dokumentów, które są wymagane do stwierdzenia *wyjątkowej uniwersalnej wartości* dóbr nominowanych

236 W latach 1987–1993 dokonano analizy Listy Światowego Dziedzictwa. Analiza wykazała znaczącą nadreprezentację dziedzictwa europejskiego, przede wszystkim miast historycznych, obiektów religijnych (przede wszystkim chrześcijańskich), pewnych okresów i architektury elitarniej. Nadreprezentowane były również dobra kultury w stosunku do dóbr natury (na 410 dóbr, 304 dobra kultury, 90 dóbr natury, 16 mieszanych). – *Report of the Expert Meeting on the „Global Strategy” and thematic studies for a representative World Heritage List* – <http://whc.unesco.org/en/globalstrategy/>.

237 Pełna nazwa przyjętego dokumentu brzmi – *Global Strategy for a Representative, Balanced and Credible World Heritage List*. Efektem realizacji Globalnej Strategii jest m.in. znaczny wzrost liczby krajów, które przystąpiły do Konwencji oraz otwarcie na nowe obszary dziedzictwa. Realizacja Strategii jest cały czas sprawdzana i korygowana, praktycznie podczas każdej sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa jest przedkładany raport na ten temat.

238 Przyjęcie *Globalnej Strategii* doprowadziło do wprowadzenia przepisów, które stworzyły pewne preferencje dla dóbr i krajów niedoreprezentowanych, jednocześnie ograniczając rozwój ilościowy Listy. Kwestie te są przedstawione w rozdziale II.B *Reprezentatywna, zrównoważona i wiarygodna Lista światowego dziedzictwa w Wytycznych Roboczych*.

na Listę²³⁹. Te wszystkie elementy dokumentują tezę, że procedura określania *wyjątkowej uniwersalnej wartości* w pewnym zakresie zmienia się, tak jak i zmienia się rozumienie tej wartości.

Druga kwestia, warta poruszenia, związana jest z rozumieniem i statusem *wyjątkowej uniwersalnej wartości*. Status OUV nie został bowiem jednoznacznie określony. Oczywiście w dokumentach istnieje definicja i są określone zasady ustalania OUV, jednak to wszystko nie wyjaśnia istoty tej wartości.

Istotę OUV można próbować określać analizując użycie tego określenia. Jednak to tylko potwierdza niejasność sytuacji. W dokumentach Światowego Dziedzictwa padają bardzo różne określenia: „*dobro ma OUV*”, „*stwierdza się istnienie OUV*”, „*sprawdza się OUV*”, „*dobro reprezentuje OUV*”, „*dobru można przypisać OUV*”. Wszystkie te określenia są w użyciu – są stosowane zamiennie. W konsekwencji nie jest jasne czy znaczą to samo, czy też tylko niektóre z nich są prawidłowe.

Odmienność tych określeń jest ważna – tzw. pola semantyczne poszczególnych wyrażań są różne, i ma to istotne znaczenie. Przede wszystkim ważne jest ustalenie, czy OUV jest odrębną wartością w stosunku do wartości już rozpoznanych. Alternatywą jest uznanie, że to jest tylko nadanie nowej nazwy, i tym samym nowego statusu, wartościom od dawna istniejącym. Rozstrzygnięcie tego problemu może mieć konsekwencje praktyczne, a na pewno miałyby konsekwencje terminologiczne. Możliwe by było jednoznaczne ustalenie nazewnictwa, a większa precyzja w tym zakresie zawsze jest wartością. Dlatego ten problem również powinien być podjęty w ramach Światowego Dziedzictwa.

Trzecią kwestią wartą podkreślenia są konsekwencje, które wynikają z rozbieżności pomiędzy wymaganiami uznania OUV dobra, a warunkami uznania OUV dobra podczas wpisania na Listę UNESCO (określonymi w *Orzeczeniu OUV*). Konsekwencje te są dwójakiego rodzaju. Po pierwsze, można uznać, że zbiór dóbr reprezentujących OUV jest większy niż zbiór dóbr wpisanych na Listę (które spełniły wszystkie warunki zawarte w *Orzeczeniu OUV*). Po drugie, znacznemu rozbudowaniu powinna ulec metodologia oceny dobra nominowanego na Listę, ponieważ konieczna jest analiza dodatkowych elementów (autentyzmu i integralności oraz systemu zarządzania).

Pierwszą konsekwencją rozbudowy warunków wpisywania dóbr na Listę UNESCO jest uznanie, że zbiór tych dóbr jest mniejszy niż zbiór dóbr objętych Konwencją Światowego Dziedzictwa. Wniosek taki znajduje wsparcie w zapisach Konwencji. W artykule 12 zapisano to bezpośrednio: *Fakt, że pewne dobro dziedzictwa kulturalnego lub naturalnego nie zostało wpisane na jedną z list, o którym mowa w artykule 11 ustępy 2 i 4, nie będzie oznaczać w żadnym przypadku, że dobro to nie ma wyjątkowej powszechnej wartości z punktu widzenia innych celów niż wynikające z wpisania na te listy*. Za potwierdzenie takiej interpretacji można też uznać zapis w artykule 11 pkt 1, gdzie w odniesieniu do Listy zapisano, że: *„Wykaz ten, którego nie uważa się za wyczerpujący...”*.

239 Znaczącym przykładem zmian wprowadzanych w rozumieniu OUV, a realizowanych przy pomocy formatu dokumentów jest *Orzeczenie OUV (Statement of OUV)*. Format ten zawiera również orzeczenie o autentyzmie, który obecnie jest rozumiany zgodnie z *Dokumentem z Nara*. (*Nara Conference on Authenticity. Proceedings*, UNESCO World Heritage Centre, Paris, 1995).

W tym kontekście warto też zwrócić uwagę, że programowe zapisy dotyczące ochrony najwartościowszych dóbr kultury i natury w skali świata, zostały sformułowane w pierwszych dziesięciu artykułach Konwencji Światowego Dziedzictwa. Natomiast dopiero w artykule 11 po raz pierwszy została wprowadzona formuła ich selekcjonowania i prezentacji, za jaką można uważać Listę Światowego Dziedzictwa. To pośrednio dowodzi, że Konwencja obejmuje najwartościowsze dobra kultury i natury (reprezentujące OUV), spośród których tylko część jest wpisywana na Listę (po spełnieniu dodatkowych warunków).

Potwierdzeniem takiej interpretacji mogą być również ważne zapisy dotyczące obowiązków Państw-Stron w odniesieniu do dziedzictwa reprezentującego OUV. Zapisy te zostały umieszczone w początkowych artykułach Konwencji – zobowiązania Państw-Stron zostały wyszczególnione przede wszystkim w artykułach 4, 5, 6, 7. Taki układ Konwencji również pozwala wnioskować, że zobowiązania Państw-Stron nie ograniczają się do dóbr wpisanych na Listę – powinny być rozumiane szerzej, czyli powinny dotyczyć (i być realizowane) w odniesieniu do wszystkich dóbr, którym można przypisać OUV.

Tak więc na podstawie analizy treści Konwencji oraz współczesnych wymagań wpisywania dóbr na Listę UNESCO można stwierdzić, że przedmiot Konwencji powinien być rozumiany szerzej niż na to wskazuje obecna praktyka. Tymczasem działania kluczowych partnerów realizujących Konwencję – Komitetu Światowego Dziedzictwa, Centrum Światowego Dziedzictwa, organizacji doradczych, a w ślad za nimi zainteresowanie mediów, turystów, opinii publicznej koncentrują się jedynie na dobrach kandydujących lub już wpisanych na Listę. Dlatego tak ważne jest jednoznaczne określenie przedmiotu Konwencji, przede wszystkim aby poszerzyć obszar jej działania. Polska jest przykładem kraju, który stworzył formalne ramy dla takiego poszerzenia, tworząc kategorię Pomników Historii (rozdział 8).

Drugą konsekwencją rozbudowy warunków wpisywania dóbr na Listę UNESCO jest konieczność opracowania metodologii oceny autentyzmu i integralności dobra oraz standardów ochrony i zarządzania²⁴⁰. Zagadnienia te muszą być opracowane i doprowadzone do postaci, w której możliwa jest ich kompleksowa ocena przez zespoły międzynarodowych ekspertów. Jest to bowiem warunek obiektywizacji ocen, zarówno w procesie oceny nominacji kandydujących na Listę, jak i konsekwencji działań i procesów dotyczących dóbr już wpisanych.

Oczywiście są to problemy trudne z wielu względów. Przede wszystkim ogromna różnorodność dziedzictwa w skali całego świata sprawia, że tak trudne jest ustalenie wspólnych zasad oceny autentyzmu i integralności. Poza tym nie opracowano do tej pory metodologii oceny stopnia autentyzmu dla kilkunastu czynników, które mogą służyć określaniu

240 Szersze omówienie problemów związanych z brakami metodologii w systemie Światowego Dziedzictwa oraz propozycje w tym zakresie zostały przedstawione w publikacji autora: *Nierozwiązane problemy w określaniu OUV oraz Propozycje określania metodologii OUV* [w:] *Wyjątkowa Uniwersalna Wartość a monitoring dóbr Światowego Dziedzictwa*, Bogusław Szmygin (red), PKN ICOMOS, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2011, s. 35–40.

autentyzmu, ani też metod ich wzajemnego porównywania²⁴¹. Dlatego w praktyce ocena autentyzmu ma charakter bardzo intuicyjny. Podobnie jest z oceną integralności, gdzie w jeszcze większym stopniu brakuje metodologii analizy i oceny.

Na tle tych problemów można uznać, że znacznie lepiej zostały opracowane kwestie związane z ochroną i zarządzaniem dobrami UNESCO. Jednak również w tym przypadku poważnym ograniczeniem jest różnorodność dziedzictwa, zwielokrotniona dodatkowo zróżnicowaniem warunków, w jakich odbywa się współcześnie jego ochrona. W konsekwencji różnego rodzaju zalecenia i liczne publikacje mogą jedynie formułować ogólne zasady i cele zarządzania dobrami UNESCO. Nie rozstrzygnięto nawet czy zarządzanie dobrem musi być realizowane w oparciu o plan, czy o system zarządzania. Tymczasem brak standardów istotnie ogranicza możliwość oceny, czy dany system/plan zarządzania zapewnia odpowiednią ochronę i użytkowanie dobra. Pośrednim – ale jednoznacznym – dowodem na rosnące znaczenie tego problemu jest liczba dóbr Światowego Dziedzictwa, dla których sporządza się raporty o stanie zachowania (tzw. SOCS), ze względu na różnorodne zagrożenia ich wartości.

241 Podstawowa wartość Dokumentu z Nara (1994) polega na przełamaniu obowiązującej wcześniej tradycji, która zawierała jedynie europejskie pojmowanie autentyzmu, które nie uwzględniało charakterystyki dziedzictwa z kręgu innych kultur. Jednak katalog aspektów, w kontekście których proponuje się ocenę autentyzmu, w bardzo ograniczonym zakresie pozwala na obiektywizację ocen.

WNIOSKI:

1. Przedmiotem Konwencji Światowego Dziedzictwa są dobra natury i kultury, którym można przypisać wyjątkową uniwersalną wartość (OUV). Wyjątkową uniwersalną wartość można przypisać dobru jeżeli zostaną spełnione kryteria – określające cechy, ze względu na które dobra są oceniane i porównywane oraz warunki dotyczące skali oceny i uznania badanej cechy.
2. Na Listę Światowego Dziedzictwa mogą być wpisane dobra, którym można przypisać wyjątkową uniwersalną wartość, spełniające warunki dotyczące autentyzmu i integralności oraz odpowiedniego systemu ochrony i zarządzania – w sumie są to trzy wymagania deklarowane w dokumencie zwanym *Statement of OUV*.
3. Wymagania stawiane dobrom wpisywanym na Listę UNESCO polegają na sprawdzeniu 3 warunków, które mają odmienny charakter (i są inaczej sprawdzane):
 - „warunek wyjątkowej uniwersalnej wartości” jest oceną określonej cechy dobra (uznanej za wartość), dokonywaną w oparciu o 10 kryteriów Światowego Dziedzictwa – ocena ta musi mieć charakter porównawczy,
 - „warunek autentyzmu i integralności” jest oceną stanu zachowania dobra pod względem autentyzmu i integralności – ocena ta polega na badaniu dobra (nie ma charakteru porównawczego),
 - „warunek systemu zarządzania” jest oceną systemu ochrony i zarządzania stworzonego przez współczesnych zarządców dobra – ocena polega na sprawdzeniu kompletności i sprawności tego systemu.
4. Zbiór dóbr spełniających warunek OUV jest większy niż zbiór dóbr wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa – np. ze względu na niespełnienie w przypadku niektórych dóbr warunków autentyzmu, integralności lub systemu ochrony i zarządzania.
5. Sprawdzenie warunków wymaganych do wpisania dóbr na Listę UNESCO wymaga metodologii ich analizy, które umożliwią obiektywizację ocen. Metody stosowane w systemie Światowego Dziedzictwa są niedoskonałe, a w odniesieniu do części warunków nie zostały opracowane. W konsekwencji ocena warunków ma w dużym zakresie charakter intuicyjny, niekompletny, nieobiektywny.
6. Opracowanie obiektywnych metod analizy wymagań koniecznych przy wpisywaniu dóbr na Listę UNESCO jest niezbędne dla właściwej oceny nominowanych dóbr i dla oceny stanu zachowania dóbr już na Listę wpisanych. Dlatego pilnym zadaniem jest opracowanie tych metodologii.
7. Warunek „skali oceny” – zalecający, że uznanie wyjątkowej uniwersalnej wartości powinno przekraczać granice krajowe – nie jest precyzyjny; w praktyce jego ocena ma charakter uznaniowy i w wielu przypadkach nie może być spełniona. Dlatego uzasadnione jest stworzenie orientacyjnego katalogu kultur tworzących dorobek ludzkości.
8. Warunek „skali uznania” – powszechności uznania wyjątkowej uniwersalnej wartości – z założenia spełniają wszystkie nominowane dobra. To wynika z założenia o równocенności dorobku wszystkich kultur. Dlatego w praktyce warunek ten nie jest sprawdzany.

4.2 Typologia dóbr Światowego Dziedzictwa

Warunek reprezentowania *wyjątkowej uniwersalnej wartości* dotyczy wszystkich dóbr wpisywanych na Listę Światowego Dziedzictwa. Dlatego też, zakładając że wszystkie dobra wpisane na Listę warunek ten spełniły, można przejść do prezentacji typologii (klasyfikacji), które wprowadzono w Światowym Dziedzictwie. Typologie stosowne w odniesieniu do dóbr UNESCO dostarczają bowiem kolejnych informacji charakteryzujących pojmowanie dziedzictwa w ramach tego systemu. Jest to więc również prezentacja przedmiotu Konwencji Światowego Dziedzictwa.

W tytule Konwencji Światowego Dziedzictwa są wyróżnione dwie grupy dziedzictwa – dobra kultury i natury. Jednak we współczesnej teorii i praktyce ochrony dziedzictwa podziały są znacznie bardziej szczegółowe, wyróżnia się dziesiątki grup dziedzictwa. Wynika to z ich zróżnicowanej charakterystyki, uwarunkowań zarządzania, możliwości współczesnego zagospodarowania, zasad konserwatorskich, etc. Te wszystkie okoliczności stopniowo znajdują odzwierciedlenie również w systemie Światowego Dziedzictwa. Wielka różnorodność dziedzictwa sprawia bowiem, że przygotowanie dokumentacji nominacyjnej oraz ocena dóbr podczas zunifikowanych procedur jest dosyć trudna. Szczególnie trudne jest dokonywanie analiz porównawczych – są one uwarunkowane określeniem odpowiednich grup odniesienia. Dlatego też konieczne i pomocne stało się wprowadzenie dodatkowych podziałów typologicznych.

Podziały typologiczne dziedzictwa wprowadzane są w nowelizowanych wersjach *Wytycznych Roboczych*. Uzasadnienie tych działań zapisano w Aneksie 3 pkt 5 – *Komitet Światowego Dziedzictwa określił i zdefiniował kilka szczególnych typów dóbr kulturowych i przyrodniczych, i przyjął szczególne wytyczne w celu ułatwienia oceny takich dóbr w trakcie wyłaniania kandydatur i opracowywania wniosków o wpis na Listę światowego dziedzictwa*. Należy przy tym podkreślić, że dotychczas wprowadzone podziały nie mają charakteru ostatecznego, zakłada się, iż mogą być uzupełniane w miarę potrzeb – *jest bardzo prawdopodobne, że inne (podziały) mogą być dodane w późniejszym czasie*.

Analizując całościowo wszystkie grupy typologiczne dziedzictwa wskazane w Konwencji i *Wytycznych Roboczych* można je pogrupować na kilku poziomach, z których trzy należy uznać za zasadnicze²⁴². Pierwszy poziom stanowią cztery główne grupy dziedzictwa – dobra natury, dobra kultury, dobra mieszane i krajobrazy kulturowe – wyszczególnione w kolejnych artykułach *Wytycznych Roboczych* (II.A *Definicja światowego dziedzictwa* – art. 45, 46, 47). Drugi poziom tworzą podgrupy, na które podzielone zostały dobra kultury, natury i krajobrazy kulturowe – art. 1 i 2 Konwencji oraz art. 45 i art. 47 *Wytycznych*

242 Struktura tych podziałów nie jest konsekwentna. Tylko przypadku miast historycznych – zaliczonych do poziomu trzeciego – wprowadzono dodatkowy podział jednej z kategorii miast (*miasta historyczne, które są ciągle zamieszkałe*). W ten sposób powstaje poziom czwarty. Taki przypadek jest jednak tylko jeden, dlatego można generalnie uznać, że obecny system podziałów typologicznych dóbr Światowego Dziedzictwa składa się z trzech zasadniczych poziomów.

Roboczych. W ramach każdej z tych trzech głównych kategorii są wydzielane trzy podgrupy. Trzeci poziom tworzy kilka grup dziedzictwa kulturowego wydzielonych dodatkowo w Aneksie 3. *Wytycznych Roboczych* – kanały, miasta, szlaki.

Ułożenie w poziomy wszystkich wyróżnionych w *Wytycznych Roboczych* grup dziedzictwa pozwala ujawnić pewną logikę tego systemu. Pokazuje wzajemne relacje i sposób rozbudowy na kolejne poziomy. Jednocześnie jednak ujawnia, że struktura ta nie jest kompletna i nie jest stosowana konsekwentnie. O swoistej niekompletności systemu świadczy na przykład brak wydzielenia podgrup w przypadku dóbr mieszanych (brak poziomu drugiego) oraz wydzielenie dodatkowych kategorii dziedzictwa tylko dla dziedzictwa kulturowego (poziom trzeci). Z kolei o braku konsekwencji w tworzeniu tego systemu świadczy m.in. pozycja „krajobrazów kulturowych”, które zostały najpierw wyliczone wśród dóbr poziomu pierwszego, a następnie jeszcze raz zaliczone i szczegółowo omówione w kategoriach poziomu trzeciego²⁴³.

Wprowadzanie dodatkowych typologii na trzecim z przedstawionych powyżej poziomów wymaga pewnego komentarza. Komentarz ten jest potrzebny, gdyż grupy typologiczne zaliczone do poziomu pierwszego i drugiego pokrywają właściwie cały zbiór dziedzictwa i ta swoista kompletność pozwala traktować je jako klasyfikacje, co tym samym uzasadnia ich stosowanie. Natomiast grupy wydzielone na poziomie trzecim obejmują jedynie część zbioru dóbr – jest to więc podział niekompletny.

Pomimo niedoskonałości wprowadzanie dodatkowych, szczegółowych podziałów typologicznych jest uzasadnione wspomnianymi już względami praktycznymi, co jednoznacznie podkreślają również zapisy *Wytycznych Roboczych*²⁴⁴. Podziały typologiczne są uzasadnione z następujących względów;

Po pierwsze, określenie większej liczby grup typologicznych pozwala na tworzenie mniejszych zbiorów dóbr, o bardziej jednorodnej charakterystyce. Tylko w ramach spójnych grup można bowiem dokonywać oceny wartości (w tym OUV), która przecież zawsze ma charakter porównawczy. Jest to bardzo ważne dla funkcjonowania systemu Światowego Dziedzictwa.

Po drugie, podział dziedzictwa na wyodrębnione grupy typologiczne pozwala na określanie zasad postępowania konserwatorskiego. We współczesnym konserwatorstwie odstąpiono już od uniwersalizmu zasad konserwatorskich, tak więc działania można różnicować w zależności od charakterystyki dobra. To wymaga jednak określenia grup dziedzictwa, w stosunku do których powinny obowiązywać zróżnicowane zasady postępowania.

243 Pojęcie „krajobrazu” w ochronie dziedzictwa jest wprowadzane w sposób nieuporządkowany. Na przykład stosowanie pojęcia „krajobraz dziedzictwa”, dodatkowo komplikuje sytuację - por. np.: Heritage Landscape. Integrated Urban & Landscape. Preservation & Restoration, (Maria Bogdani-Czepita, ed.), International Culture Centre, Kraków, 1993.

244 W Aneksie 3 pkt 1 (Wprowadzenie) zapisano *Aneks ten zawiera informacje na temat określonych typów dóbr, wyodrębnionych w celu pomocy Państwom-Stronom w przygotowywaniu wniosków o wpis dóbr na Listę światowego dziedzictwa. Poniższe informacje stanowią wytyczne, które powinny być używane razem z uwzględnieniem treści rozdziału II Wytycznych operacyjnych, który zawiera kryteria wpisu dóbr na Listę światowego dziedzictwa.*

Po trzecie, jednym z fundamentalnych założeń Światowego Dziedzictwa jest ujęcie w tym zbiorze dóbr, które będą reprezentatywne dla dorobku całej ludzkości. Takie założenie wymaga jednak przyjęcia metodologii ich analizy, która pozwoli je odpowiednio zróżnicować. W praktyce służy temu klasyfikacja dóbr, oparta właśnie o kryteria typologiczne, rozbudowana dodatkowo o aspekty chronologiczne i geograficzne. Tak więc również z tego punktu widzenia podziały typologiczne mają kluczowe znaczenie²⁴⁵.

Po czwarte, wśród zabytkoznawców dokonuje się coraz dalej postępująca specjalizacja. Zupełnie inna wiedza i doświadczenia są potrzebne w ocenie na przykład wartości miast historycznych, a inne w ocenie malowideł skalnych. Inne są oczywiście również formy ich ochrony i zarządzania. Tak więc odpowiednie podziały typologiczne są również podstawą wybrania kompetentnych specjalistów, którzy mogą oceniać poszczególne dobra²⁴⁶.

Powyższe argumenty, uzasadniające wprowadzanie coraz bardziej szczegółowych podziałów dóbr na grupy typologiczne w Światowym Dziedzictwie, są coraz czytelniejsze i znaczące ze współczesnej perspektywy. Jednak w okresie, gdy zaczęto je wprowadzać do *Wytycznych Roboczych* – w latach 90., zasadniczego znaczenia zaczęła nabierać kwestia reprezentatywności Listy UNESCO. Gdy zaczęto realizować tzw. Globalną Strategię (1994), kluczowym problemem stało się zapewnienie Liście Światowego Dziedzictwa szeroko rozumianej reprezentatywności. Wymagało to dokonania analizy, która pozwoli ustalić kategorie dóbr na Liście już reprezentowanych²⁴⁷. To właśnie wymagało bardziej szczegółowego określenia ich typologii. W konsekwencji opracowano Aneks do *Wytycznych Roboczych*, całkowicie poświęcony dodatkowym podziałom typologicznym (zaliczonym do poziomu III)²⁴⁸.

W aneksie tym zawarte są tylko cztery grupy typologiczne dóbr (wliczając krajobrazy kulturowe). Ich wybór wydaje się dosyć przypadkowy, o ile bowiem miasta historyczne czy krajobrazy kulturowe są bardzo znaczącymi i licznie reprezentowanymi kategoriami, to kanały są grupą niszową. Logika wyboru takich właśnie grup nie jest więc oczywista,

245 Rozbudowanie typologii o grupy charakterystyczne dla mniejszych regionów lub kultur o mniej spektakularnym dziedzictwie pozwala na wprowadzenie takich dóbr na Listę UNESCO. Dzięki temu wszystkie kraje mogą być reprezentowane na Liście Światowego Dziedzictwa.

246 Ilustracją tego problemu może być stosowana przez ICOMOS praktyka dotycząca oceny dóbr kultury kandydujących na Listę. Do wskazania specjalistów, którzy mają dokonywać ocen dóbr, zapraszane są Międzynarodowe Komitety Naukowe (zajmujące się poszczególnymi grupami typologicznymi dziedzictwa). Właściwe zaadresowanie próśb o oceny wymaga określenia grupy typologicznej, do której należy dane dobro.

247 Realizując założenia Globalnej Strategii podczas 24 sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa (2000) ICOMOS przedstawił szerokie zestawienie kategorii, które mogą być odniesione do dóbr kultury. Problem podjęto ponownie podczas 26 sesji Komitetu (2002), podczas której zalecono m.in. weryfikację kategorii przedstawionych podczas 24 sesji oraz na tej podstawie weryfikację Listy i określenie braków (*underrepresented categories*) – Decyzja 26 COM 13. Działania te i decyzje były podstawą opracowania przez ICOMOS tzw. Gaps Report (2005).

248 Cztery wyróżnione dodatkowo grupy typologiczne dziedzictwa zostały przedstawione w Aneksie 3 *Wytycznych Roboczych*, zatytułowanym *Wytyczne dotyczące wpisywania określonych typów dóbr na Listę Światowego Dziedzictwa*.

nawet zakładając, że możliwe jest dodawanie kolejnych kategorii²⁴⁹. Proces ten jest zresztą podejmowany, czego dobrym przykładem jest tzw. *Raport Braków*, w którym wprowadzono rozbudowane do kilkudziesięciu różnego rodzaju kategorii podziały, bazujące na kryteriach typologicznych, chronologiczno-regionalnych oraz tematycznych²⁵⁰. Jednak są to opracowania autorskie, które – przede wszystkim właśnie ze względu na duże rozdrobnienie – nie zostały wprowadzone do praktyki i nie zostały uwzględnione w *Wytycznych Roboczych*.

Przedstawione informacje jednoznacznie wskazują, że podziały typologiczne mają ważne znaczenie dla funkcjonowania Światowego Dziedzictwa. Poza tym niezależnie od pewnej niedoskonałości, typologia odzwierciedla aktualne rozumienie dziedzictwa w tym systemie. Jest to więc istotny element prezentacji przedmiotu Konwencji. Dlatego też typologia dóbr powinna być przedstawiona, a jej uczytelnienie uzasadnia prezentację w rozdzieleniu na poszczególne poziomy.

■ 4.2.1 Poziom I – 4 kategorie dóbr

Pierwszy poziom, który można wyróżnić analizując wszystkie grupy typologiczne dziedzictwa określone w formalnych dokumentach Światowego Dziedzictwa, obejmuje cztery zasadnicze kategorie – dobra natury, kultury, mieszane i krajobrazy kulturowe. Podstawą ich wspólnego traktowania jest ujęcie w *Wytycznych Roboczych*, w części poświęconej określaniu i definiowaniu Światowego Dziedzictwa (II. A). Wyróżnione zostały tam cztery kategorie dóbr.

DOBRA KULTURY I DOBRA NATURY

Dwie pierwsze kategorie tworzą dobra natury i dobra kultury. Kategorie te są całkowicie odrębne, choć jak już podkreślono, od początku istnienia ruchu Światowego Dziedzictwa podejmowano starania by spójny system ujmował wspólnie dobra kultury i natury. Jednak specyfika tych grup tworzy nieprzekraczalną granicę, która nadaje trwałość temu podziałowi. Jest to widoczne z perspektywy wieloletnich doświadczeń, dlatego też podział ten cały czas jest jednoznacznie odzwierciedlony w systemie Światowego Dziedzictwa.

Przed wszystkim w Konwencji odrębnie zdefiniowano dziedzictwo kultury (art. 1) i dziedzictwo natury (art. 2). Odrębne zostały również określone kryteria oceny dóbr

249 W przypisie do tytułu aneksu zapisano: *Komitet może w przyszłości opracować dodatkowe wytyczne dla innych typów dóbr*. We wprowadzeniu aneksu zapisano też, że Komitet przyjął za podstawę jego sporządzania wnioski wynikające ze spotkań eksperckich dotyczących krajobrazów kulturowych, miast historycznych, kanałów i szlaków, co może wyjaśniać brak kompleksowości w wyborze tylko tych kategorii.

250 W raporcie rozbudowano przede wszystkim podziały chronologiczno-regionalne, w ramach których wydzielono okresy odrębnie dla wszystkich kontynentów – *The World Heritage List. Filling the Gaps – an Action Plan for the Future*, (compiled by Jukka Jokilehto), Monuments and Sites XII, ICOMOS Paris, 2005, ss. 51–65.

kultury (I–VI) i natury (VII–X) – odrębności tej nie osłabiło zapisanie ich w jednym artykule Wytycznych Roboczych (art. 77). Odrębne są wymagania dotyczące sprawdzania warunku autentyzmu i integralności – autentyzm jest sprawdzany tylko w przypadku dóbr kultury, integralność zarówno w przypadku dóbr kultury i natury. Merytoryczne oceny dóbr – z założenia kluczowe dla wpisania na Listę UNESCO – są prowadzone przez inne organizacje – dobra kultury ocenia ICOMOS, dobra natury IUCN.

Oczywiście założenie o objęciu dóbr kultury i natury wspólnym systemem, jest jednym z fundamentów Konwencji. Dlatego od początku jej funkcjonowania starano się by procedury i metodologia oceny dóbr nominowanych na WHL oraz wymagania dotyczące systemów ich ochrony były możliwie jednolite dla dóbr kultury i natury. Wiele szczegółowych rozwiązań jest takich samych – zasady i procedury, tym niemniej rozdział dóbr kultury i natury jest jednoznaczny.

W praktyce natomiast powoli rośnie liczba dóbr, których charakterystyka nie jest jednorodna. Są to dobra, które składają się z komponentów kulturowych i naturalnych. Mając na względzie takie przypadki stworzono dwie kolejne grupy typologiczne.

DOBRA MIESZANE

Trzecią kategorią zaliczoną do pierwszego poziomu są dobra nazywane *mieszane dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze* (tzw. *mixt properties*). Zgodnie z definicją w artykule 46 Wytycznych Roboczych są to dobra, które *spełniają częściowo lub całkowicie wymagania opisane w definicjach obu – dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, zawartych w artykule 1 i 2 Konwencji*.

Dobra mieszane są to więc dobra, których obydwa komponenty – kulturowy i naturalny – reprezentują wartość uzasadniającą wpisanie na Listę UNESCO. To oznacza, że obydwa komponenty muszą spełnić wymagania określone dla każdej z tych kategorii. Potwierdzają to jednoznacznie zapisy Wytycznych Roboczych (Aneks 3 pkt 13). Zapisy te dotyczą generalnie krajobrazów kulturowych, jednak jest tam również stwierdzenie, że w przypadku dóbr mieszanych – *ich wyjątkowa uniwersalna wartość musi być uzasadniona z wykorzystaniem obu zestawów kryteriów kategorii*.

Z praktycznego punktu widzenia ocena tego typu nominacji jest więc bardziej skomplikowana, gdyż wymaga zaangażowania dwóch organizacji doradczych – ICOMOS ocenia wartość komponentu kulturowego, IUCN ocenia wartość komponentu naturalnego. Spełnienie wymagań staje się więc trudniejsze niż w przypadku dóbr, które ocenia tylko jedna organizacja doradcza. To sprawia, że liczba tego typu nominacji jest niewielka (po 39 sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa na Listę były wpisane zaledwie 32 dobra mieszane, na ogólną liczbę 1031 dóbr).

KRAJOBRAZ KULTUROWY

Czwartą grupę typologiczną stanowią krajobrazy kulturowe. Uznanie krajobrazów kulturowych jako odrębnej kategorii dóbr tworzących pierwszy poziom w systemie typologicznym

dóbr UNESCO nie jest jednak oczywiste. W Konwencji Światowego Dziedzictwa taka kategoria nie została bowiem wyszczególniona, podobnie zresztą jak i kategoria tzw. dóbr mieszanych. Jednak w praktyce funkcjonowania systemu UNESCO, wykorzystując zapis artykułu 1 Konwencji, który założył istnienie *wspólnych dzieł człowieka i przyrody* (określenia miejsca zabytkowego), wprowadzono takie właśnie dodatkowe kategorie. W konsekwencji w *Wytycznych Roboczych* w roku 1994 wprowadzono pojęcie krajobrazów kulturowych, określając je właśnie jako *wspólne dzieła przyrody i człowieka* (art. 47).

Krajobrazy kulturowe – podobnie jak dobra mieszane – składają się z komponentów kulturowych i naturalnych. Tak więc rozróżnienie tych kategorii nie jest proste²⁵¹. W systemie Światowego Dziedzictwa zasadnicza różnica pomiędzy tymi grupami dóbr polega na tym, że krajobrazy kulturowe są traktowane w całości jako efekt działalności człowieka. Przyjmuje się, że komponent naturalny krajobrazów kulturowych został przekształcony, dlatego również powinien być traktowany jak element kulturowy²⁵². Krajobraz w tym rozumieniu jest *ilustracją ewolucji społeczności ludzkiej i osadnictwa na przestrzeni czasu, zachodzącej pod wpływem ograniczeń fizycznych i/lub możliwości, jakie zapewnia środowisko naturalne oraz pod wpływem nakładających się sił społecznych, ekonomicznych i kulturowych zarówno zewnętrznych, jak i wewnętrznych*. Krajobraz kulturowy jest więc pojęciem stworzonym by przede wszystkim pokazać różnorodność form zagospodarowania komponentów naturalnych, szczególnie w kontekście osadnictwa. Jak podkreślono w komentarzu dotyczącym krajobrazu kulturowego, ilustruje on *różnorodność przejawów wzajemnych relacji [oddziaływania] pomiędzy człowiekiem a środowiskiem przyrodniczym* (Aneks 3 pkt 8). Taki punkt widzenia rzeczywiście uzasadnia traktowanie krajobrazów kulturowych podobnie jak dóbr kultury – ich ocena jest więc dokonywana tylko przez ICOMOS zgodnie z kryteriami przyjętymi dla dóbr kultury²⁵³.

W uzupełnieniu trzeba raz jeszcze podkreślić, że wyodrębnienie krajobrazu kulturowego na pierwszym poziomie struktury typologii, sugeruje jego równorzędność w stosunku do dóbr kultury, natury i mieszanych. Taka interpretacja może być jednak kwestionowana. Przede wszystkim wątpliwości może budzić przywoływana już definicja

251. Swoista nieostrość granicy pomiędzy „dobraami mieszanyimi” a „krajobrazami kulturowymi” jest od dawna przedmiotem dyskusji. W praktyce bowiem część dóbr może być zaliczona do jednej lub drugiej grupy. Dlatego też od wprowadzenia tej kategorii postulowano bardziej jednoznaczne określenie koncepcji „krajobrazu kulturowego” – por. Leon – Pressouyre, *The World Heritage Convention...*, op. cit., ss. 29–30.

252. Uproszczenie polegające na ocenie przekształconego komponentu naturalnego jako komponentu kulturowego ma oczywiste ograniczenia. Dlatego IUCN opracował wewnętrzny dokument wspomagający oceny tego typu dóbr: *The Assessment of Natural Values in cultural landscapes* [Ocena wartości przyrodniczych w krajobrazach kulturowych], dostępny pod adresem: <http://www.iucn.org/themes/wcpa/wheritage/culturalandscape.htm>.

253. Ze względu na komponent naturalny zaleca się jednak współpracę ICOMOS-u z IUCN. Stosowny zapis został wprowadzony do aneksu 6 „*Procedury oceny wniosków przez organizacje doradcze*” – *Dobra zgłaszane do wpisu na Listę jako krajobrazy kulturowe są oceniane przez ICOMOS w odniesieniu do kryteriów (I)–(VI)* (zob. paragraf 77 *Wytycznych operacyjnych*). IUCN jest proszona przez ICOMOS o ocenę wartości przyrodniczych i zarządzania kandydującym dobrem. [Współpraca] jest kwestią umowy między organizacjami doradczymi. W niektórych przypadkach jest wymagana wspólna misja w terenie (pkt 18).

krajobrazu kulturowego (art. 47), która odnosi się do definicji dóbr kultury zawartej w artykule 1 Konwencji²⁵⁴. Poza tym krajobrazy kulturowe nie zostały wprowadzone do oficjalnych statystyk przedstawiających Światowe Dziedzictwo²⁵⁵. To są argumenty przemawiające za zaliczeniem krajobrazów kulturowych do grup typologicznych tworzących poziom III (podobnie jak miasta historyczne, kanały czy szlaki kulturowe w Aneksie 3). Jednak wyraźna specyfika krajobrazów kulturowych i ich rosnąca popularność w systemie Światowego Dziedzictwa, przemawia za zaliczeniem ich do grup typologicznych poziomu pierwszego. Taki punkt widzenia zostanie przyjęty w dalszej analizie typologii Światowego Dziedzictwa²⁵⁶.

4.2.2 Poziom II – 3 kategorie dóbr (3x3)

Drugi poziom w strukturze typologii, jaką tworzą dobra UNESCO w świetle formalnych dokumentów, stanowią kategorie, na które rozdzielono dobra natury, kultury oraz krajobrazy kulturowe (czyli grupy dziedzictwa uznane za poziom pierwszy). Dobra natury i dobra kultury zostały podzielone na dalsze kategorie, zarówno w Konwencji (art. 1 i 2), jaki i w części *Wytycznych Roboczych* (II A), w której są one definiowane (art. 45). W przypadku krajobrazów kulturowych podział ten jest przedstawiony dopiero w Aneksie 3 *Wytycznych*²⁵⁷. Tym niemniej odwołanie do Aneksu, zostało umieszczone obok definicji krajobrazów kulturowych w artykule 47, co pozwala traktować zawarte tam treści jako bezpośrednią kontynuację tego artykułu. W Aneksie tym wyszczególniono również 3 kategorie, na jakie dzielą się krajobrazy kulturowe. Można więc uznać, że 3 główne kategorie dóbr – dobra natury, dobra kultury i krajobrazy kulturowe, zostały rozdzielone na dalsze grupy typologiczne. Każda z tych kategorii (z poziomu pierwszego) została podzielona na trzy dalsze grupy typologiczne (poziom drugi). Tak więc jedyną grupą z poziomu pierwszego, dla której nie określono kolejnych podziałów typologicznych jest grupa dóbr mieszanych.

254 Jest to nawiązanie do definicji miejsca zabytkowego (sites), która mówi, że są to "*works of man or the combined works of nature and of man*". Można więc interpretować krajobrazy kulturowe jako kategorię należącą do grupy „miejsca”, a reprezentującą wariant „*combined works of nature and of man*”.

255 Potwierdzeniem niejasnego statusu krajobrazów kulturowych (wątpliwości czy powinien być zaliczony do poziomu I) jest fakt, że krajobrazy kulturowe nie są wydzielane w generalnych zestawieniach dóbr Światowego Dziedzictwa, gdzie są wymieniane tylko trzy kategorie (dobra kultury, natury i mieszane).

256 Za uznaniem odrębnego statusu krajobrazów kulturowych na poziomie pierwszym przemawia również znaczenie i rozwój tego pojęcia. W szczególności znaczące jest pojęcie Historycznego Krajobrazu Miejskiego (HUL), wprowadzone w Rekomendacji UNESCO w 2011 roku, które ma znacznie szerszy zakres pojęciowy niż kategorie dotychczas stosowane. Warto też zwrócić uwagę, że pojęcie HUL nie zostało jeszcze uwzględnione w typologii Światowego Dziedzictwa, choć powstało w bezpośrednim związku z tym systemem.

257 Również w tym aspekcie nie jest oczywiste, w jaki sposób należy traktować krajobrazy kulturowe (poziom pierwszy czy trzeci). Układ treści *Wytycznych Roboczych* wskazywałby, że poszczególne kategorie krajobrazów kulturowych (z aneksu 3) powinny zostać przeniesione do ich zasadniczej części – podobnie jak w przypadku kategorii tworzących dobra natury i kultury. Z formalnego punktu widzenia jest to możliwe, gdyż Wytyczne są okresowo nowelizowane.

Jako pierwszą grupę na poziomie II można potraktować kategorie na jakie zostały podzielone dobra kultury. W artykule 1 Konwencji zostały przedstawione następujące kategorie:

- **ZABYTKI:** *dzieła architektury, dzieła monumentalnej rzeźby i malarstwa, elementy i budowle o charakterze archeologicznym, napisy, grotty i zgrupowania tych elementów, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki;*
- **ZESPOŁY:** *budowli oddzielnych lub łącznych, które ze względu na swą architekturę, jednolitość lub zespolenie z krajobrazem mają wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki;*
- **MIEJSCA ZABYTKOWE:** *dzieła człowieka lub wspólne dzieła człowieka i przyrody, jak również strefy, a także stanowiska archeologiczne, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historycznego, estetycznego, etnologicznego lub antropologicznego.*

Idea powyższego podziału jest czytelna²⁵⁸. Pierwszą kategorię stanowią różnego rodzaju pojedyncze obiekty (szeroko rozumiane). Owa „pojedynczość”, „punktowość” – tym samym swoiste wyizolowanie z otoczenia – jest najważniejszą cechą charakteryzującą i zespalającą tę kategorię dóbr. Ta grupa dóbr jest więc bliska tradycyjnemu rozumieniu zabytków.

Drugą kategorię stanowią różnego rodzaju zespoły obiektów²⁵⁹. Ich charakter może być różny, tak jak bardzo różne mogą być cechy, które je jednoczą – powiązania mogą mieć charakter przestrzenny, funkcjonalny, typologiczny, chronologiczny, technologiczny etc. Kluczowym kryterium tego wyróżnienia jest istnienie określonych „cech”, które owe obiekty spajają w zespół.

Trzecią kategorię stanowią miejsca zabytkowe. Miejsca mają charakter przestrzenny – nie są tylko obiektem, ani nawet grupą obiektów. Ich wyróżnienie wymaga bowiem przestrzennego komponentu i kontekstu, który jest istotny dla charakterystyki tego dobra. W praktyce do tej kategorii należą dobra będące zespoleniem komponentu kulturowego i naturalnego.

Można uznać, że trzy wymienione kategorie – ze względu na kryterium ich wydzielenia – rzeczywiście pokrywają cały zbiór dziedzictwa kultury. W praktyce więc każde dobro kultury można przypisać do jednej z tych grup. To oznacza, że jest to podział mający

258 W analizie grup typologicznych w systemie Światowego Dziedzictwa uzasadnione jest również poszukiwanie historycznych analogii. W tym kontekście analizując grupę „dóbr kultury” można zwrócić uwagę, że pojęcie pojedynczego zabytku (*monuments of architecture, art or history*) oraz zespołu obiektów (*groups of buildings which, as a whole, are of historical or artistic interest*), były wprowadzone do Konwencji Haskiej z 1954 roku (art. 1). – Por. Jukka Jokilehto, *Reflection on historic urban landscapes as a tool for conservation*, [w:] *Managing Historic Cities*, World Heritage Centre, Paris 2010, ss. 53–63.

259 W różnego rodzaju dokumentach Światowego Dziedzictwa, m.in. poprzednich wersjach Wytucznych Roboczych, w odniesieniu do kategorii *groups of buildings* używane jest również określenie *ensembles of buildings*. Dlatego też odpowiednio w polskich dokumentach używane są określenia *grupy obiektów* i *zespoły*. Drugie określenie lepiej oddaje specyfikę miasta, mieszczącego się również w tej kategorii.

cechy klasyfikacji, a nie tylko typologii. Dlatego też w dokumentacji przygotowywanej na potrzeby oceny nominacji przez ICOMOS wskazuje się, do której z trzech kategorii dane dobro należy. Jest to więc jedna z niewielu typologii, która powszechnie jest stosowana w charakterystyce (dokumentacji) dóbr Światowego Dziedzictwa.

Przedstawiony podział nie wystarcza jednak do ujęcia specyfiki dóbr, potrzebnej na przykład w tworzeniu studiów porównawczych. Dla takich celów podział ten jest zbyt ogólny – dlatego rozwijane są kolejne podgrupy, tworzące kolejne poziomy.

Drugą grupę na poziomie II stanowią kategorie, które zostały określone dla dóbr natury. Przyjęte dla nich zasady klasyfikacji są podobne do zastosowanych w odniesieniu do dziedzictwa kultury. W artykule 2 Konwencji zapisano następujące kategorie:

- **POMNIKI PRZYRODY** utworzone przez formacje fizyczne i biologiczne albo zgrupowania takich formacji, przedstawiające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia estetycznego lub naukowego;
- **FORMACJE GEOLOGICZNE I FIZJOGRAFICZNE ORAZ STREFY** o ściśle oznaczonych granicach, stanowiące siedlisko zagrożonych zagładą gatunków zwierząt i roślin, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia nauki lub ich zachowania;
- **MIEJSCA LUB STREFY NATURALNE** o ściśle oznaczonych granicach, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia nauki, zachowania lub naturalnego piękna.

Logika tego podziału jest podobna jak w przypadku dziedzictwa kultury. Wyszczególnione grupy są na tyle pojemne, że w ich ramach można ująć wszelkie dobra natury. Dlatego również ten podział ma cechy klasyfikacji.

Trzecią grupę II poziomu stanowią kategorie określone dla krajobrazów kulturowych. Zostały one podzielone w następujący sposób (Aneks 3 pkt 10):

- **KRAJOBRAZ ZAPROJEKTOWANY** i stworzony świadomie przez człowieka. Obejmuje on ogrody i parki krajobrazowe stworzone z pobudek estetycznych, które są często (ale nie zawsze) powiązane z budynkami i zespołami zabytkowymi o charakterze religijnymi lub innym;
- **KRAJOBRAZ, KTÓRY ROZWINĄŁ SIĘ SAMOISTNIE**. Wynika on z imperatyw społecznych, ekonomicznych, administracyjnych lub religijnych i rozwinął swoją obecną formę w powiązaniu ze środowiskiem przyrodniczym oraz w odpowiedzi na nie. Takie krajobrazy odzwierciedlają proces ewolucji w swoich formach i cechach²⁶⁰;
- **KRAJOBRAZ KULTUROWY ASOCJACYJNY [SKOJARZENIOWY]**. Wpis takich krajobrazów na Listę światowego dziedzictwa jest uzasadniony raczej przez wartość silnych powiązań religijnych, artystycznych lub kulturowych z elementami przyrodniczymi niż przez kulturowe dowody materialne, które mogą być nieistotne lub nawet nieobecne.

260 W ramach krajobrazów samoistnych wyróżniono dodatkowo dwie podgrupy: krajobraz reliktowy (skamieniały) oraz krajobraz kontynuowany. W pierwszym z nich proces ewolucji został zakończony ale jego wyróżniające cechy są jednak ciągle widoczne w formie materialnej. W drugim przypadku proces ewolucji ciągle postępuje, ale został zachowany ścisły związek z tradycyjnym stylem życia. Jednocześnie zostały zachowane materialne dowody ewolucji zachodzącej na przestrzeni czasu.

Podstawą wydzielenia poszczególnych kategorii krajobrazów jest udział człowieka w ich stworzeniu – właściwie intencja takiego udziału, lub jego interpretacja (krajobraz asocjacyjny). Przyjęcie takiego kryterium można uznać za uzasadnione, gdyż to właśnie aktywność ludzka w przekształcaniu naturalnych komponentów jest kluczowym wyróżnikiem stworzenia w ogóle tej kategorii dóbr.

W charakterystyce krajobrazów kulturowych dodane zostały również komentarze, dotyczące oceny ich wartości. Uwagę zwraca przede wszystkim fakt, że w ocenie krajobrazu należy rozpatrywać nie tylko OUV ale również jego *reprezentatywność z punktu widzenia jasno zdefiniowanych regionów geokulturowych*” (pkt 7). Komentarz ten nie jest w pełni zrozumiały, gdyż „reprezentatywność” dóbr jest istotnym elementem konstytuującym kryteria OUV. Tak więc zapis nie wnosi istotnej informacji do rozumienia tej kategorii dziedzictwa.

Tym niemniej podział krajobrazów kulturowych na trzy wyszczególnione kategorie tworzy możliwości objęcia nimi wszelkich dóbr zaliczonych do tej kategorii. A więc z tego punktu widzenia ma on charakter klasyfikacji, podobnie jak w przypadku dóbr kultury i natury.

■ 4.2.3 Poziom III

Trzeci poziom wyróżniony w strukturze typologii dóbr Światowego Dziedzictwa, stanowią kategorie określone w Aneksie 3 *Wytycznych Roboczych*. W dokumencie tym przedstawiono cztery kategorie dóbr – krajobrazy kulturowe, miasta historyczne (i centra miast historycznych), kanały zabytkowe oraz szlaki dziedzictwa. Jednak w proponowanym w niniejszej pracy systemie poziomów, krajobrazy kulturowe zostały zaliczone do kategorii tworzącej poziom pierwszy. Poza tym w komentarzach dotyczących szlaków dziedzictwa również zapisano, że należą one do grupy krajobrazów kulturowych (pkt 24 III), co również wskazuje, iż krajobrazy powinny być zaliczone do wyższego poziomu. Tak więc są podstawy aby uznać, że tylko trzy kategorie tworzą poziom III; miasta historyczne i kanały są rozwinięciem kategorii „dobra kultury” (poziom I), szlaki dziedzictwa są rozwinięciem kategorii „krajobrazy kulturowe” (poziom I).

Wspomniany już brak konsekwencji (i ustaleń) w tworzeniu struktury typologii w systemie Światowego Dziedzictwa sprawia natomiast, że nie jest jasne, do jakich kategorii poziomu drugiego należą poszczególne kategorie tworzące poziom III. Kwestie te powinny być w przyszłości jednoznacznie ustalone.

MIASTA HISTORYCZNE

Pierwszą grupę typologiczną w ramach poziomu III tworzą dobra określone jako *miasta historyczne i centra miast historycznych*. Jest to grupa najliczniej reprezentowana na Liście Światowego Dziedzictwa, dlatego też najwcześniej zwrócono uwagę na jej specyfikę

i konieczność jej opisania²⁶¹. W efekcie informacje dotyczące miast historycznych jako odrębnej grupy dóbr zostały jako pierwsze dodane do tekstu Wytycznych Roboczych²⁶².

Miasta historyczne należą do kategorii dobra kultury (poziom I), a w ramach dalszego podziału należą do kategorii zespoły (poziom II)²⁶³. Jest to kategoria bardzo pojemna, dlatego jest tak licznie reprezentowana na Liście.

Miasta historyczne zostały podzielone na trzy zasadnicze grupy/kategorie. Podział ten został przedstawiony w Aneksie 3 pkt 14:

- I miasta, które nie są już zamieszkałe, ale które dają niezmiennione archeologiczne świadectwo przeszłości; to ogólnie satysfakcjonuje kryterium autentyzmu, a ich stan zachowania może być relatywnie łatwo kontrolowany;**
- II miasta historyczne, które są ciągle zamieszkałe i które, z powodu swojej natury, rozwinęły się i będą nadal się rozwijały pod wpływem zmian społeczno-ekonomicznych i kulturowych; to sytuacja, która sprawia, że ocena ich autentyzmu jest trudniejsza, a polityka konserwatorska bardziej skomplikowana;**
- III nowe miasta dwudziestego wieku, które paradoksalnie mają coś wspólnego z obu wyżej wymienionymi kategoriami: podczas gdy ich pierwotna organizacja urbanistyczna jest jasno określona, a autentyzm niekwestionowany to ich przyszłość jest niepewna, ponieważ rozwój jest w dużej mierze nieprzewidywalny.**

Koncepcja przedstawionej typologii nie jest oczywista z punktu widzenia najczęściej uwzględnianych cech charakterystycznych miast, takich jak ich wiek, funkcja, położenie, wielkość, etc. Podział ten jako podstawę przyjmuje natomiast dwa czynniki istotnie z punktu widzenia konserwatorskiego – autentyzm oraz możliwość sprawowania ochrony. Jednak ujęcie tych czynników w taki sposób nie jest zrozumiałe. Na przykład nie jest prawdziwe założenie, że miasta już niezamieszkałe są zawsze autentyczne (pkt I). Nie jest też zrozumiałe założenie o różnicy pomiędzy ochroną konserwatorską miast historycznych zamieszkałych (pkt II) a miast dwudziestego wieku (pkt III). Niezrozumiałe jest również wyodrębnienie jako odrębnej kategorii tylko miast dwudziestego wieku, gdyż czas powstania nie determinuje ostatecznie cech, wartości oraz przyszłości miast.

261 W roku 1987 podczas Zgromadzenia Generalnego w Waszyngtonie ICOMOS uchwalił dokument doktrynalny dotyczący miast historycznych – *International Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas* or *Washington Charter*. W tym samym roku do Wytycznych Roboczych zostały dodane artykuły odnoszące się do miast historycznych. Natomiast problem oceny wartości miast ujawnił się przede wszystkim w związku z koniecznością analizy miast budowanych niedawno, a nawet wręcz współcześnie. Dyskusje na ten temat prowadzono już we wczesnym okresie funkcjonowania Listy, m.in. przy okazji wpisów Quebec (1985), Brasili (1987). Już wtedy pojawiał się też problem „nadreprezentacji” miast na Liście. – Por. Leon Pressouyre, ... op. cit., s. 55.

262 Informacja na ten temat została zawarta w przypisie trzecim w Aneksie nr 3. – *Tekst ten został włączony do wersji Wytycznych Roboczych ze stycznia 1987 r. po omówieniu przez Komitet w trakcie 8-ej sesji (Buenos Aires, 1984) wniosków Spotkania ekspertów w sprawie miast historycznych, zorganizowanego przez ICOMOS w Paryżu w dniach 5–7 września 1984 r.*

263 W pierwszych zapisach dotyczących miast historycznych, które dodano do Wytycznych Roboczych w 1987 roku, wprowadzono kategorię „groups of urban buildings” (art. 23). Określenie to nie miało jednak potem kontynuacji – miast zaliczane są nadal do kategorii „groups of buildings”.

Zapewne wskazana nieoczywistość przyjętego podziału spowodowała, że każdą z wymienionych kategorii uzupełniono komentarzami, które mają ukierunkowywać ocenę miast nominowanych na Listę (pkt 15).

W odniesieniu do miast zaliczonych do grupy pierwszej (*miasta, które nie są już zamieszkałe*) podkreślono, że ich identyfikacja jest dosyć prosta, ze względu na podobieństwo do dóbr archeologicznych. Zwrócono także uwagę na konieczność integracji miast – jest to w pełni uzasadnione, gdyż jej brak (niekompletność) jest częstym problemem zabytków archeologicznych.

Druga grupa miast (*miasta historyczne, które są ciągle zamieszkałe*) jest oczywiście najliczniejsza i najbardziej różnorodna, dlatego dotyczący jej komentarz jest najbardziej rozbudowany. Przede wszystkim podkreślono znaczenie zachowania układu przestrzennego/urbanistycznego – zachowane elementy muszą tworzyć układ miasta (nie może to być grupa niepowiązanych obiektów). Podkreślono też, że o wpisaniu miasta na Listę nie mogą decydować cechy czy wartości sfery niematerialnej czy symbolicznej (kryterium VI), jeżeli nie mają oparcia w materialnej strukturze miasta. Zalecono również, by elementy tworzące miasto (które jest przedmiotem nominacji) były możliwie kompletne – m.in. organizacja przestrzenna, struktura, materiały, formy i funkcje budynków powinny odzwierciedlać cywilizację.

W tej grupie (miast zamieszkałych) wyróżniono też cztery dalsze kategorie miast.

- a) *Miasta typowe dla określonego okresu lub kultury, które zachowały się prawie w całości, i które pozostały w dużym zakresie nienaruszone przez późniejszy rozwój. W tym przypadku dobrem, które może być wpisane na Listę jest całe miasto razem z jego otoczeniem. Otoczenie również musi być pod ochroną;*
- b) *Miasta, które ewoluowały zgodnie z charakterystycznymi kierunkami i zachowały, niekiedy pośród wyjątkowego otoczenia przyrodniczego, organizację przestrzenną i strukturę, typowe dla kolejnych etapów ich historii. W tym przypadku czytelnie wyodrębniona część historyczna ma pierwszeństwo nad środowiskiem współczesnym;*
- c) *"Centra historyczne", które pokrywają dokładnie ten sam obszar, co miasta historyczne i są teraz otoczone miastami nowoczesnymi. Konieczne jest wytyczenie precyzyjnych granic dobra w ich najszerszym historycznym zasięgu i wprowadzenie odpowiednich przepisów dotyczących ich bezpośredniego otoczenia;*
- d) *Sektory, obszary lub odrębne zespoły, które nawet w stanie szczątkowym, w jakim przetrwały dają spójny obraz charakteru nieistniejącego miasta historycznego. W takich przypadkach obszary i budynki, które przetrwały powinny nieść wystarczające świadectwo dawnej całości.*

W pewnym uproszczeniu można powiedzieć, że kryterium wyróżnienia poszczególnych grup w tej typologii jest wielkość i charakter zachowanej przestrzeni historycznej (będącej przedmiotem oceny) w stosunku do całego miasta. Z tego punktu jest to podział obejmujący zasadnicze możliwości zachowania struktury miejskiej, tak więc ma on cechy klasyfikacji.

Trzecią grupę miast historycznych stanowią *nowe miasta dwudziestego wieku*. W odniesieniu do tej grupy podkreślono jednak, że takie miasta powinny być wpisywane tylko w szczególnych przypadkach. Wynika to z dwóch powodów.

Przede wszystkim uznaje się, że zbyt mały dystans czasowy od powstania tych miast nie pozwala obiektywnie ocenić ich wartości. Takie zastrzeżenie może jednak budzić wątpliwości, gdyż ocena miast należących do zamkniętych już formacji stylistycznych jest możliwa, podobnie jak w przypadku miast reprezentujących wcześniejsze formacje. Drugą wątpliwość dotyczy braku możliwości oceny kierunku rozwoju takich miast – istnieje ryzyko ich degradacji i przekształceń. Ten argument dotyczy przecież wszystkich zamieszkałych miast, a więc nie powinien być przypisywany tylko do miast dwudziestego wieku²⁶⁴.

Tak więc można uznać, że zapisy dotyczące typologii miast historycznych i towarzyszące im komentarze, nie w pełni odzwierciedlają aktualne problemy. W związku z tym dalsze rozwijanie tej problematyki jest w pełni uzasadnione²⁶⁵. W tym kontekście można też podkreślić, że rosnące znaczenie i liczba miast, coraz bardziej podważają traktowanie ich jako „groups of buildings”, a nie jako odrębnej kategorii (miast).

Na koniec trzeba też zwrócić uwagę na kolejne podziały wprowadzane w stosunku do miast historycznych. Wyróżnienie trzech kategorii miast tworzy bowiem IV poziom w strukturze typologii określanych w Światowym Dziedzictwa. A wydzielenie kolejnych czterech kategorii w ramach *miast zamieszkałych* tworzy nawet V poziom. Taka rozbudowa grup typologicznych została jednak dokonana tylko w odniesieniu do grupy miast historycznych.

ZABYTKOWE KANAŁY

Kolejną grupą typologiczną określoną w ramach poziomu III są zabytkowe kanały. Ta grupa zabytków została opracowana podczas spotkań eksperckich w roku 1994 i 1995²⁶⁶. Opracowana została przede wszystkim definicja zabytkowego kanału – *Kanał to skonstruowana przez człowieka droga wodna. Może być wyjątkowej uniwersalnej wartości z punktu widzenia historii lub technologii, zarówno ze względu na swoje własne wartości,*

264 Podejście do XX-wiecznych miast ewoluowało w czasie. Na przykład podczas dyskusji nad Globalną Strategią w 1994 roku, przywoływano tę grupę miast. Wyrażano wątpliwości czy tego typu miasta powinny być postrzegane jako „dzieła urbanistyki”. Proponowano ich traktowanie jako przykłady rozwiązywania problemów w zakresie wykorzystania materiałów, technologii, organizacji przestrzeni, zagadnień społecznych. – *Report of the Expert Meeting on the „Global Strategy” and thematic studies for a representative World Heritage List* (UNESCO Headquarters, 20–22 June 1994).

265 Opracowanie problematyki teoretycznej dotyczącej miast historycznych oraz zapewnienie pomocy technicznej w związku z wpisywaniem ich na Listę, powinno być realizowane w ramach tzw. World Heritage Cities Programme, powołanego przez Komitet Światowego Dziedzictwa w 2001 roku (<http://whc.unesco.org/en/cities/>).

266 W przypisie nr 19 Aneksu 3 Wytycznych Roboczych zawarta jest informacja, że spotkanie eksperckie dotyczące „zabytkowych kanałów” odbyło się w Kanadzie, 1994 (WHC-94/CONF.003/INF.10) oraz podczas 19 sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa w Berlinie, 1995 (WHC-95/CONF.203/16).

jak i jako wyjątkowy przykład reprezentatywny dla danej kategorii dobra kulturowego. Kanał może być dziełem monumentalnym, elementem definiującym linearny krajobraz kulturowy lub integralną częścią złożonego krajobrazu kulturowego (pkt 17).

Oprócz definicji, która oczywiście zawiera wymóg reprezentowania wartości OUV, sformułowano też kryteria, z punktu widzenia których powinny być oceniane tego typu budowle. Jak to określono „znaczenie kanałów” powinno być analizowane z punktu widzenia technologicznego, ekonomicznego, społecznego i krajobrazowego (pkt 20). Każde z tych kryteriów omówiono szczegółowiej, dodatkowo wyliczając aspekty, które powinny być brane pod uwagę przy ich ocenie.

Zalecenia określone dla oceny kanałów bez wątpienia uwzględniają w szerokim zakresie cechy charakterystyczne i ważne dla tego typu inżynierskich budowli. Przy ich pomocy możliwe jest porównanie kanałów, a tym samym dokonanie oceny ich wartości we właściwym kontekście. Trudno jednak stwierdzić, w jaki sposób należy połączyć tę ewaluację z oceną dokonywaną zgodnie z generalnymi kryteriami przyjętymi w systemie Światowego Dziedzictwa. Warto natomiast podkreślić, że w ocenie wartości kanałów uwzględnione zostały nie tylko aspekty techniczne, ale również społeczne i krajobrazowe – nie mające już bezpośredniego związku z kanałami jako dziełami inżynierskimi.

Specyfika zabytkowych kanałów została również uwzględniona w ocenie ich autentyczności (pkt 18 i 19). Podkreśla się bowiem to, że *wyróżniającą cechą kanałów jako elementów dziedzictwa jest ich ewolucja w czasie*, co należy uwzględnić w ocenie ich autentyczności. Zapis ten można interpretować jako wskazanie dla zwiększonej tolerancji dla przekształceń tego typu budowli.

W uzupełnieniu prezentacji tej grupy typologicznej dziedzictwa warto dodać, że zostało opracowane studium na temat zabytkowych kanałów²⁶⁷. Materiał ten ma stosunkowo kompleksowy charakter, dlatego pozwala osadzić nowe nominacje kanałów w kontekście ich całego zasobu. Tego typu studia porównawcze zostały opracowane dla niewielu jeszcze grup dziedzictwa²⁶⁸.

SZLAKI DZIEDZICTWA

Ostatnią grupą typologiczną przedstawioną na poziomie III są szlaki dziedzictwa. Podobnie jak w przypadku kanałów, pojęcie to zostało opracowane i wprowadzone do praktyki Światowego Dziedzictwa na podstawie spotkań eksperckich w roku 1994 i 1995²⁶⁹.

267 Materiał na temat kanałów nosi tytuł *International Canal Monuments List* (1996) i jest dostępny pod adresem <http://www.icomos.org/studies/canals-toc.htm>. W aneksie 3 w części III przedstawiono również kilka innych studiów tematycznych i porównawczych, które zostały do tej pory opracowane przez organizację doradcze.

268 Opracowane do tej pory studia tematyczne dotyczące dóbr kultury (opracowane przez ICOMOS) są udostępnione pod adresem: <http://www.icomos.org/studies>, studia dotyczące dóbr natury (opracowane przez IUCN) pod adresem: http://www.iucn.org/about/work/programmes/wcpa_worldheritage/wheritage_pub.

269 W przypisie 20 aneksu 3 podana jest informacja, że zasady dotyczące szlaków dziedzictwa były omawiane podczas spotkania eksperckiego w Madrycie, 1994 (*WHC-94/CONF.003/INF.13*) oraz następnie podczas 19 sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa w Berlinie, 1995 (*WHC-95/CONF.203/16*).

Pojęcie szlaku dziedzictwa było mniej rozpowszechnione niż innych grup zabytków, dlatego wymagało zdefiniowania. Definicja jest następująca: *Szlak dziedzictwa jest złożony z elementów materialnych, których znaczenie kulturowe wywodzi się z wymiany i wielowymiarowego dialogu między krajami lub regionami, a to ilustruje interakcje zachodzące wzdłuż szlaku, w przestrzeni i czasie* (pkt 23).

Na podstawie przyjętej definicji można stwierdzić, że kluczowym zjawiskiem konstytuującym szlak dziedzictwa jest „wymiana” i „dialog”. Jeżeli więc pomiędzy zbiorem materialnych elementów dziedzictwa można stwierdzić tego typu relację, to zbiór ten można określić jako szlak. Dodatkowy warunek – oczywisty w świetle założeń Światowego Dziedzictwa – zakłada, że owa „wymiana” lub „dialog” muszą mieć skalę co najmniej międzynarodową lub międzyregionalną.

W pkt 24 określono rozbudowane warunki, które powinny spełniać szlaki dziedzictwa. Wymieniono 4 warunki: wymiana powinna mieć charakter ciągły w przestrzeni i czasie; elementy szlaku powinny tworzyć całość, która ma wartość nadrzędną, nadająca im charakter szlaku; szlak powinien mieć wymiar ponadnarodowy lub ponadregionalny; szlak powinien mieć charakter wielowymiarowy – religijny, handlowy, administracyjny, etc.

Oczywiście podkreślono również, że szlaki dziedzictwa muszą spełniać warunek OUV. Odpowiednio do specyfiki szlaku dziedzictwa dostosowano warunek autentyzmu. Zapisano, że warunki autentyzmu powinny być sprawdzane w odniesieniu do *jego znaczenia oraz w stosunku do elementów tworzących szlak dziedzictwa*, oraz powinny uwzględniać funkcjonowanie szlaku w czasie²⁷⁰.

Dla porządkowania typologii Światowego Dziedzictwa znaczenie ma również zapis, że szlaki dziedzictwa należy zaliczyć do grupy krajobrazów kulturowych (pkt 24 III). Nie określono jednak do jakiej kategorii krajobrazów kulturowych należy je zaliczyć.

Podsumowując prezentację grup typologicznych wyróżnionych w systemie Światowego Dziedzictwa należy stwierdzić, że tylko w pewnych aspektach tworzą one spójny i kompletny system o cechach klasyfikacji. Rozbudowany do trzech (tylko w jednym elemencie do czterech i pięciu) poziomów, system ujemuje tylko część dóbr, spośród rozległego i zróżnicowanego współcześnie zbioru dziedzictwa.

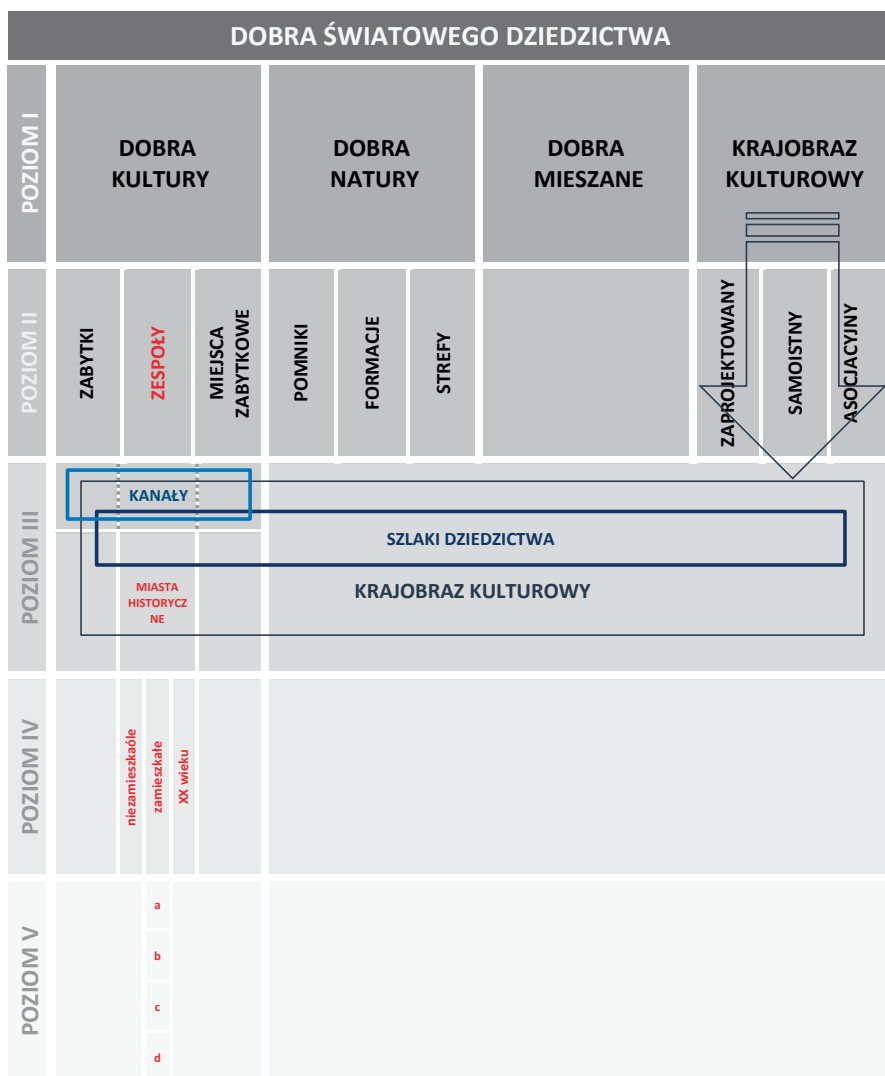
Proces wydzielania grup typologicznych został dokonany w zasadniczym kształcie w latach 90. i nie był później kontynuowany. Zapewne to właśnie jest przyczyną jego niedoskonałości i niekompletności.

Jednocześnie trzeba podkreślić, że wyszczególnienie i dookreślenie grup typologicznych w ramach zabioru dóbr dziedzictwa, jest w pełni uzasadnione z punktu widzenia przygotowania i oceny nominacji. Jednoznaczne określenie grupy typologicznej jest konieczne przede wszystkim do wskazania organizacji doradczej, która powinna oceniać

270 Wiele szczegółowych informacji na temat form i zasad ochrony poszczególnych grup typologicznych dziedzictwa prezentują tzw. teksty doktrynalne, przyjmowane przez ICOMOS i specjalistyczne organizacje. Na przykład w odniesieniu do szlaków kulturowych jest to „*The ICOMOS Charter on Cultural Routes*”, przyjęta przez Zgromadzenie Generalne ICOMOS w Quebec w 2008 roku.

nominowane dobro – dobra kultury i krajobrazy kulturowe ocenia ICOMOS, dobra natury ocenia IUCN, dobra mieszane ICOMOS i IUCN. I tylko w tym zakresie jest zawsze określana grupa typologiczna, do której należy nominowane dobro.

Mając jednak na uwadze inne potrzeby – przede wszystkim konieczność wykonywania studiów porównawczych, będących podstawą określania OUV, konieczne jest wprowadzanie w systemie UNESCO dalszych podziałów typologicznych dóbr (zgodnie z zapisami pkt 5 Aneks 3 *Wytycznych Roboczych*). W dalszej kolejności powinny one być również podstawą określania zasad i form ochrony poszczególnych grup dziedzictwa, które i w tym aspekcie są – i powinny być – zróżnicowane.

Rys. 5. Typologia dóbr Światowego Dziedzictwa na podstawie Wytycznych Roboczych z 2012 roku

WNIOSKI

1. W Światowym Dziedzictwie UNESCO określono podział dóbr na grupy typologiczne, które tworzą system rozbudowywany na kolejnych poziomach (obecnie maksymalnie pięciu).

System podziału typologicznego dóbr Światowego Dziedzictwa nie ma charakteru klasyfikacji (nie tworzy całości), gdyż nie obejmuje pełnego *spectrum* grup typologicznych wyróżnianych we współczesnym zabytkoznawstwie.

2. Określanie grupy typologicznej, do której należy nominowane dobro, jest obligatoryjne tylko w odniesieniu do typologii zaliczonych do poziomu pierwszego, ze względu na konieczność wskazania organizacji doradczej właściwej do oceny danego dobra.

Niekompletność systemu podziału dóbr na grupy typologiczne ogranicza ich powszechne stosowanie w opisach (dokumentacjach) dóbr UNESCO.

Nie ma obowiązujących przepisów dotyczących określania przynależności dóbr do poszczególnych dóbr.

3. System podziału typologicznego dóbr UNESCO nie jest jednoznaczny (np. krajobrazy kulturowe są zaliczane do różnych poziomów).

Rozgraniczenie pomiędzy niektórymi grupami typologicznymi nie jest oczywiste i jednoznaczne (np. pomiędzy krajobrazami kulturowymi a dobrami mieszanymi).

4. Podział dóbr Światowego Dziedzictwa na grupy typologiczne ma duże znaczenie z następujących powodów:

- jest podstawą wskazania organizacji doradczej, która powinna dokonać oceny nominowanego dobra (klasyfikacja dokonywana na poziomie pierwszym),
- jest podstawą określenia OUV (określanie OUV ma charakter porównawczy, a więc wymaga studiów tematycznych i porównawczych, które są wykonywane dla określonych grup typologicznych),
- jest podstawą określania zasad i form ochrony, które są zróżnicowane dla różnych grup typologicznych,
- jest podstawą wpisywania na Listę UNESCO dóbr reprezentujących mniejsze regiony, kultury, okresy – jednocześnie umożliwia analizę Listy z punktu widzenia jej reprezentatywności dla dorobku całej ludzkości.

Dlatego uzasadnione jest uporządkowanie i rozbudowywanie w systemie Światowego Dziedzictwa struktury grup typologicznych (wprowadzenie kolejnych grup).

Rozbudowa struktury grup typologicznych może być uzupełniona o aspekty regionalne i chronologiczne (o ile nie zostaną ujęte już w podziałach typologicznych).

5.1 Koncepcja atrybutów w analizie dóbr Światowego Dziedzictwa, Wnioski 5.2 Koncepcja wskaźników w monitoringu dóbr Światowego Dziedzictwa, Wnioski

System Światowego Dziedzictwa jest ukierunkowany na realizację dwóch głównych zadań; wyselekcjonowanie i wpisanie na Listę UNESCO najcenniejszych dóbr, które spełniają określone wymagania, oraz ochronę wartości (*wyjątkowej uniwersalnej wartości*) dóbr, które na Listę już zostały wpisane. Realizację każdego z tych zadań normuje szereg zasad i procedur, które mają zapewnić ich odpowiedni standard i zgodność z założeniami Światowego Dziedzictwa. W praktyce jednak standaryzacja tych działań nie jest prosta.

Ocena wszystkich dóbr nominowanych na Listę może być realizowana zgodnie z określonym standardem, gdyż zapewniają to między innymi zespoły ekspertów znających specyfikę Światowego Dziedzictwa. Zupełnie inaczej jest natomiast w przypadku ochrony i zarządzania poszczególnymi dobrami wpisanymi na Listę. Są to bowiem działania realizowane przez zarządców dóbr w zawsze indywidualnych warunkach. Tak więc tylko w pewnym zakresie mogą one realizować zasady i procedury założone przez Światowe Dziedzictwo. W praktyce system ochrony i zarządzania wielu dóbr jest więc przede wszystkim funkcją lokalnych możliwości w tym zakresie, a szereg zapisów *Wytycznych Roboczych* stan ten wręcz sankcjonuje.

Powyższe uwarunkowania nie pomniejszają jednak znaczenia, jakie w Światowym Dziedzictwie mają zasady, standardy i procedury. Jest wprost przeciwnie. Doskonalenie metod działania w systemie Światowego Dziedzictwa ma znaczenie rosnące proporcjonalnie do wzrostu zróżnicowania dziedzictwa i warunków jego ochrony. Jest to bowiem podstawowa zaporą przed woluntaryzmem ocen i działania, który byłby zabójczy dla Światowego Dziedzictwa.

Metody działania objęte standardem Listy UNESCO muszą jednak być opracowane kompleksowo. Dlatego niewłaściwe jest rozbudowywanie wymagań i warunków, bez określenia metodologii, które pozwolą je obiektywnie sprawdzić na etapie oceny

271 Koncepcja atrybutów i wskaźników, jako narzędzi w analizie dóbr Światowego Dziedzictwa, została opracowana przez autora i przedstawiona po raz pierwszy w publikacji B. Szmygin (red), *Wyjątkowa Uniwersalna Wartość a monitoring dóbr Światowego Dziedzictwa*, PKN ICOMOS, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2011, ss. 59–75. Tekst rozdziału wykorzystuje również fragmenty tej publikacji.

nominacji, a potem monitorować (gdy dobro jest już wpisane na Listę). Tymczasem problem ten istnieje, gdyż wymagania (warunki i kryteria) związane z określaniem *wyjątkowej uniwersalnej wartości* są coraz bardziej rozbudowane i złożone. Kompleksowa i obiektywna ocena nominacji zgłaszanych przez Państwa-Strony wymaga metod analizy dobra, które pozwolą obiektywnie ocenić spełnianie założonych wymagań. Podobnie jest z narzędziami, które służą zapewnieniu właściwej ochrony i zarządzania dobrami wpisanymi na Listę UNESCO. Szczególnie zaś ważne są metody monitoringu wszystkich parametrów dobra, istotnych z punktu widzenia Światowego Dziedzictwa. Niestety patrząc z perspektywy tych potrzeb, ani metodologia analizy i oceny nominacji, ani też metody i wzorce zarządzania dobrami Światowego Dziedzictwa, nie są w pełni zadowalające. Dlatego też tak potrzebne jest ich doskonalenie.

Nie ma wątpliwości, że punktem odniesienia dla metodologii oceny i zarządzania dobrami Światowego Dziedzictwa powinna być *wyjątkowa uniwersalna wartość*. Pojęcie OUV konstituuje dobra Światowego Dziedzictwa. Dlatego też proces analizy dóbr wpisywanych na Listę oraz proces ochrony i zarządzania powinien być na tym pojęciu skoncentrowany. Nie jest to jednak proste zadanie.

Trzeba bowiem podkreślić, że pojęcie *wyjątkowej uniwersalnej wartości* zostało stworzone dla potrzeb Konwencji Światowego Dziedzictwa. Jest to zatem twór teoretyczny, stworzony by uzasadnić i umożliwić wydzielenie grupy dóbr, które mogłaby objąć Konwencja. Pojęcie OUV nie jest więc ukształtowane w naturalnym procesie, podczas którego powstaje całościowy system wartościowania. Ten aspekt ma znaczenie, gdyż dopiero funkcjonowanie powstałego w takim procesie systemu wartościowania umożliwia jego analizę, identyfikację elementów i relacji. Tymczasem pojęcie OUV wymyślono – jako pewną ideę – i wprowadzono do Konwencji Światowego Dziedzictwa, nie wiedząc w jaki sposób będzie ono funkcjonowało w odniesieniu do konkretnych dóbr dziedzictwa kultury i natury. Dopiero stosowanie pojęcia OUV w praktyce – przede wszystkim przygotowywanie i ocena kolejnych nominacji na Listę, było jednocześnie procesem wdrażania i weryfikacji założeń jego funkcjonowania. Taki proces wymaga jednak czasu i metodycznej refleksji, o co nie jest łatwo w poddanym rosnącej presji politycznej systemie Światowego Dziedzictwa. Dlatego wciąż brakuje wszechstronnie sprawdzonych metod posługiwania się tym pojęciem, szczególnie w warunkach rosnącej różnorodności dóbr i uwarunkowań ich otoczenia. Co więcej, nie ma wcale pewności, że poszczególne wymagania dotyczące OUV są w ogóle możliwe do wdrożenia, w odniesieniu do różnorodnych dóbr nominowanych na Listę UNESCO.

Problem ten przez długi okres nie ujawniał się z pełną mocą, gdyż posługiwanie się pojęciem OUV miało ograniczony charakter. Główna uwaga uczestników ruchu Światowego Dziedzictwa przez wiele lat koncentrowała się bowiem na wpisywaniu nowych dóbr na Listę. Na tym etapie kluczowym zadaniem było opracowanie odpowiedniej dokumentacji. Dokumentacja powinna zawierać oczywiście analizę dobra (wykazanie OUV) oraz przedstawiać system ochrony dobra (gwarantujący zachowanie OUV). Jednak w praktyce koncentrowano się przede wszystkim na sprawdzeniu kryteriów wskazanych w artykule 77 *Wytycznych Roboczych*.

Dokumentacja dotycząca weryfikacji kryteriów ocenianych nominacji była przy tym sprowadzana do krótkiego zapisu – stwierdzenia, że dobro spełnia warunki sformułowane w danym kryterium²⁷². W zapisach tych nie ma więc informacji, które dokładniej dookreśliłyby OUV badanego dobra.

Tymczasem w określaniu OUV dóbr powinny być wykorzystane odniesienia do definicji grup typologicznych, zawarte w Konwencji (art. 1). W odniesieniu do „zabytków” i „zespołów” zapisano tam, że OUV jest określana z *punktu widzenia historii, sztuki i nauki*, natomiast w odniesieniu do „miejsc”, OUV jest określana z punktu widzenia *historycznego, estetycznego, etnologicznego lub antropologicznego*. To oznacza, że określanie *wyjątkowej uniwersalnej wartości* może być dokonywane z punktu widzenia historycznego, artystycznego, estetycznego, etnologicznego, antropologicznego i naukowego. Określanie tych właśnie wartości powinno być elementem sprawdzania kryteriów. Tak jednak nie jest i w konsekwencji analiza OUV zatrzymuje się na wysokim poziomie uogólnienia.

Wysoki poziom uogólnienia oznacza w tym przypadku brak odniesienia do konkretnych wartości, a w konsekwencji do materialnych elementów dobra. Jest to kluczowa kwestia, gdyż na Listę UNESCO dobro jest wpisywane jako fizycznie istniejący byt. To oznacza, że powinny zostać określone te materialne elementy dobra, które stanowią swoiste „upostaciowienie” *wyjątkowej uniwersalnej wartości*. Jest to ważne dlatego, że ewentualne przekształcenia dobra, naruszające to „upostaciowienie”, może negatywnie wpływać na OUV. Dlatego też tak potrzebna jest metoda badania relacji pomiędzy OUV i jej fizycznymi nośnikami. Z kolei program ochrony i zarządzania dobrem powinien być na tych nośnikach skoncentrowany.

Analityczna ocena wartości dobra Światowego Dziedzictwa oraz jego ochrona wymaga więc narzędzi pozwalających na określenie trzech, wzajemnie powiązanych elementów: *wyjątkowej uniwersalnej wartości*, materialnego „nośnika” *wyjątkowej uniwersalnej wartości*, monitoringu zmian zachodzących w „nośniku”. Stosując terminologię wprowadzaną w publikacjach o Światowym Dziedzictwie, materialny nośnik może być powiązany z pojęciem „atrybutu” (*attribut*), natomiast do monitoringu zmian dotyczących atrybutów (i nie tylko) może być wykorzystane pojęcie „wskaźnika” (*indicator*). Kluczowe dla istnienia i funkcjonowania tych trzech pojęć są łączące je relacje. Pojęcie *wyjątkowej uniwersalnej wartości* (przedstawione w rozdziale 4) nadaje sens istnienia *atrybutom*, natomiast monitoring atrybutów uzasadnia wprowadzenie pojęcia *wskaźników*.

272 Przez pierwszych kilkanaście lat funkcjonowania Listy UNESCO, w przypadku wielu nominacji zgłaszające je kraje nie proponowały kryteriów oceny. Kryteria były proponowane dopiero przez ekspertów organizacji doradczych w procesie oceny dobra, a następnie przyjmowane przez Komitet Światowego Dziedzictwa. – Por. np.: *Annex 2B: Compendium of World Heritage Sites and Criteria*, [w:] *The World Heritage List. What is OUV?...*, op. cit. ss. 79–89.

5.1 Koncepcja atrybutów w analizie dóbr Światowego Dziedzictwa

Pojęcie „atrybutu wartości” nie funkcjonowało w tradycyjnej teorii konserwatorskiej i nie było stosowane w analizie zabytków. Oczywiście takie pojęcie/określenie mogło się pojawić w tekstach dotyczących ochrony i konserwacji zabytków. Jeżeli jednak przyjmie się, że wykładnią teorii konserwatorskiej są tzw. teksty doktrynalne – a takie założenie jest w pełni uprawnione, to pojęcia atrybutów w nich nie stosowano. Pojęcia atrybutu nie użyto w najważniejszych dokumentach konserwatorskich stanowiących oparcie dla ochrony zabytków w XX wieku. Nie ma go w Karcie Ateńskiej (1931), nie występuje w Karcie Weneckiej (1964), nie użyto go w Karcie Waszyngtońskiej (1987). Pojęcia atrybutów nie ma też w pierwszych dokumentach dotyczących Światowego Dziedzictwa – w tekście Konwencji Światowego Dziedzictwa (1972), ani też w pierwszych wersjach *Wytycznych Roboczych* (1977 i 1978). Co znaczące, pojęcia atrybutów generalnie nie używa się również we współczesnych tekstach konserwatorskich. Nie ma o nich wzmianki w Konwencji UNESCO dotyczącej Dziedzictwa Niematerialnego (2003), Karcie ICOMOS dotyczącej Zasad Analizy i Konserwacji Dziedzictwa Architektonicznego (2003) czy też najnowszym dokumencie dotyczącym Ochrony i Zarządzania Miastami Historycznymi – Valetta Principles (2011).

Atrybuty zostały raz wzmiankowane w przyjętej przez ICOMOS Deklaracji z Xi'an (2005), ale jest to odniesienie do *Wytycznych Roboczych*, czyli do Światowego Dziedzictwa. Jest to zrozumiałe, gdyż właśnie w najnowszych wersjach *Wytycznych*, pojęcie atrybutów pojawia się najczęściej. O atrybutach jest tam mowa kilkakrotnie i to w różnych kontekstach.

To pozwala stwierdzić, że atrybuty są specyficznym pojęciem, które wprowadzono do terminologii Światowego Dziedzictwa wraz z koniecznością głębszej analizy dóbr wpisywanych na Listę. Jednak użycie tego pojęcia w różnych kontekstach wymaga jednoznacznej interpretacji – jest to warunek wykorzystania pojęcia atrybutu w metodologii analizy i zarządzaniu dobrami UNESCO.

Punktem wyjścia do ustalenia znaczenia pojęcia „atrybut” w systemie Światowego Dziedzictwa powinny być oczywiście oficjalne dokumenty. Warto jednak na wstępie przywołać słownikowe znaczenie tego pojęcia, ponieważ pokazuje ono zawartą w nim wieloznaczność.

W słowniku języka polskiego atrybut ma kilka znaczeń²⁷³. Są one na tyle różne, że wszystkie powinny być przedstawione. Pierwsze rozumienie atrybutu brzmi: *zewnętrzna, istotna cecha (właściwość) rzeczy lub osoby, wyróżniająca ją spośród innych*. Drugie rozumienie, określane jako filozoficzne, brzmi: *charakterystyczna, nieodłączna właściwość przedmiotu, bez której nie mógłby istnieć, byłby nie do pomyślenia*. Trzecie rozumienie, z zakresu sztuki: *określony przedmiot o charakterze symbolicznym, ściśle związany z życiem, lub działalnością przedstawianej osoby, dodawany jako znak rozpoznawczy*²⁷⁴.

273 *Słownik języka polskiego*, PWN, Warszawa 1978, t. 1, s. 96.

274 W ikonografii chrześcijańskiej na przykład postać świętego, mężczyzny przedstawiona z kluczami będzie oznaczała św. Piotra. Są też jednak atrybuty występujące w oderwaniu od postaci, mające znaczenie symboliczne, – na przykład baranek oznacza Chrystusa.

Każda z przytoczonych definicji zwraca uwagę na odmienne aspekty, co sprawia że znaczenia te są po prostu różne. Różnice są na tyle istotne, że mogą prowadzić do niejasności, wynikających z ich nakładania się. Różnice te będą istotne również gdy pojęcie atrybutu zostanie odniesione do dóbr kultury.

Definicja pierwsza mówi, że atrybutem jest znacząca, wyróżniająca cecha danego przedmiotu (dobra). Żadnych dodatkowych warunków nie określa. Tak więc zbiór atrybutów to po prostu zbiór wszystkich istotnych cech, charakteryzujących dane dobro.

Trzon definicji drugiej jest podobny – atrybut jest charakterystyczną właściwością przedmiotu. Jednak jest to właściwość nieodczuwalna; bez niej dany przedmiot (dobro) nie mógłby istnieć. Można więc powiedzieć, że zbiór atrybutów danego dobra to zbiór tylko tych cech, które stanowią o jego istocie. To jednocześnie oznacza, że atrybuty definiują istotę dobra – dlatego utrata jakiegokolwiek z nich, oznacza utratę tej istoty. Dobro pozbawione któregośkolwiek atrybutu traci pełną charakterystykę (wartość).

Definicja trzecia mówi, że atrybut to przedmiot symboliczny, zastępczy. W słownikowej definicji atrybut został skojarzony z osobą, jednak może w tym znaczeniu dotyczyć też dóbr. Atrybut nie jest cechą czy właściwością dobra, ale jest czymś odrębnym (również w znaczeniu fizycznym). Jego funkcja i znaczenie wynika z faktu, że coś reprezentuje czy zastępuje. Cechy (jakość, kompletność) tak rozumianego atrybutu są uwarunkowane jego możliwością reprezentowania lub zastępowania (symbolizowania). Rozumienie tak definiowanego atrybutu jest uwarunkowane znajomością umowy, na mocy której następuje owa reprezentacja/zastępowanie. Charakter relacji – warunki reprezentowania/zastępowania, będące przedmiotem tej umowy, mogą mieć różnorodną formę.

Tak więc w każdym z przywołanych znaczeń atrybutu odnoszone do dóbr dziedzictwa, będą czymś innym. Należy to oczywiście uwzględnić w sposobie analizy i postępowania z dobrem.

W pierwszym przypadku analiza dobra polega na wskazaniu zbioru jego wszelkich charakterystycznych cech. Co istotne, różnicowanie (i wartościowanie) tych cech nie jest konieczne. Nie ma więc potrzeby oceniać znaczenia, jakie dany atrybut (cecha) ma dla wartości całego dobra. Tak rozumiany zbiór atrybutów jest natomiast potrzebny dla kompletności opisu dobra. Nie jest to jednak podstawą dla różnicującej analizy wartości dobra, gdy konieczna jest interwencja (przekształcenie), której efektem może być utrata części atrybutów.

W drugim przypadku analiza dobra polega na ujawnieniu cech, które decydują o istocie (wartości) danego dobra. I tylko takie cechy mogą być nazwane atrybutami dobra – nie wszystkie cechy są więc atrybutami. Przy takim rozumieniu atrybutów, analiza dobra powinna je wszystkie zidentyfikować, czyli tym samym odróżnić od pozostałych cech dobra. Zidentyfikowane atrybuty są nośnikami wartości dobra, a więc na nich powinna być skoncentrowana ochrona.

W trzecim przypadku – najbardziej odmiennym, analiza dobra powinna prowadzić do wskazania atrybutów, które mogą to dobro reprezentować. Tak rozumiane atrybuty służą reprezentacji/zastąpieniu dobra (lub jego elementów). Sam atrybut może wręcz nie mieć wartości; wartość atrybutu to wartość zastępowana. Istotny nie jest atrybut, ale znaczenia, które reprezentuje, a więc istotne jest czy te znaczenia reprezentuje dobrze, w pełni.

Tak więc analiza dobra powinna ujawnić zbiór atrybutów, które mogą dobro reprezentować oraz warunki owej reprezentacji. W odniesieniu do rozumianego w ten sposób zabytku, atrybutem może być na przykład jego rekonstrukcja, kopia, miniatura, atrapa. Oczywiście odrębną kwestią jest ustalanie wartości tak definiowanych atrybutów. Z góry można założyć, że wartość ta jest mniejsza niż zastępowanego/reprezentowanego dobra, gdyż szereg wartości zabytku jest w takim przypadku gubionych (nie wszystkie wartości dobra jego atrybut „przenosi”).

Zestawienie trzech znaczeń pojęcia atrybutu potwierdza, że różnice pomiędzy nimi są na tyle istotne, że ich użycie bez wskazania konkretnego znaczenia, musi prowadzić do pojęciowego chaosu i braku porozumienia. Tak jest w dotychczasowej praktyce Światowego Dziedzictwa, gdyż nie zdefiniowano obowiązującego znaczenia atrybutu. Różnice znaczeniowe pojęcia atrybutu nie są dostrzegane, a samo pojęcie jest używane w sposób niekonsekwentny i intuicyjny.

Roboczo można oceniać przydatność poszczególnych znaczeń atrybutu w systemie Światowego Dziedzictwa. Wydaje się, że pierwsze rozumienie atrybutu – jako zbioru wszystkich charakterystycznych cech dobra, jest dla potrzeb OUV zbyt szerokie. Natomiast z tego właśnie względu użyteczne może być rozumienie drugie – atrybuty to cechy kluczowe, bez których dobro traciłoby swoją charakterystykę (wartości). Takie ujęcie odpowiada *wyjątkowej uniwersalnej wartości*, która polega na określeniu cech wybitnych, unikatowych. Trzecie rozumienie atrybutu nie ma bezpośredniego odniesienia do dóbr UNESCO, gdyż dotyczy ono sytuacji zastępowania oryginału. Jednocześnie jednak trzeba pamiętać, że współczesne, szerokie rozumienie autentyzmu może w pewnych przypadkach uzasadniać konieczność analizy warunków, na jakich dobro (element) może być zastępowane. Dlatego też trzecie rozumienie atrybutu może również być wykorzystywane w Światowym Dziedzictwie.

Tak więc wieloznaczność pojęcia atrybutu sprawia, że niezależnie od ostatecznego wyboru znaczenia, dalsze wykorzystanie tego pojęcia wymaga jego precyzyjnego zdefiniowania.

Pojęcie atrybutu zostało już wprowadzone do Światowego Dziedzictwa, dlatego głównym źródłem informacji na ten temat powinna być analiza oficjalnego piśmiennictwa.

Wytyczne Robocze pojęcie atrybutów wprowadzają przede wszystkim w zapisach, które dotyczą analizy autentyzmu (artykuły 82, 83, 85).

Najszerszy zapis określający rozumienie atrybutów w kontekście autentyzmu jest zawarty w artykule 82. Zapisano tam, iż warunek autentyzmu dobra można uznać za spełniony *jeśli ich wartości kulturowe (w kontekście kryteriów zaproponowanych we wniosku) są prawdziwie i wiarygodnie wyrażone przez szereg atrybutów, w tym:*

- *formę i projekt,*
- *materiały i substancje,*
- *użytkowanie i funkcję,*
- *tradycje, sposoby i systemy zarządzania,*
- *lokalizację i otoczenie,*

- *język oraz inne formy dziedzictwa niematerialnego,*
- *atmosferę i odczucia,*
- *a także inne czynniki wewnętrzne/zewnętrzne.*

Kolejne artykuły rozwijają rozumienie autentyzmu odnosząc się również do atrybutów. Artykuł 83 nawiązując do aspektów niematerialnych – *atmosfery i odczuć (spirit and feeling)* – zwraca uwagę, że tego typu atrybuty nie powinny być stosowane jako jedyne (powinny im towarzyszyć inne atrybuty). Może to oznaczać, że atrybuty o charakterze niematerialnym mają inny (słabszy?) status, niż atrybuty w postaci materialnej.

W artykule 85 zapisano, że przygotowując ocenę autentyzmu dobra nominowanego na Listę UNESCO, konieczne jest przede wszystkim *zidentyfikowanie wszystkich ważnych i możliwych do wykorzystania atrybutów autentyzmu*. W tym samym artykule jest też ważny postulat, by w odniesieniu do każdego atrybutu odrębnie szacować stopień jego autentyzmu – *Orzeczenie autentyzmu powinno zawierać ocenę stopnia, w jakim autentyzm jest obecny w każdym z tych istotnych atrybutów lub przez te atrybuty wyrażany*.

Przywołane zapisy pozwalają na sformułowanie pierwszych wniosków. Atrybuty mogą mieć charakter materialny i niematerialny; atrybuty to elementy i cechy dóbr, które wyrażają ich istotne wartości kulturowe; wyrażanie tych wartości przez atrybuty musi być *prawdziwe i wiarygodne*.

Takie ujęcie pozwala uznać, że warunek „prawdziwości” i „wiarygodności” musi być spełniony, by dany element (lub cecha) mogły być uznane za atrybut. Warunek ten można jednak interpretować jeszcze inaczej; atrybuty służą tylko do sprawdzania „autentyzmu” (jako warunku, który muszą spełniać dobra Światowego Dziedzictwa). W takim ujęciu atrybuty byłyby jednak tylko rodzajem narzędzia, stosowanym do sprawdzania autentyzmu²⁷⁵.

Takie rozumienie atrybutu znajduje wsparcie w *Dokumencie z Nara*, który jest wykładnią współczesnego rozumienia autentyzmu w odniesieniu do dziedzictwa, a które zostało w całości przejęte przez Światowe Dziedzictwo (*Dokument z Nara* jest załącznikiem *Wytycznych Roboczych* – Aneks 4).

W *Dokumencie z Nara* pojęcie atrybutów nie zostało w ogóle wprowadzone, używa się tam natomiast określenia *źródła informacji (source of information)*. Ocenia się właśnie autentyzm tych *źródeł*, analizując wymienione powyżej aspekty (*form and design, materials and substance, use and function, traditions and techniques, location and setting*,

275 Warto zwrócić uwagę, że wykorzystanie pojęcia atrybutu przede wszystkim w kontekście autentyzmu zostało utrwalone w praktyce Światowego Dziedzictwa. Na przykład opracowana w Polsce przez Narodowy Instytut Dziedzictwa instrukcja przygotowania wniosku o wpisanie dobra na Listę Informacyjną, też zwiera pojęcie atrybutu tylko w kontekście autentyzmu (pkt 8), a nie OUV (pkt 7) – *Instrukcja wypełniania formularza wniosku o rozpatrzenie kandydatury do umieszczenia na polskiej Liście Informacyjnej*, NID, Warszawa, marzec 2011.

and spirit and feeling, and other internal and external factors)²⁷⁶. Tak więc dokładnie te same sformułowania, które artykuł 82 *Wytycznych Roboczych* wymienia jako *atrributy*, w *Dokumencie z Nara* są nazwane *aspektami* oceny źródeł informacji. To oznaczałoby więc, że są to pojęcia równoważne; atrybuty byłyby innym określeniem aspektów, z punktu widzenia których należy oceniać autentyzm.

Przyjęcie takiej interpretacji ograniczałoby rolę atrybutów do określania autentyzmu dóbr Światowego Dziedzictwa. Taką interpretację funkcji atrybutów podważa jednak kolejny artykuł *Wytycznych Roboczych* dotyczący „integralności”. W artykule 88 zapisano: *Integralność jest miarą całości i nienaruszalności dziedzictwa przyrodniczego i/lub kulturowego oraz jego atrybutów*. Z artykułu tego wynika również, że warunek integralności – podobnie jak warunek autentyzmu, powinien być spełniony przez poszczególne (wszystkie?) atrybuty. Brak jest dalszych informacji na ten temat, jednak już w świetle tych zapisów można stwierdzić, że funkcja atrybutów nie ogranicza się do sprawdzania „autentyzmu”.

Kolejnych informacji na temat atrybutów dostarcza artykuł 100, który dotyczy granic dóbr Światowego Dziedzictwa. Zapis tego artykułu stanowi: *w przypadku dóbr zgłaszanych do wpisu na Listę ze względu na kryteria (I)–(VI), granice powinny być wyznaczone z uwzględnieniem wszystkich tych obszarów i atrybutów, które są bezpośrednim, namacalnym wyrazem wyjątkowej uniwersalnej wartości dobra*. Zapis ten pozwala więc uznać, że atrybuty są materialnym upostaciowieniem OUV. Są zatem kluczowym elementem dóbr Światowego Dziedzictwa, a ich funkcja nie może być ograniczona tylko do sprawdzania warunku autentyzmu i integralności.

Wniosek ten potwierdzają zapisy artykułu 104. W artykule tym atrybuty pojawiają się w aspekcie stref buforowych – zapisy nie dotyczą więc samego dobra reprezentującego OUV, ale otaczającego go obszaru. Atrybuty mają podobny status jak obszary, widoki, otoczenie. Zapis dotyczący składowych strefy buforowej brzmi bowiem: *Strefa powinna obejmować bezpośrednie otoczenie kandydującego dobra, ważne widoki i inne obszary lub atrybuty, mające funkcjonalne znaczenie dla dobra i jego ochrony*. Stwierdzenia te pozwalają na kolejne wnioski o naturze atrybutów – są to elementy obszaru, który ma stanowić strefę buforową, mające funkcjonalne znaczenie dla dobra i jego ochrony.

Zapis ten wskazuje na jeszcze szersze rozumienie pojęcia atrybutów. Wynika z niego, że atrybuty w ogóle nie muszą być związane z dobrami Światowego Dziedzictwa; są to elementy stanowiące składnik otoczenia, o bliżej nie dookreślonej charakterystyce.

W *Wytycznych Roboczych* są jeszcze dwa odniesienia do atrybutów. Pierwsze w Aneksie 4, który jest poświęcony przede wszystkim *Dokumentowi z Nara* i kolejnym opracowaniom, które dotyczyły autentyzmu. W zapisie dotyczącym „atrybutów autentyzmu” stwierdzono, że mogą obejmować również takie elementy jak *system zarządzania, język, i inne formy dziedzictwa niematerialnego*. Jest to więc kolejne stwierdzenie wiążące atrybuty z autentyzmem, i kolejne potwierdzenie, że atrybuty mogą mieć charakter niematerialny.

276 *Nara Document on Authenticity*, [w:] *Nara Conference on Authenticity*, Knut Einar Larsen (ed.), UNESCO World Heritage Centre, ICCROM, ICOMOS, Paris 2015, s. XXIII.

Ostatnia wzmianka o atrybutach znajduje się w Aneksie 5. Jest to ważny dokument, zawiera bowiem schemat przygotowania dokumentacji na Listę Światowego Dziedzictwa (*Format for the nomination of properties for inscription on the World Heritage List*). Opis tego formularza wymienia tylko raz atrybut, w zaleceniach dotyczących dóbr natury. Nie ma tam jednak informacji przybliżających rozumienie atrybutów, natomiast ta wzmianka pokazuje, iż atrybuty mogą być również elementami dóbr natury.

Na podstawie analizy *Wytycznych Roboczych* można sformułować pierwsze wnioski dotyczące rozumienia pojęcia *atrybut* w systemie Światowego Dziedzictwa. Oczywiście pamiętając o zastrzeżeniu, że są to wnioski pośrednie, gdyż nie sformułowano tam jednoznacznej definicji tego pojęcia.

Przede wszystkim *atrybuty* generalnie nie funkcjonują jako samodzielne byty; pojawiają się w kontekście innych pojęć/elementów – autentyzm, integralność, granice dobra, strefy buforowe. Wskazuje to więc, że nie są związane tylko z jednym z nich (brak podstaw by na przykład uznać, że atrybuty są określane i stosowane tylko w analizie autentyzmu dobra).

Zapisy *Wytycznych* wskazują również, że atrybuty mogą mieć charakter materialny lub niematerialny (art. 82, 83, Aneks 4). Zapis Aneksu 5 wskazuje, że pojęcie atrybutu dotyczy nie tylko dóbr kultury, ale również natury.

Wykorzystanie pojęcia atrybutu w kontekście wielu innych pojęć (w celu sformułowania dookreślających je warunków) pozwala generalnie uznać, że odnosi się ono do ważnych elementów (materialnych lub niematerialnych), współtworzących dobra natury i kultury oraz ich otoczenie.

W świetle *Wytycznych* nie jest też jasne, czy należy wyróżnić jedną grupę atrybutów, które charakteryzują dane dobro i podlegają ocenie ze wszystkich punktów widzenia (OUV, autentyzm, integralność), czy też jest kilka grup atrybutów; odrębne dla autentyzmu, odrębne dla integralności, itd. Odpowiedź na to pytanie jest bardzo ważne dla określenia istoty atrybutów.

Analiza *Wytycznych Roboczych* pokazuje również, że pojęcie atrybutu jest wykorzystane jeszcze w niewielkim zakresie. Nie pojawia się w zapisach dotyczących analitycznego opisu dóbr wpisywanych na Listę Światowego Dziedzictwa, na przykład w formularzu dotyczącym nominowania dóbr (*Format for the nomination of properties for inscription on the World Heritage List*). Nie było go też jeszcze w formularzu Raportu Okresowego przedstawionego w *Wytycznych Roboczych* z roku 2012 (*Format for the Periodic Reporting on the application of the World Heritage Convention* – Aneks 7). Został dopiero wprowadzony do szczegółowego kwestionariusza II Raportu Okresowego (pkt 2.3 i 5.1.1), który wykorzystano do oceny dóbr. I jest to oczywiście zrozumiałe, gdyż celem Raportu jest kontrola dobra w najważniejszych aspektach (OUV, autentyzm, integralność). Dlatego atrybuty, przy użyciu których nastąpiło współokreślanie tych pojęć, powinny mieć tam szczególne miejsce. Podobnie zresztą jak określanie wskaźników, które wraz z atrybutami dowodzą rozwoju analitycznego podejścia do dóbr UNESCO.

Brak precyzji w definiowaniu i konsekwencji w wykorzystaniu pojęcia atrybutu prowadzi do wniosku, że w *Wytycznych Roboczych* pojęcie to po prostu nie zostało jeszcze dopracowane metodologicznie. Dlatego oprócz wspomnianych wątpliwości, pojawiają się pytania o sposób (skalę) oceny poszczególnych atrybutów, czy też o ważność (znaczenie) poszczególnych atrybutów dla uznania danej cechy dobra (np. ile atrybutów musi być ocenionych pozytywnie, by uznano autentyzm dobra). Bez opracowania tych kwestii stosowanie pojęcia atrybutu jest ułomne (szerzej problem ten przedstawiono charakteryzując *wskazniki*). Potwierdzają to zresztą również opracowane już wyniki II Raportu Okresowego²⁷⁷.

Podsumowując użycie pojęcia atrybutu w *Wytycznych Roboczych* można też sformułować wniosek ogólniejszy. Otóż na obecnym etapie rozwoju Listy Światowego Dziedzictwa dostrzegana jest już konieczność wprowadzenia narzędzi umożliwiających precyzyjniejszą analizę dóbr i ich wartości. Jednak w obecnej fazie opracowania, pojęcie atrybutu nie jest jeszcze pełnowartościowym narzędziem (elementem) takiej analizy.

Niepełne informacje na temat rozumienia i stosowania *atrybutów*, w najważniejszym dokumencie określającym praktykę Światowego Dziedzictwa jakim są *Wytyczne Robocze*, zmuszają do dalszego ich poszukiwania. Źródłem tych informacji mogą być najnowsze dokumenty dotyczące przygotowania nowych nominacji lub ich zarządzania. W ostatnich latach w serii wydawniczej Centrum Światowego Dziedzictwa *World Heritage Resource Manual*, opublikowano dwa poradniki na ten temat: *Preparing World Heritage Nominations* (2010) oraz *Managing Cultural World Heritage* (2013)²⁷⁸. Publikacje te zostały opracowane przy współpracy organizacji doradczych, a więc można uznać, że prezentują najnowszą wiedzę na omawiane tematy. W obu publikacjach pojęcia atrybutów są stosowane. Można jednak uznać, że głównym źródłem informacji powinien być poradnik dotyczący przygotowania nominacji, gdyż na tym właśnie etapie są określane zasadnicze parametry dobra²⁷⁹.

W poradniku pojęcie atrybutów zostało wprowadzone już w spisie treści. W trzecim rozdziale poświęconym określaniu dobra, które ma być nominowane na Listę UNESCO – *Definiowanie i rozumienie dobra* (*Defining and understanding the property*), pojęcie atrybutu pojawia się w tytule pierwszego podrozdziału – *Potencjalna wyjątkowa uniwersalna wartość, atrybuty i granice* (*Potential outstanding universal value, attributes and boundaries*). Takie sformułowanie i zestawienie nadaje atrybutom status podobny jak OUV, co sugeruje, że są odrębnym elementem analizy nominowanych dóbr.

277 W kwestionariuszu II Raportu Okresowego zarządcy dóbr byli proszeni o wskazanie atrybutów OUV (pytanie opcjonalne), jednak zalecenie to zostało zrealizowane tylko w niewielu przypadkach – *World Heritage in Europe Today*, UNESCO, Paris, 2016, ss. 24–25.

278 *Preparing World Heritage Nominations (First Edition)*, UNESCO World Heritage Centre, Paris, 2010 oraz *Managing Cultural World Heritage*, UNESCO World Heritage Centre, Paris, 2013.

279 Poradnik dotyczący zarządzania dobrami kultury został wydany w języku polskim, tak więc polscy czytelnicy mogą z niego łatwiej skorzystać – *Zarządzanie Światowym Dziedzictwem Kulturowym*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2015.

Pierwszy podrozdział publikacji zatytułowano *Atrybuty i Cechy (Attributes and Features)*. Zapisano tam, że: *Atrybuty są aspektami dobra, które są związane lub wyrażają wyjątkową uniwersalną wartość (Attributes are aspects of a property which are associated with or express the Outstanding Universal Value)*. Wskazano, że mogą one mieć charakter materialny i niematerialny (*Attributes can be tangible or intangible*). Odwołano się też do *Wytycznych Roboczych*, stwierdzając, że wskazują one zakres typów atrybutów (*range of types of attribute*), które mogą odzwierciedlać *wyjątkową uniwersalną wartość*; jako przykłady tych „typów” powtórzono wszystkie wyliczone w tym dokumencie (artykuł 82).

Atrybuty zidentyfikowane dla danego dobra powinny odnosić się zarówno do OUV, jak i kryteriów. Podkreślono też, że atrybuty odgrywają kluczową rolę w sprawdzaniu autentyczności i integralności oraz że na nich ma być skoncentrowana ochrona, konserwacja i zarządzanie.

Kolejne odniesienie do atrybutów znajduje się w podrozdziale opisującym znaczenie stref buforowych. Zapisano tam, że różnorodne działania podejmowane w ich obszarze mają za cel ochronę atrybutów, które utrzymują (utrwalają) *wyjątkową uniwersalną wartość dóbr Światowego Dziedzictwa (to protect the attributes that sustain the outstanding universal value of the World Heritage property)* [s. 32].

Następne zapisy o atrybutach znajdują się przy charakterystyce nominacji transgranicznych. Stwierdzono tam, iż nominacja tego typu powinna zawierać *cały obszar i wszystkie atrybuty* pokrywające OUV danego dobra. (*The advantages of trans-boundary properties include the ability to incorporate in a single property all of the area and attributes which convey Outstanding Universal Value*) [s. 44]. Tak więc dobro „składa się” z obszaru i atrybutów, które pokrywają OUV.

Kolejne dookreślenie atrybutów znajduje się w rozdziale trzecim, dotyczącym definiowania i rozumienia dobra wpisywanego na Listę Światowego Dziedzictwa. Zwraca się tam uwagę, że dobra znajomość i zrozumienie obiektu oraz jego stanu jest kluczowym warunkiem określenia jego OUV i atrybutów reprezentujących tę wartość (*A good knowledge and understanding of the property and its condition are essential to identifying its potential outstanding universal value and the attributes that convey this value*) [s. 57]. Stwierdzenia te potwierdzają relację pomiędzy OUV i atrybutami oraz kolejność w analizie dóbr nominowanych na Listę Światowego Dziedzictwa; najpierw należy określić OUV, potem można określać atrybuty reprezentujące ową wartość. Ustalenie to jest ważne, gdyż każde dobro może być oceniane w różnych systemach wartości. I każdej z tych wartości można przypisać odpowiednie atrybuty, które je reprezentują. Oznacza to więc, że w ramach danego dobra mogą istnieć różne grupy atrybutów.

W analizie i prezentacji dóbr Światowego Dziedzictwa nadrzędne znaczenie ma OUV, dlatego też proces analizy i oceny dobra powinien uwzględniać atrybuty, które ową wartość reprezentują. Ważne jest zachowanie właściwej kolejności; określanie OUV, następnie wynikających z niej atrybutów. Potwierdzeniem znaczenia atrybutów jest też informacja na temat przygotowania *Orzeczenia OUV*, zawierającego zestawienie najważniejszych dla danego dobra informacji. Orzeczenie powinno między innymi zawierać atrybuty OUV dobra (*a summary of the attributes that convey the potential outstanding universal value of the property*) [s. 57].

Dla określenia istoty atrybutów ważne są też stwierdzenia w podrozdziale zatytułowanym „*Identyfikacja atrybutów i cech*” (*Identifying attributes and features*) [s. 59]. Podkreśla się tam jednoznacznie, że dobra na Listę Światowego Dziedzictwa są wpisywane w swej materialnej postaci. Oczywiście jest jednak, że wartość wielu dóbr jest nadbudowana w sferze niematerialnej – przede wszystkim skojarzenia z wydarzeniami, postaciami, odniesieniami politycznymi, historycznymi czy artystycznymi. Skoro więc na Listę można wpisać tylko materialnie istniejące dobro (nie owe „bezpostaciowe” konotacje), to dobro należy traktować jako „upostaciowienie” owych wartości. W praktyce mogą więc występować dwie sytuacje. Materialnie istniejące dobro – jako twór „sam w sobie”, ma na tyle wyjątkową jakość, że reprezentuje OUV. I sytuacja druga, gdy materialnie istniejące dobro niejako zastępczo reprezentuje OUV, która wynika z niematerialnych wartości (skojarzeń).

W pierwszym przypadku atrybutami są elementy i cechy dobra, które współtworzą jego materialną postać. Atrybuty są więc składnikiem tego dobra, który można ujawnić podczas jego analizy. Natomiast w drugim przypadku sytuacja nie jest tak prosta. Zgodnie bowiem z zapisami *Poradnika* w przypadku dóbr kultury – *atrybutami mogą być fizyczne cechy lub substancja (materiał) lub również procesy związane z dobrem, które wpływają na jego fizyczne cechy (qualities), takie jak np. naturalne lub rolnicze procesy, działania społeczne lub kulturowe, które ukształtowały określony krajobraz* (*Attributes might be physical qualities or fabric but can also be processes associated with a property that impact on physical qualities, such as natural or agricultural processes, social arrangements or cultural practices that have shaped distinctive landscapes*) [s. 59]. Oczywiście możliwe jest też zespolenie tych dwóch przypadków: dobro – jako twór „sam w sobie” reprezentuje OUV, a niematerialne znaczenia stanowią dodatkową wartość.

W świetle tych zapisów atrybutami mogą być również czynniki, które określiły powstanie dobra w określonej materialnej formie lub nadały tej formie określone znaczenie. Takie czynniki są więc niejako poza tym dobrem, przede wszystkim w sensie materialnym. Przyjmując konsekwentnie ten tok rozumowania należałoby założyć, że działania związane z ochroną takich atrybutów (dobra) powinny wyjść poza to dobro. Musiałyby objąć czynniki niematerialne, na przykład wymienione sposoby prowadzenia gospodarki rolnej. Tymczasem taka sytuacja ma co najmniej dwa istotne mankamenty. Po pierwsze jest to wkroczenie w odrębny obszar dziedzictwa niematerialnego, którego praktyczna ochrona analiza i ochrona całkowicie pozostaje poza zasięgiem działania partnerów Światowego Dziedzictwa. Po drugie, przedmiotem działania staje się już nie materialnie istniejące dobro ale ludzie, którzy działają w określony sposób. Tymczasem Konwencja Światowego Dziedzictwa w żadnym zakresie nie daje uprawnień by kontrolować i kierunkować działania jakichkolwiek grup społecznych, gospodarczych, kulturowych.

W *Poradniku* nie ma informacji, które pomogłyby rozwiązać niejasności wynikające z takiego przedstawienia atrybutów. Jednak rozwiązaniem tego problemu może być rozgraniczenie kultur „martwych” i „żywych”, stosowane w konserwatorstwie od końca XIX wieku. Stosując taki podział w przypadku dóbr należących do kultur „martwych”, można przyjąć, że ustały już czynniki, które je ukształtowały (np. procesy rolnicze, działania społeczne lub kulturowe). W takiej sytuacji dobro jest więc materialnym „zapisem”

tych czynników, i dlatego podlega ochronie. Atrybutami są wtedy te cechy i elementy dobra, które odzwierciedliły owe czynniki.

Natomiast w przypadku kultur „żywych” konieczne jest opracowanie metodologii, która uwzględni fakt, że owe „czynniki” są realizowane przez nadal żyjące społeczności. W takiej sytuacji rozwiązanie może polegać na rozdzieleniu materialnie istniejącego dobra – produktu przeszłości, i wciąż żyjącej kultury – i owych niematerialnych komponentów, które decydują o wyjątkowej charakterystyce (wartości) tej kultury. Materialnie istniejące dobro może być objęte Konwencją Światowego Dziedzictwa, natomiast komponent kulturowy (dziedzictwo niematerialne) Konwencją o Ochronie Dziedzictwa Niematerialnego. Oczywiście owo rozdzielenie przedmiotu zainteresowań nie może oznaczać braku współpracy pomiędzy obydwoma stronami. Współpraca musi być ścisła, podobna jak na przykład w ocenie tzw. dóbr mieszanych (kultury i natury), wyróżnianych jako odrębna kategoria w ramach Światowego Dziedzictwa. To zagadnienie wymaga jednak odrębnego opracowania – na obecnym etapie problem ten należy uznać za nierozwiązany. Dlatego, takie rozumienie atrybutu pogłębia obecną niejasność w stosowaniu tego pojęcia.

Dalsze wnioski określające atrybuty wynikają z zapisów dotyczących różnych aspektów praktycznego funkcjonowania Światowego Dziedzictwa. W przypadku złożonych dóbr kultury i zespołów dóbr, pojawia się zapis mówiący o powiązaniu atrybutów z konkretnymi wartościami, których są wyrazem (*A useful technique for complex properties or properties, and in particular cultural properties, with a complex layering of attributes is to map the important attributes and the values they convey* [s. 59]). Jest to kolejne potwierdzenie, że atrybuty reprezentują wartości i powinny być w stosunku do nich określone.

Zestawienie najważniejszych atrybutów (określonych dla zestawionych wartości dobra) ma oczywiście również znaczenie dla praktycznego zarządzania dobrem. Jest też kluczowe dla prawidłowego określenia granic dóbr (*This mapping can assist with understanding the relationship between attributes, but it can also highlight conflicts or management issues, and it is essential for the delineation of boundaries* [s. 60]). Ten zapis nie dostarcza jednak dodatkowych informacji na temat natury atrybutów.

Określanie atrybutów jest też konieczne gdy dokonywane jest tzw. rozszerzanie nominacji. W takim przypadku uzasadnione powinno być wyszczególnienie dwóch grup atrybutów. Dobro przed rozszerzeniem musiało posiadać OUV, a więc można w nim wyszczególnić atrybuty odpowiadające tej wartości. Z kolei drugą grupę stanowią atrybuty, które pojawiają się dzięki owemu rozszerzeniu. Można bowiem zakładać, iż rozszerzenie dobra wiąże się z dodaniem nowych atrybutów – w innym przypadku rozszerzenie nie miałoby uzasadnienia (*In the case of extensions to properties, the attributes of the original nomination are examined and consideration is given to how these might be exemplified, extended, complemented or amplified by the attributes of the proposed extension, while bearing the same Outstanding Universal Value*) [s. 60]). Trzeba jednak pamiętać, że atrybuty wynikające z rozszerzenia muszą odnosić się tylko do wartości OUV już rozpoznanej, gdyż rozszerzenie nie wiąże się dodaniem nowych wartości (*Different or new attributes might also be identified within the proposed extension but they should bear the same values as those already recognized as outstanding*) [s. 61]).

Tak więc trzeba po raz kolejny podkreślić, że przywołane zapisy jednoznacznie stwierdzają konieczność określania atrybutów reprezentujących OUV dobra. Nie zawierają jednak informacji na temat metod ich analizy i stosowania.

W *Poradniku* sformułowano też zalecenia dotyczące określania kryteriów Światowego Dziedzictwa. Przede wszystkim podkreślono znaczenie jakie ma określenie kryteriów dla procesu sprawdzania OUV. Wskazanie odpowiednich kryteriów i wykazanie, że są one spełnione w danym przypadku, jest podstawowym warunkiem uznania OUV. Dlatego też tekst *Orzeczenia OUV* powinien zawierać nie tylko uzasadnienie poszczególnych kryteriów, ale również powiązanie ich z konkretnymi atrybutami (*It should also identify the attributes or features that convey the potential outstanding universal value*) [s. 60].

Można więc nawet założyć, że uznanie wartości OUV (uznanie kryterium) jest uwarunkowane możliwością przypisania im odpowiednich atrybutów (*Any justification of these criteria needs to explain not only whether ideas are important (such as an interchange of values or exceptional testimony) but whether the property has attributes that reflect these ideas, and whether and how the ideas can be appreciated or experienced in some way at the property*) [s. 60]. W konsekwencji należy ograniczyć liczbę kryteriów w nominacji dobra, jeżeli nie ma możliwości udokumentowania ich odpowiednimi atrybutami (*There is no necessity or particular advantage in trying to nominate a property under as many criteria as possible if they are not well supported by the research and documentation of specific value and attributes*) [s. 60]. Zapisy te pozwalają więc uznać, że każde kryterium wymaga przypisania odpowiednich atrybutów. Atrybuty mogą być zatem traktowane jako swego rodzaju „jednostki”, tworzące wartość (OUV) dobra.

W *Poradniku* podjęto też ważną kwestię oceny „jakości” atrybutów. Istnienie atrybutu, jako swoistego reprezentanta określonej wartości, nie sprowadza się bowiem do prostej oceny – atrybut istnieje lub nie istnieje. Ocenie może podlegać zarówno relacja pomiędzy atrybutem a wartością (którą reprezentuje), lub też jakość atrybutu (jako fizycznie istniejącego elementu).

Jednak w *Podręczniku* – podobnie jak w *Wytycznych Roboczych* – ocena „jakości” atrybutów sprowadza się do oceny autentyzmu i integralności. Dokonanie tych ocen z wynikiem pozytywnym jest jednym z kluczowych warunków, jakie przewiduje procedura oceny nominacji na Listę Światowego Dziedzictwa. Sposób oceny „jakości” atrybutów powinien więc być określony. Metodologii takiego działania jednak nie sformułowano. Zapisy *Poradnika* pozwalają jedynie wnioskować, że ocena atrybutów w tym kontekście jest rozumiana jako ocena relacji pomiędzy OUV a atrybutami (reprezentującymi OUV). Tak wskazują zapisy, które stwierdzają, że autentyzm jest związkiem pomiędzy atrybutami a potencjalną *wyjątkową uniwersalną wartością*. Związek ten powinien być wyrażony w sposób wiarygodny, atrybuty powinny w pełni wyrażać wartość dobra (*Authenticity is about the link between attributes and potential outstanding universal value. That link needs to be truthfully expressed so that the attributes can fully convey the value of the property.*) [s. 60]. Takie samo stanowisko wyrażają kolejne zapisy (*For each property the attributes that have been identified as conveying the potential outstanding universal value should be considered for the way they might be said to 'truthfully' convey or express that value.*) [s. 62].

Nie sformułowano jednak wskazań dotyczących oceny stopnia autentyzmu. Nie jest to zrozumiałe, gdyż jednocześnie zakłada się jego zróżnicowanie, o czym świadczą zapisy mówiące o autentyzmie jako swego rodzaju mierniku relacji pomiędzy OUV a atrybutem. (*Authenticity is therefore a measure of how well attributes convey potential outstanding universal value. Authenticity can be compromised if the attributes are weak – communities cease to thrive, buildings collapse, traditions disappear, and so on.*) [s. 62]. Brak wskazówek dotyczących oceny stopnia autentyzmu jest więc istotnym mankamentem wymagającym uzupełnienia.

Nie ma więc wątpliwości, że opracowanie tego zagadnienia nie będzie łatwe. Generalnie bowiem w ramach dyscypliny jaką jest ochrona dziedzictwa nie opracowano metodologii pozwalającej ocenić „jakość” czy „stopień” relacji pomiędzy wartością, a materialną jej reprezentacją (atrybutu jako symbolu). W ocenach tych używa się przybliżonych określeń, nie mających wartości obiektywizującej.

Inaczej przedstawia się problem oceny atrybutów, które są materialnie istniejącymi elementami. Ocena takich atrybutów w pewnych aspektach może być dokładniejsza, na przykład gdy analizie poddawana jest zabytkowa substancja. Gdy zabytkowa substancja badanego atrybutu jest całkowicie zachowana, to z tego punktu widzenia autentyzm jest całkowity (100%). Użycie skali procentowej umożliwia w takim przypadku dokonanie precyzyjnych ocen stanów pośrednich.

W rzeczywistości jednak nawet pozornie jednoznaczna ocena autentyzmu substancji zabytku, nie jest tak prosta. Na przykład gdy obiekt był zniszczony i odbudowany z wykorzystaniem tych samych materiałów. Z punktu widzenia procentowej oceny stopnia zachowania historycznego materiału, odbudowany zabytek nie różni się od zachowanego w stanie nienaruszonym. Jednak w takim przypadku nie jest spełnione inne kryterium autentyzmu, jakim jest „wykonanie”. Dlatego w praktyce nawet pozornie jednoznaczne oceny nie w pełni oddają złożoną rzeczywistość.

Kolejnym problemem jest konieczność rozstrzygnięcia, czy poszczególne cechy mają takie samo znaczenie. Na przykład co jest ważniejsze; autentyzm wykonania czy autentyzm kształtu? Jeżeli element obiektu – o znanej formie, został zniszczony i potem odtworzony. Odtworzony element jest pozbawiony wartości jaką jest „historyczne wykonanie”, ale przywrócona została wartość jaką jest „historyczna forma”. Na jakiej płaszczyźnie można porównać te wartości? Odpowiedź na to pytanie jest konieczna, gdyż waży na ocenie autentyzmu dobra, a więc powinna wpływać na decyzje o podejmowaniu prac konserwatorskich.

Kolejną kwestią jest pytanie, czy autentyzm dobra może być sprowadzony do autentyzmu atrybutów? Generalny wydzwitek *Poradnika* jest w tym zakresie jednoznaczny – warunek autentyzmu powinno spełniać całe dobro. Jednak zapisy szczegółowe sugerują, że warunek autentyzmu może być jednak sprowadzany do atrybutów [s. 61]. Jest to zresztą zgodne z postanowieniami *Wytycznych Roboczych* – *properties may be understood to meet the conditions of authenticity if their cultural values (as recognized in the nomination criteria proposed) are truthfully and credibly expressed through a variety of attribute* [art. 82].

Trzeba dodać, że rozstrzygnięcie tej kwestii ma znaczące konsekwencje praktyczne. Sprowadzenie autentyzmu dobra do autentyzmu atrybutów oznacza bowiem, że tylko one muszą ten warunek spełniać. Takie podejście miałoby kluczowe znaczenie w przypadku dóbr, które – na przykład ze względu na znaczną skalę – nie mogą być utrzymane w stanie niezmienionym (muszą być przekształcane). W takich przypadkach warunek autentyzmu musi być spełniony (i sprawdzany) tylko w stosunku do atrybutów. Nie oznacza to oczywiście, że pozostałe elementy dobra (nie będące atrybutami) mogą być przekształcane w sposób dowolny. Jednak z formalnego punktu widzenia dobro można uznać za autentyczne, gdy jego atrybuty spełniają warunek autentyzmu.

Dla określenia rozumienia atrybutów pewne znaczenie mają również zapisy *Poradnika* dotyczące dóbr natury – w *Wytycznych Roboczych* pojęcie atrybutów tylko raz odniesiono do dóbr natury. W *Poradniku* stwierdzono, że w stosunku do dóbr natury popularniejsze jest określenie „cechy” (*features*), chociaż określenie „atrybuty” też jest używane. Podane przykłady atrybutów wskazują, że mogą nimi być zarówno elementy jak i cechy dóbr – *specific landscape features, areas of habitat, aspects relating to environmental quality (such as intactness, high/pristine environmental quality), scale and naturalness of habitats, and size and viability of wildlife populations (visual or aesthetic significance; scale of the extent of physical features or natural habitats; intactness of physical or ecological processes; naturalness, and intactness of natural systems; viability of populations of rare species; rarity)* [s. 59]. Zestawienie to potwierdza, że również w przypadku dóbr natury, atrybutami są różnorodne elementy i cechy, ze względu na które można uznać ich wyjątkową wartość.

Na podstawie zapisów *Wytycznych Roboczych* i *Poradnika* można sformułować koncepcję atrybutów, jako swego rodzaju „jednostek” reprezentujących *wyjątkową uniwersalną wartość* dóbr Światowego Dziedzictwa. Robocza definicja atrybutów może być następująca;

Atrybuty to kluczowe elementy i cechy dóbr kultury (i natury), będące „nośnikami” *wyjątkowej uniwersalnej wartości* dóbr Światowego Dziedzictwa. Atrybuty powinny spełniać określone dla tych dóbr kryteria (kryteria OUV) i warunki (autentyzm, integralność, właściwe zarządzanie).

Przedstawione w definicji szerokie ujęcie atrybutów obejmuje wymagania i warunki określone dla dóbr Światowego Dziedzictwa, nie rozstrzygając jednoznacznie ich charakteru (statusu). Przedstawione w *Wytycznych* i *Poradniku* przykłady atrybutów pozwalają bowiem wnioskować, że mogą to być pewne „aspekty” (cechy), które można wyróżnić w poszczególnych dobrach, a mogą to też być konkretne, fizycznie istniejące elementy, które charakteryzują się tymi cechami. Ta kwestia jest bardzo istotna, ze względu na wyznaczanie zakresu dozwolonych ingerencji konserwatorskich. Atrybuty powinny zostać określone w procesie analizy dobra i powinny być zasadniczym przedmiotem ochrony, konserwacji i zarządzania.

Dylematu dotyczącego natury atrybutów nie można jednak rozstrzygnąć jednoznacznie na podstawie analizowanych tekstów. Dlatego po prostu trzeba przyjąć, że w pewnych przypadkach atrybutami są fizycznie istniejące elementy danego dobra, a w pewnych

są to cechy, które mogą być reprezentowane („upostaciowione”) poza konkretną historyczną substancją dobra. Ten dualizm uzasadnia zdefiniowanie atrybutów jako „kluczowe elementy i/lub cechy” danego dobra.

Ważne natomiast jest ograniczenie pojęcia atrybutów dóbr Światowego Dziedzictwa tylko do materialnie istniejących elementów i cech tych dóbr. Takie ujęcie jest zawężające w stosunku do niektórych podanych powyżej zapisów dotyczących dóbr kultury, jednak ma głębokie uzasadnienie praktyczne, jako że celem Światowego Dziedzictwa jest ochrona fizycznie istniejących dóbr. Dlatego też niematerialne aspekty związane – i określające – atrybuty (w kulturach „żywych”) powinny być analizowane odrębnie. Nawiązanie do nich jest konieczne w związku z badaniem zmian dotyczących atrybutów (wskaźniki), jednak to zagadnienie powinno być dokładnie wyodrębniane z analizy atrybutów fizycznie istniejącego dobra.

Istotne jest też ustalenie, że atrybuty powinny być określone dla poszczególnych kryteriów, ze względu na które jest przypisywana OUV. Innymi słowy dla każdego uznanego kryterium powinien być określony „zestaw atrybutów”. Możliwe jest natomiast, że te same atrybuty „reprezentują” wartości ustalone według dwóch (kilku) kryteriów.

Tak więc w praktyce obecne stwierdzenia „dobro reprezentuje OUV”, powinno być zastępowane dokładniejszymi określeniami – „dobro reprezentuje OUV ze względu na kryterium (...)”. Konieczne jest też określanie zestawu atrybutów, które ową OUV materialnie reprezentują.

Nie ma też wątpliwości, że wszystkie atrybuty (określone dla każdego kryterium) powinny spełniać wszystkie warunki (autentyzm, integralność, właściwe zarządzanie). Dookreślenia wymagają natomiast metody pomiaru stopnia spełnienia tych warunków (np. pomiar spełnienia warunku autentyzmu) oraz zależność (gradacja) pomiędzy poszczególnymi aspektami tych warunków (np. autentyzm wykonania a autentyzm materiału). Są to już jednak problemy związane również ze „wskaźnikami”.

WNIOSKI

1. Pojęcie OUV zostało stworzone dla potrzeb Konwencji Światowego Dziedzictwa. Założenia i wymagania dotyczące OUV nie były opracowane jako spójny system, a jego funkcjonowanie nie było sprawdzone w praktyce. Możliwości funkcjonowania tego systemu nie są obiektywnie weryfikowane, chociaż jest on stosowany jako podstawa oceny i zarządzania dobrami od 40 lat. Nie jest więc pewne, że wszystkie założenia i wymagania dotyczące OUV mogą być spełnione przez każde dobro wpisane na Listę.
2. Z założenia całe dobro (wszystkie jego elementy) powinno spełniać warunek autentyzmu i integralności. W praktyce jednak pewne ingerencje i przekształcenia są konieczne, dlatego warunek autentyzmu i integralności powinny spełniać przede wszystkim atrybuty OUV.
3. Analiza *Wytycznych Roboczych* i *Poradnika Przygotowania Nominacji* nie pozwala jednoznacznie ustalić rozumienia i funkcji atrybutu.
W świetle *Wytycznych* i *Poradnika* atrybut może być uznany za *aspekt* oceny, lub szerzej, za *element/cechę* dobra; może służyć *ocenieniu autentyzmu* dobra, lub szerzej, *ocenieniu wyjątkowej uniwersalnej wartości* dobra (w wielu aspektach).
W świetle *Wytycznych* i *Poradnika* uzasadnione jest przyjęcie podwójnej natury atrybutów – cechy lub elementu.
4. W systemie Światowego Dziedzictwa można uznać, że atrybuty OUV są to wszystkie elementy i cechy dobra tworzące jego *wyjątkową uniwersalną wartość*.
Atrybuty mają charakter materialny i niematerialny.
Atrybuty mają materialną reprezentację, którą są tak zwane *nośniki*.
W przypadku *materialnych atrybutów* są one jednocześnie *nośnikami*, w przypadku *niematerialnych atrybutów* ich *nośniki* są odrębne.
Na Listę Światowego Dziedzictwa wpisywane jest materialnie istniejące dobro, którego elementami są *nośniki atrybutów*.
5. Uznanie wartości OUV dobra kultury polega m.in. na uznaniu co najmniej jednego kryterium (I–VI). To oznacza, że dla każdego uznanego kryterium powinny być wskazane atrybuty, reprezentujące wartość OUV (ze względu na uznane kryterium).
Zbiory atrybutów określone dla poszczególnych kryteriów danego dobra mogą w pewnym zakresie pokrywać się.
6. Atrybuty określone dla poszczególnych kryteriów (w celu wykazania OUV) powinny spełniać warunki (autentyzm, integralność, właściwe zarządzanie, etc). Atrybuty powinny zostać określone w procesie analizy dobra i powinny być zasadniczym przedmiotem ochrony, konserwacji i zarządzania.
7. Autentyzm i integralność nie są atrybutami (są wskaźnikami służącymi ocenie stanu atrybutów OUV).

5.2 Koncepcja wskaźników w monitoringu dóbr Światowego Dziedzictwa

System Światowego Dziedzictwa potrzebuje przede wszystkim metodologii, które pozwolą ocenić nominowane dobra z punktu widzenia kryteriów i warunków związanych z określaniem *wyjątkowej uniwersalnej wartości*. Jednak współczesne wymagania stawiane nominacjom obejmują również zagwarantowanie im skutecznej ochrony i zarządzania, skoncentrowanej oczywiście na zachowaniu OUV (czyli przede wszystkim atrybutów dobra). To zaś oznacza, że konieczne jest również zapewnienie monitoringu, który pozwoli na ocenę stanu dobra (atrybutów) oraz czynników, które mają wpływ na ten stan. W praktyce monitoring powinien być realizowany w oparciu o wybrane parametry zwane *wskaźnikami* (*indicators*).

Konwencja Światowego Dziedzictwa nakłada na Państwa-Strony obowiązek ochrony dóbr, które zostały uznane za Światowe Dziedzictwo. Dlatego też w wielu artykułach Konwencji są zapisy, zalecające ochronę dóbr UNESCO w różnych aspektach. Jednak zapisy te nie formułują szczegółowych wskazań dotyczących sposobu i zakresu tej ochrony. Nie ma więc stwierdzeń określających w jakim zakresie ma być chroniona zabytkowa forma i substancja dóbr. Zakłada się natomiast, że dobro pozostając na Liście musi spełniać wszystkie warunki, które sprawdzano w momencie wpisywania go na Listę (OUV, autentyzmu, integralność, właściwa ochrona i zarządzanie).

Założenia te nie są jednak łatwe do realizacji. Większość dóbr wpisanych na Listę UNESCO w pewnym zakresie jest przekształcana. Jest to obiektywny proces związany z naturalnym zużywaniem i niszczeniem, zmianą standardów technicznych i funkcjonalnych, nieuchronną modernizacją, udostępnianiem turystycznym, zmianami środowiskowymi. Dlatego też określenie atrybutów *wyjątkowej uniwersalnej wartości* służy wskazaniu tych elementów i cech dóbr, które powinny być szczególnie starannie chronione.

Niestety w praktyce również atrybuty nie są całkowicie wyłączone z przekształceń. Dlatego monitoring dóbr UNESCO powinien w pierwszym rzędzie służyć kontroli stanu w jakim znajdują się atrybuty. Wymaga to określenia takich parametrów, których kontrola pozwoli ocenić ich stan (np. stan techniczny obiektu). Jednak ocena stanu dobra może mieć również pośredni charakter, to znaczy być realizowana przez parametry nie związane bezpośrednio (fizycznie) z atrybutami OUV (np. zawilgocenie powietrza w obiekcie). Wreszcie kontrola może obejmować również czynniki ważne dla funkcjonowania dobra, ale nie związane z atrybutami (np. liczba odwiedzających dobro).

Konieczność monitorowania stanu dóbr wpisanych na Listę UNESCO była oczywista od początku istnienia Światowego Dziedzictwa. Dlatego też stworzono dwie formy kontroli, których zasady i procedury został określone w *Wytocznych Roboczych*. Jedną z form jest tzw. monitoring reaktywny (*reactive monitoring*), który jest podejmowany gdy pojawia się zagrożenie mogące zniszczyć (obniżyć) wartość dobra UNESCO. Ta forma monitoringu była stosowana już od pierwszych lat funkcjonowania Listy. Drugą formą monitoringu jest tzw. raport okresowy (*periodic report*), który służy kompleksowej ocenie systemu ochrony dóbr Światowego Dziedzictwa w danym kraju oraz stanu poszczególnych dóbr. Ta forma monitoringu pojawiła się dopiero w trzeciej dekadzie funkcjonowania Listy. Współcześnie obydwie formy monitoringu są systematycznie realizowane i tworzą dopełniający się system kontroli stanu dóbr wpisanych na Listę.

Monitoring realizowany w systemie Światowego Dziedzictwa jest generalnie ukierunkowany na ocenę parametrów, ważnych z punktu widzenia tego systemu. Dlatego też uzyskiwane informacje nie wykraczają poza parametry, które określa się w procesie analizy dobra wpisywanego na Listę. Monitoring przewidziany procedurami Światowego Dziedzictwa nie może więc ocenić stanu atrybutów OUV, jeżeli procedury analizy dóbr nie przewidują ich określania. Dlatego realizowany do tej pory monitoring dóbr UNESCO miał dosyć ogólny charakter; nie analizował – bo nie dysponował narzędziami – stanu dobra w kontekście OUV. Oceny miały więc charakter opisowy, przybliżony, intuicyjny. To sprawia, że praktycznie zakończone już dwa cykle Raportu Okresowego nie wzbudziły głębszych dyskusji²⁸⁰. Wynika to właśnie z braku rzeczywistej oceny stanu dóbr w kontekście atrybutów OUV, choć bez wątplenia zasadniczą słabością raportów jest również fakt, że mają one charakter samooceny. Dlatego też określenie atrybutów OUV powinno rozpoczynać monitoring dóbr UNESCO. Kolejnym zaś działaniem powinno być określenie narzędzi, które pozwolą ocenić stan tych atrybutów.

Narzędziem służącym ocenie stanu atrybutów, i generalnie monitorowaniu czynników i procesów dotyczących dóbr dziedzictwa, mogą być *wskaźniki*, zwane też indykatorami. Pojęcie *wskaźników*, podobnie jak pojęcie *atrybutów*, nie zostało wprowadzone w Konwencji. Pojawiło się wraz z rozwojem metodologii analizy i oceny dóbr Światowego Dziedzictwa. W wersji *Wytycznych Roboczych* z 2012 roku zostało zastosowanie już w wielu aspektach.

Pierwszy zapis dotyczący wskaźników ma związek z oceną autentyzmu. W art. 83 zapisano, że w przypadku pewnych specyficznych atrybutów o charakterze niematerialnym, sprawdzenie warunku autentyzmu nie jest łatwe, dlatego konieczne jest wykorzystanie wskaźników (*Attributes such as spirit and feeling do not lend themselves easily to practical applications of the conditions of authenticity, but nevertheless are important indicators of character and sense of place, for example, in communities maintaining tradition and cultural continuity*). W świetle tego zapisu wskaźniki zostały utożsamione z atrybutami. Tak więc ten zapis nie pozwala określić odrębnej natury wskaźników.

Kolejne odwołania dotyczące wskaźników zwarte są w art. 132, który dotyczy zakresu dokumentacji przygotowanej w związku z nominacją dobra na Listę Światowego Dziedzictwa. W ustępie dotyczącym monitoringu zalecono wprowadzenie *kluczowych wskaźników* (*key indicators*), które pozwolą zmierzyć i ocenić zarówno stan dobra, jak i oddziaływujące na nie czynniki (*States Parties shall include the key indicators proposed to measure and assess the state of conservation of the property, the factors affecting it, conservation measures at the property, the periodicity of their examination, and the identity of the responsible authorities* – art. 132 pkt 6). W tym zapisie wskaźniki są więc rozumiane bardzo szeroko, jako wszelkie środki służące pomiarowi i ocenie stanu dobra i działających czynników. Również w tym zapisie nie określono jednak żadnych dalszych szczegółów.

280 Ocenę taką potwierdzają również materiały opracowane po zakończeniu II cyklu Raportu Okresowego. Na przykład wydawnictwo przedstawiające Światowe Dziedzictwo w Europie, opracowane na podstawie wyników Raportu Okresowego, nie ma charakteru problemowego – zawiera zestawienie informacji i przykładów – *World Heritage in Europe Today*, UNESCO, Paris, 2016

Znacznie więcej wskazań dotyczących wskaźników zostało zawartych w Aneksach. Pierwsze zapisy na ten temat są w formularzu przygotowania dokumentacji dobra (*Format for the nomination of properties for inscription on the World Heritage List* – Aneks 5). W tym dokumencie wskaźniki również służą ocenie stanu dobra. Co ważne, zapisy te są konkretniejsze, gdyż podano przykłady wskaźników, przy pomocy których można ocenić stan dóbr kultury i natury (pkt 6a). W ocenie dóbr kultury wskaźnikiem może być liczba budynków wymagających remontów kapitalnych na terenie danego historycznego miasta lub czas niezbędny do zakończenia programu konserwatorskiego. W ocenie dóbr natury wskaźnikiem może być liczba gatunków kluczowych dla danego dobra lub ich unikatowość.

Ważna jest również informacja, że zestawienia najważniejszych wskaźników powinny mieć formę tabelaryczną. Zwraca się przy tym uwagę, że wskaźniki powinny być porównywane podczas kolejnych, okresowych przeglądów dobra. Taki budowany system wskaźników umożliwia obiektywizację monitoringu. Oczywiście sprzyjają temu również wskaźniki, które można mierzyć, co zostało zarekomendowane. Aby okresowo porównywać stan dóbr zaproponowano również wykonywanie dokumentacji fotograficznej.

W zapisach tego Aneksu znajduje się ważne zalecenie aby w doborze wskaźników szczególnie uwzględniać ich jak najbliższe relacje z OUV (*They could be representative of an important aspect of the property and relate as closely as possible to the Statement of Outstanding Universal Value*). Tak więc ten zapis pokazuje, że wskaźniki służą przede wszystkim monitorowaniu *wyjątkowej uniwersalnej wartości*.

Odniesienia do wskaźników zostały również zawarte w proponowanym formacie Raportu Okresowego (*Format for the Periodic Reporting on the application of the World Heritage Convention* – Annex 7). Już na wstępie zapisano tam, że ocena stanu dobra powinna być dokonywana na podstawie wskaźników (*on the basis of key indicators for measuring its state of conservation*). To pokazuje kluczową rolę wskaźników w systemie oceny stanu dobra. W zapisach dotyczących monitoringu (II.6) konsekwentnie zalecono użycie indyktorów jako narzędzi oceny stanu konserwacji (*this item analyses in more detail the conditions of the property on the basis of key indicators for measuring its state of conservation*). O roli wskaźników w monitoringu świadczy również fakt, że zalecono ich opracowanie i wprowadzenie, jeżeli nie dokonano tego podczas wpisywania dobra na Listę (*If no indicators were identified at the time of inscription of the property on the World Heritage List, this should be done in the first periodic report*). Zalecono też weryfikację i aktualizację wskaźników (*The preparation of a periodic report can also be an opportunity to evaluate the validity of earlier identified indicators and to revise them, if necessary.*) Wskazano też by wszystkie kluczowe wskaźniki podlegały ocenie (sprawdzeniu).

Rola wskaźników w monitoringu dóbr UNESCO sprawia, że konsekwentnie wykorzystano je również w formularzu dotyczącym międzynarodowego wsparcia dla dóbr zagrożonych (*International Assistance Request Form* – Aneks 8). W tym dokumencie wskaźniki wykorzystano zarówno na etapie uzasadniania konieczności udzielenia międzynarodowej pomocy, jak i do oceny oczekiwanych rezultatów pomocy – jeżeli zostanie ona udzielona (pkt 10). W komentarzu do tego dokumentu zapisano, że wskaźniki powinny przede wszystkim służyć ocenie proponowanych działań z punktu widzenia OUV.

Charakter tego dokumentu sprawia – co w pełni zrozumiałe, że zalecono by wskaźniki miały charakter „mierzalny”.

Formularz zawiera również zapisy wskazujące, że wskaźniki są rozumiane bardzo szeroko. W części poświęconej zarządzaniu dobrem Światowego Dziedzictwa wymieniono przykłady wskaźników, które mają służyć ocenie udziału lokalnych społeczności w tym procesie. Jako wskaźnik podano utworzenie zespołu odpowiedzialnego za przygotowanie planu zarządzania oraz częstotliwość spotkań tego zespołu – jako metodę jego pomiaru. Przykładem wskaźnika badającego oddziaływanie na dobro ma być sporządzenie planu zarządzania, który obejmuje monitoring czynników oddziałujących na dobro. Wyszczególnione w Aneksie przykłady wskazują więc, że pojęcie wskaźnika może znacznie wykraczać poza proste pomiary fizycznych cech atrybutów.

Ostatnie odwołania do wskaźników w *Wytycznych Roboczych* znalazły się w Aneksie dotyczącym oceny zasadności międzynarodowej pomocy przez tzw. organizacje doradcze (*Evaluation criteria of the Advisory Bodies for International Assistance Requests – Aneks 9*). W tym formularzu wskaźniki są podstawą oceny realizacji celów pomocy (*Is there a clear plan for reporting the results and for continued monitoring, including appropriate indicators for success? – pkt 16*).

Przegląd *Wytycznych Roboczych*, z punktu widzenia wskaźników, pokazuje że są one rozumiane szeroko. Podane przykłady ich użycia pozwalają stwierdzić, że praktycznie wszelkie rodzaje bezpośrednich i pośrednich miar służących ocenie dobra i jego otoczenia, mogą pełnić rolę wskaźników. Dlatego też nie określono żadnych wymagań ani zasad, które by określały – i tym samym ograniczały, rodzaj wskaźników czy formę ich użycia.

Drugim źródłem informacji na temat wskaźników może być przywoływany już poradnik dotyczący przygotowania nominacji na Listę – *Preparing World Heritage Nominations (First Edition)*, UNESCO World Heritage Centre, Paris, 2010.

Generalnie można stwierdzić, że przedstawione w poradniku zalecenia dotyczące charakteru i roli wskaźników w monitorowaniu dóbr Światowego Dziedzictwa są powtórzeniem zapisów *Wytycznych Roboczych*. Informacje na ich temat są zawarte przede wszystkim w rozdziale poświęconym monitoringowi dóbr. Podkreślono tam, że monitoring i wskaźniki powinny obejmować zarówno stan w jakim znajduje się dobro, jak i jego generalną sytuację (działające na dobro czynniki). Zwrócono uwagę, że wskaźniki należy dobrać do specyfiki dóbr, podkreślono preferencje dla wskaźników, które można mierzyć, zalecono też cykliczność kontroli, czyli konieczność porównywania wskaźników podczas kolejnych przeglądów.

Pewną nowością są natomiast informacje dotyczące zróżnicowania znaczenia wskaźników, poprzez określenie tak zwanych „kluczowych wskaźników” (*key indicators*). Takie „kluczowe wskaźniki” powinny być określone już w dokumentacji nominacyjnej, a ich zadaniem jest „pomiar i ocena” czynników określających stan ochrony dobra. Ważne jest też wskazanie, że wskaźniki powinny być związane z atrybutami OUV (*The nomination dossier should include key indicators which will be used to measure and assess a range*

of factors, including the state of conservation of the property. These indicators need to be related to the attributes that convey potential outstanding universal value, to ensure that these attributes are protected, conserved and managed in order to sustain potential outstanding universal value) [s. 92].

Zwrócono też uwagę, że częstotliwość monitoringu atrybutów powinna uwzględniać ich specyfikę. Tak więc dobór wskaźników powinien uwzględniać specyfikę atrybutów i ich podatności na zmiany [s. 92].

Kolejna uwaga dotycząca wskaźników znalazła się w czwartej części *Poradnika*, poświęconej przygotowaniu dokumentacji nominacyjnej. Odwołania do wskaźników znajdują się w podpunkcie czwartym (stan dobra i oddziałujące czynniki) oraz w podpunkcie szóstym (monitoring). Po raz kolejny odwołano się tam do „kluczowych wskaźników”, których pełne zestawienie jest potrzebne dla monitoringu dobra. Również tu podkreślono, że muszą one pozostawać w ścisłej relacji z OUV; nie należy natomiast ustanawiać wskaźników, kierując się łatwością ich pomiaru (*The indicators must relate to the potential outstanding universal value, and not simply be something that can be measured.*)

Podsumowując zapisy dotyczące wskaźników zawarte w *Wytycznych Roboczych* i *Poradniku* oraz mając na względzie ustalenia dotyczące atrybutów OUV, można sformułować pewne wnioski.

Dobra Światowego Dziedzictwa – tak jak wszelkie dziedzictwo – podlegają wielu procesom, które mogą im zagrażać. Procesy te są złożone i nie mogą być całkowicie wyeliminowane. Ich efektem może być zagrożenie *wyjątkowej uniwersalnej wartości*. Dlatego też konieczny jest monitoring realizowany przy pomocy wskaźników. Monitoring dóbr powinien przede wszystkim obejmować atrybuty OUV. Dlatego też konieczne jest określenie przede wszystkim wskaźników, które opisują kluczowe elementy i cechy atrybutów.

Ocena stanu dobra nie powinna być jednak sprowadzana tylko do ich fizycznej postaci. Stan dobra w przyszłości może bowiem zależeć od wielu procesów zachodzących obecnie w jego otoczeniu. Dlatego użyteczne są również wskaźniki opisujące szerszą sytuację dóbr, czyli różne aspekty nie związane bezpośrednio z atrybutami, np. ruch turystyczny, system zarządzania, organizacja ruchu, możliwość dojazdu, etc.

Wskaźnikami mogą być wszelkie parametry/cechy już istniejące lub też parametry stworzone dla określenia wybranych cech lub procesów. Jeżeli na przykład ważnym elementem obiektu jest materiał, z którego został on wykonany, to wskaźnikiem obiektywnie istniejącym i opisującego jego parametry może być wilgotność (pomiar wilgotności materiału). Wskaźnikami również obiektywnie istniejącymi, ale pośrednio opisującymi sytuację danego dobra, może być na przykład liczba osób odwiedzających miejsce, budżet na utrzymanie dobra, liczba pracowników, kwalifikacje nadzoru konserwatorskiego.

W świetle powyższych ustaleń autentyczność i integralność – warunki, które muszą spełniać dobra Światowego Dziedzictwa, należy uznać za wskaźniki (nie atrybuty). W przywoływanych publikacjach wielokrotnie odwoływano się do takich elementów jak np. materiał, wykonanie, lokalizacja (Dokument z Nara), jako do „aspektów” autentyczności. Tymczasem każdy z tych elementów jest atrybutem dobra, który powinien być sprawdzany

ze względu na zgodność z historyczną postacią. Dopiero ta zgodność (jako wskaźnik) jest nazywana autentyzmem. Badanie autentyzmu wymaga zaś ustalenia technicznych zasad pomiaru, czyli posługiwania się tym wskaźnikiem.

Podobnie jest z integralnością. Na przykład integralność, rozumiana jako „kompletność” – oceniana poprzez porównanie ilości elementów dobra objętych wpisem na Listę, w stosunku do ilości elementów tworzących pierwotnie dobro, jest również wskaźnikiem. Oczywiście tego typu sprawdzanie integralności/kompletności może dotyczyć różnych atrybutów. Na przykład w mieście historycznym atrybutami OUV może być określony typ zabudowy (określona liczba obiektów). W takiej sytuacji miarą integralności będzie procent zabudowy obejmowanej wpisem. Również w przypadku integralności nie zostały jeszcze przyjęte techniczne zasady posługiwania się tym wskaźnikiem.

Autentyzm i integralność są więc wskaźnikami, które służą ocenie stanu atrybutów OUV. Ich funkcja jest w gruncie rzeczy podobna do funkcji wskaźników mierzących takie parametry jak zmiany koloru, temperatury czy wilgotności. Różnica polega jedynie na ich uprzywilejowanym i wyeksponowanym statusie, który wynika z założeń przyjętych w formalnych dokumentach Światowego Dziedzictwa. Ich znaczenie wynika również z pewnej uniwersalności – mogą być zastosowane do pomiaru zmian stanu większości atrybutów dóbr Światowego Dziedzictwa.

Monitoring służący pełnej ocenie stanu dobra i jego zagrożeń wymaga, by wskaźniki miały charakter jak najbardziej obiektywizujący. Dlatego wskaźniki powinny opisywać wszystkie najważniejsze atrybuty OUV i wszystkie istotne czynniki oddziałujące na dobro – każdy atrybut i czynnik powinien być opisany co najmniej jednym wskaźnikiem. Wskaźniki powinny być opracowane już na etapie przygotowania dokumentacji dobra nominowanego na Listę UNESCO, oczywiście po uprzednim określeniu atrybutów OUV. Preferencje powinny mieć wskaźniki, które mają charakter mierzalny. Wskazane jest jednoznaczne określanie skal, które pozwolą na interpretację wskaźników. Plany lub systemy zarządzania dóbr powinny również określać działania, które należy podejmować gdy wskaźniki osiągną niepożądane wartości. W ramach tych działań należy wskazać podmioty zobowiązane do okresowych ocen (pomiarów) wskaźników, określając ich częstotliwość. Wskaźniki powinny podlegać weryfikacji i aktualizacji – mogą tracić użyteczność, konieczne może też być określanie nowych wskaźników.

Na koniec trzeba też dodać, że system monitoringu dobra obejmuje wiele elementów – wskaźniki są jedynie elementem tego systemu.

WNIOSKI

1. *Wskaźnikami* w systemie Światowego Dziedzictwa są wszelkie parametry, które umożliwiają ocenę stanu dobra oraz procesów mających wpływ i związek z danym dobrem.
2. *Kluczowe wskaźniki* są to parametry umożliwiające monitorowanie stanu/zmian atrybutów *wyjątkowej uniwersalnej wartości* oraz procesów mających wpływ i związek z tą wartością.
3. *Wskaźniki* mogą być bezpośrednie i pośrednie – bezpośrednie diagnozują stan atrybutów, pośrednie diagnozują inne czynniki.
4. *Wskaźniki* powinny opisywać wszystkie najważniejsze atrybuty OUV i wszystkie istotne czynniki oddziałujące na dobro – każdy atrybut i czynnik powinien być opisany co najmniej jednym wskaźnikiem.
5. *Wskaźniki* powinny być mierzalne – skala oceny wskaźników powinna być jak najbardziej jednoznaczna (jeżeli nie jest możliwy pomiar, wskazana jest dokumentacja fotograficzna o określonym standardzie).
6. *Wskaźniki* powinny być opracowane na etapie przygotowania nominacji dobra (po określeniu atrybutów OUV); dla dóbr wpisanych na Listę UNESCO opracowanie i kontrola wskaźników powinna być elementem monitoringu (*Periodic Report, Reactive Monitoring*).
7. Autentyzm i integralność są wskaźnikami, służącymi ocenie stanu atrybutów OUV. Autentyzm i integralność poszczególnych atrybutów powinna być określana odrębnie; praktykowana jest jednak sumaryczna ocena autentyczności i integralności dobra. Określanie autentyczności i integralności ma specjalną pozycję wśród innych parametrów, gdyż warunkuje uznanie OUV dobra.
8. Autentyzm i integralność są wskaźnikami, które powinny mieć charakter stopniowalny (mierzalny). Jednak w systemie Światowego Dziedzictwa nie zostały wdrożone metody oceny stopnia autentyczności i integralności. W konsekwencji ocena autentyczności i integralności ma charakter intuicyjny, nieprecyzyjny.

ZOBOWIĄZANIA PAŃSTW-STRON ORAZ WYMAGANIA W ZAKRESIE ZARZĄDZANIA DOBRAMI UNESCO W ŚWIELE KONWENCJI I WYTYCZNYCH ROBOCZYCH

6

6.1 Określenie zobowiązań Państw-Stron Konwencji Światowego Dziedzictwa
6.2 Wymagania dotyczące zarządzania dobrami UNESCO
6.2.1 Zarządzanie dobrem UNESCO w świetle Konwencji Światowego Dziedzictwa
6.2.2 Zarządzanie dobrem UNESCO w świetle Wytycznych Roboczych: A. Zalecenia dotyczące struktury planów/systemów zarządzania, B. Zalecenia dotyczące zadań realizowanych przez plany/systemy zarządzania, Wnioski

Bez wątpienia jednym z najważniejszych celów Konwencji Światowego Dziedzictwa jest zapewnienie możliwie najdoskonalszej ochrony dobrom reprezentującym *wyjątkową uniwersalną wartość*. Tym samym kluczowym problemem, który musi rozwiązać każde Państwo-Strona Konwencji oraz każdy zarządca dobra UNESCO, są kwestie ochrony i zarządzania.

Problematyka zarządzania dobrami wpisanymi na Listę UNESCO jest obecna od początku istnienia ruchu Światowego Dziedzictwa. Od uchwalenia Konwencji było bowiem oczywiste, że miarą jej sukcesu i wiarygodności będzie zapewnienie dobrom uznawanym za Światowe Dziedzictwo odpowiedniej ochrony. Dlatego też kwestie ochrony i zarządzania dobrami UNESCO były przedmiotem zapisów w dokumentach formalnych, tematem konferencji, szkoleń i publikacji²⁸¹.

Trzeba też jednak podkreślić, że znaczenie problematyki zarządzania w systemie UNESCO wzrastało z upływem czasu. W początkowym okresie koncentrowano się bowiem na rozpropagowaniu ruchu, zwiększeniu liczby krajów ratyfikujących Konwencję, zwiększeniu liczby dóbr wpisanych na Listę. Takie podejście było zrozumiałe w pierwszym etapie rozwoju ruchu Światowego Dziedzictwa, ale w efekcie mniej uwagi zwracano na stan zachowania dóbr już wpisanych na Listę. W konsekwencji mniej uwagi poświęcano rozwojowi metodologii zarządzania dobrami Światowego Dziedzictwa.

281. Na szczególną uwagę wśród pierwszych publikacji poświęconych zarządzaniu dobrami UNESCO zasługuje praca – Bernard M. Feilden, Jukka Jokilehto, *Management Guidelines for World Cultural Heritage Sites*. (First edition), Rome, ICCROM, 1993.

Sytuacja ta zmieniła się w latach 90., gdy wraz z ilościowym rozwojem Listy, coraz ważniejsza stawała się efektywność ochrony dóbr już na nią wpisanych. Znalazło to oczywiście odzwierciedlenie w rosnącej liczbie opracowań, analiz, publikacji²⁸².

Coraz liczniejsze doświadczenia praktyczne oraz teoretyczne opracowania nie doprowadziły jednak do stworzenia wspólnej metody zarządzania dobrami Światowego Dziedzictwa. Nie powstał więc również model planu zarządzania, który by obowiązywał w całym systemie Światowego Dziedzictwa. Miało to oczywiście uzasadnienie w różnorodności dóbr wpisanych na Listę UNESCO oraz w zróżnicowaniu warunków ich ochrony. Nie zmienia to jednak faktu, że brak określenia standardów zarządzania miał również negatywne konsekwencje²⁸³. Dlatego też uzasadnione wydaje się tworzenie takich standardów – na przykład w postaci modelowych planów zarządzania, nawet przy założeniu, że nie mogą mieć charakteru obligatoryjnego. Rozpocząć takie działania powinno zaś określenie warunków i wymagań, jakie muszą być spełnione w ochronie i zarządzaniu dobrami UNESCO.

Ochrona i zarządzanie wszelkimi grupami dziedzictwa jest funkcją założeń obowiązujących w systemie, w ramach którego dziedzictwo to funkcjonuje, i któremu podlega. Zgodnie z tą zasadą punktem wyjścia określającym wymagania ochrony i zarządzania dobrami Światowego Dziedzictwa powinny być zobowiązania wynikające z przyjęcia przez Państwo-Stronę Konwencji UNESCO, jako dokumentu kreującego system Światowego Dziedzictwa²⁸⁴. Tak więc podstawowym działaniem jest zdefiniowanie tych zobowiązań. Trzeba to jednak poprzedzić pewnymi ustaleniami: zdecydować na jakiej podstawie zobowiązania te będą ustalane oraz określić ich adresata. Rozstrzygnięcie każdej z tych kwestii wymaga uzasadnienia.

W pierwszym przypadku rozstrzygnięcie jest jednoznaczne – podstawą określania zobowiązań wynikających z przyjęcia Konwencji Światowego Dziedzictwa powinny

282 W pierwszych dekadach funkcjonowania ruchu Światowego Dziedzictwa nie sprawdzano w sposób kompleksowy całego systemu ochrony i zarządzania dobrami wpisanymi na Listę WH, nie sprawdzano kompletności dokumentacji nominacyjnej przed przekazaniem jej do Organizacji Doradczych, format dokumentacji nominacyjnej nie był rozbudowany w kwestii ochrony i zarządzania dobrami. W 3 dekadzie funkcjonowania ruchu WH, m.in. w Centrum WH zaczęto sprawdzać dokumentację nominacji pod względem formalnym przed przekazaniem jej Organizacjom Doradczym (1999 rok), wprowadzono rozszerzony format dokumentacji nominacyjnej (2005 rok) – *Preparing World Heritage Nominations* (Second edition), 2011, UNESCO, s. 2.

283 Brak obowiązującego schematu planów zarządzania powoduje jednak zaniedbanie tej problematyki w zarządzaniu dobrami wpisanymi na Listę UNESCO, nawet w krajach o największych tradycjach w ochronie dziedzictwa. – Por.np.: Francesco Badia, *Contents and Aims of Management Plans for World Heritage Sites: A Managerial Analysis with a Special Focus on the Italian Scenario*, "Journal of Cultural Management and Policy", 2011 ss. 40–49.

284 Szczegółowa analiza zobowiązań Państw-Stron (w tym przedstawione tabele), wynikających z przyjęcia Konwencji Światowego Dziedzictwa, została dokonana przez autora w raporcie pod tytułem – *Międzynarodowe i krajowe zobowiązania i konsekwencje wpisu polskich dóbr na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO – w świetle międzynarodowych doświadczeń i standardów UNESCO*, Warszawa 2008 (niepublikowany).

być oficjalne dokumenty tego ruchu. Przede wszystkim Konwencja oraz jej operacyjne rozwinięcie, którym są *Wytyczne Robocze*. Znaczenie tych dokumentów wynika z ich formalnej pozycji – Konwencja Światowego Dziedzictwa została przyjęta przez Zgromadzenie Generalne UNESCO, a kolejne wersje Wytycznych Roboczych są uchwalane przez Komitet Światowego Dziedzictwa²⁸⁵. Dlatego dokumenty te są wiarygodną podstawą do określenia zobowiązań Państw-Stron.

Istotne znaczenie ma również fakt, że Państwa-Strony są zobowiązane do realizacji treści zapisanych w dokumentach takich jak Konwencja. Państwo-Strona ratyfikując Konwencję (Polska ratyfikowała Konwencję w 1976 roku) zobowiązuje się do realizacji jej postanowień²⁸⁶. Warunku tego nie spełniają natomiast inne materiały, na przykład publikacje wydawane przez Centrum Światowego Dziedzictwa czy organizacje doradcze²⁸⁷.

Ze względu na formalny charakter, do grupy oficjalnych dokumentów mogą być również zaliczone formaty dokumentacji nominacyjnej oraz raportu okresowego (stanowią część procedur obowiązujących w całym w systemie Światowego Dziedzictwa). Ich związek z zarządzaniem jest bardzo bliski – na ich podstawie dokonywana jest weryfikacja m.in. systemów i planów zarządzania dobrami Światowego Dziedzictwa. Dlatego też te dokumenty zostały przedstawione i wykorzystane w *Ankiecie analizy dóbr WH* (Aneks). Nie zmienia to jednak faktu, że podstawowymi dokumentami regulującymi funkcjonowanie systemu Światowego Dziedzictwa jest *Konwencja o ochronie światowego dziedzictwa kultury i natury UNESCO* oraz *Wytyczne robocze do realizacji Konwencji Światowego Dziedzictwa*, dlatego też staną się przedmiotem szczegółowej analizy również w odniesieniu do tego zagadnienia.

Drugie ustalenie dotyczy określenia adresata zobowiązań wynikających z Konwencji. Nie jest to kwestia oczywista, gdyż ochrona dóbr Światowego Dziedzictwa jest w praktyce wypadkową działań podejmowanych na dwóch poziomach.

Pierwszy poziom stanowią działania (i zobowiązania) realizowane na szczeblu krajowym. Wynika to bezpośrednio z ich charakteru – tę grupę tworzą elementy takie jak regulacje prawne, system finansowania, system ewidencji, organizacja służb konserwatorskich, współpraca i reprezentacja międzynarodowa. Te elementy są określane w ramach krajowych systemów ochrony dziedzictwa, co oznacza więc, że część

285 Wprowadzenie zmian w Wytycznych Roboczych (przyjęcie kolejnej wersji) jest poprzedzone zwykle kilkuletnim okresem konsultacji i dyskusji. Powoływane są tzw. Grupy Robocze, które mają charakter otwarte i dają możliwość szerokiej międzynarodowej dyskusji. Dlatego można uznać, że Wytyczne są dokumentem w pełni reprezentatywnym w prezentacji aktualnych wymagań Komitetu Światowego Dziedzictwa.

286 Możliwe są dwie formy: ratyfikacja (*ratification*) lub przyjęcie (*acceptance*). Wzór obydwóch dokumentów zawiera załącznik *Wytycznych Roboczych* oraz strona internetowa Centrum Światowego Dziedzictwa: <http://whc.unesco.org/en/modelratification>.

287 Stwierdzenie to nie ma na celu deprecjonowania wydawnictw poświęconych zarządzaniu dobrami UNESCO. Za szczególnie wartościowe należy uznać publikacje opracowane przez zespoły specjalistów zajmujących się problematyką dóbr Światowego Dziedzictwa, np.: *Managing Cultural World Heritage*, World Heritage Centre, Paris 2013.

wymagań określonych w dokumentach Światowego Dziedzictwa realizuje krajowy system ochrony zabytków (i tylko ten system może je realizować).

Drugi poziom stanowią działania (i zobowiązania) realizowane na szczeblu poszczególnych dóbr wpisanych na Listę. Na tym poziomie odbywa się rzeczwiśta (materialna) ochrona dóbr, a więc w tej skali prowadzona jest np. konserwacja, zarządzanie, monitoring dobra. Na tym poziomie (w skali lokalnej) powinny być uzupełniane działania prawne, organizacyjne, finansowe, ewidencyjne, edukacyjne, itp. Działania na poziomie lokalnym, realizowane przez zarządców poszczególnych dóbr, mogą być dostosowane do ich specyficznych potrzeb.

Obydwa poziomy działań powinny oczywiście się uzupełniać. Dlatego też plan zarządzania powinien rozpoznawać i uwzględniać obydwie grupy działań, wyraźnie je jednak odróżniając. Jest to oczywiste, gdyż możliwości działań zarządcy dobra z zasady są ograniczone do poziomu lokalnego. Dlatego też zbudowanie modelu planu zarządzania wymaga przede wszystkim określenia wymagań, które mogą być zrealizowane na tym właśnie poziomie.

Tak więc w rzeczywistości jest dwóch adresatów i realizatorów zobowiązań związanych ze Światowym Dziedzictwem – poziom krajowy (system ochrony zabytków funkcjonujący w danym kraju) i lokalny (zarządcy poszczególnych dóbr)²⁸⁸. Dlatego też analiza tych zobowiązań mogłaby być rozdzielona pomiędzy dwóch adresatów.

Trzeba jednak pamiętać, że z formalnego punktu widzenia jedynym partnerem odpowiadającym za realizację wszystkich zapisów Konwencji Światowego Dziedzictwa są Państwa-Strony. Oficjalne dokumenty dotyczące poszczególnych dóbr nie są kierowane do ich zarządców, ale do rządowych przedstawicieli Państw-Stron²⁸⁹. Dlatego też na tym poziomie uogólnienia analiza zobowiązań określonych w Konwencji powinna być sprowadzona do zobowiązań Państw-Stron.

Takie podejście może uzasadniać również znaczenie krajowego systemu w ochronie i zarządzaniu dobrami Światowego Dziedzictwa. Znaczenie tego systemu jest generalnie funkcją jakości systemu ochrony zabytków w danym kraju. W krajach o sprawnym, dobrze zorganizowanym systemie ochrony zabytków, kluczowe znaczenie ma właśnie ten system (w szczególności jego elementy obejmujące dobra wpisane na Listę UNESCO).

Tak jest na przykład w Polsce, gdzie ochrona dóbr wpisanych na Listę UNESCO jest realizowana przede wszystkim w ramach krajowego systemu ochrony zabytków. Dobra wpisane na Listę są ujęte w rejestrze zabytków, co więcej, w założeniu mają

288 Warto podkreślić, że konieczność realizacji zaleceń na dwóch poziomach potwierdza również struktura Raportu Okresowego, który jest w praktyce wypełniany przez Focal Point (poziom krajowy) i zarządców poszczególnych dóbr (poziom lokalny).

289 Na przykład w art. 13 *Wytycznych Roboczych* stwierdza się, że: *Państwa-Strony Konwencji powinny dostarczyć Sekretariatowi nazwiska i adresy organizacji rządowych bezpośrednio odpowiedzialnych, jako punkty kontaktowe, za wdrażanie Konwencji, tak aby Sekretariat mógł przysyłać do nich kopie całej oficjalnej korespondencji i dokumentów.*

status tzw. Pomników Historii (obecnie grupa 60 najcenniejszych elementów krajowego zasobu). Formy i jakość ochrony tych obiektów w większym stopniu zależą od ich funkcjonowania w krajowym systemie ochrony zabytków, niż od nadania im statusu dóbr Światowego Dziedzictwa (i przynależności do tego systemu).

Dlatego też analiza zobowiązań Państwa-Strony dotyczących ochrony dóbr wpisanych na Listę, powinna być osadzona w kontekście krajowego systemu ochrony zabytków. Co nie zmienia oczywiście faktu, że system zarządzania (plan zarządzania) dobrem wpisanym na Listę, powinien być tworzony przede wszystkim ze względu na zobowiązania wynikające z Konwencji – dlatego powinny one być jednoznacznie określone.

Reasumując powyższe uwagi można stwierdzić, że po pierwsze konieczne jest określenie zobowiązań Państw-Stron wynikających z Konwencji, które powinien realizować system ochrony (krajowy i lokalny) każdego Państwa-Strony. Po drugie, konieczne jest określenie wymagań, które powinny spełniać plany/systemy zarządzania poszczególnych dóbr wpisanych na Listę. Podstawą określenia zobowiązań i wymagań powinny zaś być formalne dokumenty Światowego Dziedzictwa – Konwencja i Wytyczne Robocze.

6.1 Określenie zobowiązań Państw-Stron Konwencji Światowego Dziedzictwa

Podstawą określenia zobowiązań Państw-Stron jest oczywiście Konwencja Światowego Dziedzictwa. Tekst Konwencji – choć składa się zaledwie z 38 artykułów – zawiera całościową koncepcję funkcjonowania Światowego Dziedzictwa. Są tam definicje podstawowych pojęć, jest określenie zakresu ochrony dóbr na poziomie krajowym i międzynarodowym, są wskazane zasady wsparcia finansowego, monitoringu i wytyczne dotyczące edukacji. W kilku artykułach Konwencji zostały też wyszczególnione zobowiązania wynikające z jej przyjęcia. Dlatego Konwencja jest pierwszym źródłem przy określaniu zobowiązań Państw-Stron. Oczywiście zobowiązania określone w Konwencji dotyczą dóbr, którym można przypisać OUV.

Rozpoczynając analizę zobowiązań Państw-Stron określonych w Konwencji trzeba pamiętać, że została ona opracowana zgodnie ze standardami obowiązującymi w tego typu dokumentach międzynarodowych. Tak więc z jednej strony jest to dokument o dużym stopniu uogólnienia wszystkich sformułowań – przede wszystkim merytorycznych, a z drugiej strony jest on otwarty i elastyczny. Ogólnikowość sformułowań ma umożliwiać akceptację Konwencji przez możliwie wiele podmiotów, a jednocześnie pozwala ją odnieść do bardzo zróżnicowanych uwarunkowań poszczególnych krajów. Takie podejście wynika z pełnego poszanowania suwerenności Państw-Stron, dlatego obowiązuje podczas uchwalania wielu dokumentów przez społeczność międzynarodową, w organizacjach takich jak ONZ czy UNESCO.

Zgodnie z przyjętymi zasadami Konwencja Światowego Dziedzictwa określa przede wszystkim generalne obszary i kierunki działania, podkreślając wyraźnie, że sposób ich realizacji powinien wynikać z możliwości i warunków Państw-Stron. Na przykład zapis artykułu 5 stanowi, że ochrona dóbr będzie realizowana *w miarę możliwości i odpowiednio do warunków właściwych dla każdego kraju*. Z kolei w artykule 6 zapisano, że realizacja Konwencji ma odbywać się *przy całkowitym poszanowaniu suwerenności*

Państw, na których terytorium znajduje się dziedzictwo kulturalne naturalne wymienione w artykułach 1 i 2, i nie naruszając praw rzeczowych do tego dziedzictwa wynikających z ustawodawstwa krajowego Państwa będącego Stronami niniejszej Konwencji. Takie zapisy dowodzą charakteru Konwencji – dokumentu programowego i kierunkowego, bez szczegółowych wskazań.

Pomimo powyższych zastrzeżeń analiza tekstu Konwencji umożliwia wyspecyfikowanie szeregu generalnych zobowiązań – bez określania form ich realizacji, które powinny realizować Państwa-Strony. Specyfikację przedstawia Tabela 3., w której przytoczono zapisy artykułów oraz scharakteryzowano ich treść (analiza obejmuje tylko artykuły dotyczące zobowiązań Państw-Stron).

Przedstawione w Tabeli 3. zobowiązania Państw-Stron pokrywają praktycznie cały obszar działań związanych z ochroną i konserwacją zabytków. W tej sytuacji uzasadniona jest dodatkowa weryfikacja, która pozwoli na bardziej szczegółowe ustalenia (w stosunku do Konwencji). Dlatego uzasadnione jest również sprawdzenie odpowiednich zapisów *Wytocznych Roboczych*.

Tabela 3. Zobowiązania Państw-Stron w świetle Konwencji Światowego Dziedzictwa

ARTYKUŁ KONWENCJI	ZAPIS ARTYKUŁU KONWENCJI	ZAKRES ZOBOWIĄZAŃ PAŃSTW-STRON
Artykuł 3	Identyfikowanie i wyznaczanie granic wszelkiego rodzaju dóbr, o których mowa w artykułach 1 i 2, należy do każdego Państwa będącego Stroną niniejszej Konwencji, na którego terytorium one się znajdują.	–zobowiązanie do identyfikacji i rozgraniczenia dóbr kultury i natury
Artykuł 4	Każde Państwo będące Stroną niniejszej Konwencji uznaje, że na nim spoczywa w pierwszym rzędzie obowiązek zapewnienia identyfikacji, ochrony, konserwacji, rewitalizacji i przekazania przyszłym pokoleniom dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, o którym mowa w artykułach 1 i 2, znajdującego się na jego terytorium. Będzie się ono starało spełnić ten obowiązek zarówno własnymi siłami, wykorzystując maksymalnie swoje środki, jak również w razie konieczności, przy pomocy i współpracy międzynarodowej, z których może korzystać w szczególności w dziedzinach finansowej, artystycznej, naukowej i technicznej.	–zobowiązanie do identyfikacji, ochrony, konserwacji, waloryzacji dóbr –zapewnienie maximum dostępnych środków oraz korzystanie z pomocy i współpracy międzynarodowej
Artykuł 5	W celu zapewnienia możliwie najskuteczniejszej ochrony i konserwacji oraz możliwie najbardziej aktywnej rewitalizacji dziedzictwa kulturalnego i naturalnego znajdującego się na ich terytorium Państwa będące Stronami niniejszej Konwencji będą się starały w miarę możliwości i odpowiednio do warunków właściwych dla każdego kraju: a) prowadzić politykę ogólną zmierzającą do wyznaczenia dziedzictwu kulturalnemu i naturalnemu odpowiedniej funkcji w życiu zbiorowym i włączyć ochronę tego dziedzictwa do programów planowania ogólnego; b) ustanowić na swoim, terytorium -jeżeli nie są jeszcze ustanowione - jedną lub kilka służb ochrony, konserwacji i rewitalizacji, posiadających odpowiednie personel i zarządzających środkami pozwalającymi na wykonywanie przypadających im zadań; c) rozwijać studia i badania naukowe i techniczne oraz doskonalić metody inwazyjne, które pozwolą Państwu sprostać niebezpieczeństwom zagrażającym jego dziedzictwu kulturalnemu lub naturalnemu; d) przedsięwziąć odpowiednie środki prawne, naukowe, techniczne, administracyjne i finansowe w celu identyfikacji, ochrony, konserwacji, rewitalizacji i ożywiania lub odtwarzania tego dziedzictwa oraz e) popierać powstawanie lub rozwój krajowych albo regionalnych ośrodków kształcenia w dziedzinie ochrony, konserwacji i rewitalizacji dziedzictwa kulturalnego i naturalnego oraz zachęcać do podejmowania badań naukowych w tej dziedzinie.	–zapewnienie dobrom odpowiedniej funkcji w życiu zbiorowym oraz włączenie ich ochrony do planów ogólnych –organizowanie służb ochrony, wyposażonych w odpowiedni personel i środki –rozwijanie badań naukowych oraz technik konserwatorskich służących ochronie dziedzictwa –podjęcie działań prawnych, naukowych, technicznych, administracyjnych i finansowych na rzecz ochrony dóbr –zapewnienie kształcenia w zakresie ochrony i konserwacji dziedzictwa

Artykuł 6	1. Przy całkowitym poszanowaniu suwerenności Państw, na których terytorium znajduje się dziedzictwo kulturalne i naturalne wymienione w artykułach 1 i 2, i nie naruszając praw rzeczowych do tego dziedzictwa wynikających z ustawodawstwa krajowego, Państwa będące Stronami niniejszej Konwencji uznają, że stanowi ono dziedzictwo powszechne, w którego ochronie ma obowiązek współdziałać cała społeczność międzynarodowa. 2. Państwa będące Stronami zobowiązują się zgodnie z postanowieniami niniejszej Konwencji udzielić pomocy przy identyfikacji, ochronie, konserwacji i rewitalizacji dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, o którym mowa w artykule 11 ustępy 2 i 4, jeżeli Państwo, na którego terytorium dziedzictwo to znajduje się, o nią się ubiega. 3. Każde Państwo będące Stroną niniejszej Konwencji zobowiązuje się nie podejmować świadomie żadnych działań mogących wyrządzić bezpośrednio lub pośrednio szkodę dziedzictwu kulturalnemu i naturalnemu, o którym mowa w artykułach 1 i 2, znajdującemu się na terytorium innych Państw będących Stronami niniejszej Konwencji.	– zobowiązanie do współpracy międzynarodowej w zakresie ochrony dóbr z terenu innych krajów – zobowiązanie do niepodejmowania działań szkodliwych dla dóbr znajdujących się na terytorium innych krajów
Artykuł 11	1. Każde Państwo będące Stroną niniejszej Konwencji przedstawia Komitetowi Dziedzictwa Światowego, w miarę wszelkich możliwości, wykaz dóbr dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, znajdujących się na jego terytorium i zasługujących na wpisanie na listę przewidzianą w ustępie 2 niniejszego artykułu. Wykaz ten, którego nie uważa się za wyczerpujący, powinien zawierać dokumentację dotyczącą miejsca położenia tych dóbr i znaczenia, jakie one przedstawiają.	– zobowiązanie do sporządzenia wykazu dóbr, które zasługują na wpisanie na Listę
Artykuł 16	2. Niezależnie od wszelkich dodatkowych wpłat dobrowolnych Państwa będące Stronami niniejszej Konwencji zobowiązują się wpłacać regularnie co dwa lata na Fundusz Dziedzictwa Światowego składki, których wysokość, obliczona według jednokwowej stawki procentowej dla wszystkich Państw, zostanie uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Państw będących Stronami Konwencji, zebranych podczas sesji Konferencji Generalnej Organizacji Narodów Zjednoczonych ds. Oświaty, Nauki i Kultury. Ta uchwała Zgromadzenia Ogólnego wymaga większości głosów obecnych i głosujących Państw będących Stronami, które nie złożył oświadczenia przewidzianego w ustępie 2 niniejszego artykułu. W żadnym wypadku składka obowiązkowa Państw będących Stronami Konwencji nie może przekroczyć 1% ich składki do budżetu zwyczajnego Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury.	– zobowiązanie do uiszczania składek na Fundusz Dziedzictwa Światowego

Artykuł 17	Państwa będące Stronami niniejszej Konwencji przewidują lub popierają tworzenie fundacji lub publicznych i prywatnych stowarzyszeń krajowych mających na celu zachęcenie do dokonywania darów na rzecz ochrony dziedzictwa kulturalnego i naturalnego określonego w artykułach 1 i 2 niniejszej Konwencji.	–zobowiązanie do tworzenia wsparcia finansowego na rzecz dóbr światowego dziedzictwa
Artykuł 18	Państwa będące Stronami niniejszej Konwencji współdziałają w akcjach zbiorów międzynarodowych, organizowanych pod auspicjami Organizacji Narodów Zjednoczonych ds. Oświaty, Nauki i Kultury na rzecz Funduszu Dziedzictwa Światowego. Ułatwiają one zbiórki organizowane w tym celu przez organizacje wymienione w artykule 15 ustęp 3.	–zobowiązanie do współdziałania w międzynarodowych akcjach gromadzenia środków na Fundusz Dziedzictwa Światowego
Artykuł 27	1. Państwa będące Stronami niniejszej Konwencji będą się starały wszelkimi właściwymi środkami, a w szczególności przez ustalanie odpowiednich programów oświatowych i informacyjnych, wzmacniać w swoich społeczeństwach poszanowanie i przywiązywanie do dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, określonego w artykułach 1 i 2 niniejszej Konwencji. 2. Zobowiązują się one również szeroko informować społeczeństwo o niebezpieczeństwach, jakie zagrażają temu dziedzictwu, i o działaniach podjętych w zastosowaniu niniejszej Konwencji.	–zobowiązanie do stworzenia programów informacyjnych i wychowawczych promujących dobra światowego dziedzictwa, ze szczególnym uwzględnieniem zagrożeń
Artykuł 28	Państwa będące Stronami niniejszej Konwencji, które korzystają z pomocy międzynarodowej stosownie do postanowień Konwencji, podejmują niezbędne środki w celu rozpowszechniania wiadomości o znaczeniu dóbr, na które ta pomoc została przeznaczona, i o roli, jaką ta pomoc odegrała.	–zobowiązanie do informowania społeczności krajów, w których podjęto działania w ramach międzynarodowej pomocy na rzecz dóbr zagrożonych
Artykuł 29	1. Państwa będące Stronami niniejszej Konwencji informują w okresowych sprawozdaniach, które będą przedstawiane Konferencji Generalnej Organizacji Narodów Zjednoczonych ds. Oświaty, Nauki i Kultury, w terminach i w formie przez nią określanych, o przepisach ustaw i innych aktów prawnych oraz o innych podjętych przez nie środkach w celu stosowania niniejszej Konwencji, jak również o doświadczeniach uzyskanych w tej dziedzinie. 2. Sprawozdania te będą podane do wiadomości Komitetowi Dziedzictwa Światowego. 3. Komitet składa sprawozdanie ze swej działalności na każdej sesji zwyczajnej Konferencji Generalnej Organizacji Narodów Zjednoczonych ds. Oświaty, Nauki i Kultury.	–zobowiązanie do przekazywania sprawozdań informujących o działaniach i doświadczeniach związanych z wprowadzaniem w życie Konwencji

Wytyczne Robocze są oczywiście dokumentem znacznie obszerniejszym niż Konwencja. Mają charakter praktyczny, co sprawia, że ich zapisy są bardziej jednoznaczne i szczegółowe. Wytyczne opisują procedury postępowania, definiują liczne pojęcia, wyszczególniają zobowiązania poszczególnych partnerów, a nawet przedstawiają wzory dokumentów. Są tam szczegółowo opisane kluczowe etapy działań związanych ze Światowym Dziedzictwem. Dlatego właśnie określenie zobowiązań Państw-Stron powinno być uzupełnione analizą Wytycznych. Celem tej analizy powinno być również sprawdzenie, czy zobowiązania określone w Konwencji zostały zmienione lub rozszerzone. Aktualizacja *Wytycznych Roboczych* co kilka lat stwarza bowiem możliwość formułowania zapisów zgodnie z aktualnymi poglądami i potrzebami²⁹⁰.

Znaczna część nieproceduralnych artykułów *Wytycznych Roboczych* zawiera treści (bezpośrednio lub pośrednio) dotyczące zobowiązań związanych z ochroną i zarządzaniem dobrami Światowego Dziedzictwa. Specyfika takich szczegółowych zapisów wskazuje, że powinny one być realizowane przede wszystkim na poziomie zarządców dóbr. Jednak zgodnie z przyjętym założeniem analiza powinna objąć przede wszystkim zobowiązania realizowane na poziomie Państw-Stron. Określenie tych zobowiązań zawiera podrozdział – I.C *Państwa-Strony Konwencji Światowego Dziedzictwa*.

Zestawienie zobowiązań, które powinny być realizowane przez Państwa-Strony, zawierają artykuły 10–16. Kluczowe znaczenie ma artykuł 15, w którym zestawiono zobowiązania wraz z bezpośrednim wskazaniem odpowiednich artykułów Konwencji. Ten właśnie artykuł jest podstawą Tabeli 4., w której zestawiono zobowiązania Państw-Stron oraz scharakteryzowano ich treść.

Oprócz zapisów artykułu 15 jest też kilka dodatkowych wskazań. Przede wszystkim zachęca się Państwa-Strony by w całym procesie związanym z wyłanianiem nominacji, przygotowywaniem dokumentacji, a następnie ochrony i zarządzania dobrem, uczestniczyło jak najwięcej interesariuszy (art. 12). Kolejne wskazanie dotyczy organizacji spotkań eksperckich, które mają służyć omawianiu problemów związanych z wdrażaniem Konwencji (art. 14). Zaleca się również utworzenie Punktów Kontaktowych i upowszechnienie informacji na ten temat (art. 13). W Tabeli 4. zebrane zostały wskazania ujęte w *Wytycznych Roboczych*, które powinny realizować Państwa-Strony.

290 Konwencja jest dokumentem, który zawiera się na kilku stronach. Wytyczne są przedstawione na stu kilkudziesięciu stronach, co umożliwia dokładne przedstawienie problemów. Wytyczne są nowelizowane – do tej pory opracowano ponad dwadzieścia nowelizacji, ostaną nowelizacja została przyjęta w 2015 roku.

Tabela 4. Zobowiązania Państw-Stron w świetle Wytycznych Roboczych /interpretacja Konwencji Światowego Dziedzictwa/

ARTYKUŁ KONWENCJI	ZAPIS ARTYKUŁU WYTYCZNYCH ROBOCZYCH	ZAKRES ZOBOWIĄZAŃ PAŃSTW-STRON
Artykuł 4 i 6(2)	a) <i>rozpoznanie zasobu i wyłonienie kandydatur, przygotowanie wniosków, ochronę, konserwację, prezentację i przekazanie przysługującym pokoleniom dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, znajdującego się na ich terytorium, a także udzielenie pomocy w tym zakresie innym Państwom-Stronom, jeśli o to poproszą;</i>	– zobowiązanie do identyfikacji, ochrony, konserwacji, prezentacji, waloryzacji dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego – zobowiązanie do wsparcia w tym zakresie Państw-Stron
Artykuł 5	b) <i>przyjęcie ogólnej strategii w celu zapewnienia dziedzictwu funkcji w życiu społeczeństwa;</i>	– zapewnienie dziedzictwu odpowiedniej funkcji w życiu społecznym
Artykuł 5	c) <i>włączenie ochrony dziedzictwa w szeroko rozumiane programy planowania;</i>	– włączenie ochrony dziedzictwa do planów ogólnych
Artykuł 5	d) <i>powołanie służb odpowiedzialnych za ochronę, konserwację i promocję dziedzictwa;</i>	– zorganizowanie służb ochrony, wyposażonych w odpowiedni personel i środki
Artykuł 5	e) <i>rozwijanie badań naukowych i technicznych w celu opracowania działań zapobiegających zagrożeniom dziedzictwu;</i>	– zorganizowanie badań, które pozwolą przeciwdziałać zagrożeniom dziedzictwa
Artykuł 5	f) <i>podjęcie właściwych działań prawnych, naukowych, technicznych, administracyjnych i finansowych w celu ochrony dziedzictwa;</i>	– zobowiązanie podjęcia działań prawnych, naukowych, technicznych, administracyjnych i finansowych na rzecz ochrony dóbr
Artykuł 5	g) <i>wspieranie rozwoju krajowych i regionalnych centrów szkolenia w zakresie ochrony, konserwacji i promocji dziedzictwa, jak również wspieranie badań naukowych służących tym celom;</i>	– zobowiązanie do stworzenia programów informacyjnych i wychowawczych promujących dobra światowego dziedzictwa, ze szczególnym uwzględnieniem zagrożeń

Artykuł 6(3)	<i>h) niepodjęcie żądanych działań, które bezpośrednio lub pośrednio zagrażają dziedzictwu danego kraju lub dziedzictwu innego Państwa-Strony konwencji;</i>	– zobowiązanie do niepodjęcia działań szkodliwych dla dóbr znajdujących się na terytorium innych krajów
Artykuł 11(1)	<i>i) dostarczenie Komitetowi Światowego Dziedzictwa spisu dóbr odpowiednich do wpisu na Listę światowego dziedzictwa (zwanego Listą Informacyjną);</i>	– zobowiązanie do sporządzenia wykazu dóbr, które zasługują na wpisanie na Listę
Artykuł 16(1)	<i>j) Regularne wnoszenie wpłat na rzecz Funduszu Światowego Dziedzictwa, których wysokość jest ustalana przez Zgromadzenie Ogólne Państw-Stron Konwencji.</i>	– zobowiązanie do uiszczenia składek na Fundusz Dziedzictwa Światowego
Artykuł 17	<i>k) Wzięcie pod uwagę utworzenie i wspieranie zakładania krajowych, publicznych i prywatnych fundacji i stowarzyszeń w celu ułatwienia składania darowizn i dotacji na rzecz ochrony Światowego Dziedzictwa.</i>	– zobowiązanie do tworzenia wsparcia finansowego na rzecz dóbr światowego dziedzictwa
Artykuł 18	<i>l) Wspieranie międzynarodowych zbiorów pieniędzy organizowanych na rzecz Funduszu Światowego Dziedzictwa.</i>	– zobowiązanie do współdziałania w międzynarodowych akcjach gromadzenia środków na Fundusz Dziedzictwa Światowego
Artykuł 27	<i>m) Wykorzystywanie programów edukacyjnych i informacyjnych w celu uzyskania wzrostu zainteresowania wśród obywateli i poszanowania przez nich dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, rozumianego zgodnie z definicją podaną w artykule 1 i 2 Konwencji; jak również informowania opinii publicznej o istniejących zagrożeniach.</i>	– zobowiązanie do stworzenia programów informacyjnych i wychowawczych promujących dobra światowego dziedzictwa, ze szczególnym uwzględnieniem zagrożeń
Artykuł 29	<i>n) Dostarczanie Komitetowi Światowego Dziedzictwa informacji o wdrażaniu Konwencji światowego dziedzictwa i stanie zachowania dóbr.</i>	– zobowiązanie do dostarczenia Komitetowi informacji o wdrożeniu Konwencji – monitoring

Charakterystyka treści Konwencji Światowego Dziedzictwa (Tabela 1) oraz charakterystyka treści *Wytycznych Roboczych* (Tabela 2), pozwalają na ich porównanie (zapisy w kolumnach *Zakres zobowiązań Państw-Stron*). Porównanie to pokazuje, że zobowiązania Państw-Stron w pełni się pokrywają. Tak więc można uznać, że analiza obydwóch dokumentów doprowadziła do ujawnienia zawartych w nich zobowiązań Państw-Stron.

Określanie zobowiązań Państw-Stron nie powinno jednak zakończyć się tylko na takiej analizie dokumentów. Określone w ten sposób zobowiązania nie mają bowiem jednoznacznego odniesienia do funkcjonujących w praktyce systemów ochrony dziedzictwa. Tymczasem celem analizy powinno być sprawdzenie czy zobowiązania określone w dokumentach Światowego Dziedzictwa są (mogą być) realizowane przez system ochrony dziedzictwa danego kraju. Dlatego zobowiązania te powinny być skonfrontowane z elementami systemu ochrony zabytków.

W praktyce jednak wykonanie tego typu analiz jest trudne, co pokazał I i II cykl Raportu Okresowego. Pierwsza część Raportu Okresowego jest poświęcona właśnie ocenie wdrażania Konwencji przez Państwo-Stronę (*Application of The World Heritage Convention by The State Party*). Przygotowanie tej części Raportów okazało się problematyczne, gdyż poszczególne zobowiązania wynikające z Konwencji nie są w praktyce realizowane jako wyodrębnione działania. W poszczególnych krajach funkcjonują bowiem ukształtowane od dawna systemy ochrony zabytków i większość zobowiązań określonych dla dóbr Światowego Dziedzictwa jest realizowana w ramach owych systemów. Jednocześnie jednak funkcjonujące już krajowe systemy ochrony zabytków mogą nie pokrywać wszystkich specyficznych zaleceń określonych dla Światowego Dziedzictwa. Aby to jednak sprawdzić, trzeba zobowiązania te uporządkować, przypisując je poszczególnym działaniom realizowanym w krajowych systemach ochrony dziedzictwa. Dopiero w taki sposób można sprawdzić, w jakim zakresie mogą być zrealizowane zalecenia określone w systemie Światowego Dziedzictwa.

Dokonanie takiej oceny według jednego schematu, który może być zastosowany w różnych krajach, nie jest jednak proste. Poszczególne krajowe systemy ochrony zabytków nie zostały bowiem zbudowane według przyjętego schematu, który byłby uniwersalny w skali międzynarodowej.

Tak jest na przykład w Polsce, która dobrze ten problem ilustruje. System i tworzące go elementy nie zostały świadomie zaplanowane jako kompleksowa i spójna całość. System i jego elementy były tworzone w różnym czasie – poczynając od roku 1918, w różnych warunkach ustrojowych, odrębnymi decyzjami, podlegały wielu modyfikacjom, są częścią różnych struktur, zależą od różnych organów decyzyjnych. Poszczególne elementy systemu powstawały więc w długotrwałym, ewolucyjnym procesie, w reakcji na zmieniające się potrzeby i okoliczności. Dlatego też nie istnieje formalny schemat opisujący polski system ochrony zabytków, który uwzględniałby zakres szczegółowych zadań, które są określone dla Światowego Dziedzictwa. Tym bardziej, że jak pokazało zestawienie zobowiązań Państw-Stron (kolumna *Zakres zobowiązań Państw-Stron*) nie zostały rozgraniczone działania organizacyjne i zadania merytoryczne.

Pomimo powyższych zastrzeżeń, uwzględniając zadania określone w systemie Światowego Dziedzictwa, w polskim systemie ochrony zabytków (podobnie jak w systemach wielu Państw-Stron) można wyróżnić następujące obszary działania (elementy):

- Organizacja systemu ochrony zabytków
- Służby konserwatorskie
- Identyfikacja zabytków
- Badania zabytków
- Finansowanie ochrony zabytków
- Prawo dotyczące ochrony zabytków
- Monitoring zabytków
- Edukacja konserwatorska
- Promocja, popularyzacja ochrony zabytków
- Współpraca, pomoc, zobowiązania międzynarodowe
- Ochrona i konserwacja zabytków (działania praktyczne)

W praktyce wyszczególnione elementy tworzące krajowy system ochrony zabytków, są rozległymi obszarami, składającymi się z wielu składowych i zależnymi od wielu czynników. Trzeba też podkreślić, że wyodrębnione elementy systemu niejednokrotnie pozostają ze sobą w ścisłych relacjach i wzajemnych powiązaniach. Na przykład prawo dotyczące ochrony zabytków najczęściej reguluje większość kwestii związanych z organizacją systemu ochrony, funkcjonowaniem służb konserwatorskich czy finansowaniem ochrony zabytków. Tak więc wyodrębnienie tych elementów składowych ma charakter analityczny, który w praktyce nie może mieć tak klarownej postaci. Tym niemniej taka forma przedstawienia systemu ochrony zabytków jest dopuszczalna, a nawet konieczna (na przykład w celu przygotowania kolejnych Raportów Okresowych).

Trzeba też podkreślić, że podobnie jak przy określaniu zobowiązań związanych ze Światowym Dziedzictwem, w zestawieniu elementów tworzących system ochrony dziedzictwa nie rozgraniczono działań organizacyjnych i merytorycznych. Pozwala to jednak na bezpośrednie odniesienie zobowiązań określonych dla Światowego Dziedzictwa do elementów tworzących krajowe systemy ochrony dziedzictwa. Tym samym mogą być wskazane obszary, w których są (lub powinny być) realizowane poszczególne zobowiązania określone w Konwencji. Połączenie tych dwóch zbiorów ma postać przedstawioną w Tabeli 5.

Tabela 5. System ochrony zabytków a zobowiązania Państw-Stron określone w Konwencji

ELEMENT SYSTEMU	ZOBOWIĄZANIA PAŃSTW-STRON /WYNIKAJĄCE Z KONWENCJI/
Organizacja systemu ochrony zabytków	– obowiązek identyfikacji, ochrony, konserwacji, waloryzacji dóbr (art. 4) – podjęcie działań prawnych, naukowych, technicznych, administracyjnych i finansowych na rzecz ochrony dóbr (art. 5)
Służby konserwatorskie	– zorganizowanie służb ochrony, wyposażonych w odpowiedni personel i środki (art. 5)
Identyfikacja zabytków	– identyfikacja i rozgraniczenie dóbr kultury i natury (art. 3, art. 4) – zobowiązanie do sporządzenia wykazu dóbr, które zasługują na wpisanie na Listę (art. 11)
Badania zabytków	– podjęcie działań prawnych, naukowych, technicznych, administracyjnych i finansowych na rzecz ochrony dóbr (art. 5)
Finansowanie ochrony zabytków	– zobowiązanie do tworzenia wsparcia finansowego na rzecz dóbr światowego dziedzictwa (art. 17)
Prawo dotyczące ochrony zabytków	– podjęcie działań prawnych, naukowych, technicznych, administracyjnych i finansowych na rzecz ochrony dóbr (art. 5)
Monitoring zabytków	– zobowiązanie do przekazywania sprawozdań informujących o działaniach i doświadczeniach podjętych w związku z wprowadzaniem w życie Konwencji (art. 29)
Edukacja konserwatorska	– zapewnienie kształcenia w zakresie ochrony i konserwacji dziedzictwa (art. 5)
Promocja, popularyzacja ochrony zabytków	– zapewnienie dobrom odpowiedniej funkcji w życiu zbiorowym oraz włączenie ich ochrony do planów ogólnych (art. 5) – zobowiązanie do stworzenia programów informacyjnych i wychowawczych promujących dobra światowego dziedzictwa, ze szczególnym uwzględnieniem zagrożeń (art. 27) – zobowiązanie do informacji społeczności krajów, w których podjęto działania w ramach międzynarodowej pomocy na rzecz dóbr zagrożonych (art. 28)
Współpraca, pomoc, zobowiązania międzynarodowe	– zobowiązanie do współpracy międzynarodowej w zakresie ochrony dóbr z terenu innych krajów (art. 6) – zobowiązanie do współdziałania w międzynarodowych akcjach gromadzenia środków na Fundusz Światowego Dziedzictwa (art. 18) – zobowiązanie do niepodejmowania działań szkodliwych dla dóbr znajdujących się na terytorium innych krajów (art. 6) – zobowiązanie do uiszczania składek na Fundusz Światowego Dziedzictwa (art. 16)
Ochrona i konserwacja zabytków (działania praktyczne)	– obowiązek identyfikacji, ochrony, konserwacji, waloryzacji dóbr (art. 4) – podjęcie działań prawnych, naukowych, technicznych, administracyjnych i finansowych na rzecz ochrony dóbr (art. 5)

Tabela 3. jednoznacznie pokazuje, że zalecenia sformułowane przez Konwencję Światowego Dziedzictwa obejmują kluczowe obszary tworzące krajowy system ochrony zabytków. Oczywiście w praktyce działania dotyczące dóbr Światowego Dziedzictwa stanowią tylko niewielką część działań realizowanych w ramach krajowych systemów ochrony zabytków. Tym niemniej można uznać, że istnieje jednoznaczna relacja pomiędzy jakością krajowych systemów ochrony zabytków a możliwością realizacji zaleceń Konwencji – tym samym ochroną dóbr wpisanych na Listę UNESCO. To oznacza, że jakość ochrony i zarządzania dobrami Światowego Dziedzictwa jest generalnie funkcją jakości krajowego systemu ochrony zabytków, w którego obszarze działania te dobra się znajdują.

Sformułowana powyżej zależność prowadzi m.in. do wniosku, że trudne jest spełnienie wymagań Konwencji (ze względu na ich szeroki zakres i złożoność) w krajach, które nie mają kompleksowego, sprawnego krajowego systemu ochrony zabytków. Z drugiej strony oznacza to również, że z uwagi na wysokie standardy wypracowane w systemie Światowego Dziedzictwa, należy dążyć do jak najszerzego ich rozpowszechnienia i wdrożenia w krajowych systemach ochrony zabytków. Wpływa to bowiem na podniesienie możliwości ochrony dóbr z Listy UNESCO (czyli realizację zaleceń Konwencji) oraz całego zasobu zabytków w danym kraju. A to jest przecież realizacją fundamentalnych celów Konwencji.

Na podstawie przedstawionych informacji i dokonanych zestawień można sformułować wnioski dotyczące zobowiązań Państw-Stron oraz wymagań, które powinny być realizowane podczas zarządzania dobrami wpisanymi na Listę UNESCO. Zalecenia te powinny być realizowane przede wszystkim w ramach krajowego systemu ochrony zabytków (w mniejszym stopniu przez lokalne systemy ochrony poszczególnych dóbr).

6.2 Wymagania dotyczące zarządzania dobrami UNESCO

Drugą grupę zaleceń wynikających z formalnych dokumentów Światowego Dziedzictwa stanowią wymagania, które powinny być realizowane podczas ochrony i zarządzania poszczególnymi dobrami UNESCO. W praktyce są to wymagania, które powinny być realizowane przez plany (lub systemy) zarządzania, stworzone w celu ochrony i zarządzania danym dobrem – tak więc wymagania te określają zawartość planów zarządzania. Wymagania te dotyczą dóbr nominowanych (kandydujących) i już wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa.

Podobnie jak w przypadku zaleceń na poziomie Państw-Stron, również na poziomie zaleceń dotyczących zarządzania poszczególnymi dobrami UNESCO, źródłem informacji powinna być Konwencja i *Wytyczne Robocze*. Obydwa dokumenty zawierają informacje na ten temat, choć oczywiście wskazania zawarte w Konwencji mają bardziej ogólny charakter.

■ 6.2.1 Zarządzanie dobrem UNESCO w świetle Konwencji Światowego Dziedzictwa

Konwencja Światowego Dziedzictwa – jako dokument programowy – nie zawiera szczegółowych zapisów dotyczących postępowania z dobrami UNESCO. Nie ma tam więc również jednoznacznych zapisów dotyczących zarządzania czy planów zarządzania. Konwencja jedynie wymienia (choć nie dookreśla) różnego rodzaju zalecenia/zasady, które powinny być realizowane w zarządzaniu dobrami Światowego Dziedzictwa. Zalecenia te nie determinują bezpośrednio struktury czy treści planów zarządzania, jednak określają ich zakres i charakter. Zalecenia te – czy raczej uwarunkowania określające plany zarządzania – można pogrupować w sposób następujący;

Odpowiedzialność Państw-Stron za dobra Światowego Dziedzictwa

Pierwsze zalecenie wynikające z Konwencji, które można odnieść do zarządzania dobrami UNESCO, dotyczy odpowiedzialności za ich ochronę i zarządzanie. Jak to już było wspomniane, pełna i wyłączna odpowiedzialność za ochronę dóbr wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa spoczywa na Państwach-Stronach, które nominacje zgłosiły, i na których terytorium dane dobra się znajdują²⁹¹. Zapisano to między innymi w artykule 4 Konwencji, gdzie stwierdza się, że Państwo-Strona ma obowiązek zapewnienia *ochrony, konserwacji, waloryzacji* dóbr dziedzictwa. Zobowiązanie to powtórzono w artykule 5, gdzie wśród szczegółowych obowiązków Państw-Stron zapisano, że mają one zagwarantować *jak najskuteczniejszą ochronę i konserwację* dziedzictwa znajdującego się na ich terytorium.

Należy więc uznać, że Państwa-Strony są odpowiedzialne nie tylko za działania podejmowane w skali systemu krajowego, ale również za ochronę poszczególnych dóbr wpisanych na Listę UNESCO (działania realizowane na tym poziomie). Oznacza to, że Państwa-Strony mają prawo i obowiązek współpracować, wspierać, organizować, finansować, tworzenie planów/systemów zarządzania poszczególnymi dobrami. Tego zobowiązania i prawa nie umniejsza fakt, że poszczególne dobra UNESCO są lokalnie zarządzane (przez zarządców tych dóbr). Zarządcy ci mogą bowiem nie znać całokształtu specjalistycznych wymagań związanych z zarządzaniem dobrami Światowego Dziedzictwa oraz nie dysponować odpowiednimi środkami ich realizacji. Dlatego też w pełni uzasadnione jest na przykład tworzenie modelowych planów zarządzania, które uwzględniają całość wymagań określonych w systemie Światowego Dziedzictwa. Można nawet uznać, że ze względu na odpowiedzialność Państwa-Strony, uzasadnione jest egzekwowanie od zarządców dóbr UNESCO opracowania takich planów, a następnie ich realizacji.

291 Między innymi ze względu na możliwość zrealizowania tego obowiązku w Konwencji zapisano, że na Listę UNESCO dobro może zgłaszać tylko Państwo-Strona, na którego terytorium się ono znajduje. Oczywiście zasadniczym powodem tego zapisu jest poszanowanie suwerenności Państw-Stron Konwencji.

Możliwość i konieczność dostosowania systemu ochrony (zarządzania) do lokalnych uwarunkowań

Zobowiązanie Państw-Stron do zapewnienia ochrony dobrom Światowego Dziedzictwa ma określone konsekwencje. Przede wszystkim sposób sprawowania tej ochrony jest (i powinien być) dostosowany do potrzeb i możliwości Państwa-Strony. Poszczególne kraje mają określoną specyfikę i tradycje dotyczące sprawowania ochrony nad zabytkami i czynniki te powinny być uwzględnione. W artykule 5, który określa zobowiązania Państw-Stron dotyczące sprawowania ochrony, zapisano jednoznacznie, że mają to robić w *miarę swych możliwości i w warunkach właściwych dla każdego kraju*. Z kolei konieczność poszanowania legislacji krajowej dotyczącej dziedzictwa została podkreślona w artykule 6.

Zapisy te oznaczają, że zasady i standardy ochrony dóbr wypracowane w systemie Światowego Dziedzictwa, powinny być dostosowane do warunków i możliwości lokalnych. W praktyce dotyczy to przede wszystkim sposobu użytkowania, ochrony i zarządzania dobrami.

Trzeba jednak zauważyć, że takie podejście może prowadzić do konfliktów, gdyż w wielu przypadkach lokalne tradycje użytkowania dobra mogą być trudne do pogodzenia ze standardami ochrony, które powinny być przestrzegane w utrzymaniu dóbr Światowego Dziedzictwa. Problem ten dodatkowo komplikuje fakt, że nie określono czy ważniejsze są standardy Listy UNESCO czy lokalne tradycje ochrony. Tak więc w praktyce może to być przyczyną istotnych niejasności.

Warto natomiast podkreślić, że uznanie znaczenia lokalnych uwarunkowań w ochronie dóbr Światowego Dziedzictwa poszerza tym samym *spectrum* dóbr, które mogą być nominowane na Listę. Ten aspekt mógł nie być oczywisty gdy uchwalano Konwencję (dominowało europocentryczne postrzeganie dziedzictwa i tym samym jego ochrony), jednak obecnie ma istotne znaczenie. Oczywiście oznacza to również, że formy zarządzania dobrami o odmiennej charakterystyce mogą być bardzo zróżnicowane.

Możliwość i konieczność modyfikacji zarządzania dobrem

Kolejną znaczącą kwestią z punktu widzenia zarządzania dobrami Światowego Dziedzictwa jest możliwość modyfikacji form postępowania. W Preambule Konwencji zapisano, że dziedzictwo kultury i natury wymaga skutecznego systemu zbiorowej ochrony, który będzie *zgodny z metodami współczesnej nauki*. Sformułowanie to pozwala na interpretację, że system ochrony i zarządzania dobrami UNESCO powinien być modyfikowany. Ochrona i zarządzanie dziedzictwem kulturowym odbywa się w dynamiczne przekształcającym się środowisku kulturowym, społecznym, ekonomicznym, etc. Postęp i rozwój dokonuje się w dyscyplinach bezpośrednio związanych z utrzymaniem dziedzictwa. To oznacza, że system ochrony i zarządzania powinien być otwarty na modyfikacje i dostosowanie do zmieniających się uwarunkowań. Takie założenie powinno być więc uwzględniane podczas tworzenia planów zarządzania dobrami Światowego Dziedzictwa – m.in. metody, cele i same plany zarządzania mogą być modyfikowane²⁹².

292 Zakładając tworzenie planów działania jako dokumentów roboczych, wycinkowych, krótkookresowych, plany zarządzania – jako dokumenty o charakterze strategicznym, powinny być sporządzane na okres 10 lat.

Uwzględnianie celów pozakonserwatorskich

Podstawowym celem wpisania dobra na Listę Światowego Dziedzictwa jest ochrona jego wartości. Jednak Konwencja wskazuje, że konieczne jest również uwzględnianie celów pozakonserwatorskich. Znaczenie tego zalecenia podkreśla umieszczenie zapisu na ten temat jako pierwszego podpunktu w artykule 5. Zapisano tam, że Państwa-Strony są zobowiązane by *uprawiać politykę ogólną zmierzającą do wyznaczenia dziedzictwu kulturalnemu i naturalnemu odpowiedniej funkcji w życiu zbiorowym i włączyć ochronę tego dziedzictwa do programów planowania ogólnego*.

Zapis ten jest ważny, gdyż pokazuje, że ochrona wartości zabytkowych nie powinna być jedynym zadaniem określającym postępowanie z dziedzictwem. Zapis ten otwiera możliwość nowego – w stosunku do tradycyjnej teorii konserwatorskiej, podejścia do ochrony i zarządzania dobrami kultury (szczególnie w przypadku dóbr o większej skali – np. miast historycznych, krajobrazów kulturowych, dziedzictwa przemysłowego). Obecnie jednoznacznym potwierdzeniem takiego podejścia stała się Rekomendacja o Historycznym Krajobrazie Miejskim (2011).

Podsumowując zapisy Konwencji Światowego Dziedzictwa dotyczące zarządzania dobrami wpisanymi na Listę należy powtórzyć, że dokument ten nie formułuje jednoznacznych zaleceń w tym obszarze. Jednocześnie zapisy te pozwalają wnioskować, iż systemy ochrony i zarządzania dobrami UNESCO nie mogą mieć charakteru uniwersalnego i stałego – powinny być opracowywane indywidualnie i zmieniać się w zależności od potrzeb, warunków, postępu technicznego. Nie zakładają więc wprowadzenia uniwersalnego standardu ochrony i zarządzania dobrami UNESCO, który by obowiązywał w skali całego światowego systemu.

6.2.2 Zarządzanie dobrem UNESCO w świetle Wytycznych Roboczych

Wytyczne Robocze są obszernym dokumentem, który stanowi komentarz, interpretację i rozwinięcie idei wyrażonych w Konwencji oraz zawiera szereg wskazań dotyczących procedur i sposobu postępowania z dobrami Światowego Dziedzictwa. Sukcesywna modyfikacja Wytycznych umożliwia ich dostosowanie do zmieniających się potrzeb i uwarunkowań. Wytyczne Robocze składają się z treści zasadniczej sformułowanej w postaci artykułów oraz aneksów. Aneksy zawierają m.in. format dokumentacji nominacyjnej (Aneks 5) oraz format raportu okresowego (Aneks 7) – są to więc dokumenty, które również zawierają szereg informacji dotyczących ochrony i zarządzania dobrami UNESCO.

Na początku trzeba podkreślić, że z analizy treści Wytycznych jednoznacznie wynika, że każde dobro Światowego Dziedzictwa powinno mieć zapewniony system lub plan zarządzania. Takie zalecenie zawarte jest np. w artykule 132, w którym stwierdzono, że wniosek może być uznany za kompletny tylko wtedy, gdy dokumentuje istnienie planu lub systemu zarządzania – *Odpowiedni plan lub inny system zarządzania jest niezbędny i powinien zostać dołączony do wniosku. Oczekuje się również zapewnienia, że plan lub inny system zarządzania zostanie skutecznie wprowadzony w życie* (pkt 5). Podobne zapisy znalazły się

w artykule 108. Zapisano tam, że *każde nominowane dobro* powinno mieć *plan zarządzania* lub udokumentowany „system zarządzania”²⁹³.

W pewnych okolicznościach, gdy dobro jest dopiero nominowane na Listę, plan zarządzania może nie być jeszcze opracowany. Jednak w takim przypadku kraj powinien określić, kiedy taki plan (lub system zarządzania) powstanie. Należy też zapewnić środki, przy pomocy których plan (lub system) zostanie opracowany. W takim jednak przypadku kraj powinien przedstawić dokumenty potwierdzające, że do czasu opracowania planu (lub systemu), zostanie zapewnione właściwe zarządzanie dobrem (art. 115).

Warto również podkreślić, że nawet wnioski dóbr, które są wpisywane w trybie pilnym na Listę UNESCO (poważnie zniszczone lub zagrożone), muszą zawierać *opis systemu ochrony i zarządzania* (art. 162 pkt b).

Również w Aneksie 5 – gdzie omawiany jest format dokumentacji – po raz kolejny stwierdzono, że dokumentacja dobra winna zawierać (5.e) *Plan zarządzania lub inny system zarządzania dobrem*.

Jednoznaczne zapisy Konwencji określają, że pełną odpowiedzialność za ochronę dóbr Światowego Dziedzictwa ponoszą Państwa-Strony, co m.in. oznacza, że powinny one wspierać i tworzyć systemy/plany zarządzania. W *Wytycznych Roboczych* są jednak również zapisy, które zalecają by zarządzanie dobrami odbywało się we współpracy z odpowiednimi organizacjami oraz – co jest wielokrotnie podkreślane – z interesariuszami (art. 117). Oznacza to więc, że w planach i systemach zarządzania dobrami UNESCO, należy planować udział i współodpowiedzialność wielu partnerów. Tak więc w zarządzaniu dobrami UNESCO powinni uczestniczyć: Państwo-Strona, zarządca, interesariusze.

Głównym celem ruchu Światowego Dziedzictwa jest ochrona dóbr, które uzyskały ten status, dlatego też wiele zapisów *Wytycznych Roboczych* dotyczy tego problemu. W praktyce ochrona rozumiana dosłownie – jako działania ukierunkowane tylko na utrzymanie wartości zabytkowych obiektu – jest działaniem rzadko dokonywanym w izolacji. Ochrona jest łączona z zarządzaniem, zagospodarowaniem, modernizacją, adaptacją – czyli wykorzystaniem dziedzictwa do różnorodnych współczesnych celów i potrzeb. Tak więc w rzeczywistości ochrona dóbr – choćby ze względów finansowych i użytkowych – musi być łączona z tymi działaniami, ale też wymaga wsparcia tych działań. Dlatego w zapisach *Wytycznych Roboczych* ochrona dobra praktycznie nie występuje jako działanie wyizolowane, ale jest wymieniana razem z innymi celami i działaniami.

Takie ujęcie problemu sprawia, że właściwie niemożliwe jest wydzielenie z tekstu *Wytycznych* zapisów, które dotyczą tylko jednego działania. Większość zapisów dotyczy kilku działań i dlatego trudno jednoznacznie ustalić, co składa się wyłącznie na system ochrony dobra, a co dotyczy tylko systemu zarządzania.

293 *Each nominated property should have an appropriate management plan or other documented management system which should specify how the outstanding universal value of a property should be preserved, preferably through participatory means* – art. 108.

Mając na uwadze powyższe zastrzeżenia, na podstawie analizy *Wytycznych Roboczych*, można wyróżnić dwie grupy zaleceń dotyczących zarządzania.

Pierwsza grupa obejmuje zalecenia dotyczące struktury przedstawiania zagadnień związanych z ochroną i zarządzaniem w dokumentacji dóbr Światowego Dziedzictwa. W *Wytycznych Roboczych* jest kilka zapisów określających główne zagadnienia, które powinny być ujęte w ramach systemu ochrony i zarządzania dobrami UNESCO. Zapisy te zwierają również szereg informacji szczegółowych, które dotyczą zakresu i charakteru poszczególnych działań – ochrony, zarządzania, monitoringu, etc. Jednak analiza tych zapisów pozwala również określić strukturę, jaką powinny mieć plany (systemy) zarządzania dobrami Światowego Dziedzictwa.

Drugą grupę tworzą generalne i szczegółowe zalecenia, które powinny obowiązywać i być realizowane w zarządzaniu dobrami UNESCO (mają podobny charakter jak zalecenia wynikające z Konwencji). Tak więc ta grupa informacji dotyczy już szczegółowych zadań i treści planów (systemów) zarządzania dobrami Światowego Dziedzictwa.

A. Zalecenia dotyczące struktury planów/systemów zarządzania

Zasadnicze informacje służące określeniu elementów (struktury), tworzących system ochrony i zarządzania dobrami UNESCO, zawiera rozdział *Wytycznych Roboczych* zatytułowany *Ochrona i zarządzanie* (IIF). Jest to stosunkowo obszerny rozdział, obejmujący artykuły 96–119.

Dla określenia elementów, które powinien zawierać plan zarządzania, zasadnicze znaczenie powinien mieć podział tego rozdziału na zagadnienia. Są one następujące:

- *Narzędzia ustawowe, regulacyjne i umowne służące ochronie*
- *Granice dobra*
- *Strefy buforowe*
- *Systemy zarządzania*
- *Zrównoważone użytkowanie*

Uznanie tego zestawienia zagadnień, jako bezpośredniego wskazania dla struktury planu zarządzania, nie jest oczywiste. Wątpliwości może bowiem budzić zebranie w jednym zestawieniu elementów o zupełnie odmiennym charakterze. *Granice dobra* i *strefy buforowe* są realnie istniejącymi elementami systemu ochrony – są określone i mogą być jednoznacznie wskazane w przestrzeni. Natomiast *zrównoważone użytkowanie* jest celem czy ideą, która może być realizowana wieloma sposobami poprzez różnorodne działania – ma charakter nieokreślony i niematerialny. Ze względu na tego typu różnice elementy te nie powinny być w taki sposób zestawiane.

Uwagę zwraca również fakt, że w ramach powyższego zestawienia *system zarządzania* został wyodrębniony jako element, który można charakteryzować wyłączając z niego pozostałe wymienione elementy. Jest to niezrozumiałe, gdyż trudno uznać, że np. *narzędzia regulacyjne* nie należą do *systemu zarządzania*, tak jak

idea *zrównoważonego użytkowania* nie może być realizowana poza systemem zarządzania. Dlatego też, z tego punktu widzenia, takie zestawienie elementów budzi wątpliwości.

Zastrzeżenia te są o tyle istotne, że w niektórych publikacjach poświęconych zarządzaniu dobrami Światowego Dziedzictwa ten właśnie układ elementów jest punktem wyjścia dla proponowanych struktur planów zarządzania²⁹⁴.

Niezależnie jednak od powyższych uwag, na podstawie tych zapisów można uznać, że w strukturze planu/systemu zarządzania dobrami UNESCO powinny znaleźć się następujące elementy: *narzędzia ustawowe, regulacyjne i umowne służące ochronie oraz określenie granic dobra i stref buforowych*.

Przechodząc do analizy poszczególnych paragrafów trzeba przede wszystkim zwrócić uwagę na treści zwarte w części zatytułowanej *Systemy zarządzania*. W artykule 111 wyszczególniono elementy, które powinny być zawarte w *skutecznym systemie zarządzania*. Wskazane zostały następujące elementy:

- a) *dogłębne rozpoznanie dobra i wspólne stanowisko wszystkich interesariuszy w tej kwestii;*
- b) *cykl składający się z planowania, wdrażania, monitorowania, oceny i zwrotnej informacji [weryfikacji];*
- c) *monitoring i ocena oddziaływania tendencji, zmian i proponowanych ingerencji;*
- d) *zaangażowanie partnerów i interesariuszy;*
- e) *alokacja odpowiednich środków i zasobów;*
- f) *zwiększanie kompetencji;*
- g) *wiarygodny i przejrzysty opis funkcjonowania systemu zarządzania.*

Również w tym zestawieniu charakter wyszczególnionych elementów jest różny. Na przykład w podpunkcie c wskazano element – *monitoring*, który powinien być w systemie zarządzania dobrem. Natomiast w podpunkcie f określono cel (lub cechę) – *zwiększanie kompetencji*, która powinna charakteryzować realizatorów (lub interesariuszy) planu zarządzania. Z kolei podpunkt g – *wiarygodny i przejrzysty opis funkcjonowania systemu zarządzania*, dotyczy cechy (lub formy), która powinna charakteryzować sposób przedstawiania systemu zarządzania. Tak więc są to elementy należące do typologii o odmiennym charakterze i nie powinny być łączone w takim zestawieniu.

294 Birgitta Ringbeck, *Management Plans for World Heritage Sites. A practical guide*, German Commission for UNESCO, Bonn, 2008.

Tym niemniej również na podstawie tego wyliczenia można wskazać elementy, które powinny znaleźć się w planie/systemie zarządzania dobrem UNESCO. Zestawienie to obejmuje następujące elementy:

- interesariusze (rozpoznanie opinii i możliwości udziału),
- harmonogram (obejmujący wszystkie fazy planowania i realizacji zadania),
- monitoring (wraz z Oceną Oddziaływania Środowiskowego),
- środki finansowe,
- schemat/opis systemu zarządzania (sporządzony w sposób czytelny, zawierający m.in. opis jego funkcjonowania, określenie kompetencji).

Kolejnych informacji na temat struktury planów/systemów zarządzania dobrem UNESCO dostarcza rozdział III.B zatytułowany *Schemat i treść wniosku*.

W artykule 130 wyliczono części, które powinien zawierać wniosek nominacyjny dobra zgłaszanego na Listę. W zestawieniu tym *Ochronę i zarządzanie* wskazano jako odrębną część (nr 5).

Treść części 5 została szerzej przedstawiona w artykule 132. Rozgraniczono tam ochronę i zarządzanie, jednak zapisy te nie zawierają informacji istotnych z punktu widzenia struktury planów zarządzania dobrem.

Ochrona: Część 5 powinna zawierać listę narzędzi prawnych, regulacji, umów oraz narzędzi planistycznych, instytucjonalnych lub tradycyjnych, które są najbardziej właściwe dla ochrony dobra, a także zawierać szczegółową analizę, w jaki sposób ta ochrona jest realizowana. Do wniosku należy dołączyć dokumenty, albo ich streszczenia w języku angielskim lub francuskim, dotyczące kwestii prawnych, regulacyjnych, kontraktowych, planistycznych instytucjonalnych i/lub tradycyjnych.

Zarządzanie: Odpowiedni plan lub inny system zarządzania jest niezbędny i powinien zostać dołączony do wniosku. Oczekuje się również zapewnienia, że plan lub inny system zarządzania zostanie skutecznie wprowadzony w życie. Do systemu zarządzania powinny być wprowadzone zasady zrównoważonego rozwoju.

Znacznie więcej informacji dotyczących zarządzania dobrami UNESCO dostarcza analiza *Schematu wniosku o wpis dóbr na Listę Światowego Dziedzictwa*, zawartego w aneksie 5 *Wytycznych Roboczych*.

W punkcie *Wymogi dotyczące ochrony i zarządzania* (3.1e) został przedstawiony syntetyczny opis wymagań dotyczących ochrony i zarządzania dobrem nominowanym na Listę. Nie ma tam wyraźnych wskazań z punktu widzenia struktury planu zarządzania. Tym niemniej analiza tekstu pozwala na kilka wniosków. Przede wszystkim stwierdzono, że zarządzanie dobrem obejmuje również rozpoznawanie zagrożeń oraz monitoring dobra (*W tej sekcji należy podsumowywać informacje, które mogą być przedstawione w bardziej szczegółowy sposób w sekcji 5 wniosku (i ewentualnie w sekcjach 4 i 6)*). Jest to ważna uwaga, gdyż odpowiada na wyrażane powyżej wątpliwości dotyczące relacji pomiędzy tymi

działaniami. Ten zapis pozwala uznać, że system zarządzania obejmuje również rozpoznawanie zagrożeń oraz szeroko rozumiany monitoring (pomimo wyodrębniania tych elementów w formie dokumentacji).

Poza tym w tekście wymieniono kilka elementów, które powinny znaleźć się w strukturze planu zarządzania. Są to: mechanizmy, plany i systemy (konieczne do ochrony atrybutów OUV); zasoby ludzkie i finansowe; elementy ochrony; system zarządzania (jako forma organizacji); monitoring; promocja; analiza zagrożeń (OUV oraz AI); plany inwestycyjne.

Zdecydowanie najwięcej informacji na temat elementów, które powinny być w dokumentacji poświęconej zarządzaniu jest zawartych w punkcie 5 – *Ochrona i zarządzanie dobrem*. Punkt ten zawiera szczegółowe omówienie treści dokumentacji nominacyjnej w tym aspekcie.

W podpunktach wyszczególniono elementy, które powinny zostać odrębnie przedstawione;

5.a Własność

5.b Rodzaj ochrony

5.c Sposoby wprowadzania zasad ochrony

5.d Istniejące plany dotyczące jednostki administracyjnej

5.e Plan zarządzania lub inny system zarządzania dobrem

5.f Źródła i szczeble finansowania

5.g Źródła specjalistycznej wiedzy i kształcenie w zakresie technik konserwacji i zarządzania

5.h Ułatwienia dla odwiedzających dobro wraz z infrastrukturą

5.i Polityki i programy związane z prezentacją i promocją dobra

5.j Personel oraz umiejętności i wiedza specjalistyczna (profesjonalna, techniczna, dotycząca bieżącego utrzymania)

W przedstawionym zestawieniu po raz kolejny została rozdzielona *ochrona i zarządzanie*. Dwa podpunkty (5.b i 5.c) zawierają sformułowania odnoszące się do ochrony dobra, jeden odnosi się do zarządzania (5.e). W pozostałych podpunktach zawarte mają być informacje, które dotyczą innych aspektów zarządzania i ochrony. Tak więc w tym zestawieniu również brakuje konsekwencji. Zarządzanie i ochrona są pojęciami używanymi w podwójnym znaczeniu – jako działania techniczne i managerskie (wąskie znaczenie) i jako rozległy zespół (całokształt) działań związanych i utrzymaniem i funkcjonowaniem dobra.

Tym niemniej na podstawie tego zestawienia można wyszczególnić najszerszy zestaw elementów, które powinny znaleźć się w strukturze planu (systemu) zarządzania²⁹⁵.

295 Szczegółowa interpretacja formatu dokumentacji nominacyjnej dobra na Listę Światowego Dziedzictwa w odniesieniu do ochrony i zarządzania dobrem, została przedstawiona w publikacji: *Preparing World Heritage Nominations* (Second edition), 2011, UNESCO, ss. 117–119.

Są to: własność dobra, formy sprawowania ochrony, plany dotyczące dobra, plan lub system zarządzania, finansowanie, przygotowanie konserwatorskie kadr, udostępnianie dobra (wraz z infrastrukturą), promocja dobra, przygotowanie i szkolenie personelu.

Po raz kolejny trzeba też zauważyć, że w odrębnych punktach został omówiony *Stan zachowania i czynniki wpływające na dobro* (pkt 4) oraz *Monitoring* (pkt 6). Każdy z tych problemów ma być w dokumentacji przedstawiany odrębnie i w rozbiciu na kilka zagadnień.

Na podstawie omówionych zapisów *Wytycznych Roboczych* dotyczących systemów/planów zarządzania dobrami Światowego Dziedzictwa można określić następujące elementy, które powinny znaleźć się w ich strukturze: własność dobra, formy sprawowania ochrony, plany dotyczące dobra, plan lub system zarządzania, finansowanie, przygotowanie konserwatorskie kadr, udostępnianie dobra (wraz z infrastrukturą), promocja dobra, przygotowanie i szkolenie personelu.

Ponadto system/plan zarządzania powinien odrębnie prezentować analizę zagrożeń oraz szeroko rozumiany monitoring (immanentne elementy systemu zarządzania).

B. Zalecenia dotyczące zadań realizowanych przez plany/systemy zarządzania

Wytyczne Robocze zawierają również szereg zaleceń dotyczących zawartości, cech i zadań, które powinny realizować plany/systemy zarządzania. Informacje na ten temat są rozproszone w wielu zapisach, czasami się powielają, w niektórych przypadkach podobne treści są formułowane w odmienny sposób. Dlatego również w tym przypadku zamiast analizy kolejnych paragrafów, zostanie dokonany wybór treści istotnych dla zarządzania dobrami UNESCO.

Nadrzędny cel – zachowanie wartości (OUV) dobra

W *Wytycznych Roboczych* (art. 8) jednoznacznie stwierdzono, że zarządzanie dobrem UNESCO ma być ukierunkowane na ochronę jego wartości. Cel ten ma być realizowany poprzez utrzymanie warunków narzucanych przez kryteria i warunki wpisu na Listę (*Kryteria i warunki wpisu dóbr na Listę światowego dziedzictwa zostały tak opracowane, aby umożliwiły ocenę ich wyjątkowej uniwersalnej wartości oraz by wskazywały Państwom-Stronom kierunek w ochronie i zarządzaniu dobrami światowego dziedzictwa.*)

Podkreślono też jednoznacznie, że ochrona dobra powinna być skoncentrowana na OUV – powinna określać w jaki sposób OUV jest chronione.

Zalecenie dotyczące ochrony wartości dobra zostało powtórzone w pkt 3.1e, który określa warunki zarządzania. Tam również podkreślono, że mechanizmy zarządzania i ochrony służą zachowaniu OUV, a w praktyce *zachowaniu atrybutów niosących wyjątkową uniwersalną wartość.*

Ochrona OUV nie jest jednak jedynym celem ochrony i zarządzania dobrem. W szerszej skali stwierdza się, że zasadniczym celem planu zarządzania jest zapewnienie *skutecznej ochrony nominowanego dobra*. Ochrona ta powinna być trwała, to znaczy zapewnić funkcjonowanie dobra obecne i w przyszłości (art. 109). Wskazano przy tym, że ochrona powinna mieć charakter partycypacyjny (art. 108).

Brak określenia zasad wyboru planu lub systemu zarządzania

Nie ma wątpliwości, że zarządcy dobra UNESCO są zobowiązani zapewnić plan lub system zarządzania. Jednak w *Wytycznych Roboczych* nie określono jednoznacznie od czego zależy wybór jednej z tych form.

Decyzja o wyborze formy zarządzania jest więc pozostawiona zarządcom dóbr. W praktyce jednak – jak pokazują składane obecnie dokumentacje nominacji zgłaszanych na Listę – powszechnie oczekuje się opracowania planu zarządzania. Na przykład w odniesieniu do dóbr należących do kręgu zachodniej kultury opracowanie planu zarządzania jest obecnie standardem, taki wymóg przyjęto więc również w Polsce²⁹⁶.

W *Wytycznych* nie określono w jakich przypadkach można stosować systemem zarządzania dobrem. W praktyce systemy zarządzania są akceptowane w przypadku dóbr reprezentujących tradycyjne kultury – gdy jest zachowana ciągłość ich użytkowania (art. 132 pkt 5). W takich warunkach przyjmuje się, że sposób zarządzania ukształtowany w długotrwałym procesie użytkowania dobra jest elementem jego wartości, a jednocześnie przyczynia się do jej utrzymania. Oczywiście również w takich przypadkach należy zakładać, że system zarządzania powinien spełniać wszystkie zalecenia dotyczące zarządzania dobrem. Trzeba jednak zwrócić uwagę, że w tradycyjnych systemach zarządzania, problemem – istotnym z punktu widzenia procedur Światowego Dziedzictwa – jest brak dokumentacji. Dlatego też zaleca się by system zarządzania był odpowiednio dokumentowany.

Brak jednoznacznego określenia zawartości planu zarządzania

W *Wytycznych Roboczych* nie określono jednoznacznie struktury i elementów planu zarządzania, a więc trudno jest jednoznacznie określić ich zawartość. Tym niemniej można przyjąć, że w treści planu zarządzania powinny być rozwinięte wszystkie zagadnienia, które na podstawie treści *Wytycznych* zostały wskazane jako elementy struktury planu zarządzania. Tak więc zgodnie z dokonany powyżej zestawieniem, plany zarządzania powinny przewidywać opracowanie następujących zagadnień (podsumowanie pkt. A): własność dobra, formy sprawowania ochrony, plany dotyczące dobra, plan lub system zarządzania, finansowanie, przygotowanie konserwatorskie kadr, udostępnianie dobra (wraz z infrastrukturą), promocja dobra, przygotowanie i szkolenie personelu.

²⁹⁶ Wymóg zapewnienia dobrom kandydującym na Listę UNESCO planu zarządzania, zapisano w instrukcji określającej zasady zgłaszania kandydatur na polską Listę Informacyjną – *Wszystkie dobra zgłaszane na Listę Światowego Dziedzictwa muszą mieć uzgodniony i realizowany plan zarządzania miejscem Światowego Dziedzictwa* (pkt 16 Zarządzanie) – *Instrukcja wypełniania formularza wniosku o rozpatrzenie kandydatury do umieszczenia na polskiej Liście Informacyjnej*, NID, Warszawa, marzec 2011.

Po raz kolejny trzeba też odnieść się do relacji pomiędzy planami zarządzania a analizą zagrożeń i monitoringiem²⁹⁷. Zapisy Wytycznych (format dokumentacji nominacyjnej) wskazują, że elementy takie jak monitoring i analiza zagrożeń, powinny być ujęte oddzielnie w stosunku do planów zarządzania. Wniosek ten wydaje się jednak niesłuszny. Wprawdzie charakter dokumentacji nominacyjnej, wynikający ze sposobu oceny nominacji, uzasadnia taką właśnie strukturę, jednak dalsze postępowanie z dobrem (jego praktyczna ochrona i zarządzanie) wymaga by analiza zagrożeń i monitoring były do planu/systemu zarządzania włączone. Są więc podstawy, by uznać, że pomimo braku jednoznacznych zapisów, analiza zagrożeń i monitoring powinny być ujęte w treści planów zarządzania.

Różnorodność planów zarządzania

Plany i systemy zarządzania dobrami Światowego Dziedzictwa – ze względu na specyfikę dóbr i uwarunkowań – powinna charakteryzować otwartość i różnorodność. W *Wytycznych Roboczych* podkreśla się jednoznacznie, że efektywność zarządzania dobrem jest zależna od jego specyfiki. Dlatego systemy zarządzania powinny być dostosowane do specyfiki dobra i do określonego kontekstu.

Różnorodność zarządzania polega również na dopuszczeniu (kontynuacji) tradycyjnych sposobów użytkowania dobra. Jest to szczególnie ważne dla tzw. „kultur żyjących”, gdyż dzięki temu akceptowane są sposoby użytkowania i zarządzania określone przez te kultury, a nie narzucone przez międzynarodowe standardy konserwatorskie. Takie podejście nie było oczywiste w początkowej praktyce funkcjonowania Listy. Obowiązywał bowiem swoisty europocentryzm, który zakładał m.in. uniwersalizm metod działania konserwatorskiego. Przy takim podejściu koncentrowano się na utrzymaniu zabytkowej formy i substancji; współczesne interwencje wynikające z ciągłości użytkowania były uznawane za niewłaściwe. Sytuacja zmieniła się radykalnie od lat 90., gdy przyjęto nową interpretację autentyzmu (Nara, 1994). W konsekwencji obecnie uznaje się, że w określonych kontekstach kulturowych zarządcy (użytkownicy, właściciele) dobra mają prawo decydować o formie jego utrzymania.

Oczywiście granicą dla różnorodności form zarządzania jest niezmiennie zachowanie parametrów określonych podczas wpisania dobra na Listę UNESCO – wartości (OUV) oraz autentyzmu i integralności dobra (art. 110). Jednoznacznym poparciem takiego podejścia do zarządzania jest również zapis artykułu 111, który określa elementy skutecznego systemu zarządzania.

Na podstawie zestawionych informacji można sformułować następujące wnioski dotyczące zarządzania dobrami wpisanymi na Listę UNESCO (poprzez plan lub system zarządzania);

²⁹⁷ Warto podkreślić, że problem rozgraniczenia zakresu planów zarządzania i planów konserwatorskich nie dotyczy tylko dóbr UNESCO. Na przykład w Wielkiej Brytanii rozgraniczany jest „*conservation management plan*” (obszerny, szczegółowy dokument) oraz „*conservation statement*” – *Conservation management plans, helping your application*, Heritage Lottery Found, s. 29.

WNIOSKI

1. Państwa-Strony są zobowiązane do stworzenia planu lub systemu zarządzania dobrami UNESCO, które znajdują się na ich terytorium.

Państwa-Strony są odpowiedzialne nie tylko za działania służące ochronie dóbr Światowego Dziedzictwa na szczeblu krajowym, ale również za ochronę poszczególnych dóbr. Państwo-Strona ma więc również prawo i obowiązek nadzorowania i uczestniczenia w działaniach na szczeblu lokalnym - wspierania zarządców dóbr w procesie zarządzania, np. wsparcie finansowe, organizacyjne, eksperckie, opracowanie modeli planów zarządzania.

Państwo-Strona powinno uczestniczyć/wspierać przygotowanie planu/systemu zarządzania dobrem, ale również egzekwować jego opracowania i realizację przez zarządcę dobra UNESCO.

2. Formalne dokumenty Światowego Dziedzictwa – Konwencja i Wytyczne Robocze – jednoznacznie zalecają zapewnienie dobrom UNESCO odpowiedniego zarządzania. Nie określają jednak czy ma to być „system” czy „plan” zarządzania.

Analiza dokumentów pozwala stwierdzić, że systemy i plany zarządzania nie mogą mieć charakteru uniwersalnego i trwałego; powinny być opracowywane indywidualnie i zmieniać się zależnie od specyfiki dobra, potrzeb, warunków ochrony, postępu technicznego.

Nie zakłada się więc uniwersalnego standardu ochrony i zarządzania dobrami Światowego Dziedzictwa.

3. Nadrzędnym celem ochrony i zarządzania dobrem UNESCO jest zachowanie wymagań – kryteriów i warunków, które zadecydowały o jego wpisaniu na Listę – wartość dobra (OUV) + autentyzm i integralność.

4. Nie dokonano precyzyjnego określenia i rozgraniczenia podstawowych pojęć, związanych z zarządzaniem dobrami Światowego Dziedzictwa. W oficjalnych dokumentach są one zestawiane w niekonsekwentny sposób.

Przede wszystkim nie jest czytelne rozgraniczenie pomiędzy „ochroną” a „zarządzaniem”. Dlatego brak wskazań czy plan zarządzania dobrami Światowego Dziedzictwa powinien obejmować również ochronę, rozpoznawanie zagrożeń czy monitoring.

Ponadto pojęcia „zarządzanie” i „ochrona” są używane w podwójnym znaczeniu – jako działania techniczne i menedżerskie (wąskie znaczenie) oraz jako zespół wszelkich działań zarządczych (szerokie rozumienie).

5. Analiza Konwencji i Wytycznych nie pozwala na jednoznaczne określenie struktury planu zarządzania dobrem UNESCO.

Analiza dokumentów pozwala natomiast na identyfikację elementów i problemów, które powinny być objęte planem lub systemem zarządzania dobrem UNESCO (w jego strukturze i treści): określanie OUV oraz AI (w tym rozpoznawanie

atributów), interesariusze (rozpoznanie, udział), własność dobra, formy sprawowania ochrony, plany dotyczące dobra (w tym inwestycje), plan lub system zarządzania (jako dokument lub działająca struktura), zarządzanie (jako forma organizacji), finansowanie, przygotowanie konserwatorskie kadr, udostępnianie dobra (wraz z infrastrukturą), promocja dobra, przygotowanie i szkolenie personelu, analiza zagrożeń, monitoring, harmonogram.

Elementy i problemy wskazane w dokumentach do ujęcia w planach zarządzania należą do różnych typologii (co nie jest właściwe).

6. Ochrona dóbr UNESCO nie może być działaniem wyizolowanym, skoncentrowanym tylko na ochronie wartości i cech istotnych dla nadania statusu Światowego Dziedzictwa.

Ochrona i zarządzanie dobrem musi uwzględniać również potrzeby i czynniki pozakonserwatorskie (interesariusze, rozwój, finanse, turystyka, użytkowanie, itd.).

We wszystkich etapach funkcjonowania systemu Światowego Dziedzictwa (rozpoznanie dobra, zarządzanie, użytkowanie, etc.) powinni uczestniczyć interesariusze. W zarządzaniu dobrami UNESCO – w formie planu czy systemu – powinni uczestniczyć: Państwo-Strona, zarządca, interesariusze.

Uwzględnianie potrzeb i czynników pozakonserwatorskich jest elementem (może nawet warunkować) ochronę zabytkowych wartości dobra.

SYSTEM I PLAN ZARZĄDZANIA DOBRAMI ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA – ZAŁOŻENIA I STRUKTURA

7

7.1 Założenia do planu zarządzania dobrem Światowego Dziedzictwa – system zarządzania, plan zarządzania, plany działania, priorytety 7.1.1 System zarządzania i plan zarządzania 7.1.2 Krajowy i lokalny system zarządzania dobrami Światowego Dziedzictwa 7.1.3 Plan zarządzania i plany działania 7.1.4 Założenia do struktury i treści planu zarządzania dobrem UNESCO, Wnioski 7.2 Propozycja modelu planu zarządzania dobrem Światowego Dziedzictwa

Analiza *Wytycznych Roboczych* jednoznacznie wskazuje, że każde dobro Światowego Dziedzictwa powinno mieć zapewniony system lub plan zarządzania (m.in. art. 108 art. 132). Nie ma jednak jednoznacznych zapisów różnicujących te formy zarządzania i wskazujących, w jakich konkretnie przypadkach należy je stosować. *Wytyczne Robocze* jedynie ogólnie wskazują, że systemy zarządzania powinny być stosowane w przypadku dóbr kultur tradycyjnych, w których zachowana jest ciągłość użytkowania dobra (art. 132 pkt 5). Na tej podstawie należy więc uznać, że w odniesieniu do większości dóbr Światowego Dziedzictwa (w tym również zbioru polskich dóbr) – których ciągłość tradycyjnego użytkowania została przerwana lub zmieniły się jego formy, zarządzanie powinno być oparte o opracowane dla nich plany zarządzania.

Priorytety, wymagania oraz zakres informacji, które powinny być ujęte w planach zarządzania można określić na podstawie formalnych dokumentów oraz wieloletniego funkcjonowania Światowego Dziedzictwa. Tak więc, pomimo że nie wprowadzono obowiązującego standardu planu zarządzania, można określić model takiego planu, który byłby sporządzany dla dóbr o podobnej charakterystyce i warunkach funkcjonowania. Z perspektywy całego zasobu dóbr Światowego Dziedzictwa takie warunki mogą być spełnione w skali krajów, grup typologicznych dóbr lub nawet całych regionów. Dobra kultury Światowego Dziedzictwa znajdujące się na terenie Polski z punktu widzenia ich charakterystyki (jako dziedzictwa) oraz warunków zarządzania, są na tyle podobne, że można dla nich stworzyć wspólny model planu zarządzania.

7.1 Założenia do planu zarządzania dobrem Światowego Dziedzictwa – system zarządzania, plan zarządzania, plany działania, priorytety

Ochrona i zarządzanie dobrem Światowego Dziedzictwa nie dokonuje się w realiach całkowicie kontrolowanych przez zarządcę dobra, nawet jeżeli realizuje on przyjęty plan zarządzania. Dlatego też, oprócz informacji na temat zawartości i struktury planu, konieczne jest również przyjęcie dodatkowych założeń, które dotyczą

innych elementów mających wpływ na zarządzanie dobrem. Przedstawienia wymaga: relacja systemu i planu zarządzania, poziomy planu zarządzania oraz relacja planu zarządzania i planów działania. Poza tym konieczne jest określenie priorytetów planu zarządzania oraz założeń dotyczących jego struktury. Dopiero po dookreśleniu tych wszystkich kwestii można zaproponować modelową strukturę planu zarządzania.

7.1.1 System zarządzania i plan zarządzania

Zapisy w dokumentach Światowego Dziedzictwa zestawiają *system zarządzania* lub *plan zarządzania* jako alternatywę, jednak nie został określony zakres tych elementów ani ich wzajemna relacja. Tworzy to wrażenie, że w rzeczywistości są to elementy, które istnieją odrębnie. Tymczasem tak nie jest. Zawsze istnieje jakiś system zarządzania dobrem, nawet jeżeli nie został on stworzony w takiej intencji. Po prostu każde dobro znajduje się w sferze oddziaływania wielu różnych czynników, które wpływają na jego stan i trwanie. Suma tych czynników tworzy indywidualne dla każdego dobra warunki, które nazwane tu zostały systemem zarządzania.

Plan zarządzania jest natomiast dokumentem, który określa pewną wizję utrzymania dobra, ze względu na przyjęte założenia, cele i priorytety. Realizacja planu zarządzania odbywa się więc w środowisku, w którym istnieje już określony system zarządzania. Z zasady plan zarządzania dopełnia więc, i ewentualnie koryguje, system zarządzania. System zarządzania i plan zarządzania – tam gdzie został on stworzony, tworzą zatem pewne środowisko, w którym odbywa się ochrona i zarządzanie danym dobrem dziedzictwa. Dla potrzeb analitycznych, szczególnie tworząc plan zarządzania, trzeba jednak rozgraniczać elementy należące do planu i systemu.

Wobec braku ustaleń w dokumentach Światowego Dziedzictwa konieczne jest przede wszystkim przyjęcie roboczych definicji, które pozwolą określić (i rozgraniczyć) zakres i relacje planu i systemu zarządzania.

System zarządzania jest to zespół wszystkich elementów i czynników, które mają znaczący wpływ na utrzymanie dobra, które determinują również sposób i zakres jego ochrony.

Zespół elementów i czynników, które mają wpływ na utrzymanie danego dobra jest oczywiście bardzo rozległy. Generalnie obejmuje on: elementy i czynniki, które zostały stworzone w celu zarządzania danym dobrem (np. bezpośredniego zarządcę dobra); elementy i czynniki, które służą zarządzaniu szerszemu zasobowi dziedzictwa – dobro Światowego Dziedzictwa jest elementem tego zasobu – (np. służby konserwatorskie czy system finansowego wsparcia dziedzictwa); elementy i czynniki, które mają wpływ na funkcjonowanie dobra, chociaż nie zostały w tym celu stworzone (np. system administracyjny, któremu dane dobro podlega). Wymienione elementy i czynniki wpływają na utrzymanie dobra, a więc tworzą szeroko rozumiany system zarządzania. Zakres wpływu poszczególnych elementów systemu zarządzania jest zróżnicowany, zmienia się w czasie, i – co trzeba podkreślić – tylko część tych elementów i czynników jest w zasięgu działania zarządców dóbr.

Zestawienie elementów i czynników tworzących system zarządzania wskazuje, że nie jest to spójna i zaplanowana całość – jest to suma oddziaływań, które jako całość nie mogą być kontrolowane i sformalizowane. Jednak w praktyce część tych elementów i czynników może (i powinna) być zebrana i uporządkowana, tak aby stworzyć intencjonalny, kontrolowany system ochrony i zarządzania danym dobrem. Jednak nawet stworzenie tego systemu nie oznacza, że elementy pozostające poza nim przestają oddziaływać na zarządzane dobro. Tak więc stworzony celowo system zarządzania dobrem (lokalny) też nie zapewnia pełnej kontroli nad dobrem (problem ten jest poniżej przedstawiony w rozbiciu na dwa zagadnienia – system krajowy a system lokalny oraz poziomy systemu zarządzania dobrem Światowego Dziedzictwa w Polsce). Trzeba natomiast podkreślić, że zasadnicze cechy i możliwości systemu zarządzania dobrami mają charakter ogólnokrajowy, ponieważ są tworzone na tym poziomie (prawo, finanse, etc).

Powyższe uwagi dotyczą generalnej struktury (elementów i czynników) tworzących systemy zarządzania dobrami dziedzictwa, które towarzyszą wszystkim rodzajom dóbr. Jednak w praktyce Światowego Dziedzictwa systemy zarządzania są kojarzone przede wszystkim z dobrami reprezentującymi żyjące kultury pozaeuropejskie. W przypadku tych dóbr, zarządzanie nimi, nawet po uznaniu za Światowe Dziedzictwo, jest kontynuacją dotychczasowych praktyk (wynikających z tradycji użytkowania). Takie działania są możliwe – wręcz uwarunkowane – funkcjonowaniem dóbr w ramach tzw. kultur żyjących (*living heritage*). W takim przypadku dobro nie podlega swoistej „muzeifikacji” wynikającej ze zmiany jego statusu po wpisaniu na Listę Światowego Dziedzictwa – jak w zabytkowych obiektach kultur europejskich, których użytkowanie jest ograniczane i podporządkowane ochronie wartości zabytkowych (OUV, autentyzm i integralność). Tak więc sytuacja obiektu utrzymywanego w ramach takiego tradycyjnego systemu zarządzania generalnie nie ulega radykalnej zmianie – i jest to akceptowane w odniesieniu do tej grupy dóbr.

Trzeba jednak podkreślić, że takie zawężające rozumienie systemu zarządzania w praktyce Światowego Dziedzictwa, nie podważa zasadności szerszego pojmowania i funkcjonowania systemów zarządzania. W rzeczywistości pojęcie „system zarządzania” odnosi się nie tylko do dóbr funkcjonujących w kulturach tradycyjnych (i zarządzanych w tradycyjny sposób). Skoro bowiem „system zarządzania” określa elementy i czynniki, które mają wpływ na zarządzanie dobrem, to każde dobro tkwi w indywidualnym systemie zarządzania. Tak więc systemy zarządzania funkcjonują w odniesieniu do wszystkich dóbr kultury Światowego Dziedzictwa. Natomiast w przypadku większości z nich, konieczne jest ukierunkowanie, wzmocnienie i skorygowanie tych systemów, właśnie poprzez wprowadzenie planu zarządzania.

Plan zarządzania jest to dokument, który przedstawia całościową wizję założeń, priorytetów, celów, metod i instrumentów służących ochronie i zarządzaniu danym dobrem.

Plan zarządzania jest dokumentem sporządzanym w celu opisanie i zaplanowania ochrony i funkcjonowania konkretnego dobra. Plan zarządzania powinien sporządzać

zarządca dobra (lub powinien być sporządzony w ścisłej konsultacji z zarządcą), który powinien też być jego głównym realizatorem. Plan zarządzania dobrem Światowego Dziedzictwa charakteryzuje przyjęcie nadrzędnego celu, jakim jest utrzymanie wartości i cech, które zadecydowały o jego wpisaniu na Listę. Z faktu tego wynika szereg działań podporządkowujących i dostosowujących różne aspekty związane z funkcjonowaniem obiektu i utrzymaniem owych wartości. Tak więc sytuacja – i w pewien sposób status dobra, na skutek przyjęcia i realizacji planu zarządzania zmienia się.

Plan zarządzania powinien mieć charakter kompleksowy; powinien uwzględniać wszystkie zasadnicze czynniki, które oddziałują na dobro, oraz obejmować wszelkie działania, które zarządca dobra powinien podejmować, aby zapewnić mu odpowiednią ochronę i zarządzanie. W szczególności powinien obejmować parametry istotne z punktu widzenia Światowego Dziedzictwa (OUV + autentyzm + integralność).

Plan zarządzania z zasady jest sporządzany dla konkretnego dobra (zespołu dóbr). Dlatego musi mieć charakter indywidualny, to znaczy obejmować dane stanowiące o specyfice danego dobra, m.in. charakterystykę jego cech i wartości oraz czynników oddziałujących na to dobro.

Plan Zarządzania staje się elementem istniejącego systemu zarządzania. System – ze swojej natury – zawiera więcej elementów niż plan zarządzania; system obejmuje elementy wykraczające poza zasięg oddziaływania planu; system obejmuje instrumenty i elementy nie dotyczące bezpośrednio ochrony dziedzictwa, ale mające na nią wpływ. Dlatego plan zarządzania generalnie nie tworzy, nie zastępuje systemów zarządzania (teoretycznie plan zarządzania mógłby tworzyć system w przypadku dóbr, które nie są objęte działaniem żadnego systemu – np. w biednych krajach). Tym niemniej plan zarządzania może bardzo znacząco usprawnić działanie systemu w odniesieniu do danego dobra (wykorzystując możliwości systemu i tworząc lokalnie dodatkowe rozwiązania, scalając wszystko na rzecz wspólnych celów). Dlatego plan zarządzania powinien zawsze uwzględniać kontekst istniejącego systemu zarządzania.

Z charakteru planu zarządzania wynika, że jego realizacja wymaga zarządcy – natomiast system zarządzania działa nawet bez powołania konkretnego zarządcy dobra. Zarządca powinien mieć kwalifikacje, uprawnienia i środki umożliwiające realizację planu zarządzania.

Dobry plan zarządzania, realizowany przez zarządcę dysponującego odpowiednimi środkami, może istotnie podnieść możliwości ochrony dobra. Jednak nie należy zakładać redukcji działania systemu zarządzania do planu zarządzania. Efektywność planu zarządzania jest bowiem bardzo uzależniona od jakości systemu zarządzania. W praktyce relacja ta jest bardzo ścisła. Dostrzeżenie tej zależności jest ważne, gdyż pokazuje granice możliwości ochrony dóbr w oparciu tylko o plany zarządzania. Jest to ważne zastrzeżenie w kontekście przenoszenia udanych planów zarządzania do zasadniczo odmiennych realiów.

Reasumując należy stwierdzić, że zarządzanie dobrem Światowego Dziedzictwa może odbywać się w ramach systemu i planu zarządzania – system zarządzania istnieje zawsze (w różnej formie), plan zarządzania (dokument) został opracowany tylko dla części dóbr UNESCO. Plan zarządzania dobrem jest z zasady elementem systemu

zarządzania dobrem; dlatego tworząc/modyfikując plan zarządzania trzeba uwzględnić istniejący system zarządzania. Dlatego plan zarządzania powinien uwzględniać również charakterystykę zasadniczych elementów systemu zarządzania – analiza/ankieta rozpoznająca zarządzanie dobrem powinna objąć te dwa elementy.

■ 7.1.2 Krajowy i lokalny system zarządzania dobrami Światowego Dziedzictwa

Wymagania określone w Konwencji Światowego Dziedzictwa sprawiają, że Państwa-Strony muszą zorganizować systemy ochrony dóbr wpisanych na Listę UNESCO, które składają się z dwóch poziomów. Pierwszy poziom tworzą rozwiązania realizowane na szczeblu krajowym, dotyczące wszystkich dóbr wpisanych na Listę. Drugi poziom tworzą rozwiązania stworzone i realizowane dla potrzeb konkretnego dobra Światowego Dziedzictwa. Obydwa poziomy tworzą razem system ochrony i zarządzania dobrami UNESCO w danym kraju. Oczywiście na jego efektywność ma wpływ całokształt uwarunkowań społecznych, politycznych, kulturowych, gospodarczych danego kraju.

Na poziomie krajowym – i tylko na tym poziomie – może być zrealizowana duża część zaleceń określonych w Konwencji. Są to m.in. regulacje prawne, sposób i poziom finansowania, kompetencje i organizacja służb konserwatorskich – elementy generalnie kształtujące charakter i jakość ochrony i zarządzania całego zasobu dziedzictwa (zabytków) w danym kraju. System ten może być w pewnym zakresie uzupełniany o regulacje służące dobrom Światowego Dziedzictwa, np. dodatkowe fundusze, administracja, przepisy.

Działania realizowane na poziomie krajowym są oczywiście poza zasięgiem zarządców poszczególnych dóbr, dlatego nie są przedmiotem planów zarządzania – plan zarządzania musi je uwzględniać, traktując jako uwarunkowania. Jednak mają znaczący wpływ na stan tych dóbr, czego wyrazem jest konieczność ich kompleksowej oceny w Raportach Okresowych (część I raportów).

Lokalny system ochrony i zarządzania składa się z szeregu elementów stworzonych tylko dla potrzeb danego dobra. Część z nich ma podobne funkcje, jak elementy systemu krajowego – np. instrumenty finansowe, prawne. Lokalne rozwiązania powinny tworzyć całościowy (kompletny) i spójny system ochrony i zarządzania, uwzględniający specyfikę wartości i potrzeb danego dobra. System lokalny jest kształtowany przez zarządców dobra, powinien być przedmiotem planu zarządzania (wspartego planami działania).

Funkcjonowanie systemu ochrony dóbr Światowego Dziedzictwa jest oczywiście w poszczególnych krajach zróżnicowane. Generalnie wszędzie można wyróżnić komponenty krajowe i lokalne, chociaż w pewnych przypadkach mają one dodatkową specyfikę. Problem ten można zilustrować przykładem funkcjonowania systemu Światowego Dziedzictwa w Polsce.

W Polsce wymagania związane z ochroną dóbr UNESCO są generalnie realizowane poprzez istniejący od dawna system ochrony zabytków. To właśnie specyfika tego systemu – przede wszystkim aspekty funkcjonalne, sprawiają, że uzasadnione jest wyróżnienie nawet trzech poziomów w systemie ochrony dóbr Światowego Dziedzictwa.

W tym przypadku kluczowe są instytucje/osoby o określonych obowiązkach i uprawnieniach w stosunku do dóbr UNESCO.

Poziom pierwszy tworzą zarządcy poszczególnych dóbr. Każde dobro UNESCO w Polsce ma odrębnego zarządcę, choć ich formalny status nie jest jednolity (wynika to z charakteru dóbr). W przypadku miast historycznych (Warszawa, Kraków, Toruń, Zamość) oraz Hali Stulecia we Wrocławiu funkcje zarządców sprawują samorządy miast. W przypadku obiektów sakralnych (Kościół Pokoju, Kalwaria Zebrzydowska, drewniane kościoły Małopolski, drewniane cerkwie Podkarpacia) zarządcami są parafie, do których należą poszczególne świątynie. W przypadku obiektów o charakterze muzealnym (obóz Auschwitz, zamek w Malborku, park w Mużakowie, kopalnie soli w Wieliczce i Bochni) zarządcami są muzea (w kopalniach soli – ze względu na górniczy charakter – znaczącą rolę odgrywa Dyrekcja Kopalni).

Zestawienie zarządców pokazuje, że mogą oni być przygotowani do zarządzania w zakresie wynikającym z charakteru i funkcji danego dobra. Natomiast tylko w ograniczonym zakresie – co w pełni zrozumiałe, mogą być przygotowani do ochrony tych dóbr, zgodnie z wymaganiami Światowego Dziedzictwa. W pewnych przypadkach (muzea i samorządy) możliwe jest powołanie własnych służb konserwatorskich, które mogą profesjonalnie i systematycznie przygotować się do realizacji zaleceń UNESCO. W pozostałych jednak przypadkach ochrona dóbr (czyli realizacja wymagań Światowego Dziedzictwa) musi być programowana, wspierana i nadzorowana z zewnątrz. Nadzór ten musi być ciągły i powinien obejmować wszystkie etapy zarządzania, na czele z przygotowaniem planu zarządzania, monitoringiem, opiniowaniem inwestycji. W szczególności problemy konserwatorskie muszą być rozwiązywane pod zewnętrzną kontrolą.

Poziom drugi tworzą służby konserwatorskie. Zgodnie z polskim systemem prawnym za konserwatorską ochronę zabytków odpowiada państwowa służba konserwatorska Zarządca/właściciel dobra jest zaś zobowiązany do utrzymania i finansowania obiektu zgodnie z merytorycznym nadzorem konserwatora. W praktyce oznacza to, że nadzór konserwatorski nad każdym dobrem Światowego Dziedzictwa sprawuje urząd Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, na którego terenie znajduje się dobro (tylko w pewnych przypadkach – np. Warszawa, kompetencje w tym zakresie zostały przekazane samorządowemu konserwatorowi zabytków).

Wojewódzki Konserwator Zabytków, mając pełne uprawnienia do kontroli i uzgadniania wszelkich podejmowanych prac, staje się tym samym podstawowym podmiotem odpowiedzialnym za realizację standardów Światowego Dziedzictwa. Polskie służby konserwatorskie są przygotowane do nadzoru nad obiektami zabytkowymi. Nie oznacza to jednak, że znają specyfikę wymagań UNESCO, różniących się przecież bardzo od krajowych standardów konserwatorskich. Tymczasem nie prowadzi się obligatoryjnych szkoleń dla służb konserwatorskich odpowiedzialnych za dobra Światowego Dziedzictwa. To zaś oznacza, że w polskim systemie ochrony dóbr UNESCO jedyny partner, który ma pełnię władzy w zakresie decyzji o ochronie obiektu, może nie znać pełnego zakresu wymagań, które powinien realizować. Bez wątplenia nie jest to dobra sytuacja.

Poziom trzeci tworzą jednostki centralne/krajowe zajmujące się Światowym Dziedzictwem. Zgodnie z zapisami Konwencji za całokształt działań związanych

ze Światowym Dziedzictwem odpowiada Państwo-Strona. W polskiej praktyce jest to Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Charakter działań związanych ze Światowym Dziedzictwem sprawił, że zostały one przekazane Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa. W strukturze NID-u najpierw powstał tzw. *Focal Point*, a od 2007 działa kilkusobowy *Zespół ds. Światowego Dziedzictwa*. Zespół organizuje i koordynuje szereg działań proceduralnych, administracyjnych i szkoleniowych związanych ze Światowym Dziedzictwem, podejmowanych na szczeblu krajowym. W szczególności jest odpowiedzialny za kolejne Raporty Okresowe, obsługę wniosków dotyczących wpisania i nominacji dobra na Listę Informacyjną i na Listę Światowego Dziedzictwa.

Do działań *stricte* merytorycznych został z kolei powołany w 2007 *Komitet ds. Światowego Dziedzictwa Kulturowego w Polsce*. Podstawowym zadaniem Komitetu jest opiniowanie planów konserwatorskich i inwestycyjnych dotyczących dóbr UNESCO oraz planowanie i opiniowanie nowych nominacji. Przygotowanie zawodowe oraz doświadczenia członków Komitetu pozwalają na realizację tych zadań. Jednak uchwały Komitetu mają charakter tylko doradczy, tak więc nawet w najważniejszych kwestiach merytorycznych nie są dla nikogo wiążące (co ogranicza możliwość wczesnego rozwiązywania problemów).

Tak więc w Polskim systemie zarządzania Światowym Dziedzictwem na poziomie centralnym została zapewniona obsługa w wymiarze administracyjnym, sprawozdawczym, szkoleniowym. Na poziomie tym nie ma jednak możliwości odpowiedniej kontroli stanu dóbr i ich różnego rodzaju zagrożeń.

Przedstawiony system zarządzania dobrami UNESCO w Polsce zawiera więc elementy, które powinny zapewnić im należyłą ochronę i zarządzanie. W ramach tego systemu każde dobro ma bezpośredniego zarządcę (odpowiedzialnego za całość problemów zarządczych), jest objęte nadzorem specjalistycznych służb konserwatorskich (odpowiedzialnych za kwestie konserwatorskie) oraz istnieją komórki zapewniające koordynację, komunikację i doradztwo na szczeblu krajowym.

Obecnym zadaniem jest więc doskonalenie funkcjonowania tego systemu. Służy temu na pewno podniesienie jakości zarządzania na poziomie poszczególnych dóbr. W tym celu warto wprowadzić standardy zarządzania (plany zarządzania), które wymuszają kompleks działań zgodnych z zaleceniami Światowego Dziedzictwa. Wprowadzenie modelowego planu zarządzania, wsparte regularnymi szkoleniami zarządców i służb konserwatorskich powinno podnieść poziom ochrony i zarządzania dóbr.

7.1.3 Plan zarządzania i plany działania

Plan zarządzania dobrem Światowego Dziedzictwa jest dokumentem obligatoryjnym, programowym, całościowym, długoletnim. Jego charakter sprawia, że jest to dokument ogólny – co w pełni potwierdza zawartość wielu planów opracowanych dla dóbr UNESCO. To oznacza, że plany zarządzania wytyczają cele i obszary, ale nie stanowią roboczej podstawy do podejmowania konkretnych działań. Tak więc plany zarządzania muszą być uzupełnione całym zbiorem wycinkowych, szczegółowych dokumentów, które będą podstawą do konkretnych działań. Tego rodzaju dokumenty są nazywane planami działania, tzw. *Action Plans*.

Wszystkie wymagania ważne w systemie Światowego Dziedzictwa powinny być ujęte w planach zarządzania. Przedstawienie każdego z tych wymagań powinno się kończyć *Wnioskami i zaleceniami*, które formułują konkretne cele, zadania i działania do realizacji. To właśnie te wszystkie elementy powinny być przedmiotem planów działania.

Plany działania są więc dokumentami realizacyjnymi, które uzupełniają plan zarządzania. Plany działania mają z zasady indywidualny charakter, wynikają bowiem z kontekstu dobra, podejmowanego zadania i uwarunkowań. Wszystkie ich parametry – m.in. charakter, zakres, czas realizacji, forma realizacji, wykonawcy, użyte środki są dobierane indywidualnie. Tak więc plany działania są generalnie indywidualnymi projektami tworzonymi i realizowanymi (lub inspirowanymi i koordynowanymi) przez zarządców dóbr Światowego Dziedzictwa. Oczywiście nie oznacza to, że nie powinni oni korzystać ze wzorców, schematów czy przykładów wypracowanych w innych dobrach.

Planów działania z istoty nie można standaryzować, natomiast można przybliżyć ich charakterystykę poprzez zestawienie z planami zarządzania;

Horyzont czasowy

Plan zarządzania powinien obejmować okres 10 lat (zgodne z zaleceniami przyjętymi w Światowym Dziedzictwie).

Plany działania nie mają określonego horyzontu czasowego. Okres ich realizacji powinien wynikać ze specyfiki założonego zadania. Generalnie plany działania powinny być zrealizowane w krótszym czasie niż plan zarządzania (powinny mieścić się w przedziale 1–5 lat).

Uzasadnione jest dostosowanie planów działania do okresów sprawozdawczych Raportów Okresowych (6-letnich), które obowiązują wszystkie dobra Światowego Dziedzictwa.

Zakres

Plan zarządzania powinien mieć charakter całościowy – obejmować wszystkie zasadnicze zagadnienia/wymagania związane z ochroną i zarządzaniem danym dobrem. W szczególności plan zarządzania powinien obejmować wszystkie elementy związane z ochroną wartości (OUV) i cech (A+I), decydujących o statusie dobra Światowego Dziedzictwa. Z tych względów dla każdego dobra UNESCO powinien być opracowany tylko jeden plan zarządzania.

Plany działania powinny również pokrywać cały obszar zagadnień (zadań) objętych planem zarządzania. Jednak planów działania powinno być wiele, ponieważ mają wycinkowy charakter – są ograniczone do zagadnienia, którego dotyczą, np. działania techniczne, programy finansowe, programy edukacyjne i popularyzacyjne, działania kulturalne, programy turystyczne. Plany działania – szczególnie dotyczące działań technicznych, mogą mieć ograniczony charakter; na przykład remonty fasad, wymiana systemów ogrzewania, termomodernizacja budynków, remonty obiektów publicznych, poprawa infrastruktury technicznej, naprawy nawierzchni, systemy iluminacji, itp.

Funkcja

Plan zarządzania jest dokumentem programowym. Jako dokument programowy charakteryzuje dobro oraz określa potrzeby, kierunki i cele działania. W perspektywie obowiązywania planu powinny one zachować aktualność – plan zarządzania nie powinien być w tym czasie modyfikowany.

Plany działania są dokumentami roboczymi, powinny przedstawiać konkretne działania (zadania) – które realizują priorytety i cele określone w planie zarządzania. Plany działania mogą ulegać modyfikacji.

Opracowanie i realizacja

Plan zarządzania powinien być opracowany przez zarządcę dobra (lub wykonany na jego zlecenie), konsultowany z wieloma interesariuszami, przyjęty jako formalny dokument, upubliczniony.

Plany działania nie muszą spełniać tych warunków (zależy to od przedmiotu i zakresu planu działania) – mogą być opracowane przez zarządcę lub podmioty, zajmujące się poszczególnymi zadaniami.

Za realizację planu zarządzania – jako dokumentu programowego, jest odpowiedzialny zarządca dobra lub podmiot koordynujący zarządzanie dobrem.

Plany działania realizują różne podmioty, zależnie od specyfiki podejmowanych działań – powinny być jednak koordynowane przez zarządcę dobra. Za realizację planów działania odpowiadają podmioty, które je tworzą.

Realizacja planu zarządzania i planów działania powinna podlegać ewaluacji, dlatego wskazane jest określanie wskaźników.

Niektóre cele określone w planach zarządzania (np. utrzymanie OUV, A, I) są trwałe – przechodzą do kolejnych planów, powinny być ciągle realizowane. Cele określone w planie działania powinny być całkowicie zrealizowane w jego horyzoncie czasowym.

Szczegółowość

Charakter i funkcje planu zarządzania i planów działania określają ich szczegółowość. Plan zarządzania nie zawiera informacji realizacyjnych – nie określa szczegółowo narzędzi, harmonogramów, opisu działań.

Plany działania powinny zawierać szczegółowe informacje, pozwalające na realizację i kontrolę działań, których dotyczą. Między innymi w planach działania powinny być określone budżety i źródła finansowania zaplanowanych działań. Plany działania powinny również zawierać szczegółowe harmonogramy realizacji.

Wskaźniki

Plan zarządzania powinien w miarę możliwości określać cele do realizacji w sposób, który umożliwia ich pomiar (wskaźniki).

Plany działania muszą określać cele w sposób, który umożliwia ich monitoring przy pomocy wskaźników.

W planie zarządzania wskaźniki powinny przede wszystkim umożliwić monitoring atrybutów wartości (OUV) oraz stan dobra – autentyzm i integralność.

W planach działania wskaźniki powinny umożliwić monitoring wszystkich działań w nich zaplanowanych.

Wskaźniki mogą być bezpośrednie i pośrednie – zależnie od charakteru monitorowanych elementów i działań.

Reasumując należy raz jeszcze podkreślić, że plany działania – chociaż nie zostały zalecone w systemie Światowego Dziedzictwa, powinny uzupełniać plan zarządzania. Jest to bowiem konieczny etap umożliwiających przejście z poziomu generalnych zaleceń planu zarządzania do poziomu realizacyjnego. Dlatego też sporządzanie planów działania powinno być zalecane w planach zarządzania, a *Wnioski i zalecenia* w nich zwarte powinny możliwie dokładnie określać konieczne do podjęcia zadania.

7.1.4 Założenia do struktury i treści planu zarządzania dobrem UNESCO

Plan zarządzania powinien zawierać i realizować wskazania wynikające z systemu, w ramach którego jest tworzony. W przypadku dóbr Światowego Dziedzictwa oznacza to, że powinien zawierać wskazania, ważne dla tego systemu treści oraz realizować założone priorytety.

Na podstawie analizy przeprowadzonej w rozdziale 6 *Zobowiązania Państw-Stron oraz wymagania w zakresie zarządzania dobrami UNESCO w świetle Konwencji i Wytycznych Roboczych*, a w szczególności w podrozdziale 6.2 *Wymagania dotyczące zarządzania dobrami UNESCO*, możliwe jest określenie zakresu zagadnień objętych planem zarządzania. Plan zarządzania powinien zawierać następujące elementy/informacje: własność dobra, granice dobra, strefy buforowe, charakterystykę OUV + AI (z uwzględnieniem atrybutów), formy sprawowania ochrony (przede wszystkim atrybuty OUV + AI), interesariusze (rozpoznanie opinii i możliwości udziału w ochronie i zarządzaniu), plany dotyczące dobra, system zarządzania, finansowanie, udostępnianie dobra (wraz z infrastrukturą), promocja dobra, przygotowanie i szkolenie kadry (w tym konserwatorskiej), plany inwestycyjne (wraz z Oceną Oddziaływania Środowiskowego), analizę zagrożeń (przede wszystkim atrybuty OUV + AI), szeroko rozumiany monitoring (z uwzględnieniem wskaźników).

Nie ma wskazań dotyczących ujęcia wymienionych elementów. Możliwe jest więc ich połączenie w strukturze planu zarządzania, zależnie od możliwych powiązań.

Na podstawie dokumentów Światowego Dziedzictwa możliwe jest również określenie priorytetów i celów, którym powinny być podporządkowane plany zarządzania. Informacje na ten temat mają znaczenie dla określenia struktury modelu planu zarządzania.

W zarządzaniu dobrami Światowego Dziedzictwa priorytetem jest oczywiście ochrona elementów, które zdecydowały o nadaniu tego statusu – wartości (OUV) oraz jakości

(autentyzm i integralność) dobra (np. art. 8 *Wytycznych Operacyjnych*). Ze względu na ten priorytet plan zarządzania powinien zawierać następujące elementy:

- charakterystykę parametrów dobra (OUV + AI) decydujących o jego statusie, zgodną z oficjalną dokumentacją przyjętą przez Komitet Światowego Dziedzictwa; ze względu na materialny charakter wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa parametry te powinny być określone poprzez atrybuty,
- charakterystykę zagrożeń (aktualnych i potencjalnych), które wpływają na kluczowe parametry dobra,
- charakterystykę systemu monitoringu elementów i czynników istotnych dla dobra i zachowania jego parametrów; monitoring powinien być oparty o wskaźniki (bezpośrednie i pośrednie).

Oprócz wskazanych priorytetów w systemie Światowego Dziedzictwa określono też pewne warunki, które powinny być uwzględnione w zarządzaniu dobrami UNESCO. Są one następujące:

- zarządzanie dobrem powinno mieć charakter partycypacyjny (art. 108, art. 117 *Wytycznych Roboczych*); powinno obejmować rozpoznanie interesariuszy i być realizowane we współpracy z nimi,
- zarządzanie dobrem powinno uwzględniać lokalne uwarunkowania – m.in. tradycje, prawo, użytkowanie; formy ochrony powinny być dostosowane do możliwości Państwa-Strony (art. 5, art. 6),
- zarządzanie dobrem powinno uwzględniać cele pozakonserwatorskie; dziedzictwo powinno realizować możliwie szerokie funkcje społeczne, gospodarcze, kulturowe i służyć rozwojowi miejsca, społeczności (art. 5),
- zarządzanie dobrem powinno prowadzić do jego *zrównoważonego użytkowania*; wykorzystanie dziedzictwa nie powinno wykraczać poza zasady zrównoważonego użytkowania (art. 96–119),
- zarządzanie dobrem może być modyfikowane; metody ochrony i użytkowania dziedzictwa mogą zmieniać się, przede wszystkim w efekcie rozwoju nauki (*Preambuła Konwencji*).

Uwarunkowania przedstawione powyżej zostały określone w *Wytycznych Roboczych*, jednak znajdują również pełne oparcie we współczesnej teorii konserwatorskiej (Rozdział 3, *Współczesne pojęcie dziedzictwa, uwarunkowania ochrony i zarządzania*). To oznacza, że powinny być uwzględnione w planach zarządzania.

Przyjęcie dodatkowych założeń jest więc w pełni uzasadnione, chociaż wymaga to jeszcze określenia relacji pomiędzy nimi a przedstawionymi wcześniej priorytetami. Na przykład w pewnym zakresie ochrona wartości dobra (OUV lub AI) może być w konflikcie z opiniami czy potrzebami interesariuszy. Trzeba jednak założyć, że w systemie Światowego Dziedzictwa ochrona wartości dobra (OUV + AI) jest zdecydowanym priorytetem – w tym względzie nie ma miejsca na kompromisy. Natomiast ochrona dobra – jako złożonej materialnej całości, której poszczególne elementy mają różną wartość,

nie polega na jego „muzeifikacji” według restrykcyjnych zasad konserwatorskich. Możliwe jest więc różnorodne użytkowanie dobra, dopuszczalne są pewne ingerencje i przekształcenia, zgodnie ze sformułowanymi dodatkowo zaleceniami (można je określić drugorzędnymi założeniami).

WNIOSKI

1. W dokumentach Światowego Dziedzictwa nie został określony precyzyjnie zakres pojęć *system zarządzania* i *plan zarządzania* – nie jest jednoznacznie określona ich struktura, zawartość, wzajemna relacja.
2. *System zarządzania* jest to zespół elementów i czynników, które mają wpływ na utrzymanie dobra, a więc które również determinują sposób i zakres jego ochrony. System zarządzania dobrem składa się z elementów utworzonych w tym celu oraz elementów, które oddziałują na dobro, choć nie zostały stworzone bezpośrednio tym celu.
Każde dobro podlega systemowi zarządzania – możliwa jest identyfikacja elementów tworzących ten system (w tym również elementów, które nie zostały stworzone w celu zarządzania danym dobrem).
3. Każde dobro kultury (również dobro Światowego Dziedzictwa) jest w obszarze oddziaływania systemu zarządzania, który składa się z wielu elementów i poziomów. System zarządzania każdego dobra Światowego Dziedzictwa tworzą elementy trzech podsystemów: krajowego systemu ochrony zabytków, krajowego systemu ochrony dóbr Światowego Dziedzictwa oraz systemu ochrony danego dobra (stworzonego tylko dla ochrony i zarządzania danym dobrem).
4. W przypadku dóbr podlegających tradycyjnym systemom zarządzania (w dokumentach Światowego Dziedzictwa nie określono precyzyjnie rozumienia tego pojęcia) możliwa jest kontynuacja zarządzania dobrem w oparciu o ten system. Zarządzanie dobrem w oparciu o tradycyjny system zarządzania powinno obejmować wszystkie elementy i spełniać wymagania określone dla zarządzania dobrami UNESCO.
Zalecono udokumentowanie funkcjonowania tego systemu (nie określono form tego dokumentowania).
5. *Plan zarządzania* jest to dokument, który przedstawia całościową wizję założeń, celów, metod i instrumentów służących ochronie i zarządzaniu danym dobrem. Plan zarządzania jest sporządzany dla konkretnego dobra, (w przeciwieństwie do systemów zarządzania).
Plan zarządzania wykorzystuje elementy istniejącego systemu zarządzania oraz zakłada stworzenie elementów służących tylko zarządzaniu danym dobrem.
6. *Plan zarządzania* jest dokumentem strategicznym, długookresowym. Dlatego powinien zawierać *plany działania*, które dotyczą realizacji szczegółowych zadań – są dokumentami realizacyjnymi, krótkookresowymi, wycinkowymi.
7. Możliwe jest stworzenie modelu *planu zarządzania* (dla dóbr danego regionu/kraju/grupy typologicznej) – określenie struktury i priorytetów planu, zakresu i źródeł informacji.
8. Dobra podlegające ochronie w oparciu o plan zarządzania są również w obszarze oddziaływania różnych czynników należących do systemu zarządzania, nawet jeżeli nie są one ujęte w planie zarządzania.
Oddziaływanie systemu zarządzania może być silniejsze niż oddziaływanie planu zarządzania – dlatego plan powinien uwzględniać charakterystykę systemu zarządzania.

7.2 Propozycja modelu planu zarządzania dobrem Światowego Dziedzictwa

Przedstawiona charakterystyka Światowego Dziedzictwa, a w szczególności analiza wymagań i założeń dotyczących ochrony i zarządzania dobrami UNESCO, pozwala zaproponować modelową strukturę planu zarządzania. Składa się on z trzech zasadniczych części, odpowiadających głównym problemom, które powinny być ujęte w planie zarządzania.

Pierwsza część planu zawiera syntetyczną prezentację dobra, ze szczególnym uwzględnieniem parametrów istotnych z punktu widzenia systemu Światowego Dziedzictwa (I część – *Charakterystyka dobra Światowego Dziedzictwa*). Jest to rodzaj raportu o charakterze technicznym, opisującym dobro w jego fizycznej postaci, ale zawierającym również podstawowe dane charakteryzujące jego otoczenie (materialne i niematerialne). Kluczowa w tej części jest charakterystyka wartości dobra oraz jego stanu technicznego.

Druga część planu zawiera kompleksowy opis systemu ochrony i zarządzania dobrem (II część – *Charakterystyka systemu ochrony i zarządzania dobrem UNESCO*). Jest to więc opis instytucji i procedur (elementów w znacznej części niematerialnych), które regulują funkcjonowanie dobra, ze szczególnym uwzględnieniem właśnie systemu ochrony. Część ta zawiera również charakterystykę zagrożeń i monitoringu, gdyż są to niewątpliwie elementy systemu zarządzania dobrem.

Trzecia część planu zawiera opis problemów związanych ze współczesnym użytkowaniem i funkcjonowaniem dobra (III część – *Charakterystyka użytkowania dobra UNESCO*). Jest to prezentacja elementów i czynników pozakonserwatorskich, wywierających wpływ na dobro, a więc tych, które również powinny być rozpoznane i uwzględnione w jego zarządzaniu. Głównymi zagadnieniami są interesariusze, udostępnianie oraz współczesne wykorzystanie dobra.

Trzy części planu zarządzania, w ramach których wydzielono 8 rozdziałów, tworzą kompleksowy i spójny opis problemów ważnych dla ochrony i zarządzania dobrem Światowego Dziedzictwa. Struktura ta uwzględnia najważniejsze informacje, które zostały wskazane w formalnych dokumentach Światowego Dziedzictwa, jako istotne dla jego ochrony i funkcjonowania. Uwzględnia też priorytety oraz założenia przedstawione w dokumentach UNESCO. Dlatego strukturę modelu planu zarządzania można uznać za prawidłową.

Proponowany plan zarządzania ma charakter dokumentu programowego, kompleksowego, ogólnego. Ze względu na taki charakter spełnia on standardy określone dla dóbr Światowego Dziedzictwa – może więc być elementem dokumentacji nominacyjnej, spełnia też wymagania Raportów Okresowych.

Jednocześnie informacje zebrane i opracowane w planie zarządzania mogą stanowić podstawę do opracowania dokumentów roboczych – planów działania. Każdy rozdział planu jest bowiem podsumowany *Wniosekami i zaleceniami*, które powinny bezpośrednio wskazywać działania wymagające opracowania w postaci planów działania.

Należy również podkreślić, że zgodnie ze współczesną tendencją do obiektywizacji ocen, założono wykorzystanie w modelu planu zarządzania metodologii atrybutów i wskaźników.

Przygotowanie planu zarządzania wymaga zgromadzenia odpowiednich informacji. W pierwszym rzędzie powinny to być informacje już przyjęte przez Komitet Światowego Dziedzictwa – dlatego w modelu odwołano się do tych źródeł informacji. Jednak wiele informacji trzeba pozyskać w inny sposób. Generalnym ich źródłem powinna być analiza istniejącego systemu zarządzania dobrem. Dlatego wykonanie planu powinno być poprzedzone taką analizą, czemu ma służyć dodatkowo opracowana *Ankieta systemu zarządzania* (Aneks).

MODEL PLANU ZARZĄDZANIA

Wstęp

/Wstęp, słowo wstępne, itp./

Założenia

/Informacje dotyczące założeń, celów i struktury planu zarządzania/

I CZĘŚĆ – CHARAKTERYSTYKA DOBRA ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA

1. CHARAKTERYSTYKA OGÓLNA DOBRA WH

/Ogólna charakterystyka dobra i kontekstu jego funkcjonowania/

1.1 Charakterystyka historyczna dobra WH

Podstawowe historyczne informacje prezentujące dobro – m.in. kluczowe zdarzenia, fakty, daty.

źródło: materiały dotyczące historii
dobra /kilka stron/

1.2 Charakterystyka formalna dobra WH

Podstawowe informacje charakteryzujące dobro jako materialnie, wspólnie istniejący obiekt/ zespół w najważniejszych aspektach:

źródło: dokumentacja nominacyjna
dobra, dokumenty retrospektywne
i raporty okresowe + oficjalne dokumenty dotyczące dobra /kilka stron/

- lokalizacja (w kontekście przestrzennym)
- charakterystyka rzeczowa dobra (jakie elementy obejmuje)
- określenie granic dobra i stref buforowych (zgodnie z dokumentacją – mapy)
- charakterystyka funkcjonalna dobra
- charakterystyka własnościowa dóbr

1.3 Charakterystyka funkcji i kontekstu dobra WH

Charakterystyka najważniejszych czynników z otoczenia dobra WH, które mają znaczenie i wpływ na zarządzanie nim i jego ochronę:

- charakterystyka ekonomiczna i gospodarcza (dobra i otoczenia), m.in. turystyka
- charakterystyka kulturowa
- charakterystyka społeczna, m.in. demograficzna
- charakterystyka funkcjonalna (otoczenia)
- charakterystyka systemu zarządzania (w ramach którego funkcjonuje dobro UNESCO)

źródło: informacje i materiały przedstawiające wyszczególnione zagadnienia, m.in. opracowania, plany rozwojowe, strategię /kilka – kilkanaście stron/

1.4 Informacje dotyczące dokumentacji dobra WH

Zestawienie dokumentacji dotyczącej dobra UNESCO, w szczególności formalnej dokumentacji wymaganej w systemie Światowego Dziedzictwa.

źródło: dokumentacja nominacyjna
dobra, dokumenty retrospektywne
i raporty okresowe + oficjalne dok-
umenty dotyczące dobra /kilka stron/

WNIOSKI I ZALECENIA /pkt 1/

- Wnioski i zalecenia dotyczące ewentualnych działań związanych z technicznymi parametrami dobra – np. własność, granice, strefy buforowe, dokumentacja dobra (w tym wymagana przez Komitet WH).
- Wnioski i zalecenia dotyczące uzupełnienia formalnej dokumentacji dobra WH (bez odnoszenia się do treści tych dokumentów).

2. **CHARAKTERYSTYKA WARTOŚCI DOBRA WH (OUV + AI)**
/Charakterystyka dobra z punktu widzenia systemu (pojęć) Światowego Dziedzictwa/

2.1 Charakterystyka dobra jako przedmiotu wpisu

- Określenie typu dóbr (jednej z trzech kategorii oraz podziały na grupy typologiczne).
- Charakterystyka kontekstu historycznego dobra (mającego znaczenie dla określenia wartości OUV – przede wszystkim charakterystyka grup odniesienia).
- W dobrach serijnych charakterystyka zespołu i określenie wartości danego dobra w relacji do całości.

źródło: dokumentacja nominacyjna
dobra, dokumenty retrospektywne i ra-
porty okresowe dotyczące dobra /kilka
stron/

2.2 Określenie wartości dobra (OUV)

- Charakterystyka kryteriów wpisania dobra na WHL
- Określenie OUV (treść zatwierdzona przez WHC).
- Określenie i charakterystyka atrybutów OUV (z uwzględnieniem podziału na poszczególne kryteria uznane w określeniu wartości OUV).

źródło: dokumentacja nominacyjna na dobra, w szczególności *Statement of Significance, Statement of OUV, retrospektywne Orzeczenia OUV* /kilka stron/

/uwaga: zatwierdzone Orzeczenie OUV powinno być przytoczone w całości/

2.3 Określenie autentyzmu i integralności dobra (jakości dobra)

- Orzeczenie o autentyzmie (zatwierdzona treść lub należy je sformułować jako materiał roboczy) – orzeczenie może być odrębne dla poszczególnych kryteriów.
- Charakterystyka atrybutów (i innych elementów) dla których określany jest autentyzm (autentyzm cechą atrybutów); wskazane jest rozróżnienie atrybutów dla poszczególnych kryteriów (orzeczenie o autentyzmie powinno być odrębne dla atrybutów poszczególnych kryteriów).
- Orzeczenie o integralności (zatwierdzona treść lub należy je sformułować jako materiał roboczy) – orzeczenie może być odrębne dla poszczególnych kryteriów.
- Charakterystyka atrybutów (i innych elementów) dla których określona jest integralność (integralność cechą atrybutów); wskazane jest rozróżnienie atrybutów dla poszczególnych kryteriów (orzeczenie o integralności może być odrębne dla atrybutów poszczególnych kryteriów).

źródło: dokumentacja nominacyjna i retrospektywna dobra – jeżeli zawiera te informacje; wobec braku informacji należy je określić dla potrzeb planu zarządzania /kilka stron/

/uwaga: w określaniu autentyzmu należy uwzględnić zakres i ocenę dokonanych w przeszłości prac remontowych, konserwatorskich, itp./

WNIOSKI I ZALECENIA /pkt 2/	– Wnioski i zalecenia dotyczące ewentualnych uzupełnień lub zmian w treści formalnych dokumentów dobra wymaganych w systemie WH (np. zmiana treści poszczególnych orzeczeń w zakresie uwzględnionych atrybutów – ze względu na autentyzm i integralność). – Wnioski i zalecenia dotyczące konieczności przeprowadzenia dalszych badań związanych z poznaniem dobra (np. badania porównawcze, archeologiczne, architektoniczne).
3. CHARAKTERYSTYKA STANU DOBRA UNESCO ORAZ ZADAŃ KONSERWATORSKICH /Charakterystyka stanu technicznego dobra (jako obiektu materialnego) i opis innych znaczących elementów w ocenie stanu dobra oraz zadań konserwatorskich wynikających z tych ocen/	/uwaga: badania i zadania konserwatorskie powinny być określone przez specjalistów od konserwacji na podstawie oceny stanu technicznego dobra/
3.1 Charakterystyka stanu technicznego dobra jako materialnej całości – opis zasadniczych problemów z uwzględnieniem czynników wpływających na stan dobra (np. użytkowanie, remonty, konserwacja, zmiany funkcji)	źródło: ocena stanu technicznego dokonana w oparciu o opracowane wcześniej materiały (m.in. raporty okresowe, raporty monitoringu) oraz analizy dokonane dla potrzeb planu zarządzania
3.2 Charakterystyka stanu technicznego atrybutów OUV, z odniesieniem do wpływu na ocenę autentyzmu i integralności	
WNIOSKI I ZALECENIA /pkt 3/	– Wnioski i zalecenia określające zadania konserwatorskie wynikające z oceny stanu technicznego dobra (jako materialnej całości), ze szczególnym uwzględnieniem atrybutów /zadania konserwatorskie dotyczą utrzymania zabytkowej substancji i formy/. – Wnioski i zalecenia dotyczące konieczności przeprowadzenia dalszych badań służących określeniu stanu technicznego dobra (np. oceny konstrukcyjne, badania wilgotnościowe, geotechniczne, wytrzymałościowe).

II CZĘŚĆ – CHARAKTERYSTYKA SYSTEMU OCHRONY I ZARZĄDZANIA DOBREM ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA

4. CHARAKTERYSTYKA SYSTEMU OCHRONY I ZARZĄDZANIA DOBREM

/Charakterystyka systemu ochrony i zarządzania, który służy utrzymaniu dobra, ze szczególnym uwzględnieniem wymagań określonych w systemie WH – czytelnie rozgraniczenie systemu krajowego i lokalnego/

źródło: charakterystyka dokonana na podstawie dostępnych informacji i analizy funkcjonowania systemów ochrony

– charakterystyka elementów krajowego systemu ochrony i zarządzania bezpośrednio oddziałujących na ochronę dobra /nadzór konserwatorski, prawo, finanse, etc/

– charakterystyka lokalnego systemu ochrony i zarządzania – stworzonego dla potrzeb ochrony dobra /charakterystyka zarządcy, organizacja systemu, finansowanie, interesariusze, lokalne prawo/

WNIOSKI I ZALECENIA /pkt 4/

– Wnioski i zalecenia dotyczące usprawnienia i podniesienia efektywności systemu ochrony i zarządzania – ze względów realizacyjnych powinny zawierać działania możliwe do podjęcia na poziomie lokalnego systemu ochrony i zarządzania.

– Wnioski i zalecenia powinny odrębnie określać działania dla najważniejszych elementów systemu zarządzania dobrem – organizacja zarządcy i zarządzania, prawo, finansowanie.

5. ZAGROŻENIA I MONITORING DOBRA WH		źródło: dokumentacja dobra oraz badania i analizy wykonane w celu oceny zagrożeń we wszelkich aspektach
5.1 Atrybuty: charakterystyka atrybutów (elementów i cech), które powinny być przedmiotem monitoringu ze względu na wartości dobra (OUV) i jego cechy (A+I) (pkt 2.2), (pkt 3.2)		
5.2 Zagrożenia: Charakterystyka (określenie) zagrożeń, które powinny być zidentyfikowane i monitorowane	Charakterystyka powinna obejmować zagrożenia oddziałujące na: – bezpośrednio na dobro / atrybuty (pkt 2) – system ochrony i zarządzania (pkt 4) – otoczenie i środowisko (w którym znajduje się dobro) Dla każdej z wyszczególnionych grup zagrożeń powinny być określone wskaźniki (bepośrednie i pośrednie).	/uwaga: analiza powinna obejmować zagrożenia aktualne i przewidywane – w sposób szczególny należy uwzględnić zagrożenia wynikające z użytkowania dobra/
5.3 Monitoring: Charakterystyka systemu monitoringu obejmującego wszystkie zagrożenia (bepośrednie i pośrednie) (pkt 5.2)		/uwaga: monitoring powinien bazować na wskaźnikach – bepośrednich i pośrednich/
WNIOSKI I ZALECENIA /pkt 5/		– Wnioski i zalecenia dotyczące likwidacji zagrożeń (rozpoznanych) we wszystkich aspektach – dobra, systemu ochrony, użytkowania. – Wnioski i zalecenia dotyczące wdrożenia monitoringu obejmującego rozpoznane i możliwe zagrożenia – dobra, systemu ochrony, użytkowania, środowiska.

III CZĘŚĆ – CHARAKTERYSTYKA UŻYTKOWANIA DOBRA ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA

6. CHARAKTERYSTYKA INTERESARIUSZY DOBRA WH

źródło: dokumentacja dobra oraz analizy dotyczące oceny możliwości współpracy z interesariuszami

6.1 Charakterystyka zasadniczych grup interesariuszy, którzy mają związek i wpływ na funkcjonowanie dobra WH
Przedstawienie problemów, możliwości działania i oczekiwań związanych z dobrem (każdy z obszarów wymaga odrębnej charakterystyki)

6.2 Określenie obszarów współpracy z interesariuszami (m.in. działania edukacyjne, promocyjne, gromadzenie funduszy, programy ochrony realizowane w oparciu o interesariuszy – np. ruchy miejskie, rady parafialne)

WNIOSKI I ZALECENIA /pkt 6/

– Wnioski i zalecenia dotyczące rozpoznania, opinii, problemów i możliwości interesariuszy w zakresie ochrony i użytkowania dobra WH.
(w szczególności wnioski i zalecenia dotyczące organizacji konkretnych działań na rzecz dobra WH we współpracy z interesariuszami).

7. PREZENTACJA, UDOSTĘPNIANIE, TURYSTYKA

7.1 Charakterystyka potrzeb, możliwości i działań w zakresie prezentacji i udostępniania dobra WH (informacja, ekspozycja, zabezpieczenie dobra) – ze szczególnym uwypukleniem wartości, które decydują o statusie WH

źródło: dokumentacja dobra, ocena stanu dobra z punktu widzenia prezentacji i udostępniania oraz wszelkie badania, analizy, statystyki dotyczące możliwości i ograniczeń turystycznego wykorzystania dobra

7.2 Charakterystyka potrzeb, możliwości i działań związanych z rozwojem turystyki opartej o dobro WH	
WNIOSKI I ZALECENIA /pkt 7/	– Wnioski i zalecenia dotyczące prezentacji i udostępniania dobra. – Wnioski i zalecenia dotyczące rozpoznania potrzeb, problemów i możliwości turystycznego użytkowania dobra WH (ze szczególnym uwzględnieniem ograniczeń zapewniających ochronę wartości dobra WH).
8. UŻYTKOWANIE (I ROZWÓJ) DOBRA UNESCO	źródło: dokumentacja dobra oraz wszelkie badania, analizy, statystyki, plany dotyczące możliwości i ograniczeń użytkowania (i rozwoju) dobra WH /uwaga: użytkowanie dobra może być zagrożeniem dla jego wartości, dlatego związane z nim parametry mogą wymagać monitoringu – wskazane jest określanie wskaźników/
8.1 Charakterystyka funkcji użytkowych (pozostałych) dobra (np. mieszkaniowe, usługowe, komunikacyjne, religijne) oraz czynników mających związek z ich realizacją (np. demografia, sytuacja polityczna, dostępność komunikacyjna)	
8.2 Analiza problemów i możliwości realizacji wyszczególnionych funkcji (z uwzględnieniem zasad zrównoważonego rozwoju)	
WNIOSKI I ZALECENIA /pkt 8/	– Wnioski i zalecenia dotyczące działań związanych z użytkowaniem (i rozwojem) dobra – realizacją innych funkcji dobra (ze szczególnym uwzględnieniem związków i ograniczeń związanych z ochroną wartości dobra UNESCO).

ZAŁĄCZNIKI:	1. Zestawienie wniosków i wskazań (do rozwinienia w planach działania – na podstawie Wniosków i wskazań z poszczególnych punktów)
	2. Ankieta analizy systemu zarządzania dobrem
	3. Bibliografia

8.1 Dobra Światowego Dziedzictwa UNESCO w Polsce 8.2 Tworzenie Listy Światowego Dziedzictwa w Polsce 8.3 Polska Lista Informacyjna 8.4 Pomniki Historii – potencjalne dobra Światowego Dziedzictwa 8.5 Polskie dobra na Liście Światowego Dziedzictwa z perspektywy międzynarodowej

Prezentacja dokonań i problemów ruchu Światowego Dziedzictwa, szczególnie w aspekcie ochrony i zarządzania dobrami wpisanymi na Listę, powinna być dokonana również z perspektywy Państw-Stron. Formalnie wszędzie obowiązują podobne standardy, tak więc ochrona i zarządzanie wszystkimi dobrami UNESCO powinna być podobna. W praktyce jest jednak wiele różnic, wynikających z charakterystyki dziedzictwa oraz lokalnych uwarunkowań jego ochrony. Dlatego system i ochrona dóbr Światowego Dziedzictwa w każdym kraju ma lokalną specyfikę.

Charakterystyka Światowego Dziedzictwa w Polsce – podobnie jak w innych krajach, nie jest jednak zadaniem oczywistym. Trzeba bowiem określić zakres informacji, które umożliwią przedstawienie specyfiki Światowego Dziedzictwa w danym kraju. Najbardziej oczywistym sposobem prezentacji jest przedstawienie systemu z perspektywy krajowego zasobu dóbr wpisanych na Listę UNESCO.

Tak więc pierwszym elementem charakterystyki powinny być informacje o krajowych dobrach wpisanych na Listę. Jednak szczegółowy opis kolejnych dóbr nie ma uzasadnienia, tym bardziej, że są wśród nich całe zespoły miejskie. Istotna jest charakterystyka tych dóbr, obejmująca wartości i cechy ważne w systemie Światowego Dziedzictwa. Syntezą takich informacji powinny być *Oświadczenia OUV*, mające standardowy zakres dla wszystkich dóbr UNESCO. Informacje zawarte w tych oświadczeniach powinny stanowić odniesienie dla wszelkich działań konserwatorskich i zarządczych.

Drugim elementem charakterystyki krajowego zbioru dóbr Światowego Dziedzictwa powinna być krótka prezentacja historii jego tworzenia. Dla ochrony i zarządzania dobrem UNESCO istotne znaczenie ma bowiem okres, kiedy dana nominacja była przygotowywana. Standardy dokumentacji nominacyjnej i ochrony dobra bardzo się zmieniały na przestrzeni czterech dekad. Dlatego właśnie dla poziomu ochrony dobra ma znaczenie okres wpisania na Listę – dobra wpisane w pierwszych dekadach funkcjonowania Listy, miały skromniejszą i mniej dokładną dokumentację. To uzasadnia przedstawienie kalendarza wpisywania na Listę dóbr zgłaszanych przez Polskę.

Ważnym elementem charakterystyki krajowego zasobu dóbr Światowego Dziedzictwa powinna też być prezentacja tzw. Listy Informacyjnej. Proces oczekiwania na wpisanie

dobra na Listę wydłuża się coraz bardziej, podobnie jak sama procedura oceny. Poza tym już dobra przygotowywane do wpisu na Listę powinny spełniać szereg warunków w zakresie ochrony i zarządzania. Dlatego właśnie krajowy zbiór dóbr UNESCO powinien być przedstawiany wraz z Listami Informacyjnymi – jako całość tworząca obraz Światowego Dziedzictwa w danym kraju.

Krajowy zbiór dóbr UNESCO warto też przedstawiać na tle międzynarodowym. Spojrzenie z tej perspektywy pozwala w pewien sposób zobiektywizować charakterystykę krajowego zasobu; takie tło nie tylko bowiem pozwala ocenić wielkość zasobu dziedzictwa, ale i jakość systemu Światowego Dziedzictwa.

8.1 Dobra Światowego Dziedzictwa UNESCO w Polsce

Od roku 2014 (po 38 sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa) na Liście UNESCO Polska ma 14 wpisów. Wpisy te reprezentują szeroki przekrój grup typologicznych dziedzictwa i form wpisu przewidzianych w procedurach Światowego Dziedzictwa – od pojedynczych, niewielkich obiektów, poprzez zespoły składające się z kilku obiektów, aż do rozległych obszarów miejskich. Są to (w zestawieniu alfabetycznym): Auschwitz Birkenau (niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady), Puszcza Białowieska, Drewniane cerkwie w polskim i ukraińskim regionie Karpat, Hala Stulecia we Wrocławiu, Historyczne Centrum Krakowa, Historyczne Centrum Warszawy, Kalwaria Zebrzydowska (manierystyczny zespół architektoniczno-krajobrazowy oraz park pielgrzymkowy), Drewniane Kościoły Południowej Małopolski (Binarowa, Blizne, Dębno, Haczów, Lipnica Murowana, Sękowa), Kościoły Pokoju w Jaworze i Świdnicy, Królewskie Kopalnie Soli w Wieliczce i Bochni, Miasto średniowieczne w Toruniu, Park Mużakowski, Stare Miasto w Zamościu, Zamek Krzyżacki w Malborku²⁹⁸.

Tylko jedno dobro w tym zestawieniu (Puszcza Białowieska) należy do kategorii *dobra natury*, pozostałe są *dobrami kultury*. Dwa dobra należą do kategorii *dobra transgraniczne* (Park Mużakowski z Niemcami i Puszcza Białowieska z Białorusią). Cztery dobra należą do kategorii *dobra seryjne* (Drewniane cerkwie regionu Karpat, Kościoły drewniane południowej Małopolski, Kościoły Pokoju oraz Kopalnie Soli). Jedno dobro ma charakter seryjny i jednocześnie transnarodowy (Drewniane cerkwie). Zestawienie informacji o poszczególnych dobrach – nazwa, rok wpisu, kryteria wpisu i kategoria, przedstawiono w Tabeli 6.

Wszystkie dobra z Polski wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa mają wyjątkową wartość i bogatą historię, każde z nich jest materialnym obiektem o złożonej charakterystyce, każde z nich pełni szereg współczesnych funkcji użytkowych. Dlatego charakterystyka każdego z dóbr może być dokonywana na wiele sposobów. Jednak w przypadku tej grupy dóbr najważniejsze są wartości/parametry,

298 Informacje na temat poszczególnych dóbr z terenu Polski wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO znajdują się na stronie internetowej Narodowego Instytutu Dziedzictwa <http://www.nid.pl/>.

które zadecydowały o nadaniu im statusu Światowego Dziedzictwa. Powinny one być głównym przedmiotem ochrony i zarządzania.

Wartości decydujące o uznaniu za dobro Światowego Dziedzictwa powinny być dokładnie zdefiniowane w dokumentacji dobra. Obowiązujące obecnie wzorce zakładają określanie wartości dobra (OUV) wraz z kryteriami, autentyzmem, integralnością i warunkami ochrony. Jednak te informacje nie były w sposób czytelny i syntetyczny przedstawiane we wcześniejszych dokumentacjach. Dlatego obecnie wykonuje się retrospektywne orzeczenia o wartości OUV. I do tego typu orzeczeń można ograniczyć charakterystykę polskich dóbr w tej pracy.

Tabela 6. Polskie dobra wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa

Nr	Nazwa dobra	Data wpisu na Listę	Kryteria wpisu	Kategoria
1.	Historyczne centrum Krakowa	1978	IV	Kultura
2.	Królewskie Kopalnie Soli w Wieliczce i Bochni	1978/2013	IV	Kultura
3.	Auschwitz-Birkenau. Niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady (1940–1945)	1979	VI	Kultura
4.	Puszcza Białowieska	1979/1992/2014	IX i X /dawniej III/	Natura
5.	Historyczne centrum Warszawy	1980	II i VI	Kultura
6.	Stare Miasto w Zamościu	1992	IV	Kultura
7.	Zamek krzyżacki w Malborku	1997	II, III, IV	Kultura
8.	Miasto średniowieczne w Toruniu	1997	II i IV	Kultura
9.	Kalwaria Zebrzydowska: zespół architektoniczno-krajobrazowy oraz park pielgrzymkowy	1999	II i IV	Kultura
10.	Kościół Pokoju w Jaworze i Świdnicy	2001	II, IV, VI	Kultura
11.	Kościół drewniane południowej Małopolski (Binarowa, Blizne, Dębno, Haczów, Lipnica Murówna, Sękowa)	2003	III i IV	Kultura
12.	Park Mużakowski	2004	I i IV	Kultura
13.	Hala Stulecia we Wrocławiu	2006	I i II i IV	Kultura
14.	Drewniane cerkwie w polskim i ukraińskim regionie Karpat	2013	III i IV	Kultura

Należy jedynie dodać, że w Polsce nie zakończył się proces oceny i przyjmowania *Orzeczeń OUV*²⁹⁹. W przypadku sześciu dóbr formalny proces jest już zakończony (oświadczenia zostały przyjęte przez WHC), ale osiem pozostałych czeka jeszcze na zatwierdzenie (stan na koniec 2015 roku). Tym niemniej już teraz można przyjąć, że są to wiarygodne dokumenty, gdyż zostały przygotowane przez specjalistów dobrze znających wymagania stawiane tego typu dokumentom oraz charakterystykę tych dóbr³⁰⁰.

8.2 Tworzenie Listy Światowego Dziedzictwa w Polsce

Państwa-Strony przystępując do Konwencji Światowego Dziedzictwa zobowiązują się tym samym do realizacji jej zapisów. Jednym z nich jest konieczność identyfikacji dóbr, które mogą być traktowane jako Światowe Dziedzictwo. Odpowiednio wczesne i kompleksowe zidentyfikowanie potencjalnych nominacji pozwala na dokonanie właściwego wyboru i – przede wszystkim – na odpowiednie przygotowanie dokumentacji samego dobra. Takie są założenia, jednak praktyka bywa inna. Szczególnie w pierwszym okresie funkcjonowania Konwencji nie było czasu ani odpowiednich wzorców dla identyfikacji i odpowiedniego przygotowania nominacji. Wybierano najcenniejsze dobra z krajowych zasobów, przygotowywano skromną dokumentację i zgłaszano Komitetowi Światowego Dziedzictwa do oceny.

Pierwsze polskie propozycje zostały wybrane bez formalnego procesu selekcji. Wybór nominacji w owym czasie miał charakter spersonalizowany, co było możliwe wobec mało rozbudowanych procedur i wymagań dokumentacyjnych. Szczegółowe kryteria oceny nominacji jeszcze wtedy nie istniały – formalna dyskusja na temat kryteriów odbyła się dopiero podczas pierwszego posiedzenia Komitetu Światowego Dziedzictwa w czerwcu 1977 roku w Paryżu³⁰¹. To właśnie podczas tego posiedzenia reprezentujący Polskę prof. Krzysztof Pawłowski (ówczesny zastępca Generalnego Konserwatora Zabytków), zaproponował pod dyskusję pięć nominacji. Było to historyczne centrum

299 Trzeba wyraźnie podkreślić, że do czasu formalnej akceptacji nowych oświadczeń, obowiązują – przedstawione na stronie internetowej Centrum Światowego Dziedzictwa, dokumenty przyjęte przez Komitet Światowego Dziedzictwa. Na przykład dla Krakowa, Warszawy, Zamościa obowiązywały *Retrospective Statements of Significance/Outstanding Universal Value*, przyjęte podczas 33 sesji WHC w 2009 (WHC-09/33.COM/8E).

300 Orzeczenia wyjątkowej uniwersalnej wartości (projekty) oraz propozycje korekt nazw dwóch miejsc światowego dziedzictwa zostały przesłane 31.08.2012 do Centrum Światowego Dziedzictwa UNESCO (przez Generalnego Konserwatora Zabytków). Przesłane Orzeczenia dotyczyły 11 dóbr, Orzeczenie dla Puszczy Białowieskiej jest w gestii Ministerstwa Środowiska, Orzeczenie dotyczące Auschwitz zostało opracowane później. W przypadku karpackich cerkwi (nowa nominacja w 2013), kopalni soli w Wieliczce i Bochni (rozszerzenie w 2013) oraz Puszczy Białowieskiej (rozszerzenie w 2014). Orzeczenia zostały formalnie przyjęte przez Komitet.

301 Konwencja weszła w życie po jej ratyfikacji przez 21 Państw-Stron (Polska była wśród nich). Umożliwiło to zorganizowanie pierwszego posiedzenia Komitetu Światowego Dziedzictwa w Paryżu, w czerwcu 1977 roku. Na posiedzeniu tym wiceprezydentem Komitetu został wybrany przedstawiciel Polski, prof. Krzysztof Pawłowski. W latach 1976–1978 Polska pierwszy raz była członkiem Komitetu Światowego Dziedzictwa, po raz drugi została wybrana na lata 2014–2018.

Krakowa, kopalnia soli w Wieliczce, dawny obóz zagłady Auschwitz-Birkenau, odbudowane Stare Miasto w Warszawie, Puszcza Białowieska³⁰².

Zgłoszenie aż 5 kandydatur pokazywało potencjał dziedzictwa i aspiracje Polski do uczestniczenia w ruchu Światowego Dziedzictwa. Jednocześnie jednak – co warto podkreślić – poszerzyło obszar dyskusji o kryteriach wyboru dóbr na Listę. Tylko bowiem dwie polskie propozycje miały charakter tradycyjny – Kraków będący uznanym, historycznym zespołem architektoniczno-urbanistyczny i Puszcza Białowieska jako dobro natury. Natomiast już kopalnia soli w Wieliczce reprezentowała nową i nieoczywistą w tym czasie kategorię – zabytek techniki. Nowatorska i kontrowersyjna była propozycja Starego Miasta w Warszawie, jako dzieła konserwatorskiej odbudowy o bardzo dużym ładunku symbolicznym (w świetle intencjonalnego aktu zniszczenia). Podobnie było z propozycją dawnego nazistowskiego obozu Auschwitz-Birkenau, jako dziedzictwa i dowodu zagłady dokonanej przez niemiecki nazizm³⁰³. Te trzy polskie propozycje w nowym świetle stawiały pojęcie zabytku, problem autentyzmu, działań konserwatorskich i symbolicznej wartości dziedzictwa³⁰⁴. Można więc uznać, że był to istotny wkład Polski w ukierunkowanie Listy Światowego Dziedzictwa, jako ruchu otwartego na zmieniające się rozumienie dziedzictwa i okoliczności jego ochrony.

Jednoczesne wpisanie na Listę wszystkich zgłoszonych przez Polskę dóbr okazało się jednak niemożliwe. Podczas drugiego posiedzenia Komitetu Światowego Dziedzictwa w Waszyngtonie w 1978 roku zdecydowano bowiem, że z jednego kraju w danym roku można na Listę wpisać tylko dwie nominacje. Dlatego wśród pierwszych 12 dóbr wpisanych na Listę znalazł się Kraków i Wieliczka (formalna data wpisu 8.09.1978). Dawny obóz koncentracyjny Auschwitz-Birkenau oraz Puszcza Białowieska zostały wpisane w 1979 roku (26.10.1979), a Stare Miasto w Warszawie w 1980 roku (5.09.1980). Tak więc wszystkie pierwsze zgłoszone przez Polskę nominacje w krótkim czasie zostały wpisane na Listę.

Aktywność Polski w pierwszych latach tworzenia Listy Światowego Dziedzictwa oraz udział polskiego reprezentanta w formułowaniu zasad selekcji nominacji na Listę, nie przełożyły się na stworzenie systemu selekcji kolejnych nominacji w Polsce (prof. Krzysztof Pawłowski wyjechał na kilka lat za granicę)³⁰⁵. W kolejnych latach ze względu na sytuację w kraju (stan wojenny), w ogóle problematyka Światowego

302 UNESCO formalnie zarejestrowało 5 pierwszych kandydatur z Polski (wszystkie zgłoszone) pod datą 6.06.1978.

303 Obecna nazwa dobra – „Auschwitz-Birkenau: niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady (1940–1945)” (ang. Auschwitz-Birkenau: German Nazi Concentration and Extermination Camp (1940–1945) została przyjęta podczas 31 sesji WHC w roku 2007 (wraz z Deklaracją Znaczenia miejsca – 31 COM 8B.8). Zmiana nazwy miała na celu jednoznaczne podkreślenie, że obóz został stworzony przez niemiecki nazizm.

304 K. Pawłowski, *30 lat dziedzictwa światowego UNESCO*, [w:] Współczesne problemy teorii konserwatorskiej Polsce, PKN ICOMOS i Politechnika Lubelska, Warszawa-Lublin 2008, ss. 93–99.

305 Należy podkreślić, że prof. K. Pawłowski po wpisaniu Krakowa i Quito na Listę UNESCO zainicjował dokument *Karta Praw i Obowiązków Miast Wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa – Quito-Kraków*. Karta ta była początkiem współpracy miast Światowego Dziedzictwa, która doprowadziła w latach 90. do powstania Organizacji Miast Światowego Dziedzictwa.

Dziedzictwa została w Polsce zaniedbana – tak było w całej dekadzie lat 80. ze względu na sytuację wewnętrzną i bardzo ograniczone kontakty międzynarodowe.

Kolejna polska nominacja została zgłoszona dopiero pod koniec dekady – w roku 1989 zgłoszono Zamość. Nie był to jednak efekt organizacji systemu wyłaniania najlepszych propozycji na Listę i odpowiedniego przygotowania dobra. Po prostu w 1980 minęło 400 lat od założenia miasta przez Jana Zamoyskiego. Obchodom tym chciano nadać wyjątkową rangę, zarówno w skali krajowej (podjęto kompleksowe prace konserwatorskie), jak i międzynarodowej. Efektem tych starań i wsparcia międzynarodowego było uznanie w 1992 roku Zamościa za dobro Światowego Dziedzictwa³⁰⁶.

Początek kolejnego dziesięciolecia to w Polsce okres zmiany ustroju. Radykalna transformacja obejmowała oczywiście również kulturę, co nie sprzyjało tworzeniu systemów opieki i selekcji – w niszowej w gruncie rzeczy grupie dóbr, jaką jest Światowe Dziedzictwo. Wzrost polskiej aktywności w tym obszarze rozpoczął się ponownie w połowie lat 90. I tym razem było to wynikiem osobistego zaangażowania jednej osoby, prof. Andrzeja Tomaszewskiego – najpierw Konserwatora Generalnego, a potem pełnomocnika kolejnego Konserwatora Generalnego (Aleksandra Brody). Prof. Andrzej Tomaszewski brał udział i nadzorował przygotowanie kilku kolejnych polskich nominacji, a potem pilotował proces ich oceny uczestnicząc w sesjach Komitetu Światowego Dziedzictwa. Działania te skończyły się sukcesami, bowiem w roku 1997 na Listę Światowego Dziedzictwa wpisano następne dwie nominacje – Toruń i Malbork. Na podkreślenie zasługuje dobra współpraca i wsparcie, jakie tym nominacjom udzielili eksperci z Niemiec.

W tym czasie znaczenie Listy Światowego Dziedzictwa zostało dostrzeżone przez polskie władze kościelne. Przygotowano dokumentację i sukcesem zakończyły się nominacje zespołu w Kalwarii Zebrzydowskiej (1999), Kościołów Pokoju w Świdnicy i Jaworze (2001) oraz zespołu 6 drewnianych kościołów południowej Małopolski (2003). W tym okresie nastąpiła zresztą znaczna intensyfikacja działań związanych z nowymi nominacjami. Przygotowano – były to przede wszystkim lokalne inicjatywy – kilka kolejnych dokumentacji, które nie otrzymały jednak pozytywnej rekomendacji w procesie oceny (Jasna Góra, Gdańsk, Dolina Prądnika), lub zostały zatrzymane na etapie oceny krajowej (Katedra we Wrocławiu i jeszcze raz Jasna Góra)³⁰⁷. Niepowodzenie tych kilku propozycji było pośrednio skutkiem braku profesjonalnego, ogólnopolskiego systemu wyłaniania, oceny i przygotowania nowych nominacji. Bez tego systemu – wobec coraz większych wymagań stawianych kandydaturom na Listę Światowego Dziedzictwa – coraz trudniej było odpowiednio przygotować nominacje i odnieść sukces.

306 Pierwsza próba wpisu Zamościa miała miejsce w roku 1991. Jednak dopiero w roku 1992 Zamość został wpisany na Listę (istotne znaczenie miało wsparcie Włoch) – Krzysztof Pawłowski, Wstęp, [w:] Zamość. Monitoring miejskiego zespołu zabytkowego – dziedzictwa światowego UNESCO, (red. Marek Konopka, konsultacja Krzysztof Pawłowski), PKN ICOMOS, Warszawa 1998, ss 5–6.

307 Klasztor na Jasnej Górze – złożono 2.11.1989, odrzucono (deferred) 5.09.1991; Gdańsk Głównie Miasto i Twierdza Wisłoujście – złożono 28.06.1997 i wycofano (withdrawn), po negatywnej ocenie Panelu Ekspertów ICOMOS; Dolina Prądnika i Ojcowski Park Narodowy – złożona 15.01.2002 i odrzucona (not examined) 2.07.2007.

Początek tworzenia zinstytucjonalizowanego systemu identyfikacji i przygotowania nominacji na Listę Światowego Dziedzictwa miał miejsce w pierwszych latach nowego milenium. W Krajowym Ośrodku Badań i Dokumentacji Zabytków (KOBiDZ) utworzono stanowiska, a potem komórki zajmujące się problemami Światowego Dziedzictwa. W 2004 roku na Listę został wpisany Park Mużakowski (wpis transgraniczny z Niemcami), a w 2006 roku Hala Stulecia we Wrocławiu. Nadal jednak nie ustały lokalne działania związane z przygotowaniem nominacji, które miały niewielkie szanse na sukces – tak było z opactwem cystersów w Krzeszowie i ponownie z Gdańskiem³⁰⁸.

Początki systemu tworzonego w KOBiDZ były skromne i nie przyniosły znaczącego wzrostu liczby przygotowywanych nominacji na Listę Światowego Dziedzictwa. Z jednej strony przygotowanie dokumentacji nominacyjnej stało się coraz bardziej skomplikowane, kosztowne i długotrwałe. Z drugiej strony coraz ważniejsze stało się zarządzanie dobrami już wpisanymi na Listę, a szczególnie czasochłonny okazał się Raport Okresowy zarządzony przez Komitet. Przygotowaniem raportu i koordynacją gromadzenia materiałów, koniecznych do jego opracowania, musieli zająć się specjaliści zatrudnieni w KOBiDZ. W tej sytuacji nie było więc możliwe skoncentrowanie się na przygotowaniu nowych nominacji. Tym bardziej, że oprócz dużego wsparcia specjalistów potrafiących przygotować dobro i dokumentację, coraz więcej zadań musieli wypełnić zarządcy dóbr (łącznie z zabezpieczeniem finansowym).

Spełnienie wszystkich wymagań nie było więc łatwe i w efekcie kolejny polski wpis miał miejsce dopiero w roku 2013. Podczas 37 sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa w Phnom Penh dokonano dwóch wpisów³⁰⁹. Jako nowa nominacja został wpisany na Listę zespół 16 drewnianych cerkwi leżących w szeroko rozumianym obszarze Karpat, na terenie Polski i Ukrainy (po 8 cerkwi w każdym kraju)³¹⁰. Jest to więc nominacja międzynarodowa i seryjna, a trzeba podkreślić, iż każdy z tych czynników podnosi stopień trudności w przygotowaniu nominacji.

Drugi wniosek dotyczył rozszerzenia wpisu Kopalni Soli w Wieliczce o kopalnię w Bochni i Zamek Żupny (w Wieliczce). Te dwa elementy dopełniły zespół, który w przeszłości funkcjonował jako jedna całość (w okresie przedrozbiorowym stanowił jedno gospodarcze

308 Opactwo cystersów w Krzeszowie i nowa nominacja Gdańska jako „miejsca pamięci” zostały negatywnie ocenione podczas Panelu Ekspertów ICOMOS i wycofane przez polską stronę.

309 W rzeczywistości podczas sesji dokonywane są również drobne korekty związane z nominacjami (zgłaszane przez poszczególne państwa). W Phnom Penh dokonano zmian w nazewnictwie dwóch polskich dóbr. Zmieniono oficjalną nazwę zespołu kościołów małopolskich – wprowadzono polskie określenie „*Małopolska*” zamiast dotychczas stosowanego określenia „*Little Poland*”. Podobnie zrobiono w przypadku Krakowa – w oficjalnych dokumentach będzie stosowana tylko polska forma zamiast dotychczasowej „*Cracow*”. Zmiany te umożliwią stosowanie jednolitego nazewnictwa we wszystkich oficjalnych dokumentach oraz – co szczególnie ważne – w materiałach promocyjnych.

310 Na terenie Polski nominację tworzą następujące cerkwie: cerkiew św. Paraskiewy w Radrużu, cerkiew Narodzenia Przenajświętszej Bogurodzicy w Chotyńcu, cerkiew św. Michała Archanioła w Smolniku, cerkiew św. Michała Archanioła w Turzańsku (Podkarpacie) oraz cerkiew św. Jakuba Młodszego Apostoła w Powroźniku, cerkiew Opieki Bogurodzicy w Owczarach, cerkiew św. Paraskiewy w Kwiatoniu, cerkiew św. Michała Archanioła w Brunarach Wyżnych (Małopolska).

przedsięwzięcie). Przy tej okazji nastąpiła zmiana nazwy, która teraz brzmi „*Królewskie Kopalnie Soli w Wieliczce i Bochni*”.

Akceptacja tych wniosków była niewątpliwie sukcesem. Drewniane budownictwo sakralne tej części Europy było już bowiem reprezentowane na Liście UNESCO³¹¹. Tak więc przekonanie międzynarodowej społeczności, że kolejne drewniane świątynie rzeczywiście reprezentują odmienną i uniwersalną wartość, wcale nie było oczywiste. Wiele pracy i cierpliwości wymagało też odpowiednie przygotowanie obiektów i spójnej dokumentacji, co musiało mieć miejsce po obu stronach granicy. Skalę trudności dobrze ilustruje choćby kwestia wybrania odpowiednich obiektów – na terenie Polski jest ich co najmniej sto kilkadziesiąt, natomiast szacunki ukraińskie mówią o zasobie liczącym około półtora tysiąca cerkwi.

Z tej perspektywy rozszerzenie wpisu Wieliczki było łatwiejsze. Przede wszystkim dlatego, że rozszerzanie wpisów już istniejących generalnie budzą mniej kontrowersji, a poza tym merytoryczne podstawy tego wniosku nie mogą budzić wątpliwości. Sukces tej nominacji polega więc bardziej na pozytywnym finale działań, które się dokonały w kraju. Przez wiele lat zarządcy tych obiektów nie wykazywali bowiem dostatecznej woli porozumienia, co oczywiście było warunkiem przygotowania wniosku. Teraz partnerzy zrozumieli, że zebranie wszystkich obiektów w zespół nie ujmie wartości Wieliczce, a przyda dodatkowego znaczenia całej grupie zabytków i stworzy nowe możliwości (np. promocja turystyczna, starania o środki). To ważny aspekt i problem, który pojawia się w wielu rozszerzeniach istniejących już wpisów.

Kolejny polski wniosek na Listę UNESCO został pozytywnie rozpatrzony w roku 2014, podczas 38 sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa w Katarze (Doha). Przedmiotem wniosku było rozszerzenie granic obszaru wpisu Puszczy Białowieskiej. Rozszerzenie tego obszaru jest bardzo znaczące – obszar objęty wpisem zwiększono z 90 tys. hektarów do 140 tys. hektarów. Sukces tego rozszerzenia jest tym bardziej znaczący, że wymagał działań po stronie polskiej i białoruskiej.

Krótką historią tworzenia Listy Światowego Dziedzictwa w Polsce pokazuje, że przez pierwsze trzy dekady od uchwalenia Konwencji nie powstał w kraju system identyfikacji, oceny i przygotowania nominacji. Wobec braku takiego systemu wybór kolejnych nominacji nie był efektem całościowej analizy zasobu, ale spersonalizowanych decyzji, lokalnego lobbingu czy nawet politycznych nacisków. Jest to o tyle niezrozumiałe, że Konwencja Światowego Dziedzictwa jest aktem ratyfikowanym przez Państwo-Stronę, które tym samym bierze odpowiedzialność za realizację podjętych zobowiązań. To oznacza między innymi, że to rząd polski odpowiada za nominację dóbr na Listę Światowego Dziedzictwa. W praktyce sprawy te są prowadzone przez resort kultury (aż 13 spośród 14 nominacji stanowią dobra kultury). W Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego obowiązek ten powierzano departamentom

311 Na Liście UNESCO były już wpisane kościoły drewniane z Polski, Słowacji, Rumunii, Rosji, Norwegii, Finlandii. Z perspektywy globalnej wszystkie obiekty reprezentują tę samą grupę typologiczną – europejskie, chrześcijańskie, drewniane kościoły.

odpowiedzialnym za ochronę zabytków, jednak pewna marginalność i okazjonalność tej problematyki prawdopodobnie sprawiała, że nie powoływano odrębnych komórek do ich realizacji. W praktyce istniała więc zależność pomiędzy zrozumieniem dla spraw Światowego Dziedzictwa przez poszczególnych Konserwatorów Generalnych, a ilością zgłaszanych przez Polskę nominacji.

Początkiem zinstytucjonalizowania w Polsce problematyki Światowego Dziedzictwa było, zasygnalizowane już, jej przejęcie przez Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków (KOBiDZ)³¹². Miało to miejsce na początku XXI w., gdy zgodnie z zaleceniami Komitetu Światowego Dziedzictwa zaczęto przygotowania do pierwszego cyklu Raportu Okresowego tworząc tzw. Punkty Kontaktowe (Focal Points). W Polsce początkowo rolę taką przejął dyrektor KOBiDZ (utworzenie Focal Point wymagało określenia osoby). W konsekwencji od roku 2002 w KOBiDZ-ie zatrudniono specjalistów odpowiedzialnych za problematykę Światowego Dziedzictwa³¹³. Początkowo były to jednoosobowe stanowiska, ale w czerwcu 2007 roku powołano Zespół ds. Światowego Dziedzictwa³¹⁴.

Powołanie Zespołu było ważnym krokiem porządkującym i systematyzującym obsługę problematyki Światowego Dziedzictwa w Polsce. Większość uwagi Zespół musiał jednak poświęcić przygotowaniu Raportów Okresowych. Pozwoliło to na gromadzenie informacji dotyczących ochrony i zarządzania dobrami wpisanych na Listę, a dzięki temu – mimo braku formalnych uprawnień do podejmowania decyzji – pojawiły się elementy koordynacji, szkolenia i planowania w odniesieniu do zasobu dóbr Światowego Dziedzictwa. Jednocześnie jednak nie udało się dokonać systemowej identyfikacji i przygotowania nowych nominacji, co zresztą nie umniejsza znaczącej roli Narodowego Instytutu Dziedzictwa w przygotowaniu ostatnich polskich propozycji (szczególnie karpackich cerkwi).

Niewątpliwie ważnym działaniem tworzącym zręby długofalowej polityki krajowej w odniesieniu do dóbr Światowego Dziedzictwa było też powołanie w październiku 2007 r. Komitetu ds. Światowego Dziedzictwa UNESCO. Komitet – niewielkie grono specjalistów znających problematykę Światowego Dziedzictwa – ma za zadanie opiniować bieżące problemy (przede wszystkim plany konserwatorskie i inwestycyjne zarządców dóbr) oraz doradzać i opiniować kolejne polskie nominacje. Plan działania przewiduje między innymi

312 Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków powstał z połączenia Ośrodka Dokumentacji Zabytków (ODZ) i Ośrodka Ochrony Zabytkowego Krajobrazu (OOZK) w październiku 2002 (15.10.2002). Na mocy zarządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dniem 1 stycznia 2011 roku KOBiDZ został zastąpiony przez Narodowy Instytut Dziedzictwa (NID).

313 Zapisy artykułu 3 Statutu (z 2.01.2007) KOBiDZ stanowiły, że instytucja ta: „12)koordynuje i uczestniczy w pracach nad raportami okresowymi dotyczącymi polskich miejsc i obiektów wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO; 13)koordynuje realizację procedury składania wniosków dla Ministra o uznanie przez Prezydenta RP miejsc i obiektów za Pomniki Historii;”. W praktyce oznaczało to przejęcie pełni spraw związanych ze Światowym Dziedzictwem oraz Pomnikami Historii.

314 W skład zespołu weszły: dr Katarzyna Piotrowska-Nosek, mgr Anna Marconi-Betka. Powołanie zespołu było elementem reorganizacji pracy (m.in. nowy statut) Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków – Marcin Gawlicki, Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków. Nowe cele i zasady działania, [w:] Ochrona Zabytków nr 1, 2007, s. 6.

analizę Listy Informacyjnej i wskazanie nowych nominacji³¹⁵. Komitet ds. Światowego Dziedzictwa powinien też w pewnym zakresie uczestniczyć w przygotowaniu dokumentacji kolejnych nominacji. Jest to ważne, ponieważ *dossier* niektórych poprzednich nominacji były opracowywane bez znajomości specyfiki Światowego Dziedzictwa. Dlatego część wymagań nie była uwzględniana lub prezentowana w odpowiedni sposób, co w warunkach rygorystycznej oceny skazywało nominacje na porażkę.

Działania podjęte w czwartej dekadzie funkcjonowania Konwencji Światowego Dziedzictwa w Polsce pozwalają uznać, że tworzony jest system, który na bieżąco pomoże rozwiązywać problemy tego zasobu. Powstały bowiem dwa kluczowe elementy potrzebne do organizacyjnego i merytorycznego funkcjonowania tego systemu – Zespół ds. Światowego Dziedzictwa (aktualna nazwa *Zespół ds. rozwoju i wdrażania strategii zarządzania dziedzictwem*³¹⁶), stanowiący stałą organizacyjną i częściowo merytoryczną bazę oraz Komitet ds. Światowego Dziedzictwa, zapewniający merytoryczne wsparcie niezależnych ekspertów. Jeżeli ten system odpowiednio funkcjonuje to mogą być rozwiązane najważniejsze problemy: selekcja zasobu i wybranie nominacji na Listę Światowego Dziedzictwa (stworzenie odpowiedniej Listy Informacyjnej); właściwe przygotowanie nominacyjnych dokumentacji (i dóbr); stworzenie efektywnych i zgodnych ze standardami systemów ochrony i zarządzania dobrami Światowego Dziedzictwa w Polsce.

8.3 Polska Lista Informacyjna

Uzyskanie wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa jest obecnie bardzo trudne. Wybranie i przygotowanie odpowiedniego dobra to złożony, kosztowny i długotrwały proces, który wymaga profesjonalnych działań. Istotnym elementem tego procesu są oczywiście Listy Informacyjne (*Tentative List*). Wszystkie Państwa-Strony są zobowiązane do przygotowania takich List, dlatego należy je uznać za ważną część krajowego systemu (i potencjalnego zasobu) Światowego Dziedzictwa.

Lista Informacyjna jest to wykaz dóbr, które dane Państwo-Strona postrzega jako potencjalne nominacje na Listę Światowego Dziedzictwa. Państwa-Strony mogą zgłaszać tylko te nominacje, które uprzednio znajdowały się na Liście Informacyjnej danego kraju (przez co najmniej rok). Zgłoszenie na Listę Informacyjną dokonuje się poprzez przesłanie formularza, który zawiera podstawowe informacje na temat zgłaszanego dobra. Listy Informacyjne poszczególnych krajów są jawne – umieszczane są na stronie Centrum Światowego Dziedzictwa.

315 Do KOBiDZ-u przekazano między innymi wyniki ankiety opracowanej we współpracy z PKN ICOMOS, w której zapytano wszystkich konserwatorów wojewódzkich i dyrektorów ROBiDZ o propozycje dóbr, które mogą być zgłoszone na Pomniki Historii i na Listę Światowego Dziedzictwa.

316 Nazwa i zadania zgodne z par. 19 obowiązującego Regulaminu Organizacyjnego Narodowego Instytutu Dziedzictwa (Załącznik do Zarządzenia nr 2/2014 Dyrektora Narodowego Instytutu Dziedzictwa z dnia 30.01.2014 roku w sprawie nadania regulaminu organizacyjnego Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa).

Lista Informacyjna jest traktowana jako pomocny instrument służący kształtowaniu odpowiedniej struktury Listy Światowego Dziedzictwa. Odpowiednia struktura ma polegać na zrównoważeniu proporcji dóbr w aspekcie kultur, okresów historycznych, regionów, krajów, wyznań, etc. Dlatego też zachęca się Państwa-Strony do odpowiedniego harmonizowania swoich List Informacyjnych – na przykład przez tworzenie nominacji seryjnych i transgranicznych. Zaleca się by każdy kraj co najmniej raz na 10 lat uzupełniał i uaktualniał swoją Listę Informacyjną. Pomocne w tym zakresie powinny być regionalne kontakty, ekspercka współpraca z organizacjami doradczymi i coraz liczniejsze tzw. studia tematyczne.

Umieszczenie dobra na Liście Informacyjnej nie jest oczywiście zobowiązaniem Państwa-Strony do nominowania go na Listę Światowego Dziedzictwa. Świadczy o tym statystyka. Obecnie na Listach Informacyjnych jest w sumie 1636 dóbr (stan na grudzień 2015). Zostały zgłoszone przez 180 krajów (na 191 krajów, które ratyfikowały Konwencję). Ocena takiej ilości nominacji nie byłaby więc możliwa przez najbliższych kilkadziesiąt lat.

Polska jest oczywiście krajem, który również zgłosił Listę Informacyjną. W przeszłości korzystaliśmy też z możliwości modyfikowania Listy. Do czasu I Raportu Okresowego Polska była krajem, który najczęściej w regionie modyfikował Listę – dokonano 6 modyfikacji (1993, 1995, 1997, 1999, 2000, 2002), a w kolejnej dekadzie zrobiono to jeszcze cztery razy (2005, 2006, 2013, 2016). W ostatnich latach wprowadzono też odrębny formularz, którego wypełnienie jest warunkiem zgłoszenia dobra na polską Listę Informacyjną. Wypełnienie tego formularza wymaga opracowania wielu informacji, które są potem niezbędne do przygotowania dokumentacji nominacyjnej. Dzięki temu już na tym etapie można ocenić wartość, sposób przygotowania – i tym samym szanse, ocenianego dobra³¹⁷.

Poprzednia aktywność Polski w uaktualnianiu Listy Informacyjnej oraz opracowanie krajowych formularzy zgłoszeniowych nie oznacza jednak, że problem ten jest obecnie dobrze rozwiązywany. Na polskiej Liście Informacyjnej znajduje się obecnie tylko 6 propozycji. Są to: Gdańsk (*Town of Memory and Freedom* – 4.11.2005), Kanał Augustowski (*The Augustów Canal* – 20.03.2006), Dunajec (*The Dunajec River Gorge in the Pieniny Mountains* – 20.03.2006), Tarnowskie Góry (*Tarnowskie Góry Lead-Silver Mine and its Underground Water Management System* – 1.02.2013), rozszerzenie nominacji Lasy Bukowe (*Extension to the Joint World Heritage Property "Primeval Beech forests of the Carpathians (Slovak Republic and Ukraine) and the Ancient Beech forests of Germany (Germany)"* – 29.01.2015), Krzemionki Opatowskie (*Krzemionki, prehistoric flint mines* – 12.01.2016).

317 Formularz został przygotowany przez Narodowy Instytut Dziedzictwa, przyjęty przez Komitet ds. Światowego Dziedzictwa Kulturowego w Polsce i zatwierdzony przez Generalnego Konserwatora Zabytków. Podobnie jak w przypadku procedur stosowanych przez Centrum Światowego Dziedzictwa określono terminarz przyjmowania zgłoszeń – formularz dotyczący kandydatury na polską Listę Informacyjną powinien być przesłany do 1 marca danego roku do Komitetu ds. Światowego Dziedzictwa Kulturowego w Polsce.

Trzy spośród tych propozycji zostały zgłoszone już 10 lat temu i wymagają pewnej modyfikacji³¹⁸. Konieczna jest ich weryfikacja z punktu widzenia Raportu Braków oraz sprawdzenie surowo ocenianego kryterium OUV, autentyzmu, integralności oraz planów zarządzania³¹⁹.

Trzeba też podkreślić, że dwie spośród tych propozycji były już zgłaszane do procesu ewaluacji na Listę UNESCO i zostały ocenione negatywnie przez międzynarodowych ekspertów. Kanał Augustowski jest bez wątpienia interesującym zabytkiem techniki, o dużym ładunku narodowych konotacji symbolicznych, związanych z okolicznościami jego powstania. Jednak podczas pierwszej oceny dokonywanej przez ekspertów ICOMOS został zaopiniowany negatywnie – ze względu na brak autentyzmu (po tej opinii Polska wycofała nominację). Przeformułowanie tego wniosku – pomimo dużego zainteresowania Białorusi, która jest partnerem nominacji – wydaje się bardzo trudne³²⁰. Poza problemami autentyzmu, które podniesiono w poprzedniej ocenie, trudno jest zapewnić ochronę terenów bezpośrednio sąsiadujących z kanałem (sprawy własnościowe). Dlatego ta propozycja może nie mieć przyszłości.

W podobnej sytuacji jest Gdańsk, który był już dwa razy negatywnie opiniowany przez ekspertów (i wycofany przez Polskę z procesu dalszej oceny). Jednak w tym przypadku zupełnie inne jest znaczenie tej nominacji i problemy do rozwiązania. W roku 1997 nominacja Gdańska obejmowała wybrane fragmenty Głównego Miasta, w roku 2005 wybrane obiekty zabytkowe i fragmenty stoczni związane z powstaniem Solidarności. W obydwóch przypadkach przedmiotem nominacji były więc zabytkowe budowle Głównego Miasta. Tymczasem świat konserwatorski pamięta, że zabytki Gdańska były odbudowywane – Polska szeroko się tym chlubiła, a więc z doktrynalnego punktu widzenia są nieautentyczne. Z ocenami tymi można dyskutować – szczególnie w przypadku drugiej nominacji, której przedmiotem były wyselekcjonowane autentyczne obiekty, jednak tego sporu nie warto wszczynać. Trzeba natomiast zaproponować inną koncepcję nominacji.

Gdańsk ma największe szanse jako miejsce symboliczne. Tu bowiem rozpoczęła się II wojna światowa, i tu rozegrały się wydarzenia, które zapoczątkowały koniec podziału Europy, który ta wojna przyniosła. Taka nominacja może być ograniczona do niewielu obiektów, które powinny być starannie wybrane, tworzyć spójną i logiczną całość

318 Nominacja Kanału Augustowskiego przeszła już cały cykl ewaluacji przez ICOMOS (w latach 2009–2010), który został zakończony negatywną rekomendacją (*not inscribed*). Białoruś jest zainteresowana ponownym zgłoszeniem tej nominacji, jednak zmiana oceny wymaga gruntownego przeformułowania wniosku.

319 W Wytycznych Roboczych (WHC. 08/01 January 2008) dodane zostały zapisy rozszerzające zakres dokumentacji; wprowadzono wymagania dotyczące uzasadnienia OUV i dokonania analizy porównawczej w odpowiedniej kategorii dób (Aneks 2 – Wytyczne Robocze, s. 83).

320 Całkowita długość wynosi 101,20 km, powierzchnia kanału wraz z otaczającym krajobrazem wynosi 82,67 km² (74,25 km² w Polsce i 8,42 km² na Białorusi).

(i opowieść)³²¹. Przede wszystkim jednak obiekty te muszą być restrykcyjnie chronione, a na wskazanym obszarze trzeba ograniczyć nowe inwestycje. Niestety władze Gdańska od kilku już lat nie wykazują dostatecznego zainteresowania skutecznym podjęciem tego problemu³²². Zapadły decyzje dotyczące budowy Europejskiego Centrum Solidarności, ulicy Nowa Wałowa, zabudowy mieszkaniowej oraz galerii handlowej. Można więc odnieść wrażenie, że w Gdańsku najpierw mogą być zrealizowane inwestycje, a potem będzie trwała dyskusja co można zrobić z relikdami, które ocalały.

Sprawa ta wymaga dodatkowego komentarza, gdyż jej znaczenie jest co najmniej ogólnokrajowe. Otóż miejski samorząd jest jedynym podmiotem, który ma odpowiednie możliwości sprawcze w skali miasta, również w kwestiach przygotowania nominacji na Listę Światowego Dziedzictwa. I samorząd Gdańska może tych starań nie podjąć. Efekt będzie taki, że Niemcy przygotują nominację resztek muru w Berlinie, bo taki pomysł dojrzeje i to właśnie obalenie muru berlińskiego będzie symbolem wielkich przemian związanych z upadkiem komunizmu. Podczas gdy Gdańsk będzie się starał – zapewne z sukcesem – o uzyskanie Znak Dziedzictwa Europejskiego, którego znaczenia nawet nie można porównywać do Listy UNESCO. Jest to strata nie tylko dla Gdańska, ale i dla całej Polski. Dlatego Komitet ds. Światowego Dziedzictwa w Polsce, w roku 2014 po raz kolejny podjął jednoznaczną uchwałę rekomendującą przygotowanie przez Gdańsk odpowiedniej nominacji³²³.

Nominacja Tarnowskich Gór zapewne trafi jako pierwsza do oceny w systemie Światowego Dziedzictwa. Pełna dokumentacja wraz z Planem Zarządzania została już przygotowana i może być zgłoszona w najbliższym terminie przewidzianym procedurą³²⁴. Można przewidywać, że ze względu na charakter tej nominacji (dziedzictwo przemysłowe) ma ona duże szanse powodzenia (wartość dobra i jego pozycja w kontekście Raportu Braków). Z krajowej perspektywy unikatowość rozległego systemu podziemnych górniczych wyrobisk i sieć sztolni wybudowanych w nizinnej okolicy nie budzi wątpliwości. Podobnie jest z oceną znaczenia, jakie to górnictwo miało dla rozwoju przemysłu w tej części Europy. Jest więc duże prawdopodobieństwo, że oceny te zostaną potwierdzone przez międzynarodowych ekspertów. Tym bardziej, że dobro ma już zapewniony odpowiedni system

321 Jeżeli nominacja ma mieć charakter symboliczny, w grę wchodzi trzy elementy: zespół wybranych historycznych budowli na Głównym Mieście; Westerplatte – miejsce pamięci, gdzie rozpoczęła się II wojna światowa; fragment Stoczni Gdańskiej z Pomnikiem Poległych Stoczników – miejsce pamięci związane z powstaniem w latach 80. XX w. „Solidarności”.

322 Ocena taka jest aktualna, pomimo że w 2015 roku władze Gdańska zleciły PKN ICOMOS opracowanie „*Studium wyboru form ochrony konserwatorskiej terenów i obiektów postocznikowych w Gdańsku*”. W opracowaniu dokonano analizy obiektów i terenów postocznikowych z punktu widzenia wartości zabytkowych oraz sformułowano propozycje dotyczące form ochrony. Ich realizacja – zapewnienie odpowiedniego standardu ochrony – jest pierwszym warunkiem przygotowania nominacji na Listę UNESCO.

323 Uchwała nr 8 podjęta przez Komitet do spraw Światowego Dziedzictwa Kulturowego w Polsce na posiedzeniu w dniu 23 października 2014 roku, w sprawie ponownego kandydowania Gdańska na Listę UNESCO.

324 Wnioski nominacyjne wraz z kompletną dokumentacją, podobnie jak wnioski o wpisanie na Listę Informacyjną, są składane każdego roku do 1 lutego.

ochrony i zarządzania, chociaż główną siłą sprawczą tej nominacji jest regionalne, miłośnicze stowarzyszenie.

W dalszej perspektywie również nominacja Przełomu Dunajca może mieć duże szanse na wpisanie na Listę. Trzeba jednak rozstrzygnąć kilka zasadniczych kwestii. Po pierwsze, ustalić materialny przedmiot (i granice) tego wpisu – zadanie szczególnie złożone w przypadku dóbr natury. Po drugie, zdecydować o kategorii nominacji – warto rozważyć, czy nie powinna to być nominacja w kategorii „dobra mieszane” (rzeka w krajobrazie i tradycja flisaków). Po trzecie, trzeba porozumieć się ze Słowacją, która jest naturalnym partnerem w tej nominacji. Każda z wymienionych kwestii może determinować koncepcję przygotowania nominacji, dlatego bez ich jednoznacznego rozstrzygnięcia niewiele można zarobić. Do tej pory żadna z kwestii nie została rozstrzygnięta.

Krzemionki Opatowskie zostały zgłoszone na Listę Informacyjną po kilku latach przygotowań. Jest to nominacja obejmująca dawne wyrobiska krzemienia (Rezerwat Archeologiczno-Przyrodniczy „Krzemionki”). Charakter tej nominacji w kontekście Raportu Braków pozwala uznać, że ma ona szanse na sukces. Dlatego biorąc pod uwagę również stan przygotowań, Komitet ds. Światowego Dziedzictwa w Polsce wydał pozytywną opinię w kwestii zgłoszenia nominacji nazwanej *Krzemionki – pradziejowe kopalnie krzemienia* na Listę Informacyjną³²⁵.

Można również zakładać, że duże szanse ma nominacja lasów bukowych – byłoby to drugie w Polsce dobro natury. Szanse tego wpisu wynikają również z faktu, że stanowi on rozszerzenie obejmujące lasy bukowe w kilku krajach naszej części Europy. Nominacja ta była już poprzednio rozszerzana o nowe kraje, jednak dopiero teraz odpowiedni wniosek przygotowała strona polska³²⁶. Pomimo pewnych braków eksperci Komitetu ds. Światowego Dziedzictwa podjęli uchwałę by strona polska wystąpiła z wnioskiem do Centrum Światowego Dziedzictwa³²⁷.

W świetle powyższych ocen trzeba więc stwierdzić, że na aktualnej polskiej Liście Informacyjnej są tylko cztery propozycje, które mogą realnie prowadzić do nowych wpisów. Tak więc polska Lista Informacyjna jest skromna, a tylko dwie nominacje będą

325 Podczas posiedzenia 15 grudnia 2015 roku podjęto Uchwałę nr 25 Komitetu do spraw Światowego Dziedzictwa Kulturowego w Polsce w sprawie umieszczenia na polskiej Liście Informacyjnej pt. *Krzemionki – pradziejowe kopalnie krzemienia*.

326 Rozszerzenie ma dotyczyć nominacji zatytułowanej – *Primeval Beech forests of the Carpathians (Slovak Republic and Ukraine) and the Ancient Beech forests of Germany (Germany)*. Pierwszym elementem były wpisane w 2007 roku na Listę UNESCO pierwotne karpackie lasy bukowe z terenu Słowacji i Ukrainy. W roku 2011 nastąpiło rozszerzenie nominacji o lasy bukowe z obszaru Niemiec. Planowane jest dalsze rozszerzenie nominacji o lasy z Polski, Austrii, Albanii, Belgii, Bułgarii, Chorwacji, Hiszpanii, Rumunii, Słowenii, Włoch i Ukrainy.

327 Odpowiednia uchwała została podjęta 15 grudnia 2015 roku – Uchwała nr 24 Komitetu do spraw Światowego Dziedzictwa Kulturowego w Polsce w sprawie wniosku o rozszerzenie wpisu seryjnego na Listę Światowego Dziedzictwa pt. *Pierwotne Lasy Bukowe Karpat i starożytne lasy bukowe Niemiec*.

niedługo gotowe do rozpoczęcia procedury oceny w systemie Światowego Dziedzictwa³²⁸. Przygotowanie nominacji jest żmudnym, złożonym i kosztownym procesem, a formalna procedura oceny nominowanego dobra (już po złożeniu wszystkich dokumentów do Centrum Światowego Dziedzictwa) trwa co najmniej półtora roku³²⁹. Pamiętając, że poprzednia polska nominacja – drewniane cerkwie Podkarpacia – została wpisana na Listę w roku 2013, można zakładać, że kolejny wpis będzie dzieliło co najmniej 5–6 lat³³⁰. To jest zbyt długa przerwa jak na kraj, o takich jak Polska aspiracjach.

Ta sytuacja jest niepokojąca, szczególnie jeżeli spojrzeć się na Listy Informacyjne innych krajów. Rekordziści wpisali już 30, 40 a nawet 50 propozycji. Ma to istotne znaczenie, ponieważ samo przygotowanie propozycji (dobra i dokumentacji) jest ważnym procesem (z punktu widzenia ochrony i zarządzania dobrem). Dobrym tego przykładem są Niemcy, gdzie skandal związany z wykreśleniem Drezna sprawił, iż ruch Światowego Dziedzictwa zyskał ogromne wsparcie finansowe i organizacyjne. Najnowsza Lista Informacyjna tego kraju powstała w efekcie ogólnokrajowego konkursu, do którego zaangażowano międzynarodowych ekspertów. Powstaje lista kilkudziesięciu dóbr, które latami można będzie sukcesywnie przygotowywać do formalnego zgłoszenia³³¹. Taką politykę stosuje kilka krajów najbardziej świadomie traktujących Światowe Dziedzictwo (w ostatnich latach szczególnie Chiny), co pozwala im na regularne rozszerzanie Listy dóbr UNESCO.

Trzeba przy tym podkreślić, że rozbudowana Lista Informacyjna jest bardzo ważna z konserwatorskiego punktu widzenia. Dla ochrony dobra najkorzystniejszy jest bowiem okres, gdy jest ono przygotowywane do zgłoszenia i oceny. Mobilizuje to władze, zarządców i lokalne społeczności do prac konserwatorskich, doskonalenia systemu ochrony i zarządzania, likwidacji zagrożeń. Najłatwiej wtedy uzyskać fundusze, etaty, potrzebne inwestycje. Dlatego wpisanie na Listę Informacyjną wielu dóbr, które mają nawet w odległej perspektywie szanse na spełnienie kryteriów Światowego Dziedzictwa, powinno być celem konserwatorów i zarządców tych dóbr.

328 Stan przygotowań wskazuje, że najszybciej będą przygotowane nominacje wyrobisk w Tarnowskich Górach i lasów bukowych. Do rozstrzygnięcia pozostaje jednak kwestia, czy te nominacje będą rozpatrywane w czasie gdy Polska jest członkiem Komitetu Światowego Dziedzictwa (2013–2017). Zakłada się (nie jest to poparte przepisem), że nominacje Państw-Stron, które są członkami Komitetu, nie będą rozpatrywane w czasie trwania ich kadencji.

329 Jeżeli kompletna dokumentacja dobra zostanie dostarczona do Centrum Światowego Dziedzictwa do 1 lutego danego roku, to nominacja ma szansę na rozpatrywanie podczas sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa w roku następnym (sesje odbywają się w czerwcu–lipcu).

330 Drewniane cerkwie zostały umieszczone na Liście Informacyjnej w 2010 roku, a wpisane na Listę w 2013 roku. Biorąc pod uwagę specyfikę tej nominacji, m.in. liczbę obiektów oraz międzynarodowy charakter, należy uznać, że przygotowanie dóbr i dokumentacji zostało dokonane bardzo szybko. Niewątpliwie kluczowe znaczenie miało w tym przypadku zaangażowanie potencjału ludzkiego, finansowego i organizacyjnego Narodowego Instytutu Dziedzictwa.

331 Konkursowa formuła tworzenia Listy Informacyjnej w Niemczech spowodowała bardzo duże zainteresowanie przygotowaniem nowych propozycji. Dla dóbr, które nie zostały wybrane, lokalne władze szukają innych form zgłoszenia, na przykład w postaci międzynarodowych nominacji seryjnych. W ramach takiej formuły, we współpracy z Polską, planowane są nominacje cmentarzy żydowskich (Łódź) oraz miast socrealistycznych (Nowa Huta).

Komitet ds. Światowego Dziedzictwa Kulturowego w Polsce reprezentuje takie właśnie stanowisko. Dlatego we współpracy z Narodowym Instytutem Dziedzictwa i Polskim Komitetem Narodowym ICOMOS podejmuje działania, które mają doprowadzić do poszerzenia polskiej Listy Informacyjnej. Obecnie analizowana jest możliwość przygotowania kilku polskich, seryjnych i międzynarodowych nominacji.

Kilka krajów będzie najprawdopodobniej przygotowywało nominację obejmującą żydowskie cmentarze w dużych miastach reprezentujących XIX-wieczny rozwój przemysłu (rozmowy obejmują Polskę, Niemcy, Węgry, Czechy). Polskę ma reprezentować cmentarz żydowski w Łodzi, jednak również w tym przypadku bardzo trudne jest ustalenie partnerów nominacji i uzgodnienie jej charakteru³³². Co więcej, w ostatnim czasie w gronie Komitetu jest również dyskutowana propozycja by nominacja obejmowała tylko cmentarz w Łodzi oraz wybrane elementy dziedzictwa żydowskiego³³³. Za takim ujęciem może przemawiać fakt, że inicjatorem nominacji jest Łódź, gdzie takie elementy można zestawiać. Słabością takiej koncepcji jest jednak jej narodowy – czyli ograniczony, charakter. Czas pokaże w jakim kierunku rozwinię się ta propozycja.

W fazie wczesnych przygotowań jest nominacja nazwana roboczo *Stawy Milickie – średniowieczne stawy rybne środkowej Europy*. Charakter tego dobra sprawia, że uzasadnione wydaje się przygotowanie tzw. nominacji mieszanej. Wymaga to inwentaryzacji elementów kulturowych i przyrodniczych, oraz w dalszej kolejności nadania temu zespołowi statusu Pomnika Historii. Prace te mają być kontynuowane i zyskały wsparcie Komitetu ds. Światowego Dziedzictwa w Polsce³³⁴.

Od pewnego czasu trwają też prace, które mają doprowadzić do nominacji obejmującej dziedzictwo socrealizmu. Nominacja ma objąć dzieła architektury i urbanistyki, reprezentujące najciekawsze realizacje z kilku krajów dawnego bloku wschodniego (bez Rosji). Wstępna koncepcja przewiduje, by Polska była reprezentowana przez Nową Hutę³³⁵. Przygotowanie takiej nominacji jest jednak dodatkowo utrudnione przez różne rozumienie okresu i dziedzictwa socrealizmu w poszczególnych krajach dawnego

332 Partnerem Polski również w tym przypadku były Niemcy. Jednak międzynarodowy zespół ekspertów, który w 2014 roku opracował dla Niemiec Listę Informacyjną, nie rekomendował żydowskich cmentarzy w Berlinie, ani też Karl-Marx-Allee/Hansaviertel. Tworzy to istotną przeszkodę w dalszym opracowaniu seryjnych nominacji.

333 Uchwała nr 29 Komitetu do spraw Światowego Dziedzictwa Kulturowego w Polsce w sprawie propozycji umieszczenia na polskiej Liście Informacyjnej obiektu pt. *Nowy cmentarz żydowski w Łodzi – unikalne dziedzictwo polskich Żydów*, podjęta podczas posiedzenia 15 grudnia 2015.

334 Propozycja Stawów Milickich była przedmiotem dyskusji podczas posiedzenia Komitetu ds. Światowego Dziedzictwa w 2014 roku (Uchwała nr 13 z 23.10.2014). W konsekwencji dokonano wizji lokalnej a Komitet podjął kolejną uchwałę – Uchwała nr 27 Komitetu do spraw Światowego Dziedzictwa Kulturowego w Polsce w sprawie propozycji umieszczenia na polskiej Liście Informacyjnej pt. *Stawy Milickie – średniowieczne stawy rybne środkowej Europy*, podjęta podczas posiedzenia 15 grudnia 2015.

335 Istotną przeszkodą w przygotowaniu tej nominacji jest brak uznania zespołu Nowej Huty za Pomnik Historii (wymaganie przyjęte w polskim systemie). Dlatego też Komitet ds. Światowego Dziedzictwa uznał zgłoszenie Nowej Huty na Listę Informacyjną za przedwczesne – Uchwała nr 14 z 23 października 2014.

bloku wschodniego³³⁶. Jednak niezależnie od działań międzynarodowych, przy aktywnej postawie władz Krakowa, Nowa Huta w dłuższej perspektywie ma realne szanse wpisania na Listę Informacyjną³³⁷.

Pozytywną rekomendację Komitetu, dotyczącą podjęcia dalszych działań prowadzących do umieszczenia na polskiej Liście Informacyjnej, zyskała też nominacja *Młyn papierniczy – Duszniki Zdrój*³³⁸. Komitet zwrócił jednak uwagę, że ta nominacja powinna być podjęta we współpracy z partnerami zagranicznymi (przede wszystkim Czechy), ponieważ powinna mieć formę nominacji seryjnej³³⁹. Koniecznym krokiem jest też przygotowanie studiów porównawczych, które pokażą wartość tej propozycji a jednocześnie pomogą ujawnić potencjalnych partnerów³⁴⁰.

Od pewnego czasu pojawia się też propozycja zgłoszenia na Listę Kanału Elbląskiego, co jest w pewien sposób efektem nieudanej próby wpisania na Listę UNESCO Kanału Augustowskiego. Za Kanałem Elbląskim przemawiają przede wszystkim bardzo efektowne pochylnie, służące do pokonywania wzniesień (transportu barek odcinkami lądowymi). Wpisanie całej drogi wodnej jest oczywiście skomplikowane, dlatego pojawiają się pomysły by wpis ograniczyć tylko do kilku pochylni. Jednak w ocenie polskich ekspertów takie ograniczenie nominacji może okazać się niewystarczające do wpisania na Listę. Prace nad tą nominacją mają być kontynuowane³⁴¹.

336 Z inicjatywą przygotowania nominacji obejmującej kilka krajów wystąpiła Polska i Niemcy. Jednak już pomiędzy krajami-inicjatorami wystąpiły istotne różnice – polska propozycja Nowa Huta (Zespół Urbanistyczny) reprezentuje okres socrealizmu, podczas gdy niemiecka Karl-Marx-Allee/Hansaviertel reprezentuje dwa miejsca, w tym jedno wykraczające poza socrealizm. Problem jest tym bardziej złożony, że kilka krajów zgłosiło już na Listy Informacyjne podobnego typu obiekty – Białoruś (Minsk, realizacja ok.1950), Kuba (Hawana, Szkoła Sztuk, realizacja ok. 1960/65), Republika Czeska (Mountain-top Hotel and Television Transmitter Ještěd, realizacja ok. 1970). Nominacja seryjna powinna odnieść się do tych propozycji.

337 Jako element działań prowadzących w tym kierunku można uznać utworzenie na terenie Nowej Huty Parku Kulturowego. Przygotowanie dokumentacji trwa, co należy interpretować jako dowód zainteresowania władz Krakowa w podniesieniu standardu ochrony zespołu Nowej Huty.

338 Uchwała nr 26 Komitetu do spraw Światowego Dziedzictwa Kulturowego w Polsce w sprawie umieszczenia na polskiej Liście Informacyjnej pt. *Młyn papierniczy – Duszniki Zdrój*, podjęta 15 grudnia 2015 roku.

339 Komitet ds. Światowego Dziedzictwa w Polsce zarekomendował przygotowanie nominacji papierni w Dusznikach tylko jako nominacji seryjnej – Uchwała nr 16 z 23 października 2014 roku.

340 Pierwsza wersja studium porównawczego została już opracowana przez Muzeum w Dusznikach – *Młyny Papiernicze na świecie – analiza porównawcza*, oprac. Jan Bałchan, Agnieszka Chudziak, Beata Dębowska, Krzysztof Jankowski, Dagmara Kacperowska, Marta Nowicka, pod red. dr. hab. Macieja Szymczyka, Duszniki-Zdrój 2015 (materiał niepublikowany).

341 Propozycja Kanału Elbląskiego była przedstawiana podczas posiedzenia Komitetu ds. Światowego Dziedzictwa po raz pierwszy w 2015 roku (Uchwała nr 20 z 26.03.2015). W uchwale podkreślono konieczność objęcia wpisem całej drogi wodnej. Następnie dokonano wizji lokalnej a Komitet poparł prowadzenie dalszych prac związanych z przygotowaniem nominacji – Uchwała nr 28 Komitetu do spraw Światowego Dziedzictwa Kulturowego w Polsce w sprawie propozycji umieszczenia na polskiej Liście Informacyjnej pt. *Zespół 5 zabytkowych pochylni na Kanale Elbląskim*, podjęta podczas posiedzenia 15 grudnia 2015.

Wymienione propozycje nie wyczerpują listy dóbr, które są dyskutowane w kontekście Światowego Dziedzictwa. Wymieniane są – lub były, takie dobra jak Nikiszowiec (przysiężny zespół mieszkaniowy), krajobraz kulturowy Żuław (nominacja seryjna z Niemcami i Holendrami), drewniane meczety na Podlasiu – Bohoniki i Kruszyniany (nominacja seryjna z Białorusią), Dolina Pałaców i Ogrodów – Kotlina Jeleniogórska (krajobraz kulturowo-przyrodniczy), Żyrardów (zespół przemysłowy i osada mieszkaniowa), Filtry w Warszawie (dziedzictwo przemysłowe), Cytadela w Warszawie, Księży Młyn w Łodzi (dziedzictwo przemysłowe), Słowiński Park Narodowy (dziedzictwo przyrodnicze)³⁴².

Dla większości z tych propozycji można zbudować uzasadnienie OUV, ale też każda z nich wymaga rozwiązania wielu problemów technicznych, własnościowych, konserwatorskich, finansowych, etc. To właśnie finanse mogą być istotnym problemem, gdyż obecny standard przygotowania dokumentacji wraz z Planem zarządzania wymaga środków na poziomie kilkuset tysięcy złotych. To jest również powód, dla którego większość potencjalnych polskich nominacji jest dopiero w fazie pierwszych przygotowań. Nie wszystkie więc trafią nawet na Listę Informacyjną, trzeba też pamiętać, że w kilku przypadkach jest potrzebna aktywna współpraca zagranicznych partnerów³⁴³. Tak więc nie ma wątpliwości, że potrzeba wiele pracy i środków, by Polska mogła wprowadzić kolejne dobra na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.

8.4 Pomniki Historii – potencjalne dobra Światowego Dziedzictwa

Zapisy Konwencji Światowego Dziedzictwa pozwalają uznać, że Lista Informacyjna stanowi część krajowego zasobu Światowego Dziedzictwa. Takie uznanie wynika przede wszystkim z faktu, że dobra proponowane przez Polskę na Listę Informacyjną powinny mieć już status Pomników Historii, a zasady nadania tego statusu są wzorowane na zasadach Światowego Dziedzictwa. To oznacza, że analizując potencjał i możliwości poszerzenia zasobu dóbr UNESCO w Polsce, należy również odnieść się do Pomników Historii, jako bezpośredniego zaplecza Listy Informacyjnej.

Konwencja Światowego Dziedzictwa wśród powinności Państw-Stron wskazuje konieczność identyfikacji dóbr spełniających kryteria Światowego Dziedzictwa. Jest to działanie konieczne aby odpowiednio przygotować nominacje (proces wymagający wieloletnich przygotowań), a jednocześnie warunkujące właściwe komponowanie Listy Informacyjnej.

342 Cztery wymienione nominacje – Filtry w Warszawie (dziedzictwo przemysłowe), Cytadela w Warszawie, Księży Młyn w Łodzi (dziedzictwo przemysłowe), Słowiński Park Narodowy (dziedzictwo przyrodnicze), były rozpatrywane w 2005 roku, jednak dokonane w międzyczasie prace w praktyce wykluczyły część tych propozycji (Filtry, Księży Młyn) – *Notatka ze spotkania dotyczącego wpisu polskich obiektów na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO* (zorganizowanego przez Generalnego Konserwatora Zabytków), 19 maja 2005 roku, (sporządzona przez M. Fokt-Willman).

343 Warto zwrócić uwagę, że niektóre propozycje nie otrzymują pozytywnej rekomendacji już podczas oceny dokonywanej przez Komitet ds. Światowego Dziedzictwa, co skutkuje przerwaniem przygotowań. Negatywną ocenę Komitet wyraził w stosunku do propozycji seryjnego międzynarodowego wpisu wsi spacyfikowanych przez Niemców podczas II wojny światowej (Muzeum Martyrologii Wsi Polskiej w Michnowie) – Uchwała Komitetu nr 19 z 26 marca 2015 roku.

W Polsce do realizacji tego zadania wykorzystana jest kategoria Pomników Historii, której idea powstała jeszcze przed uchwaleniem Konwencji UNESCO.

Idea wyróżnienia najwartościowszych zabytków i nadania im szczególnego statusu została wprowadzona już w pierwszej powojennej ustawie z 1962 roku. W dokumencie tym znalazły się zapisy wyróżniające *pomniki historii*, czyli zbytki nieruchome o szczególnej wartości z punktu widzenia kultury narodowej³⁴⁴. Miało to miejsce 10 lat przed uchwaleniem Konwencji Światowego Dziedzictwa i nie mogło mieć oczywiście żadnego związku z tą ideą. Jednak niewątpliwie była to realizacja podobnego pomysłu – konieczności wyróżnienia grupy zabytków, których wartość uzasadnia specjalne traktowanie.

Zapisy ustawy z 1962 roku nie zostały wsparte zarządzeniami wykonawczymi, które określiłyby na przykład zasady wyróżniania „pomników historii”, tak więc na tamtym etapie zapis ten pozostał martwy. Taki stan rzeczy zmieniła natomiast nowelizacja ustawy dokonana w 1990 roku. W nowym zapisie artykułu 6 stwierdzono:

1. *Zabytki nieruchome o szczególnej wartości dla kultury narodowej mogą być na wniosek ministra kultury i sztuki uznane przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej za pomniki historii.*
2. *Pomniki historii przedstawiane są Komitetowi Dziedzictwa Światowego w celu wpisania na „Listę dziedzictwa światowego” i objęcia ich ochroną na podstawie Konwencji w sprawie ochrony dziedzictwa kulturalnego i naturalnego przyjętej w Paryżu w dniu 16 listopada 1972 r. (Dz. U. z 1976 r. Nr 32. poz. 190 i 192).*
3. *Organizację i sposób ochrony pomników historii określi Minister Kultury i Sztuki w drodze rozporządzenia.*

Zapisy znowelizowanej ustawy były istotne przede wszystkim z dwóch względów. Po pierwsze wskazały formę wyróżnienia Pomnika Historii i nadały temu aktowi wysoką rangę (Prezydent RP). Po drugie został określony bezpośredni związek pomiędzy Pomnikiem Historii a nominacją na Listę Światowego Dziedzictwa. Zdecydowano, że spośród Pomników Historii powinny być wybierane nominacje na Listę (możliwa jest nawet interpretacja, że wszystkie Pomniki Historii powinny być proponowane na Listę).

Przytoczone zapisy pozwalają uznać, że Pomniki Historii powinny reprezentować wartości na skalę dóbr Światowego Dziedzictwa. Potwierdzeniem takiej interpretacji były działania ekspertów ustalających pierwszą grupę Pomników Historii. Kierowali się oni bowiem kryteriami stosowanymi przy wpisywaniu na Listę Światowego Dziedzictwa, dodatkowo przyjmując *aspekt historyczny wartości symbolicznych i emocjonalnych, związanych z dziejami Polski*³⁴⁵. Celem było wybranie zabytków – o *szczególnej wartości kulturowej i historycznej przy uwzględnieniu wszelkich kryteriów z zakresu historii sztuki, architektury czy urbanistyki*.

344 Ustawa o ochronie dóbr kultury, z dnia 15.II.1962 r., art. 6 ust. 1.

345 Marek Konopka, Pomniki historii – założenia i realizacje, [w:] Vademecum Konserwatora Zabytków. 25 lat Konwencji ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, Biuletyn PKN ICOMOS, Warszawa 1997–1999, s. 119.

Patrząc ze współczesnej perspektywy można stwierdzić, że wśród Pomników Historii są obiekty, których wartość jest uznawana przede wszystkim w skali regionalnej lub krajowej – np.: opactwo cystersów w Krzeszowie, teren historycznej bitwy pod Racławicami, katedra w Gnieźnie czy zespół katedralny we Fromborku³⁴⁶. Jest to zupełnie naturalne, gdyż tworzone zbiór dóbr, który musiał zachować ważność i reprezentatywność przede wszystkim z perspektywy krajowej. Nie podważa to jednak generalnego związku i przydatności z perspektywy Światowego Dziedzictwa.

Zarządzeniami Prezydenta Lecha Wałęsy z dnia 8 września 1994 roku pierwszych 15 zespołów historycznych i miast uzyskało status Pomników Historii³⁴⁷. Ten formalny akt nie miał jednak dalszych praktycznych konsekwencji. Minister Kultury i Sztuki nie wydał rozporządzeń, tak jak było to zapisane w artykule 3 ustawy z 1990 roku. Wprost przeciwnie, w kolejnych projektach nowelizowanej ustawy o ochronie zabytków wręcz usuwano zapis dotyczący Pomników Historii. Wynikało to zapewne z negatywnych konotacji, jakie w polskich środowiskach konserwatorskich budziły wszelkie skojarzenia z systemami klasyfikacji czy kategoryzacji zabytków. Poza tym niektóre dobra uznane za Pomniki Historii były rozległe obszarowo i trudno było sformułować rygorystyczne – a zarazem realistyczne – zasady dotyczące ochrony tych dóbr³⁴⁸. Dlatego powołanie Pomników Historii nie przyniosło konsekwencji z punktu widzenia działań konserwatorskich, a wręcz zrodziło negację zasadności wydzielania takiej kategorii dziedzictwa³⁴⁹.

W ustawie przyjętej w 2003 roku zapis dotyczący tworzenia Pomników Historii został jednak utrzymany³⁵⁰. Co więcej Pomnik Historii został uznany za jedną z czterech form ochrony zabytków (artykuł 7). W artykule 15 sformułowano po raz kolejny postanowienia dotyczące tej formy ochrony:

1. *Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w drodze rozporządzenia, może uznać za pomnik historii zabytek nieruchomy wpisany do rejestru lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice.*

346 Zespół cysterski w Krzeszowie był nominowany na Listę Światowego Dziedzictwa w 2005 roku, jednak podczas Panelu Ekspertów ICOMOS (dokumentacja sygnowana: C 1144 „Cistercian Abbey in Krzeszów”) został odrzucony właśnie ze względu na wartość regionalną.

347 Zarządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8 września 1994 roku (Monitor Polski z dnia 16 września 1994 roku, pozycje 412–426, ss. 638–667).

348 Na przykład w Krakowie jest to nie tylko Stare Miasto z Wawelem, ale i Kleparz, Stradom, Kazimierz, Nowy Świat, czyli całe centrum dużego miasta. Z kolei w Kazimierzu Dolnym za Pomnik Historii uznano obszar, który obejmował całe miasteczko – objęcie całego Kazimierza restrykcyjną ochroną konserwatorską jest w tym mieście od wielu lat przyczyną licznych konfliktów i niezadowolonych mieszkańców. – Por. *Stare miasteczka w nowych czasach*, red.B. Szmygin, Biblioteka TON, t. 31, Warszawa 2007.

349 M. Konopka, *Pomnik historii...*, op. cit. ss. 117–118.

350 Ustawa z 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i o opiece nad zabytkami (Dz. U. z dnia 17 września 2003).

2. *Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może złożyć wniosek, o którym mowa w ust. 1, po uzyskaniu opinii Rady Ochrony Zabytków.*
3. *Cofnięcie uznania zabytku nieruchomego za pomnik historii następuje w trybie przewidzianym dla jego uznania.*
4. *Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może przedstawić Komitetowi Dziedzictwa światowego wniosek o wpis pomnika historii na „Listę dziedzictwa światowego” w celu objęcia tego pomnika ochroną na podstawie Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjętej w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. (Dz. U. z 1976 r. Nr 32, poz. 190 i 191).*

W zapisach tych nie ma nowych warunków, ani zadań dla Pomników Historii. Nadal można więc uznać, że podstawowym celem jest utworzeniu zbioru obiektów, z których będą wyłaniane nominacje na Listę Światowego Dziedzictwa. Z jednej strony utrwała to opinię, że Pomniki Historii są pośrednim etapem do uzyskania statusu dobra UNESCO, więc spełniają (lub są bliskie spełnienia) kryteria określone dla dóbr nominowanych na Listę³⁵¹. Z drugiej zaś strony ogranicza motywacje do opracowania odrębnych zasad traktowania tej grupy dóbr, jako części krajowego zasobu zabytków podległego krajowemu systemowi ochrony. Jednak brak tych wskazań, podobnie jak brak rozporządzeń wykonawczych, nie podważa ich specjalnego statusu.

Warto też zwrócić uwagę, że sytuacja Pomników Historii jest w pewien sposób analogiczna do sytuacji założonej w Konwencji Światowego Dziedzictwa. W Konwencji zakłada się istnienie dóbr Światowego Dziedzictwa, spośród których część jest wpisana na Listę. Analogiczne w Polsce jest wyróżniona grupa Pomników Historii, a wśród nich część jest wpisana na Listę³⁵². W obydwóch przypadkach zakłada się więc wyróżnienie najwartościowszej grupy obiektów. W przypadku Konwencji wyróżnienie nie ma charakteru formalnego – istnieje kryterium merytoryczne, czyli sprawdzenie OUV. W przypadku Pomników Historii wyróżnienie ma charakter formalny – nadanie statusu pomnika poprzez rozporządzenie Prezydenta RP, a część wyróżnionych w ten sposób obiektów jest z kolei wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa.

W obydwóch przypadkach/systemach istotny jest jednak fakt, że w dokumentach formalnych (Konwencji i Ustawie), nie dokonano zróżnicowania zobowiązań Państw-Stron wobec wyróżnionych obiektów. Zobowiązania Państw-Stron w takim samym zakresie powinny dotyczyć wszystkich dóbr, które zostały uznane za najwartościowsze. W przypadku Polski oznacza to, że zobowiązania wynikające z Konwencji powinny oprócz dóbr wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa, dotyczyć również dóbr uznanych

351 Stwierdzenie to będzie prawdziwe o ile nie zostanie nadmiernie poszerzona lista dóbr uznawanych za Pomniki Historii (po rozszerzeniu w lipcu 2014 jest 58 Pomników Historii). Istnieje bowiem koncepcja rozszerzenia tej kategorii do kilkuset obiektów i zapewnienia ich ochrony w oparciu o fundusze państwowe.

352 „Kryteria i procedury uznawania obiektu za Pomnik Historii” zostały przyjęte na posiedzeniu Rady Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury w dniu 6 października 2005 roku. Rada Ochrony Zabytków w oparciu o ten dokument opiniuje nowe propozycje do uznania za Pomnik Historii.

za Pomniki Historii (zgodnie z zapisami obecnej Ustawy zobowiązaniami są objęte obiekty wpisane na Listę Oczekujących).

Przedstawione okoliczności sprawiają, że Pomniki Historii w pełni zasługują na traktowanie ich jako swoistej krajowej kontynuacji i poszerzenia zasobu dóbr o największej wartości. W stosunku do tego zasobu powinno się stosować przyjęte od Światowego Dziedzictwa kryteria selekcji, ale przede wszystkim standardy ochrony i zarządzania.

Sposób traktowania tego zasobu na przestrzeni 25 lat w pewnym zakresie potwierdza takie założenie. Niewątpliwie szczególną rangę tej kategorii podkreśla procedura ustanawiania Pomnika Historii, która jest realizowana na mocy rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej (na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego)³⁵³. Formalnie są również utrzymywane kryteria uznania za Pomnik Historii, przejęte z systemu Światowego Dziedzictwa³⁵⁴.

Kluczowe znaczenie dla kształtowania standardów obowiązujących w odniesieniu do tych dóbr, ma właśnie proces ich oceny, poprzedzającej rozporządzenie Prezydenta RP. W pierwszym etapie ocena ta była prawdziwie kompleksowa. Wybranie pierwszych 15 Pomników Historii poprzedziła analiza ponad 100 propozycji³⁵⁵. Niestety w kolejnych latach selekcja nie jest tak kompleksowa – zrezygnowano z ocen porównawczych, dokonywana jest indywidualna ocena napływających propozycji. Tymczasem oceny indywidualne – pozbawione szerokiego kontekstu, w gruncie rzeczy nie pozwalają na ocenę możliwości przedstawiania dobra na Listę Światowego Dziedzictwa. W konsekwencji nie są na przykład brane pod uwagę aktualne tendencje w ocenie nominacji na Listę (np. Raport Braków). Natomiast wpływ na ocenę ma lokalny lobbying i względy pozamerytoryczne.

Przedstawiona sytuacja sprawia, że Pomniki Historii nie w pełnym zakresie mogą stanowić bezpośrednie zaplecze dla polskiej Listy Informacyjnej. Dlatego z tej perspektywy nie ma znaczenia, że liczba Pomników Historii wzrosła już do 60³⁵⁶. Tym bardziej, że nadanie dobru statusu Pomnika nadal nie wiąże się z konsekwencjami o charakterze konserwatorskim, co znacznie osłabia praktyczne uzasadnienie funkcjonowania tej kategorii dóbr.

353 Prezydent Bronisław Komorowski dodatkowo podnosił rangę nadania statusu Pomnika Historii, dokonując aktu wręczenia odpowiednich dokumentów podczas uroczystości organizowanych przez zarządców dóbr.

354 Kryteria i dokumenty, na podstawie których dokonano wyboru Pomników Historii, ustaliła Rada Ochrony Zabytków. Kryteria nawiązywały do stosowanych przez Komitet Światowego Dziedzictwa, przyjmując „*dotatkowo aspekt historyczny wartości symbolicznych i emocjonalnych, związanych z dziejami Polski*.” – M. Konopka, *Pomniki historii – założenia i realizacje*, [w:] Vademecum Konserwatora Zabytków. 25 lat Konwencji ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, Biuletyn PKN ICOMOS, Warszawa 1997–1999, ss. 117–120.

355 Eksperci dokonujący tej oceny, w założeniu posługiwali się kryteriami bezpośrednio korespondującymi ze stosowanymi przez Komitet Światowego Dziedzictwa. – M. Konopka, *Pomniki historii – założenia i realizacje*, ibidem.

356 Ostatnie rozszerzenia listy Pomników Historii dokonane przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Bronisława Komorowskiego objęły: dawny klasztor cystersów w Kołbaczu, zespół dawnego opactwa cysterek w Trzebnicy, zespół zabytkowych cmentarzy wyznaniowych na Powązkach w Warszawie (3 i 4 lipca 2014 r.) oraz Łódź – wielokulturowy krajobraz miasta przemysłowego i Gdynię – historyczny układ urbanistyczny śródmieścia (16 i 23 lutego 2015 r.).

Reasumując potencjał zasobu tworzonego przez polską Listę Informacyjną oraz biorąc pod uwagę funkcjonowanie w tym aspekcie Pomników Historii, sytuacja nie powinna być uznana za satysfakcjonującą. Wobec coraz bardziej rygorystycznego procesu kwalifikacji oraz coraz większych ograniczeń formalnych, perspektywy powiększania liczby dóbr Światowego Dziedzictwa w Polsce nie są duże. Jest to sytuacja niekorzystna, przede wszystkim dlatego, że nie będzie wzrastała liczba dóbr, w których muszą być wdrażane najwyższe standardy ochrony i zarządzania. Jest to więc obszar wymagający usprawnienia.

8.5 Polskie dobra na Liście Światowego Dziedzictwa z perspektywy międzynarodowej

Przedstawienie statystyki dotyczącej dóbr z Polski na Liście Światowego Dziedzictwa oraz Listy Informacyjnej nie tworzy jeszcze pełnego obrazu, który pozwala ocenić sytuację. Konieczne jest bowiem osadzenie tych danych w międzynarodowym kontekście. Dopiero takie porównania pozwolą odpowiedzieć na kluczowe pytanie: czy liczba dóbr Światowego Dziedzictwa w Polsce jest satysfakcjonująca?

Odpowiedź na to pytanie nie jest jednak oczywista. Jeżeli dokona się porównań ilościowych, to Polska nie mieści się w europejskiej czołówce (przyjęto statystyki z początku roku 2015). W Europie – która powinna być dla nas punktem odniesienia, czołówkę tworzą Włochy (50 dóbr), Hiszpania (44 dobra), Francja (39 dóbr), Niemcy (39 dóbr), Wielka Brytania (28 dóbr). Polska jest w grupie krajów, które mają po kilkanaście dóbr, jest to m.in. Grecja (17 dóbr), Szwecja (15 dóbr), Portugalia (15 dóbr), Turcja (13 dóbr), Czechy (12 dóbr), Szwajcaria (11 dóbr), Belgia (11 dóbr). Kolejną grupę tworzą znacznie od nas mniejsze obszarowo i mniej ludne kraje, które zbliżają się do liczby 10 dóbr – m.in. Austria (9 dóbr), Holandia (10 dóbr), Bułgaria (9 dóbr), Węgry (8 dóbr), Słowacja (7 dóbr), Rumunia (7 dóbr), Finlandia (7 dóbr).

Polska w tym zestawieniu jest solidnym europejskim „średniakiem”. Można uznać, że ta pozycja generalnie odpowiada polskiemu miejscu w innych statystykach i jednocześnie odzwierciedla nasz dorobek materialny, postrzegany w szerokim kontekście europejskim. Jeżeli jednak spojrzeć się na znacznie mniejszych sąsiadów z regionu, to Polska powinna mieć ambicje poprawienia tej statystyki, pamiętając jednak, że wszelkie ilościowe oceny w tym względzie mają charakter bardzo nieprecyzyjny.

Trzeba przy tym podkreślić, że w najbliższym okresie sytuacja nie zmieni się znacząco, na co wskazuje sygnalizowany już stan polskiej Listy Informacyjnej. Najbardziej aktywne kraje mają Listy Informacyjne liczące kilkadziesiąt propozycji – Chiny (46), Włochy (40), Francja (37), Hiszpania (27), Rosja (26). Ale i w krajach Europy, do których możemy się odnosić, standardem jest kilkanaście dóbr – Czechy (17), Belgia (16), Bułgaria (13), Wielka Brytania (13), Dania (9), Holandia (9), Niemcy (8). Na tym tle liczba 6 pozycji na polskiej Liście Informacyjnej może nie być satysfakcjonująca.

Kolejną kwestią może być proporcja pomiędzy poszczególnymi typami dóbr. W Polsce na Liście jest tylko 1 dobro natury. A więc zdecydowanie dominują dobra kultury – nie ma

bowiem ani jednego tzw. dobra mieszanego (kultury i natury). Ta proporcja jest jednak charakterystyczna dla całej Europy. Dobra kultury zdecydowanie dominują – np. kraje takie jak Grecja, Belgia, Austria, Czechy nie mają ani jednego dobra natury. A kraje najsilniej reprezentowane na Liście mają zaledwie po kilka dóbr natury: Włochy (4), Francja (3), Niemcy (3), Hiszpania (3). Jest to z jednej strony konsekwencją wielowiekowego, intensywnego przekształcenia środowiska naturalnego, a z drugiej strony wynikiem możliwości zaproponowania wielu nominacji z bogatego dorobku kulturowego. Te zależności widoczne są w skali globalnej. Dlatego na przykład Australia – aktywna w ruchu Światowego Dziedzictwa, wśród 19 dóbr wpisanych na Listę, ma tylko 3 dobra kultury. Dlatego nowych nominacji reprezentujących dobra natury zapewne w Polsce nie uda się wskazać, natomiast można szukać propozycji w kategorii „dobra mieszanych”.

Ważne jest natomiast, że nie ma polskich dóbr na Liście Dóbr Zagrożonych. W Polsce tylko Kopalnia w Wieliczce przez kilka lat znajdowała się na tej Liście. Poważne zagrożenia powodowały przecieki wody w kopalni. Jednak skuteczne prace – wsparte funduszami międzynarodowymi – zabezpieczyły kopalnię i została ona wykreślona z Listy Dóbr Zagrożonych.

Obecnie na tej Liście wpisanych jest 48 dóbr. W większości znajdują się one w biednych, źle zarządzanych i zagrożonych konfliktami wojennymi krajach³⁵⁷. Dlatego wpis na Listę Dóbr Zagrożonych w krajach europejskich można generalnie uznać za rzecz kompromitującą. Dobrze więc, że Polski tam nie ma i trzeba ten stan utrzymać³⁵⁸.

Patrząc na polską obecność na Liście Światowego Dziedzictwa z perspektywy międzynarodowej warto jeszcze rozważyć, czy są jakieś elementy lub cechy, które Polskę wyróżniają. Czy jest coś, co nadawałoby Polsce specjalne prawa do zabierania głosu w tak licznyim zgromadzeniu, jakim jest obecnie Komitet Światowego Dziedzictwa. Pytanie to jest szczególnie ważne w kontekście rozpoczętej w 2014 roku polskiej kadencji w Komitecie Światowego Dziedzictwa.

Analiza Listy Światowego Dziedzictwa pokazuje, że wyróżniającym Polskę elementem jest liczba dóbr tzw. transgranicznych. Wśród ponad 1000 dóbr wpisanych obecnie na listę, tylko 31 należy do kategorii transgranicznych, czyli ulokowanych na terytorium co najmniej dwóch krajów. Dobra transgraniczne znajdują się na terytorium 52 krajów, a więc zdecydowana większość Państw-Stron Konwencji nie ma żadnego, a większość krajów które je posiada, ma tylko jeden taki wpis. Polska ma 2 dobra transgraniczne (Puszcza Białowieska, Park Mużakowski) oraz seryjną nominację międzynarodową (drewniane cerkwie). To sytuacja podobna jak na Ukrainie, w Szwajcarii, Rosji, Hiszpanii i Francji,

357 Statystyka pokazuje, że bardzo istotnym powodem wpisywania dóbr na Listę Dóbr Zagrożonych są konflikty wojenne. Obecnie na Liście tej znajduje się w Syrii 6 dóbr (z 6 wpisanych), Kongo 5 (z 5 wpisanych), Afganistan 2 (z 2 wpisanych), Irak 2 (z 4 wpisanych), Gruzja 2 (z 3 wpisanych), Mali 2 (z 4 wpisanych), Palestyna 2 (z 2 wpisanych).

358 W tym kontekście niepokojące są aż 3 dobra, w których doszło do inwestycji, które wzbudziły zainteresowanie Centrum Światowego Dziedzictwa. Problem budowy nowego budynku na granicy wpisu w Warszawie będzie zapewne szybko rozwiązany. Trudniejsze natomiast będzie rozwiązanie kwestii inwestycji wokół Hali Stulecia we Wrocławiu i nowej drogi w sąsiedztwie obozu w Auschwitz.

ustępujemy tylko Włochom (4 dobra) i Niemcom (5 dóbr). A trzeba dodać, że polska pozycja może się wzmocnić, gdyby powiodły się nominacje Kanału Augustowskiego (z Białorusią) czy Doliny Dunajca (ze Słowacją).

Polska jest więc w gronie krajów, które mogą zebrać najwięcej doświadczeń związanych z trudnym procesem przygotowania dokumentacji i nominacji dóbr transgranicznych oraz związanych z zarządzaniem takimi dobrami. Poznaniem tych doświadczeń może być zainteresowanych wiele krajów i wielu zarządców, ponieważ nominacje transgraniczne i seryjne stają się coraz popularniejsze. Po prostu wobec wyczerpania zbioru dóbr, które miały dosyć oczywistą OUV, konieczne jest tworzenie bardziej złożonych nominacji. A jest to proces trudny w każdym aspekcie, dlatego poznanie doświadczeń innych krajów może być bardzo przydatne. Tak więc Polska mogłaby zająć pozycję kraju, który organizuje i patronuje inicjatywom w tym obszarze, a tym samym mocniej zaistnieć w ruchu Światowego Dziedzictwa.

Drugim wyróżnikiem polskiego zbioru dóbr Światowego Dziedzictwa są drewniane świątynie. Polska ma aż trzy nominacje, których przedmiotem są tego typu obiekty – Kościoły Pokoju w Świdnicy i Jaworze (2001), zespół 6 drewnianych kościołów południowej Małopolski (2003) oraz zespół 8 drewnianych cerkwi regionu Karpat (2013), spośród 16 objętych polsko-ukraińską nominacją. W sumie na terenie Polski jest więc aż 16 obiektów, położonych w różnych miejscach i odrębnie zarządzanych. A to oznacza, że w każdym przypadku występują różnorodne problemy związane z ich ochroną, zarządzaniem, zagrożeniami, monitoringiem, etc.³⁵⁹. Zebranie tych doświadczeń może być bardzo interesujące w skali międzynarodowej. Szczególnie ważne mogą być one dla kilku europejskich krajów, które mają podobne nominacje – Słowacja, Rumunia, Rosja, Norwegia, Finlandia, Ukraina. Poza tym w Polsce, i za granicą, są jeszcze tysiące drewnianych, zabytkowych kościołów, dlatego wypracowanie najskuteczniejszych metod ich ochrony i zarządzania jest ważnym i aktualnym zadaniem. Podjęcie przez Polskę działań w tym obszarze mogłoby spotkać się z zainteresowaniem i wsparciem ruchu Światowego Dziedzictwa.

359 Por. np.: J. Szałygin, *Dziedzictwo drewnianej architektury w Polsce*, „Ochrona Zabytków”, nr 1-4/2013, Warszawa 2013, ss. 283–300; A. Fortuna-Marek, *Dziesięć lat Drewnianych Kościołów Południowej Małopolski na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO*, „Ochrona Zabytków”, (w druku).

WNIOSKI

1. Liczba dóbr wpisanych na Listę UNESCO w Polsce generalnie odpowiada potencjałowi kraju w zakresie dziedzictwa. Możliwości wpisania kolejnych dóbr, reprezentujących najliczniejsze grupy typologiczne, są niewielkie; dlatego należy proponować dobra z grup niedoreprezentowanych – dziedzictwo przemysłowe, dziedzictwo współczesne, architektura wernakularna. Preferowane powinny być nominacje seryjne i międzynarodowe, co wynika również z obecnego etapu rozwoju ruchu Światowego Dziedzictwa.
2. Liczba dóbr na polskiej Liście Informacyjnej jest niedostateczna, z punktu widzenia potencjału polskiego zasobu dziedzictwa, czasochłonności przygotowania nominacji, procedur ich oceny w systemie Światowego Dziedzictwa, możliwości dostosowania propozycji do polityki Komitetu Światowego Dziedzictwa.
Wpisanie dobra na Listę Informacyjną jest korzystne dla jego ochrony – dlatego z punktu widzenia konserwatorskiego uzasadnione jest rozbudowanie Listy Informacyjnej.
3. Pomniki Historii – jako grupa dóbr o największej wartości w Polsce – powinny być traktowane jako krajowy zasób dóbr Światowego Dziedzictwa; uzasadnia to procedura wyboru dóbr (wzorowana na Światowym Dziedzictwie) oraz ustawowe zapisy (na Listę UNESCO mogą być nominowane dobra uznane za Pomniki Historii).
Dlatego Pomniki Historii powinny być chronione i zarządzane zgodnie ze standardami Światowego Dziedzictwa.
Konieczne i uzasadnione jest uregulowanie i wsparcie – prawne, organizacyjne, finansowe – Pomników Historii, jako dóbr o najwyższej wartości w Polsce.
4. Polska powinna podjąć inicjatywy na skalę międzynarodową, które wykorzystają i upowszechnią doświadczenia związane z ochroną i zarządzaniem dobrami UNESCO. Szczególny potencjał mają doświadczenia związane z utrzymaniem drewnianych obiektów sakralnych i miejsc pamięci, z odbudową i rekonstrukcją oraz nominacjami transgranicznymi, seryjnymi i międzynarodowymi.
Współpraca międzynarodowa, przede wszystkim o charakterze naukowym i szkoleniowym, powinna być ukierunkowana na kraje naszego regionu.
Nawiązanie takiej współpracy powinno sprzyjać przygotowaniu międzynarodowych nominacji seryjnych.

Światowe Dziedzictwo UNESCO funkcjonuje i rozwija się już ponad 40 lat. Taki okres pozwala na dokonanie podsumowań, a jednocześnie prowokuje do pytań o wizję przyszłości. Charakterystyka dokonań została przedstawiona w rozdziale 3, gdzie omówiono najważniejsze osiągnięcia i problemy Światowego Dziedzictwa. Szczegółowymi wnioskami podsumowano też rozdziały dotyczące głównych zagadnień podejmowanych w pracy. Pomimo tego warto jeszcze podkreślić pewne kwestie.

Najważniejszy wniosek dotyczy celowości stworzenia Listy UNESCO, i szerzej, całego ruchu Światowego Dziedzictwa. Ocena ta powinna być dokonana z dwóch perspektyw.

Pierwszą perspektywę można nazwać wewnętrzną, ponieważ dotyczy dorobku Listy, w kontekście kilku najważniejszych parametrów charakteryzujących jej funkcjonowanie. Taką perspektywę tworzy dorobek ilościowy Listy, procedury i instytucje, wypracowane zaplecze merytoryczne, skala uznania i rozpoznawalności. Każdy z tych parametrów jednoznacznie potwierdza sukces i potrzebę dalszego istnienia Listy Światowego Dziedzictwa.

Perspektywę drugą – którą można nazwać zewnętrzną – tworzy udział ruchu Światowego Dziedzictwa w rozpowszechnianiu idei ochrony dziedzictwa. Kilkudziesięcioletnie działania, prowadzone w tak wielu krajach, obejmujące setki obiektów, bez wątpienia bardzo rozpropagowały i upowszechniły idee ochrony zabytków. Co bardzo ważne, przekaz ten jest w zdecydowanej większości pozytywny, gdyż jest kojarzony z szacunkiem dla tradycji i dorobku poprzednich pokoleń, wysokimi standardami konserwatorskimi, rozwojem ruchu turystycznego, wsparciem finansowym, zainteresowaniem medialnym. Jednoczenie w przypadku wielu dóbr UNESCO koncentracja uwagi i środków dowiodła, że ochrona dziedzictwa może być łączona ze współczesnym, zrównoważonym rozwojem, może być wręcz jego podstawą. Budowanie takiej opinii bez wątpienia ma znaczenie dla ochrony całego zasobu zabytków, tym bardziej, że wiele doświadczeń i rozwiązań może być wykorzystywanych nie tylko w przypadku dóbr Światowego Dziedzictwa.

Tak więc z obydwóch, uzupełniających się perspektyw należy uznać, że Światowe Dziedzictwo odniosło sukces, było i jest potrzebne. I właśnie dlatego aby ruch Światowego Dziedzictwa mógł dobrze funkcjonować w przyszłości, konieczne jest rozpoznanie problemów i zadań wymagających rozwiązania

Dla przyszłości Listy Światowego Dziedzictwa najważniejsze jest utrzymanie wiarygodności. Obecnie panuje przekonanie, że wpisanie dobra na Listę UNESCO jest trudnym i długotrwałym procesem, a utrzymanie dobra już na Listę wpisanego wymaga wielu działań, kosztów i ograniczeń. Taka opinia jest równoważona przekonaniem

o licznych korzyściach wynikających z uzyskania statusu Światowego Dziedzictwa, dlatego służy ona utrzymaniu wiarygodności Listy. Tak więc naczelnym wskazaniem na przyszłość musi być zapewnienie jak najwyższej jakości nowych wpisów oraz standardu ochrony dóbr już na Listę wpisanych. Te cele wydają się niezmiennie oczywiste, a ich realizacja powinna być wspólnym zadaniem wszystkich interesariuszy Światowego Dziedzictwa. W praktyce tak jednak nie jest.

Państwa-Strony i zarządcy dóbr oczywiście korzystają z prestiżu i różnych korzyści, które towarzyszą wpisaniu dobra na Listę UNESCO. Jednocześnie jednak na wiele sposobów wywierają naciski by wszystkie nominowane dobra uzyskiwały wpis na Listę, niezależnie od ocen specjalistów dotyczących ich wartości, autentyzmu, integralności oraz systemu ochrony i zarządzania. Podobny problem jest z wieloma dobrami już wpisanymi na Listę, których zarządcy nie przestrzegają różnych ograniczeń, koniecznych dla ochrony zabytkowych wartości dobra. W obydwóch przypadkach problem często próbuje się rozwiązywać nakłaniając specjalistów odpowiedzialnych za egzekwowanie zasad przyjętych w Światowym Dziedzictwie, by od nich po prostu odstępowali.

Naciski dotyczące rezygnacji z przestrzegania rygorów dotyczących nowych wpisów i standardu ochrony są podobne. Jednak granice kompromisu w tych dwóch sytuacjach powinny być różne.

W przypadku oceny wartości nowych nominacji (uznanie *wyjątkowej uniwersalnej wartości*), pewna liberalizacja podejścia może być dopuszczona. Dotyczy to przede wszystkim krajów, które nie mają żadnych wpisów na Listę, lub które tych wpisów mają niewiele. W tych przypadkach liberalizacja podejścia ma wręcz uzasadnienie w generalnych założeniach Listy Światowego Dziedzictwa – wszystkie kraje mają prawo do reprezentacji na Liście UNESCO.

Inaczej natomiast należy traktować kwestię obniżania wymagań związanych z ochroną i zarządzaniem dobrami już na Listę wpisanymi. Zdecydowana większość Państw-Stron jest w stanie zorganizować odpowiednie środki (własne lub pomocowe), aby zapewnić minimalne standardy określone dla dóbr UNESCO. Jest to przede wszystkim kwestia uznania tych działań za rzeczywiście istotne. Tym bardziej, że w bardzo wielu przypadkach nie jest to problem zwiększania nakładów na ochronę, ale ograniczania współczesnych inwestycji i ingerencji przekształcających dobra.

Tymczasem coraz powszechniejsza praktyka niereagowania na inwestycje naruszające wartości dóbr UNESCO doprowadzi do sytuacji, że liczba i skala przekształceń będzie coraz większa, a reakcje Komitetu Światowego Dziedzictwa coraz trudniejsze i mniej wiarygodne. Po przekroczeniu pewnej liczby przypadków, na które nie było odpowiedniej reakcji, trudno będzie podejmować wiarygodne interwencje. Przebieg ostatnich sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa pokazuje, że takie niebezpieczeństwo narasta coraz wyraźniej.

Upolitycznienie Światowego Dziedzictwa sprawia, że trudno liczyć na zmianę postaw oficjalnych delegacji tworzących Komitet Światowego Dziedzictwa (w praktyce realizują one mnogie interesy i zobowiązania Państw-Stron). W tej sytuacji trzeba więc

szukać rozwiązań, które mogą być realizowane wewnątrz systemu, czyli przez specjalistów związanych z ruchem Światowego Dziedzictwa.

W tym kontekście kluczowym problemem jest skala przestrzenna i rzeczowa nominacji. Obecne bardzo wyraźne są tendencje do rozszerzania nominacji. Nominacje seryjne, miasta historyczne, krajobrazy kulturowe czy szlaki kulturowe obejmują coraz więcej obiektów, coraz większe obszary, rozciągnięte na coraz większych dystansach. W praktyce ich ochrona zgodnie ze standardami Światowego Dziedzictwa jest po prostu niemożliwa. Tak więc specjaliści przygotowujący nominacje muszą bardzo jednoznacznie podkreślać konieczność przestrzegania (sprawdzania) wymagań w zakresie ochrony i zarządzania, tym samym domagać się urealnienia skali dóbr wpisywanych na Listę. Obecne tendencje do coraz rozleglejszych nominacji muszą więc być zweryfikowane.

Inaczej trzeba też przekonywać do ściślejszego przestrzegania standardów ochrony i zarządzania dobrami UNESCO. Kwestie te nie znajdują bowiem odpowiedniego zrozumienia, jeżeli są wspierane tylko tradycyjną, konserwatorską argumentacją. Obecnie argumentacja musi być poszerzona o elementy, które będą skuteczne również poza środowiskiem konserwatorskim. Przede wszystkim trzeba czytelnie wykazać, że osłabianie standardów ochrony – prowadzące do coraz większych przekształceń dóbr i niszczące ich wartości, doprowadzi do zniszczenia prestiżu Światowego Dziedzictwa. A negatywne tego konsekwencje odczują przede wszystkim właściciele i zarządcy dóbr, a także całe społeczności.

Tworzenie takiej argumentacji jest oczywiście zadaniem dla specjalistów, którzy potrafią wszechstronnie przeanalizować funkcjonowanie zabytków w różnych aspektach – społecznym, gospodarczym, politycznym, promocyjnym, itd. Punktem wyjścia do tych analiz powinno być opracowanie metodologii analizy wartości zabytku powiązanej z ich materialną formą oraz metod zarządzania, które skutecznie połączą ochronę dóbr z ich współczesnym funkcjonowaniem. Te zadania powinny być pilnie podjęte przez środowiska konserwatorskie, szczególnie przez ICOMOS, którego opinie są w ostatnich latach zbyt mało poważane. Potrzeba rozwiązania tego właśnie problemu sprawiła, że w pracy tak wiele miejsca poświęcono zarządzaniu dobrami Światowego Dziedzictwa.

W podsumowaniu warto też spojrzeć na przyszłość Światowego Dziedzictwa z polskiej perspektywy. Obecne zainteresowanie zarządców zabytków i miast historycznych Światowym Dziedzictwem sprawia, że w najbliższych latach można oczekiwać kolejnych nominacji z Polski. Problemem nie jest więc zachęcanie kolejnych kandydatów, ale przygotowanie tych dóbr do spełnienia wszystkich wymagań związanych z wpisaniem na Listę.

Polskie zabytki – nawet te najcenniejsze uznane za Pomniki Historii, są chronione zgodnie ze standardami obowiązującymi w naszym systemie ochrony zabytków. System ten nie wymaga jednak analitycznego określenia wartości, ani też sporządzenia planu zarządzania. Dlatego w ramach przygotowań do wpisania na Listę UNESCO trzeba opracować takie analizy i dokumenty. Oczywiście dotyczy to również dóbr już na Listę wpisanych, gdyż umożliwi to odpowiednie nimi zarządzanie, konieczne w warunkach rosnącej presji modernizacyjnej, inwestycyjnej, środowiskowej.

Generalnie zresztą wszystkie działania związane z monitoringiem oraz przygotowujące nowe dobra do wpisania na Listę UNESCO służą poprawie systemu ich ochrony i zarządzania. Tak więc z konserwatorskiego punktu widzenia korzystne jest stworzenie stosunkowo obszernej Listy Informacyjnej. I taki też powinien być cel polskiej polityki dotyczącej Światowego Dziedzictwa. Jak najszerze rozpowszechnienie i wdrożenie standardów wypracowanych w ramach systemu Światowego Dziedzictwa w stosunku do całego zasobu dziedzictwa, jest bowiem najlepszym sposobem wykorzystania jego 40-letniego dorobku.

BIBLIOGRAFIA

Albert, Marie-Theres, Ringbeck, Brigitta, *40 Years World Heritage Convention. Popularizing the Protection of Cultural and Natural Heritage*, De Gruyter, Berlin/Boston, 2015

Andrzej Tomaszewski. *Ku nowej filozofii dziedzictwa*, MCK, Kraków 2012

Arszyński, Marian, *Idea, Troska, Pamięć*, Muzeum Zamkowe w Malborku, Malbork 2007

Badia, Francesco, *Contents and Aims of Management Plans for World Heritage Sites: A Managerial Analysis with a Special Focus on the Italian Scenario*, "Journal of Cultural Management and Policy", 2011 ss. 40–49

Bialek-Guillementte, Alicja, *Konwencje dotyczące światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego – definicje, kryteria, liczby*, [w:] Vademecum Konserwatora Zabytków, Biuletyn PKN ICOMOS, Warszawa 1997–1999, s.41–48

Bogdanowski, Janusz, Myczkowski, Zbigniew, *From conservation of monumental buildings to Janusz protection of monumental cultural landscape*, [w:] *Duties towards the heritage and laws of the market*, ICOMOS, International Cultural Centre, Kraków 1996

Böhm, Aleksander, Dobosz, Piotr, Jaskanis, Paweł, Purchla, Jacek, Szmygin, Bogusław, *Raport o systemie ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce po roku 1989*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2009

Böhm, Aleksander, *Utrzymanie i użytkowanie zabytkowego krajobrazu w warunkach gospodarki rynkowej*, [w:] *Utrzymanie i użytkowanie obiektów zabytkowych w warunkach gospodarki rynkowej*, Kraków 1998, ss. 29–33

Cameron, Christina, Rossler, Mechtild, *Vision for a World Heritage List*, [w:] *Many Voices, One Vision; The Early Years of the World Heritage Convention*, Ashgate Publishing, Dorchester, 2013, ss. 28–32

Cleere, Henry, *Cultural Landscapes and the World Heritage List: development, definitions, and problems*, [w:] Geza Hajos (ed.), *Monument – Site – Cultural Landscape. Exemplified by the Wachau*, Verlag Berger, Wien-Horn 2000, ss. 17–24

Conservation Officer's Handbook, International Standards in Cultural Heritage Protection, PKN ICOMOS, Warszawa 2015

Cultural Heritage and Legal Aspects in Europe, Mitja Gustin, Terje Nypan (eds), *Annales Mediterranea*, Koper, 2010

Cultural landscapes: the challenges of conservation, "World Heritage Papers" no 7, UNESCO World Heritage Center, Paris, 2003

Falser, Michael, *From Venice 1964 to Nara 1994 – changing concepts of authenticity?* [w:] Conservation and Preservation, Edizioni Polistampa, Firenze 2010, ss. 115–132.

Feilden, Bernard M., Jokilehto, Jukka, *Management Guidelines for World Cultural Heritage Sites*. (First edition), ICCROM, Rome, 1993.

Gawlicki, Marcin, *Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków. Nowe cele i zasady działania*, [w:] „Ochrona Zabytków” nr 1, 2007, ss. 6–11.

Gzell, Sławomir, *Wykłady o współczesnej urbanistyce*, Politechnika Warszawska, Warszawa, 2015

Heritage Landscape. Integrated Urban & Landscape. Preservation & Restoration, (Maria Bogdani-Czepita, ed.), International Culture Centre, Kraków, 1993

Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage, Nicolas S.Price (ed), Getty Conservation Institute, Los Angeles, 1996

Jokilehto, Jukka, *A History of Architectural Conservation*, Butterworth-Heinemann, Oxford, 2002

Jokilehto, Jukka, *World Heritage: Defining the outstanding universal value*. “City & Time” no 2 (2), 2006 (www.ct.ceci-br.org)

Kadłuczka, Andrzej, *Ochrona Zabytków Architektury*, Politechnika Krakowska, Kraków 2000

Kadłuczka, Andrzej, *Współczesna doktryna konserwatorska a prawa rynku*, [w:] Utrzymanie i użytkowanie obiektów zabytkowych w warunkach gospodarki rynkowej, Kraków 1998, ss. 15–22

Kłosek-Kozłowska, Danuta, *Ochrona wartości kulturowych miast a urbanistyka*, Politechnika Warszawska, Warszawa, 2007

Kovanen, Kirsti, *The Theory and Practice of Building Conservation and Restoration*, [w:] Building Conservation of our Time, ICOMOS Finland, 2014, s. 9–10

Konopka, Marek, *Pomniki historii – założenia i realizacje*, [w:] Vademecum Konserwatora Zabytków. 25 lat Konwencji ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, Biuletyn PKN ICOMOS, Warszawa 1997–1999, s. 117–120

Kuhn, Thomas S., *Struktura rewolucji naukowych*, PWN, Warszawa 1968

Kuśnierz, Kazimierz, *Wybrane zagadnienia ochrony zabytkowych zespołów urbanistycznych*, [w:] Utrzymanie i użytkowanie obiektów zabytkowych w warunkach gospodarki rynkowej, Kraków 1998, ss. 23–28

Linking universal and local values: managing a sustainable future for world heritage, “World Heritage Papers” no 13, UNESCO World Heritage Centre, Paris, 2004

Litwin, Jerzy, *Ochrona dziedzictwa podwodnego w Konwencji UNESCO z 2001 roku*, [w:] Dlaczego i jak w nowoczesny sposób chronić dziedzictwo kulturowe, PKN ds. UNESCO, Warszawa 2014, ss. 105–114

- Majewski, Alfred, *Trzy kongresy, PKN ICOMOS*, Warszawa 1996
- Martin, O., Piatti, G. (eds). *World Heritage and Buffer Zones, International Expert Meeting on World Heritage and Buffer Zones, Davos, Switzerland, 11–14 March 2008*, "World Heritage Papers" no 25, Paris, UNESCO World Heritage Centre, 2009,
- Managing Cultural World Heritage*, World Heritage Centre, Paris, 2013
- Managing Disaster Risks for World Heritage*, World Heritage Centre, Paris, 2010
- Managing Historic Cities*, World Heritage Centre, Paris 2010
- Managing Natural World Heritage*, World Heritage Centre, Paris, 2012
- Marquis-Kyle, Peter, Walker, Meredith, *The Illustrated Burra Charter. Good Practice for Heritage Places*, Australia ICOMOS, Deakin University, 2004
- Muczkowski, Józef, *Stan dzisiejszej nauki o konserwacji zabytków*, [w:] Pamiętnik pierwszego zjazdu miłośników ojczystych zabytków w Krakowie, Kraków, 1912, ss. 13–22
- Nara Conference on Authenticity in relation to the World Heritage Convention. Proceedings*, Knut Einar Larsen (ed.), UNESCO World Heritage Centre, Trondheim 1995
- Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, UNESCO World Heritage Centre, Paris 2012.
- Pawłowski, Krzysztof, *30 lat dziedzictwa światowego UNESCO*, [w:] Współczesne problemy teorii konserwatorskiej Polsce, PKN ICOMOS i Politechnika Lubelska, Warszawa–Lublin 2008, ss. 93–99
- Pawłowski, Krzysztof, *Pierwsze dylematy Komitetu Dziedzictwa Światowego UNESCO*, „Biuletyn Informacyjny PKN ICOMOS”, 4/2011, ss. 10–13
- Pedersen, Arthur, *Managing Tourism at World Heritage Sites: a Practical Manual for World Heritage Site Managers*, "World Heritage Papers" no 1, UNESCO World Heritage Centre, 2002
- Petzet, Michael, *Conservation or Managing Change*, [w:] International Principles of Conservation, seria: Monuments & Sites, tom XX, ICOMOS, 2009, ss. 8–11
- Postanowienia i uchwały II Międzynarodowego Kongresu Architektów i Techników Zabytków w Wenecji w 1964 r.*, [w:] Międzynarodowe Normy Ochrony Dziedzictwa Kultury, PKN ICOMOS, Warszawa 1996, ss. 19–28
- Preparing World Heritage Nominations (Second Edition)*, World Heritage Centre, Paris, 2011
- Pressouyre, Leon, *The World Heritage Convention; twenty years later*, UNESCO World Heritage Centre, Paris, 1996
- Protection and Cultural Animation of Monuments and Sites and Historic Towns In Europe*, German Commission for UNESCO, Bonn, 1980
- Pruszyński, Jan, *Zabytek – pamiątka czy dobro kultury?*, „Ochrona Zabytków”, nr 3, 1993, ss. 261–264

- Pruszyński, Jan, *A jednak pamiątka*, „Ochrona zabytków”, nr 1, 1995, ss. 109–113
- Purchla, Jacek, (ed), *Management of UNESCO World Heritage Sites in Poland and Norway*, MCK, Kraków 2011
- Ringbeck, Birgitta, *Management plans for World Heritage Sites: a practical guide*, German Commission for UNESCO, Bonn, 2008
- Rössler, Mechtild, *Cultural Landscapes in the Framework of the Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage (World Heritage Convention 1972)*, [w:] Geza Hajos (ed.), *Monument – Site – Cultural Landscape. Exemplified by the Wachau*, Verlag Berger, Wien-Horn 2000, ss. 25–32
- Rössler, Mechtild, *Managing World Heritage Cultural Landscapes and Sacred Sites, Linking Universal and Local Values: Managing a Sustainable Future for World Heritage*, “World Heritage Papers” no 13, UNESCO World Heritage Centre, 2004, ss. 45–48
- Schmidt, Leo, *Architectural Conservation; An Introduction*, Westkreuz-Verlag, Bonn 2008
- Solar, Giora, *Site management plans: what are they all about? Madrid, San Marcos*, “World Heritage Review” no 31, UNESCO, 2003, ss. 22–25
- Stolen Country, Abducted People. The History of Japan's Annexation of Korea and Korean's Compulsory Mobilization*, The Center for Historical truth and Justice, Seoul, 2015
- Stovel, Herb, *Monitoring World Heritage*, “World Heritage Papers” no 10, UNESCO World Heritage Centre, Paris, 2004
- Szałygin, Jerzy, *Dziedzictwo drewnianej architektury w Polsce*, „Ochrona Zabytków”, nr 1–4/2013, warszawa 2013, ss. 283–300
- Szmygin, Bogusław, *Attributes of Outstanding Universal Value. Indicators in the Monitoring of World Heritage* [w:] *Outstanding Universal Value and Monitoring of World Heritage Properties*, Polish National Committee of ICOMOS, National Heritage Board of Poland, Warsaw 2011, ss. 58–83
- Szmygin, Bogusław, *Determining Outstanding Universal Value of the UNESCO World Heritage Properties: Critical Analysis and Methodological Proposals*, [w:] *Outstanding Universal Value and Monitoring of World Heritage Properties*, Polish National Committee of ICOMOS, National Heritage Board of Poland, Warsaw 2011, ss. 26–41
- Szmygin, Bogusław, *Formal analysis of doctrinal texts in heritage protection*, [w:] *Conservation and Preservation. Interaction between Theory and Practice*, Edizioni Polistampa, Firenze 2010, ss. 95–106
- Szmygin, Bogusław, *Kształtowanie koncepcji zabytku i doktryny konserwatorskiej w Polsce w XX wieku*, Politechnika Lubelska, Lublin 2000
- Szmygin, Bogusław, *Paradigm Shift in Heritage Protection – Challenge for 21st Century* [w:] *Conservation Turn – Return to Conservation. Tolerance for Change, Limits for Change*, Edizioni Polistampa, Florence 2012, ss. 95–101

Szmygin, Bogusław, *Polska a światowe dziedzictwo UNESCO – dokonania i perspektywy*, „Ochrona Zabytków”, nr 1/2014, Warszawa, ss. 213–224

Szmygin, Bogusław, *“Recommendation on the Historic Urban Landscape” – a new approach to protection of the World Heritage*, [w:] *Management of UNESCO World Heritage Properties in Poland – Selected Issues*, PKN ICOMOS, Warszawa 2015, ss. 173–193

Szmygin, Bogusław, *The UNESCO World Heritage List – Concerns in Poland and in the International Context*, [w:] *Management of UNESCO World Heritage Sites in Poland and Norway*, MCK, Kraków 2011, ss. 52–71

Szmygin, Bogusław, *The Historic Towns in the Process of Development of Tourism*, [w:] *The Image of Heritage – Changing Perception, Permanent Responsibilities*, (ed. A. Tomaszewski, S. Giometti), Edizioni Polistampa, Firenze, 2011, ss. 33–37

Szmygin, Bogusław, *Transformation of the heritage protection system in Poland after 1989*, [w:] *Protecting and safeguarding cultural heritage. Systems of Management of Cultural Heritage in the Visegrad Countries*, International Cultural Centre, Kraków, 2011, ss. 31–38

Szmygin, Bogusław, *Venice Charter – The universal document or burden of the past. A Conservator's point of view*, [w:] *The Venice Charter Revised: Modernism, Conservation and Tradition in the 21st Century*, Cambridge Scholars Publishing 2009, ss. 71–81

The Burra Charter, The Australia ICOMOS Charter for places of cultural significance, Australia ICOMOS, 1999

The World Heritage List. Filling the Gaps – an Action Plan for the Future, (compiled by Jukka Jokilehto), “ICOMOS series Monuments and Sites XII”, Paris, 2005,

The World Heritage in Europe Today, UNESCO, Paris, 2016

The World Heritage List. What is OUV? Defining the Outstanding Universal Value of Cultural World Heritage Properties, study compiled by Jukka Jokilehto, with contributions Christina Cameron, Michel Pared, Michael Petzet, ICOMOS series Monuments and Sites XVI, Paris 2008

The Venice Charter, “Scientific Journal”, nr 4, ICOMOS, Paris, 1994

The Venice Charter Revised: Modernism, Conservation and Tradition in the 21st Century, Matthew Hardy (ed.), Cambridge Scholars Publishing, 2008

The Venice Charter. 1964–2004–2044, “Monuments and Sites”, nr XI, ICOMOS, Budapest, 2004

Train, Russel, *World Heritage: a Vision for the Future*, [w:] *World Heritage 2002: Shared legacy, Common responsibility*, UNESCO World Heritage Centre, 2003, ss. 36–38

Training strategies for World Heritage Management, German Commission for UNESCO, Bonn, 2007

We want to know the full history of Sites of Japan's Meiji Industrial Revolution: Kyushu – Yamaguchi and Related Areas, The Center for Historical truth and Justice, Seul, 2015

Wiffen, Graeme, *Criteria for Built Heritage*, [w:] *Criteria for Conservation of Built Heritage*, Annual Meeting of ICLAFI, ICOMOS Finland, Helsinki, 2009, s. 13–21

World Heritage and Buffer Zones, International Expert Meeting on World Heritage and Buffer Zones, Davos, Switzerland, 11–14 March 2008,

Martin, Oliver, Piatti, Giovanna (eds), "World Heritage Papers" no 25, UNESCO World Heritage Centre, Paris, 2009

World Heritage and Indigenous Peoples, "World Heritage Papers" no 62, UNESCO World Heritage Center, Paris 2012

World Heritage Cultural Landscapes: A handbook for conservation and management, Mitchell, N., Rössler, M., Tricaud, P.-M. (eds), UNESCO World Heritage Centre, "World Heritage Papers" no 26, Paris, 2009

Wybrane zagadnienia zarządzania dobrami UNESCO w Polsce, Szmygin, Bogusław (red.), PKN ICOMOS, Warszawa 2015, ss. 198

Wyjątkowa Uniwersalna Wartość a monitoring dóbr Światowego Dziedzictwa, Szmygin, Bogusław (red.), PKN ICOMOS, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2011

Vademecum konserwatora zabytków. Międzynarodowe Normy Ochrony Dziedzictwa Kultury, Konopka, Marek, Pawłowski, Krzysztof (red.), Biuletyn PKN ICOMOS, Warszawa 1996

Vademecum konserwatora zabytków. Międzynarodowe Normy Ochrony Dziedzictwa Kultury, Szmygin, Bogusław (red.), PKN ICOMOS, Warszawa 2015

van Oers, Ron, *Managing cities and the historic urban landscape initiative – an introduction*, [w:] *Managing Historic Cities*, "World Heritage Papers" no 27, UNESCO World Heritage Center, Paris, 2010, ss. 7–17

von Droste, Bernd, *Changing perceptions of "nature" and "culture" and its implications for the management of World Natural Heritage sites*, [w:] "World Natural Heritage and the local community", UNESCO, Paris, 1999. ss. 15–24

von Droste, Bernd, *The concept of outstanding universal value and its application: from the seven wonders of the ancient world to the 1000 world heritage places today*, "Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development", vol.1 no 1, 2011, ss. 26–41

Zachwatowicz, Jan, *Program i zasady konserwacji zabytków*, Biuletyn HSiK, zeszyt 1–2, Warszawa 1946

Zabytek i historia. Wokół problemów konserwacji ochrony zabytków w XIX wieku, Kosiewski, Piotr, Krawczyk, Jarosław (red.), Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa, 2012

Zamość. Monitoring miejskiego zespołu zabytkowego – dziedzictwa światowego UNESCO, Konopka, Marek (red.), Pawłowski, Krzysztof (konsultacja) PKN ICOMOS, Warszawa 1998

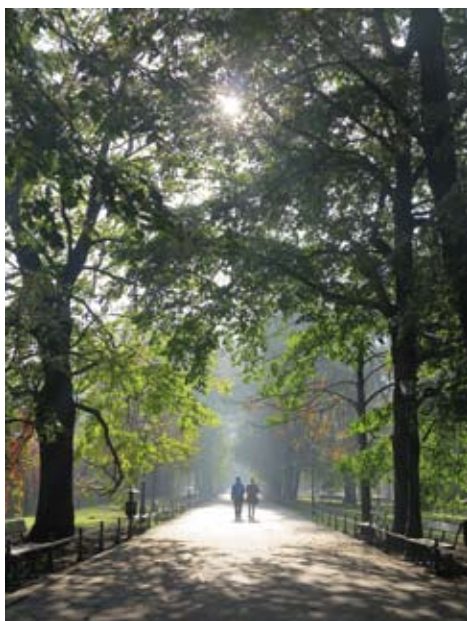
Zalasińska, Katrzyna, *Zalecenia dotyczące wdrożenia prawodawstwa UNESCO do polskiego porządku prawnego*, Polski Komitet ds. UNESCO, Warszawa 2013

Zarządzanie Światowym Dziedzictwem Kulturowym, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2015

Żaryn, Aleksandra, *ICOMOS. The Outline of Activities and Selected Documents*, ODZ, Warszawa, 1980

Żaryn, Aleksandra, *Report on The Constitutive Assembly Held In Warsaw. The 21st and 22nd June 1965*, Warszawa, 1965, ss. 3–10

Żaryn, Aleksandra, *Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków. Zarys działalności i wybór tekstów – część I*, MKiS-ODZ, Warszawa, 1989

Historyczne centrum Krakowa

Data wpisu na Listę – 1978, Kryteria wpisu – IV, kategoria – Kultura

Królewskie kopalnie soli w Wieliczce i Bochni

Data wpisu na Listę – 1978/2013, Kryteria wpisu – IV, Kategoria – Kultura

Auschwitz-Birkenau. Niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady (1940–1945)

Data wpisu na Listę – 1979, Kryteria wpisu – VI, Kategoria – Kultura

Puszcza Białowieska

Data wpisu na Listę – 1979/1992/2014,

Kryteria wpisu – IX i X /dawniej III/, Kategoria – Natura

Historyczne centrum Warszawy

Data wpisu na Listę – 1980, Kryteria wpisu – II i VI, Kategoria – Kultura

Stare Miasto w Zamościu

Data wpisu na Listę – 1992, Kryteria wpisu – IV, Kategoria – Kultura

Zamek krzyżacki w Malborku

Data wpisu na Listę – 1997, Kryteria wpisu – II, III, IV, Kategoria – Kultura

Miasto średniowieczne w Toruniu

Data wpisu na Listę – 1997, Kryteria wpisu – II i IV, Kategoria – Kultura

**Kalwaria Zebrzydowska: zespół architektoniczno-krajobrazowy
oraz park pielgrzymkowy**

Data wpisu na Listę – 1999, Kryteria wpisu – II i IV, Kategoria – Kultura

Kościół Pokoju w Jaworze i Świdnicy

Data wpisu na Listę – 2001, Kryteria wpisu – II, IV, VI, Kategoria – Kultura

Kościół drewniany południowej Małopolski

Data wpisu na Listę – 2003, Kryteria wpisu – III i IV, Kategoria – Kultura

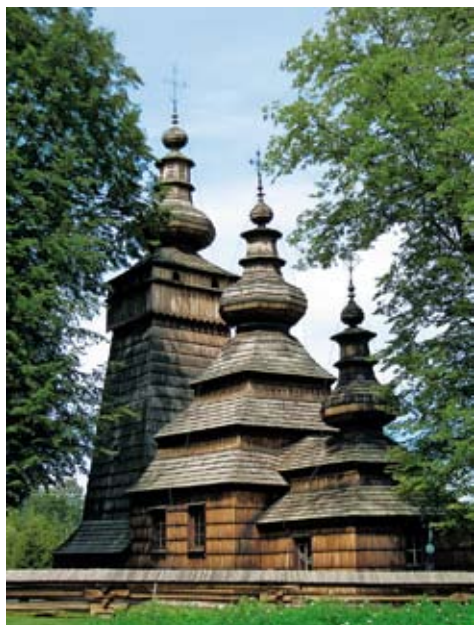
Park Mużakowski

Data wpisu na Listę – 2004, Kryteria wpisu – I i IV, Kategoria – Kultura

Hala Stulecia we Wrocławiu

Data wpisu na Listę – 2006, Kryteria wpisu – (I) i (II) i (IV), Kategoria – Kultura

Drewniane cerkwie w polskim i ukraińskim regionie Karpat

Data wpisu na Listę – 2013, Kryteria wpisu – III i IV, Kategoria – Kultura

ISBN 978-83-940280-0-8